

ISSN 1452-2179

BALKAN TÜRKOLOJİ ARAŞTIRMALARI MERKEZİ

BAL-TAM TÜRK LÜK BİLGİSİ

4

Mart-2006
PRİZREN

ISSN 1452-2179

9 771452 217001

ISSN 1452-2179

BALKAN TÜRKOLJİ ARAŞTIRMALARI MERKEZİ

BAL-TAM TÜRKLÜK BİLGİSİ

4

Prizren
Mart - 2006

II

BAL-TAM TÜRK LÜK BİLGİSİ

Altı Aylık Dergi

Prizren, Yıl II. Sayı 4. Eylül 2006

Yayımlayan:

BAL-TAM, Balkan Türkoloji Araştırmaları Merkezi adına:

Prof. Dr. Tacida ZUBÇEVIÇ-HAFİZ

Sorumlu Yazar Prof. Dr. Nimettullah HAFİZ

Danışma Kurulu:

- Prof. Dr. Anvar MOKAEV – Kırgızistan,
Prof. Dr. Cenana BUTUROVIÇ – Bosna-Hersek,
Prof. Dr. Cengiz HAKOV – Bulgaristan,
Prof. Dr. Dimitriy VASILYEV – Rusya Federal Cumhuriyeti,
Prof. Dr. Enver MAHMUT – Romanya,
Prof. Dr. Eva GUSTAFSSON – İsveç
Prof. Dr. Fehim NAMETAK – Bosna-Hersek,
Prof. Dr. Ferit DUKA – Arnavutluk,
Prof. Dr. Gazmend SHPUZA – Arnavutluk,
Prof. Dr. Györg HAZAI – Macaristan
Prof. Dr. Hamdi HASAN – Makedonya,
Harid FEDAI – Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti,
Dr. İrfan Ünver NASTATTİNOĞLU – Türkiye,
Prof. Dr. Jean-Louis BACQUÉ-GRAMMONT – Fransa
Prof. Dr. Kamil VELİYEV – Azerbaycan
Prof. Dr. Lars YOHANSON – Almanya
Doç. Dr. Lyuba ÇİMPOES – Moldova,
Prof. Dr. Michael KİEL – Hollanda
Prof. Dr. Miryana TEODOSIYEVİÇ – Sırbistan,
Prof. Dr. Mirza Mirzatin ZAKİYEV – Tataristan,
Prof. Dr. Muhammed JDRALOVİÇ – Hırvatistan,
Prof. Dr. Mustafa MEHMET – Romanya,
Prof. Dr. Nasimhan RAHMANOV- Özbekistan,
Rahmi ALİ – Yunanistan,
Prof. Dr. Razik RAFİEV – Özbekistan
Prof. Dr. Reşat GENÇ – Türkiye,
Prof. Dr. Rukiye HACI – Çin,
Prof. Dr. Şakir İBRAYEV – Kazakistan,
Prof. Dr. Tadeus MAYDA – Polonya
Dr. Timur KOZİREV – Rusya (Sibirya Bölgesi),

BAL-TAM Türk Lük Bilgisi, yılda iki sayı olmak üzere Mart ve Eylül aylarında yayınlanır.

Türk Lük Bilgisi ve yazarın adı kaynak gösterilmeden alıntı yapılmaz.

Dergiye gönderilen yazılar iade edilmez.

Dizgi ve Teknik Sorumlusu: Kemal ACAR

Düzeltilmen: Ferhat AŞIKFERKİ

Yazışma Adresi:

BAL-TAM
Xhevdet Doda – 17
Prizren / Kosova
Tel.- Faks: +381 38 631 108

BAL-TAM
Reşit Galip Cad. 21/3
G.O.P., Ankara/Türkiye
Tel.- Faks: +0090 477 07 03

E-mail: baltam@baltam.net
www.baltam.net

BAL-TAM TÜRK LÜK BİLGİSİ ULUSLARARASI HAKEMLİ BİR DERGİDİR.

DERGİ İLE İŞBİRLİĞİ YAPANLARIN DİKKATİNE

İşbirliğin ve BAL-TAM TÜRK LÜK BİLGİSİ dergisinin kalitesinin daha iyi olmasını hedefleyerek, Redaksiyonumuz dergi ile işbirliği yapanlara şu konularla ilgili bilgi vermektedir.

1. Derginin Konsepti

BAL-TAM TÜRK LÜK BİLGİSİ Dergisi uluslararası kaydı Paris'te yapılmış olan hakemli bir dergidir. Yılda iki kez, Mart ve Eylül aylarında yayınlanmakta olan BAL-TAM TÜRK LÜK BİLGİSİ dergisi, Türkoloji ve yardımcı disiplinlerinin tüm alanlarında yapılan çalışmalarını kapsamaktadır.

Dergimizde daha önce herhangi bir yayım organında yayınlanmamış olan özgün çalışmalara, bilim ve araştırma alanlarında gerçekleştirilen farklı proje sonuçlarına öncülük tanınmakta, bunun yanı sıra tanınmış, çağdaş ve geçmişe ait olan Türkologların portrelerine ve bibliyografyalarına, özellikle yer verilecektir.

Gazetelerde dergi ve Merkezimiz ile ilgili yayımlanan gazete kütürlerini ve buna benzer diğer yazıları, okurlarımızın adresimize postalamaları BAL-TAM TÜRK LÜK BİLGİSİ dergisi redaksiyonu tarafından rica olunur.

Dergimiz ile ilgili her tür önerilere açık olduğumuzu da belirtmek istiyoruz.

BAL-TAM TÜRK LÜK BİLGİSİ için hazırlanan çalışmaların kapsamı sayfa sayısı ile sınırlandırılmış değildir. Çalışmaların bilgisayarda, hece genişliği 126mm'yi ve uzunluğu 195mm'yi kapsayacak şekilde (font Times new Roman) olması gerekiyor. Çalışmaların başında ve yazımın yazıldığı dilde kısa bir özet ve anahtar kelimelerin bulunması gerekir.

Çalışmalar, biri mutlaka diskete kayıtlı olmak üzere, iki kopya şeklinde teslim edilmelidir.

Eğer işbirliği yapan kişi, dergimize ilk defa yazıyorsa, bu kişinin, çalışmasının ekinde bir fotoğraf ile birlikte, çalıştığı bilimsel alanını belirten kısa bir özgeçmişini de göndermesi uygun görülür.

Dergimizin dili Türkçedir, fakat yazının sonunda dünya dillerinden birinde geniş bir özet ve anahtar sözcüklerin bulunması gerekir. Redaksiyonumuz, Dünya dilleri olan İngilizce, Almanca, Fransızca ve Rusça çalışmaları da kabul etmektedir. Ancak o zaman, yazıların sonunda geniş bir özetin ve anahtar sözcüklerin Türkçe olması gerekir.

2. Çalışmaların Teslim Edilme Süresi ve Derginin Adresi

Çalışmaların son teslim edilebileceği tarih, Mart ayında çıkacak olan BAL-TAM TÜRK LÜK BİLGİSİ sayısı için Ocak, Eylül ayında çıkacak olan sayısı için ise Temmuzdur.

Yazışma adresimiz, posta, faks ve e-mail derginin birinci sayfasında bulunmaktadır.

BAL-TAM

İÇİNDEKİLER

TARİH

<i>Dosay KENYANTAN</i>	
İslam Öncesi Türk Düşüncesi.....	1
<i>Halil İNALCIK</i>	
Helenizm Megalî İdea ve Türkiye.....	15
<i>Bayram BAYRAKTAR</i>	
Turar Riskilov'un Büyük Türk Dünyası Ülküsü.....	32
<i>Recep ŞKRİYEL</i>	
Çerkesler, Tatarlar ve Makedonya'daki Diğer Kafkas Muhacirleri.....	46
<i>Sibel TURAN</i>	
Türkiye'nin Balkan Politikası Bağlamında Türkiye-Bulgaristan İlişkilerine	
Bir Bakış.....	60
<i>Timur KOZİVER</i>	
Türk Ulus İnşasına Bir Bakış.....	100
<i>Şennur ŞENEL</i>	
Millet, Milli Devlet ve Atatürk.....	107
<i>Şebnem ATAKAN</i>	
"The Ottoman's İstanbul" By Juan Goytisolo, The Jews and the	
Other Minorities.....	116
<i>Halim ÇAVUŞOĞLU</i>	
Yugoslavya-Makedonya'dan Türkiye'ye 1952-67 "Kitlesele" Göçü ve	
Bursa'daki Göçmen Kesimi	120

DİL

<i>Rukiye HACI</i>	
Gök-Türk ve Uygur Dillerinin Çin Diline Olan Etkisi	158
<i>Hamza ZÜLFİKAR</i>	
Sadeleşen Dil Eskiye Edebiyat Ürünleri	163
<i>Cengiz HAKOV</i>	
Sofya Başmüftülüğü ve Bulgaristan'daki Türk Okullarında Yeni Türk	
Alfabeti'nin Uygulamaya Konuluşu	173
<i>Nimetullah HAFIZ</i>	
Eski Yugoslavya Bölgelerinde Türkçe'nin Öğretimi	182

EDEBİYAT

<i>Gönül AYAN</i>	
İslâmi Türk Edebiyatında Nevruz	189
<i>Rıza OĞRAŞ</i>	
Seyyid Nesimî Divanında Harflerle İlgili Özellikler	198
<i>Nail TAN</i>	
Koroğlu'nun Kendisi Olmaktansa Ünlü Olmak Daha İyidir	209
<i>Bilge ERCILASUN</i>	
Azerbaycan'dan Güçlü Bir Ses: Beş Kath Yapımın Altıncı Katı	213
<i>Fatma HOCİN</i>	
"Necati Zekeriya'nın Şiirinde Dil ve Üslup"	229
<i>Hayrettin İVGİN</i>	
Türk Gölge Oyunu Karagöz	242

HALK BİLİMİ*Hüseyin AYAN***Türkistan'da Bir Nevrûz Bayramı..... 250***Hayrettin İVGİN***Anadolu'da Geleneksel Aba Güreşi 255***Nimet BERKOK TOYGAR, Kâmil TOYGAR***Azeri Mutfak Kültürü Üzerine Notlar 265****OLAYLAR YAYINLAR***Ahmet Bican ERCİLASUN***Kastamonu Jurnal Defteri 271***Nail TAN***Orhan Şaik Gökyay Şiir Ödülü Seçici Kurul Üyesi****Dr.Mehmet Önder'in Ardından..... 275****Yeni Bir Türklük Bilgisi Dergisi BAL-TAM Türklük Bilgisi..... 277***Reliye OKUŞLUK ŞENESEN***Prof. Dr. Erman ARTUN, Türk Halk Edebiyatına Giriş 280***Nezih DEMİRTEPE***"Türkiye'nin Türk Dünyası Gündemi" Konulu Panel, Ankara'da Yapıldı 283****YİTİRDİKLERİMİZ***Nimetullah HAFIZ***Değerli Türkolog Prof. Dr. Ali ALPASLAN'ı Yitirdik****BAL-TAM Yayınları..... 289**

TARİH

İSLAM ÖNCESİ TÜRK DÜŞÜNCESİ

Dosay KENJATA*

1. Eski Türk dünya Görüşü ve Mahiyeti

Genelde, hayatın manasını, insanın ve kainattaki varlıkların amacı ile manevî ve değerler dünyasını tanımaya ve alemi bir bütün olarak kavramaya yönelik evrensel (üniversel) bir bakış açısı biçimin dünya görüşü denilmektedir¹. Genel olarak felsefe disiplinde Dünya; Görüş kategorilerini tarihî ve kültürel katmanlarına göre Eski, millî dinî vs. gibi tabakalara ayırmak mümkündür. Dolayısıyla; çalışmamızın bu kısmında araştırma objesi olarak mezkur dünya; görüşü kategorilerinin içerisindeki "**Türk Eski Dünya Görüşü'nün**" mahiyeti ile önemi ve onun **Genel Türk Düşünce Tarihi**'ndeki yer ve esas ideleri ele alınacaktır.

Eski dünya görüşü, tüm milletlere ortak olgu olarak her bir kültürün gelişimi ile değişim süreçlerinde bir altyapı işlev görmektedir. Diğer bir ifadeyle, Eski dünya görüşünün unsurları kültürün değişim (transformasyon) ve aktarım (translasyon olgularının yeniden oluşum sürecindeki en önemli zeminlerdir Buradaki "translasyon" dediğimiz terim, "aktarmak, taşımak" anlamında olup, her bir kültürün belli bir zaman dilimi içerisinde kendi dayanaklarının şekillerini (form) kuşaktan kuşağa aktarması: olgusunu bildirmektedir.

Eski dünya görüş katmanlarındaki "aktarımın" esas işlev: *kültürün dünya görüşü, değerleri ve dil-düşünce kalıplarını birlik zemininde bütünleştirmek ve kendi aralarındaki dengeyi korumaktır* Değişimin (transformasyon) işlevi ise, kültürün muhteva veya öz açısından yeniden oluşumunu gerçekleştirir. Diğer bir ifadeyle, değişimin işlevi, kültürün Eski ve tarihsel kalıplarını aşmasını sağlamaktır. Gördüğümüz gibi, kültürün gelişme gücü (dynamikliği) ile dünya görüşsel varoluş seyri, eytişimsel (diyalektik) açıdan mezkur olgu ve yöntemlerle gerçekleşmektedir.

* Prof. Dr., Ahmet Yesevi Üniversitesi Araştırma Enstitüsü, Türkistan.

1 Bolay S. H., **Felsefi Doktrinler ve Terimler Sözlüğü**: 1.Baskı. Ankara 1996 Akçağ Yayın. s. 113.

Burada Türk Eski dünya görüşünün, Türk kültürünün her yeniden oluşum aşamalarında değişmez temel unsurlarını taşıyan ve değişim ile gelişim süreçlerinin gerçekleşmesindeki en Önemli zemin olduğunu görmek mümkündür. Dolayısıyla, Eski Türk dünya görüşünün bugünkü milli ve kültür zeminlerimizin (idelerimizin) köşe taşı oluşturmaktadır. Bu Eski Türk Dünya görüşü katmanlarına milletin doğal ve tarihî tecrübesini ortaya koyan esas değerler manzumesi de dahildir.

Tüm milletlerin kültür varlığı ile doğal özelliklerini yansıtan, alemin yaradılışı (kozmogoni), dünyanın inşası yani, alemin tasavvuru olgusu (kozmo-
loji), mekan (vatan, yer-su) ve zaman, insan ile onun alemdeki yeri, iyilik-kötülük, can-beden ilişkisi, ölüm-ömür vs. dünya görüşsel olgularını tanımlayan kavram ve (doktrinler) anlayışları mevcuttur. Eski Türk Düşüncesindeki, olgu ve değerlerin, esas kategoriler ile temellerin, mitoloji, felsefî, bilimsel vs. gibi disiplinler bakımından değerlendirilme düzeyi, Türk kültür ve dünya görüş özelliklerini ortaya koymaktadır².

Dünya görüşünün temelinde kültür olgusu ve kültürün özünde de din unsuru yatmaktadır. Bir başka ifadeyle, kültür, ancak, aşkın (transandantal) bir varlıkla, yani, Tanrı ile olan uyumuyla, dinamik ve yaptırım kuvvetine sahip bir değer niteliğine kavuşur. Ancak, bu kültür değerlerinin düzenlenmesini yani, uyumunu sağlayacak olan güç, inanç ve onun müesseseleridir (din).

Bu çalışmada, Eski Türk Düşüncesinin kültürel ve dünya görüşü tabakaların aşamasındaki ve değişimindeki Yesevi ilminin önemi ve rolü felsefî açıdan ortaya konulmaya çalışılacaktır. Türk Düşüncesinin tarihsel, kültürel ve dinî tabakaları, şartlı da olsa, "Eski ve İslam Sonrası" nitelikteki iki dönem halinde ele alınacaktır.

Eski Türk Dini din, Eski Türk Dünya görüşünün temeli ve Eski Türk Düşünce sistemini düzenleyen değerlerin kaynağıdır. Bu olguya D. Kişibekov, kültür ve dil ilişkisi açısından açıklık getirmektedir. Kişibekov'a göre, Eski Türk dilinin İlk dönemini kapah kabilevî zihniyet ve Eski Türk Dini din merkezli sözlü edebiyat oluşturuyor ise, ikinci dönemini de İslam dini merkezli Ak Ordu ve Altın Ordu devrindeki Dede Korkut, Yusuf (Has Hacib) Balasagunlu, Kaşgarlı Mahmut, Hoca Ahmet Yesevî, Dulatî ve Kodeks Kumanikus gibi dil muhtevaları belirlemektedir³. Buna katılmamak İmkânsızdır. Sebebi ise, tarih içerisindeki, düşünce ile dilin, kültür ile dünya görüşün gelişmesindeki uyumla (harmony) değişim olgularının bir bütünlük arz edeceği gerçeği herkesin ma-

2 Anjiganova L.V., Traditsyonme Mirovozzrenie Hakasov. **Abakan 1997, Opiť Hkonstruksii.-: Otdel İzdatelskoy deyatelnosti, XRPK "PRO"ROSA", s.13.**

3 Kişibekov D., **Qazaq Mentaliteti: Keşe, Bugün, Erten.**Almatı 1999, (200) Gılım, s. 57.

lumudur. İnsan, kendisini çevreleyen alemin bilgisini ve maneviyat boyutunu dil ile elde eder ve nüfuz edebilir⁴.

S. Seyfullin'e göre de, Orta Asya Türkleri arasında yaygın edebî eser Hoca Ahmet Yesevî'nin "*Divan-ı Hikmet'i*" idi. Bizim şairlerimiz de onun hikmetlerini taklit ederek eserler vücuda getirmişlerdir.⁵ Demek ki, Türk Halkları edebiyat türlerinin oluşumunda olsun, Türk dünya görüşü tabakaları ile dönemlerini belirleme hususunda olsun Yesevilik hikmet geleneğinin önemi ortadadır.

Türk Eski dünya görüşünün, düşünce ile dil, kültür ile din arasındaki canlı uyumu düzenleyici değerleri taşıyan, milli ve kültürel varlık zemininin İlk tarihi tipi olduğunu yukarıda dile getirmiştik.

Dolayısıyla, milli dünya görüşün zeminini oluşturan kültürün gelişim ve değişim olgusunu, onun dili ile birlikte değerlendirmenin bu sahadaki araştırmaların en başlıca şartı olması gerektiğine inanmaktayız. Sebebi işe, Türk Eski dünya görüşü, Eski Türk Düşüncesinin tarihî ve kültür tabakalarındaki dilsel, düşüncevi ve manevî vs. değerler bütünüdür. Türk Eski dünya görüşü canlı ve şuurlu bir yapıya sahiptir. Bugün bile, bizim Türk Eski dünya görüşünden söz etmemiz onun canlılığı ile şuuruluğunun bir göstergesidir.

Türk Eski Dünya görüşü, Yesevî ilminin oluşumundaki esas aksiyolojik ve olgusal kaynakların temelidir (altyapı). Böyle bir kanaat, Yesevilik metodolojinin doğasını inceledikten sonra hasıl oldu. Yesevî'nin esas doktrininin, İslam tasavvufu ile Türk Eski Dünya görüşü arasında gerçekleşen "*canlı (tabii) sohbet*" (aksiyolojik-olgusal ve sosyal-kavramsal diyalog) dolayısıyla vücut bulduğu herkesin malumudur. Yesevî, Türk Eski Dünya görüşü zemin ve değerlerini, İslamî ilke ve değerlerle mezcedebilmiştir. Sonuçta, Yesevî, Türk Eski Dünya görüşü ile İslamî değerler arasında eşitlik İlkesine dayalı bir "*canlı (hür) sohbet*" ortamını oluşturmuştu.

Yesevî'nin tabii (hür) sohbet ilkesi dünkü, Marksist diyalektik anlayışın dayandığı "evrimsel gelişmenin zorunluluğu" ilkesinden tamamen farklıdır. Dolayısıyla Yesevilik metodolojide, insanın tefekkür seyri ve süreçleri, Marksisilerin insanlığın evrimsel gelişim seyrinin "mit, din, felsefe ve bilim çağları ve zorunlu aşamalarından" geçtiği anlayışıyla bağdaşmıyor. Aksine,

4 Ergaliyev İ.E., "Turki filosofiya ğalırdar nazarında", Adanı Alemi (Füosor-yalıq jane qoğamdıq gumanitarlıq jurnal). Almatı 1999, S.1, s.109, Fiiosofiya jane sayasattanı İnstitütj;

5 Seyfullin S., "Qazaq Adebietinin Qısqaşa Tarihi", **Enbekşı Qazaq**. 1924. S. 19, N68; Sarıp A., **Qazaq Poeziyası jane ultıq ideya**. Almatı 2000., (336), s.263. Bilim Yay.,

Yesevilikte, bunlar aynı anda mevcut, bir birlerini tamamlayan, belli bir işlevsel alemleri bulunan, kendi aralarında eşit, aynı gerçeğin çeşitli anlatım tarzlarıdır. Bunların aralarında eşitlik ile uyum sağlandığı takdirde insanın hür düşünmesinden söz etmek mümkündür. Bu yüzden, Yesevîlik düşüncesi, izlediği özgün metodolojik sistemiyle, Çağdaş Türk Düşüncesinin oluşumundaki tarihî ve tabîî solhbetin gerçekleşmesinde Önemli bir dönüm noktası olmasıyla da çalışmamızın konusunu oluşturmaktadır.

Eski Türk Düşüncesi ve Özellikleri

Eski Türk dünya görüşü diğer kültürlerden ayıran kategorik ve aksiyolojik olgularla sembolik ve soyut tefekkür sistemini bir bütün Eski Türk Düşünce Özellikleri olarak kabul ediyoruz. Bu, bir anlamda Eski Türk insanının ve onun şekillendirdiği evren hakkındaki tasavvuru, kültür ve değerler sistemini oluşturan düşünce birikimi demektir. Bunun yanı sıra Eski Türk düşüncesi insanı merkeze alan ve ona göre şekillenen insan merkezîyetçi bir felsefedir. Yesevî düşüncesi de aynı şekilde insanın ve onun iç aleminin tanınmasıyla olgunluğunu konu edinen, ahlakî manada Hak ile hemhal olmanın mutluluğunu amaç edinen tasavvufî düşünce tarzıdır. Dolayısıyla çalışmamızın konusu insandır. Bu doğrultuda ilk önce Eski Türk Düşünce sisteminin merkezinde yer alan insanı ve onu çevreleyen ve güven veren "din-insan-toplum" veya "Tanrı-insan-alem" üçgenini tanımlamaya çalışacağız. Sonra bu üçgen zemininde oluşan değerler ile olguların, kavramsal kural ve ilkelerin hem dış (translasyon) ve iç (transformasyon) yeniden oluşum süreçlerini ele almayı düşünüyoruz. Bu, Eski Türk Düşüncesinin Yesevî doktrininin tesiriyle nasıl ve ne tür bir değişim süreçlerini geçirdiğini ve bu olguların nasıl bir yöntem ve ilkelerle gerçekleştiğini anlamamız için şarttır.

Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Eski Türk Düşünce sisteminin veya Eski Türk Dünya Görüşünün esas ilke ve altyapıları Eski Türk Dini inanç zemini üzerinde oluşmuştur. Bu sisteme göre insan ve onun yetiştiği ortamın, yani, alemin "Kut'u" ve "Sahibi" Üze (Yüce) Tanrıdır. Sadece bu değil, Türkler için, Gök (Sema) kutsaldır, zira, Gök, Tanrının hem mekanı hem sıfatıdır. "Yer-Sub" kutsaldır, çünkü, Tanrıdan verilmiş bir kut hem nasiptir. Halk (el) kutsaldır, çünkü, Tanrının yeryüzündeki emanetidir. Kağan (Han) kutsaldır, çünkü, Tanrının iradesinin mazharıdır, yani, Tanrının emaneti olan elin veya halkın sahibi hem koruyucusudur vs.

Eski Türk Düşünce sistemindeki kutsallık sırası ve safhasını böylece devam ettirmek mümkündür. Bu düşünce sisteminde, insanı çevreleyen alem sadece fizik bir dünya değildir. Bu dünya Tanrı ile (kutsanmış) mana kazanmış bir kutsal alemler sistemidir. Buradaki "sahiplik ve kutsallık" zincirleri Eski Türk Düşünce sistemindeki insanı doğrudan "Tanrısal Yaradılış Kaynağı" ile birleştirecek (ontolojik manada) kategorik ve epistemolojik, simgesel ve sembolik düşünce üs-

luplarıyla (stilleriyle) verilmiştir. Eski Türkler, *Tanrısal Yaradılış veya İlk İlahî Yaratmanın Başlangıcı'na dönüşü* belli bir rituel olgu ve ayinlerle düzenli tekrarlamayı veya hatırlamayı hakikat olarak algılamışlardır. Bu "*Hakikate Yeniden Dönüş*" vaktini "**dönüşümsel (cycle) zaman**" olarak nitelendirmek mümkündür. Hem de bu "dönüşümsel zaman" anlayışı Eski Türk Düşünce sisteminin en belirgin özelliklerinin başında yer almaktadır.

Eski Türk Düşünce sisteminde "İlahî yaradılış başlangıcı" veya "İlahî Hakikate" ulaşma ortamı ve uzamı insanın doğduğu yerdir. Eski Türk toplumu insanı için onun doğduğu yer, ilk İlahî yaradılış olayının gerçekleştiği zaman ve zeminin tekrarlandığı kutsal bir mekandır. Aynı zamanda insanın doğduğu yer ona Tanrı tarafından verilmiş bir Kut'tur. Tanrı Kutu'nun yoğunlaştığı yere de "Jer Uyük" (Cennet Mekan veya yer, toprak) denir. Kadim Türk efsanelerinde "Jer Uyük" anlayışı "merkez veya kindik" sembolleriyle sunulmuştur. A. İnan ve B. Ögel gibi ünlü Türkoloji bilginleri "Jer Uyük" sözünün "mutluluk, huzur" kavramlarıyla eşit değer taşıdığını ifade etmişlerdir⁶. Eski Türk toplumu insanının Tanrıya ulaşması ruhu ile değil de doğrudan "Jer Uyük" aracılığıyla mümkün olmuştur. Dede Korkut'un eli, halkı için hızlı koşan devesi "Jelmaya" ile "Jeruyuk" mekan arayıp yola koyulması bir ütopye değil de Eski Türk Düşünce sisteminin içsel tefekkür aleminin hakikati olsa gerek. Jeruyuk anlayışı halen tarihsel işlevini sürdürmekte olan Eski Türk Düşünce kozmolojisinin esas zeminini hem de Tanrıya ulaştırarak "merkezî yolun" simgesidir. Eski Türklerde Jeruyuk ile Vatan kavramları özdeş ve kutsaldır.

Eski Türk insanı için kendisini çevreleyen tabiat ve değerler sistemi, inanç ve ahlakî kaideleri içeren örf ve adetlerine uymak en önemli görevlerin başında gelmektedir. Onlar için tüm bu değer ve kaideleri, dini Türk Tanrısı belirleyip vermiştir. Eski Türk toplumu insanı kendi alemini, aksiyolojik ve olgusal sembollerini, ritüellerini, inanç sistemlerini, simgesel düşünce stillerini ona göre şekillendirmiştir.

Eski Türk Düşünce kalıplarında ilk İlahî yaradılış sürekli ve canlı olarak her bir inanç olgularını gerçekleştirme esnasında tekrarlanmaktadır. Eski Türk toplumu insanının reel tarihsel zamana karşı tutum sergilemesi ilk baştaki periyodik ve dönüşümsel zamana dönmek için çabalaması, kadim vakit kavramına sığmayacak olan İlahî yaradılış zamanına olan özlemden kaynaklanmaktadır. Bu özlem ve çabanın esas amacı ise mutluluktur. Bu olay adeta reel tarihsel zamanı yok saymaktır. Bu anlayışı M. Eliade, kanımca haklı olarak, Eski Türk toplumu insanının dinî ve dünya görüşsel zihniyeti-

6 Ögel B., **Türk Mitolojisi** (Kaynakları ve açıklamaları ile destanlar) 2.cilt. Ankara 1995, Atatürk K.T.Y.K Yayınları, s. 610.

nin metafizik sonucu olarak değerlendirmektedir⁷. Eski Türk Düşünce sistemindeki insan her türlü olası savaş, kötülük ve hastalıklardan kurtulmanın yolunu ve mutluluğu gelecek zamandan değil de, aksine geçmişte olup biten "Tanrının ilk yaratma zamanına" dönmekte aramışlardır. Bu olguyu bugünlümüz açısından değerlendirecek olursak, Eski Türk toplumu insanı hem evrenin akışıyla uyum içerisinde hem zamana karşı tutum sergiliyor görünüyor ise, bugünün toplumunun insanı kendini sadece tarihle iç içe bağlantılı bir varoluşa katılmı hissiyle güven bulduğunu fark etmemek imkansızdır. Eski Türk toplumu insanı için evrenin özel bir tarihi vardır. Bu tarih Tanrının yarattığı metafizik varlıklar veya mitolojik kahramanlar tarafından düzenlenmiştir. Ancak, evrenin ve Eski Türk toplumu insanının tarihi, efsanelerle korunmuş ve donatılmış kuşaktan kuşağa sözlü gelenekle aktarılmış canlı ve kutsal bir tarihtir. Buradaki kutsal tarih dediğimiz, ilk mit devrinin tüm olgularını yeniden canlandırmakla hayatîyet kazandıran ritüeller ve merasimler için model (arşetip-esas, ilk numune) olarak alınan devamlı tekrarlanan tarihtir. Eski Türk toplumu insanı kendinin bu tarihi değerlerini kuşaktan kuşağa iletmeyi "söz" (logos, kelam) dediğimiz en etkili varlık aracılığıyla gerçekleştirmektedir. Eski Türk toplumunda insanının düşüncesi ve dili tamamen somut bir tabiata sahiptir. Mitolojik tefekkürün mantığı çağdaş bilimsel düşünce mantığı gibi somuttur (konkretik). Ancak buradaki fark zihinsel süreçler arasındaki nitelikte değil de, onların kullandıkları araçlarındadır.

H. Z. Ülken, Eski Türk Dünya Görüş hikmetinin oluşumunda her hangi bir şahsın özel katkısı olamayacağını, onu tüm bir milletin veya halkın davranışından ve tabiatından meydana gelen pratik ve ahlakî felsefe olarak nitelendirmektedir. Bu felsefe dünya görüşsel gelenek açısından kozmogoniye yaklaşıyor ise, davranış tarzı bakımından da bir çeşit ahlak teorisi⁸. Burada H.Z. Ülken, W.W. Bartold'un ifade ettiği gibi "...bir halkın psikolojisini tanımanın anahtarı onun dinindedir" fikriyle paralel olarak bir halkın davranış biçimi, ahlakî ve etik sistemi ile değerler manzumesini bilmek için onun manevî kaynağını teşkil eden felsefesini tanımanın gerektiğine inanıyor gibi geliyor. Bu paralellikleri biri birini tanımlayan bir problemin iki tarafı olarak nitelendirir isek hata yapmış olmayız. Buna Farabnin din ile felsefenin aynı kaynaktan fıskıran ve aynı dereye akan ikiz kardeş olarak nitelendirdiğini ilave eder isek, varmak istediğimiz noktayı biraz netleştirilmiş oluruz. Yukarıda da, İslam felsefesi açısından mit, din, felsefe

7 Eliade M., **Ebedi Dönüş Mitosu**, çev: Ümit Altuğ, İstanbul 1994, s. 8, İmge Kitabevi.

8 Ülken H. Z., **Türk Tefekkürü Tarihi**, İstanbul 1933, I-cilt., 254 s; (2-cilt-281, İstanbul 1934, s. 69, (Matbaa Ebuzziya).

ve bilimin kendi eşit alanları olarak gerçeğin birer anlatım araçları olduğuna değinmiştik. Gerçekte bu ilkesel tutum Doğu Medeniyetinin dayandığı düşünce sistemine ait özelliktir.

J. P. Roux ve M. Eliade gibi Batı Türkologları Türklerin kültür ve dünya görüşü ilke ve zeminlerini incelemişler ve şöyle bir sonuca varmışlardır: "Türklerde ataerkil özellik ağır basmakta, ailede erkeğin yeri ve rolü üstündür; genetik, yani kandaşlık kardeşlik (birlik) ön plandadır; ekonomileri avcılık ve hayvancılık esasına dayalı göçebe kültürdür, özel mülkiyet esastır; dinî açıdan "Üze Kök Tanrı" inancı yaygındır, ruhun ebediliği inancı kuvvetlidir ve bu yüzden atalara ve onların ruhlarına saygı esastır; toplum hayatında ot (ateş) ve atın Özel bir yeri vardır; Eski Türk toplumunda Tanrının, elçileri sayılan. Kağanlara çok büyük önem atfedilmektedir"⁹. Gördüğümüz gibi bu değerli bilim adamlarının saydıkları ve tespit etmeye çalıştıkları Eski Türk Düşünce ve dünya görüşü sisteminin özellikleri doğrudur ama, kanaatimce, eksiktir ve yüzeyseldir. Bunlar dinî, sosyo-ekonomik ve toplumsal açıdan hayatın fenomenolojik dış görünüşü itibarıyla verilmiş birer tespitlerdir.

H.Z. Ülken de Eski Türk Düşünce sistemi özelliklerini eski Yunan, Hint ve İran felsefeleriyle karşılaştırarak ortaya koymayı denemiştir. Yaptığı araştırmaların sonucunda Ülken, Türklerin Hintliler gibi kendi içine dönük ve kapalı, mistik tabiattaki bir millet olmadığını; eski Yunanlılar gibi de kainat ve evren nizamına esir ve ayrıca kadere (fatalist) teslimiyetçi bir millet de olmadığı kanaatine varmıştır¹⁰. Bizim kanaatimizde de Eski Türk toplumu Hintliler gibi olmasa da bir kapalı toplumdur. Eski Türklerin kapalı bir toplum olması onların milli dininden kaynaklanmaktadır. Yunanlılar gibi de kaderci değildir, eski Türklerin kendilerine has kader anlayışı vardır. Onlarda önceden belirlenmiş bir determinist kader anlayışı yoktur. Onlar her an kaderlerini değiştirme olanağına sahiptirler. Kader, kötülük getirecek bir gizli kuvvet değildir, aksine bu dünya hayatında insanları kötülükten men edecek, iyi ve faziletli düşünce ve davranışların taht kurmasına vesile olacak düzeltici ve artırıcı niteliklere sahip merkezî bir güçtür¹¹. Ancak bu kaderi değiştirme olanağının bazı şartları vardır. Bu Tanrıyla olan sürekli bir diyalog çerçevesinde gerçekleşmektedir. Sadece Tanrı ile değil diğer kültür ve medeniyetlerle olan eşit diyalogun sonucunda çok derin bir realist dünya görüşüne sahiptirler. Eski Türk toplumu insanın Tanrı ile olan diyalogu çerçevesinde birtakım yaptırımlar ve yerine getirilmesi "igilik" (iyi) olan varlıksal nizam ve uyumluluk ilkeleri mevcuttur. Bu varlıksal nizamın bozulması insanın

9 Roux J-P., **Türklerin ve Moğolların Eski Dini**. ikinci Baskı, çev; Kazancıgil A., İstanbul 1998, (işaret Yayınları), s.355, (15);

10 Ülken H. Z., **Türk Tefekkürü Tarihi, a.g.e., s. 69;**

11 Roux J-P., **Türklerin ve Moğolların Eski Dini**. a.g.e., s. 90-91.

varoluşu ile ruhundaki denge ve uyumun zayıflamasına yol açacağı gibi, aksine insanın kendisiyle olan iç uyumsuzluğu da evren düzeninin bütünlüğüne zarar verebilir. İşte, varlık ile insan arasında karşılıklı bir irtibat, birlik ve bütünlük söz konusudur. Bu açıdan bakıldığında esas pratik hayatın veya gerçek varoluşun devamlılığı insan ve varlık arasındaki uyum ve birliğin sonucudur. Gördüğümüz gibi, Eski Türk toplumu insanı kutlu ve mutlu olması için de bu birliği sürekli muhafaza etmelidir. Ancak bu birliği korumak, Yunan felsefesinde olduğu gibi evrenin kudretli ve değişmez kozmik mertebelerine teslimiyet veya ona ters gelebilecek insanî ihtirasları yok etmek değildir. Sebebi ise, Türk kozmogonisinde evrenin çok uzak mertebeleri yoktur¹².

"Dil ile düşünce arasındaki sınıksız bağlılıktan dolayı, bazı filozoflar hem dile "nutk-ı hariç", düşünceye "nutk-ı dahil" demişler, hem de insanı "düşünen bir canlı", veya "toplum halinde yaşayan bir canlı" olarak tasnif ve tarif etmişlerdir¹³". Bu açıdan bakıldığında Eski Türk Düşüncesi ve dilinde evren birdir, bütündür, uyum içerisinde algılanır. Bundan dolayı insanlar arasında cinsiyet açısından bir ayırım olgusu ne dininde, ne dilinde ne de mantalitesinde rastlanır. Bu özellik Türklerin Tanrı anlayışlarından kaynaklanan bir gerçektir. Eski Türk Tanrısı için diğer Assirius, Babil, Yunan ve Roma Tanrılarında olduğu gibi "kutsal evlilik" olgusu söz konusu değildir. Türk Tanrısı Tanrıçalarla evlenmez. Bu özellik Türklerin dil mantığında da göze çarpmaktadır. Örneğin, Türk dillerinde diğer dillerdeki gibi "müennes veya müzekker" cinsinden bir söz kalıpları rastlanılmaz. Bir Kazak düşünürünün dediği gibi, Türklerde söz kalıpları bir yana, öz kalıplarında da bir cinsiyet ayırımı yapılmamıştır. Gördüğümüz gibi, "kültür kendisini dilde yansıtır; kendisini dil ile asıl ana dili ile ifade eder..¹⁴". Türkün dilinde, dininde ve mantalitesinde bir ayırım söz konusu olmadığından Yesevi düşüncesi ve ekolünde olsun, İbadet ve zikir halkalarında olsun kadın ve erkek eşitliği esastır. Bu da Eski Türk Düşünce sisteminin en önemli Özelliklerindedir.

Eski Türk Düşünce sisteminde din ve kültür konularında uzun yıllar incelemede bulunan W. Schmidt, Türklerin Hun zamanından beri monoteist ve gelişmiş bir dine sahip olduklarını ifade eder¹⁵. A. Nurgali da Hunların "Tanrı'ya" tapıtığını, kendi Kağanlarını da "Tanrıkut" diye adlandırdıklarını teyit eder¹⁶. Eski Türk Düşünce sistemini iyice kavrayanlar Türklerin Tanrı anlayışları ile evren ni-

12 Roux.J-P., a.g.e., s.82.

13 Mübahat Türker-Küyel., "Göktürk Kitabeleri'nin Felsefe Açısından Değerlendirilmesi", **Göktürk Devleti'nin Kuruluşunun 1450. Yıl Dönümü**. Ankara 2001, S.60, (Yeniavasya Yayınları).

14 Mübahat Türker-Küyel., aynı yer.,

15 Günay Ü., Güngör H., **Türk Din Tarihi**. İstanbul 1998, S. 41-42. (Laçın Yayınları).

16 Nurgali A., "Qazaq halkının ejelgi dünyetanımanı men turmis salt erekşelikleri", Sayasat. Almatı 1998, S. 7-8, 92-105; 85-95 s.

zamı kavramım birlikte algıladıklarını fark etmişlerdir. Onlar bu yüzden Eski Türk Düşünce sistemini bir çeşit üniversalizm olarak sunmaktadırlar. Bu düşünce stili epistemolojik ve ampirik açıdan Varlığı tanımanın "üçlü âlem", "üçlü düşünce" veya "dönüşümsel düşünce tarzı" anlayışları çerçevesinde belirlenmektedir. Üçlü âlem anlayışı Orhun-Enesay yazılarında "yukarıda mavi Gök, aşağıda yağız yer, bu ikisi arasında kişiöğlü (insan) yaratıldığında" şeklindeki bir deyimde çok açık ve net açıklanmıştır. Eski Türk Düşünce sistemindeki üçlü âlem olgu ve anlayışı çerçevesinde 193 8'de bilim adamı G. Dumazil, toplumdaki "dinî lider, savaşçı ve üretici gruplar" meselesini ele alan "üçlü işlev (fonksiyon) teorisini" geliştirmişti. O bu "üçlü fonksiyon teorisini" tüm Hint-Avrupa kavimlerini diğer toplumlardan ayıran en belirgin özellik veya nitelik olarak sunmuştu. O bu özelliklerin yani, din adamları, savaşçılar ve üretici gruplardan oluşan üçlü yapıdaki sistemin tüm Hint Avrupa toplumlarının kültür ve psikolojik katmanlarında rastlanıldığını birtakım belgelerle ortaya koymuştu¹⁷.

Bu üçlü fonksiyon teorisinin taşıdığı anlama çok benzer bir olgu Kazak Türklerinin hem kültür ve sosyo-ekonomik, hem siyasî hayatında halen devam etmektedir. Kazak Türklerinin kurduğu Hanlık sistemi üç (Büyük, Orta ve Küçük Cüzlerden (Ordulardan) bölükten oluşmuştur. Bunlardan büyük cüz Kazak Türkleri üretimle (hayvancılık), Orta cüz Kazak Türkleri din veya diğer yönetim işleriyle, Küçük cüz Kazak Türkleri ise savaşçılıkla meşgul olmuşlardır. Bu konu bir kaide veya bir ilke halinde halen halk arasında dolaşmaktadır. Kazak Türklerindeki bu üçlü fonksiyon esasına kurulmuş bir siyasî tecrübelik kaidelerini A. Kekilbayev, bir ekonomik üretim tarzı olarak sunmaktadır¹⁸. K. Beysenov ise, "diyalektik tefekkür usulünün üçlü tarzı" veya "üçlü kaide/triyada" olarak nitelendirmektedir¹⁹. Gerçekte ise, bu üçlü fonksiyon veya üçlü düşünce tarzı dediğimiz olgu Eski Türk Dünya Görüşü ve tarihinde daha çok bir "Ordu ile devlet idari yapısının" kurulum ve görev alanları özelliklerini yansıtmaktadır.

Eski Türk Düşünce sistemi özellikleri ile esas zemin ve ilkeleri meselesi konusunda İ. Ergaliyev'in tespiti de dikkate değerdir. Ona göre, Eski Türk Düşünce sisteminin merkezî meselesi bu insan ile alemin birliğidir²⁰. Eski Türklerin Mutluluk anlayışında da insan ile alemin birlikteliği ve uyumu esastır. Ayrıca

17 Eliade M., Joan P.Couliano. **Dinler Tarihi Sözlüğü**. İstanbul 1997, çev: Ali Erbaş, s.366 (152), (İnsan Yayınları).

18 Kekilbayev A., "Ayteke Biy", **Egemendi Qazaqstan**. Almatı 1991, S.23.

19 Beysenov Q., Qazaq Topırağında Qalıptasqan Ğaqliyattı Oy Keşu Ürdisteri, -Almatı 1994, 168 s. (42-77). (Gılım)

20 Ergaliyev İ.E., a.g.m., s. 107-108 s; Ergaliyev İ.E., "Ruhanıhq ontologiyalıq problema retinde", Almatı 1995, **Aқиқat**. S. 6, s.52-54.

bu birlik, Eski Türk Düşünce sisteminin içkin ve nartüalist özelliğinden de bir ipucu vermektedir. Buna benzer bir tespit, Mübahat Türker-Küyel tarafından da yapılmıştır ve ona göre, Eski Türk Düşüncesi "...felsefe açısından, Varlık+Bilgi+Değer alanı olarak, ontoloji, epistemoloji, aksiyoloji olarak, her şeyden önce, "transandantal (duyulan aşan) vahdetli bir bütün" arz etmektedir. Başka deyimle, Tann+Evren-KToplum+İnsanı bütün olarak ele almaktadır²¹". Eski Türk Düşünce sisteminde Tanrı, evren, toplum ve insan arasında canlı bir kutsallık ilişkisi söz konusudur. Ayrıca, Tanrı da, insan ruhu da; evren de ebedî Ölmez sıfata haiz varlıklardır. Zaman da "mengü" (bengi-ebedî) tekerrürden oluşan huzur ve mutluluk kaynağı kutsal bir kavramdır. Eski Türk Düşünce sisteminde her şey **Tanrının iradesi** ile gerçekleşmektedir. Toplum veya devlet düzeyinde Tanrının iradesini yerine getirme yükümlülüğünü taşıyan Kağan (kam) üniversal bir birlik ile uyumluluk içerisinde Eski Türk toplumu insanına "alkış'ı" ile destek ve yön vermektedir. Eski Türk toplumu insanı "aksakalların alkışı" ile Tanrı tarafından ödüllenenmektedir: "çocuğu yoksa çocuk sahibi olabilmektedir". Eski Türk insanının kaderi Eski Türk toplumu ile olan uyumu ve birlikteliği düzeyine bağlıdır. Demek ki, Eski Türk Düşünce insanı kendi kaderini bu dünyada değiştirme veya kontrol etme imkanına sahiptir.

Eski Türk Düşünce sisteminde Tanrı, hem kaide, hem kanun, hem düzen, hem kudret, hem kut ve sahlb-ül kâinattır. Bu durumda insan "Tanrı-âlem-insan" üçlü bütünü en önemli bir parçasıdır. Başka bir ifade ile insanın irade, ahlak ve yükümlülük açısından bu bütün bir evren düzenini muhafaza etmeyle görevlidir.

Gördüğümüz gibi büyük Türk şairi Mağcan Jumabayulu'nun "Er Türk", "Türk Tanrısı", "Türk Yeri-Tanrının nasibidir" deyimleriyle sunduğu "Tann-İnsan-âlem" bütünlüğünü ifade eden ve Eski Türk Düşünce sisteminin esas zeminini teşkil eden "Eski Türk Dini" milli dinler kategorisine dahildir²².

Eski Türk Dünya Görüşündeki Türk toplumu bir kandaşlık ve askerî demokratik birlik üzerine kuruludur. Bu yüzden eski Türk toplumu insanı Tanrının iradesini ancak dayandığı kandaşlık birlik ile gerçekleştirebilir. Tanrının iradesi (erki), bir nasip veya kut olarak verdiği "Jeruyuk, yani cennet vatanını" korumak, onun için de kandaşlık birliğe itaat etmek, bu birliğin temeli olan esas değerleri bilmek ve sevmek ile ebedilik ile uyumu gerçekleştirmektir. Eski Türk felsefesi teori ile pratik arasındaki birlik ve uyum esasları üzerine kurulmuştur. Kavram ve olguları, anlayış kalıpları kolay kavranılan bir rasyonel biçimdeki felsefedir, diyebiliriz. Böyle bir Eski Türk Düşünce ve dünya görüşü özelliklerle-

21 Mübahat Türker-Küyel. a.g.m., s. 62-63.

22 Qaramanulu Q., "Tanrı Tağılımı". **Jas Alaş**, Almalı 1993, S. 13-14.

riyle bütünleşen ve oluşan Yesevî'nin düşünce stili ve tasavvuf anlayışında rasyonalist bir çizgi ağır basmaktadır.

Eski Türk Düşünce sistemi özelliklerini bir zemine getirdiğimizde Tanrıyı âlemde değil de, idede içkin (immanent) olarak tanıdıklarını görmek mümkündür. Bu özellik dinî ve felsefî kategori açısından natüralist bir panteizme yakındır. Panteizm de monizm ile immanentizmin bir şeklidir.

Eski Türk Düşünce sistemindeki natüralist bir panteizm platformunun Yesevî doktrini ile nasıl bir "vahdet-i vücud", yani Varlığın Birliği felsefesine dönüştüğünü bir başka başlık altında işleyeceğiz.

Sonuç olarak, bu edindiğimiz ilke ve özellikleri dikkate alarak, Eski Türk Düşünce sisteminin ontolojik, aksiyolojik ve kategorik olgularını değerlendirmek, Yesevî'nin düşünce özellikleri ile mahiyetini, varlık ve Türk düşünce tarihi içerisindeki yerini anlamamız için bir ön şart ve zemin olacaktır. Dolayısıyla Eski Türk Düşünce sistemi insanın manevî dünyasını, yani Tann ile olan ilişkisini net olarak irdeleyebilmemiz gerekmektedir.

Eski Türk Dünya Görüşü ve Tanrı

Eski Türk Düşünce sistemindeki Tanrı anlayışı hakkında bilgi sahibi olmak, eski dini tanımakla mümkündür. Halkın davranış biçimini, ahlakî ve psikolojik zihniyetini bilmenin en önemli anahtar da o dindir. Bu dinde Tanrı Uludur. Alemdeki başka hiçbir varlığa benzemez. Tanrısını böyle tanıyan halk her zaman hür, adil, metin ve savaşçı ruha sahiptir²³. Böyle bir anlayış, din fenomenolojisi açısından, kültür ve din arasındaki psikolojik bağı belirleyen en Önemli olgudur. Tek Tanrı inancına sahip olan toplumların kültürel ve sosyal değerleri arasında da bir benzerlik gözükmektedir. Bunun aksine, çok tanrılık dinlere inananların kültürlerinin birliğine rağmen, Tanrı anlayışlarında belli derecelendirmelerin olduğu bilinmektedir. Bu özelliğe, çoğunlukla, göçebe, soy ve kabile birliğine dayanan toplumlarda rastlanmaktadır.

Tanrı kavramı, Eski Türk Düşünce sisteminde merkezî konumdadır²⁴. Ulu Tanrı, kuvvetli bir kandaşlık düzene dayanan Türklerin Yaratıcısı ve Sahibidir. Eski Türk inancında Ulu Tanrının eli (devleti, halkı) de, Kağanı da, Jenryuq-mekam da kutsal ve kudretlidir. Bu anlayış zemini gerçekte, toplum psikolojisinin saptanmasında bilgi kaynağı olan bir ölçüdür.

"*Mengü Taş Bitiğr* yazıtlarında²⁵, Türklerin, sadece, Tek Tanrı'ya tapıkları belirtilmektedir. Yazılarda Tanrılardan değil, sadece Tek Tanrı'dan

23 Hökelekçi H., **Din Psikolojisi**, Ankara 1998, TDV Yay.s. 116, (368).

24 Kafesoğlu I., **Türk Dünyası El kitabı**, Ankara tarihsiz., s. 733;

25 Ergin M., **Orhon Abideleri**, İstanbul 1983, Boğaziçi Yay.; Tekin T., **Orhon Yazıtları**, Ankara 1988, Atatürk Yüksek Dil ve Tarih Kurumu; Tekin T., **Tunyukuk Yazıtı**, Ankara 1994, Simurg Yay.,

söz edilmektedir. Bu Tanrı da Türklerin Tanrısıdır. Kağan göndermek, buyruk vermek, yarlık çıkarmak, el kılmak, güçlü yapmak, uluğ, kut ve biliğ inam etmek, yaratmak, Bir Tanrı'nın iradesiyle gerçekleşen işlerdendir. Bu Tek Tanrı inancı veya monizm ilkesi semavî dinlerin dışında Türklere Özgü bir anlayıştır.

Ibn Fadlan, X. yüzyılın birinci yansında Oğuz Eline yaptığı seferi sırasında "Türklerin sıkıntılı anlarında **"Tek (Bir) Tanrı"**, diye başlarını göğe kaldırarak, münacat ettiklerine" şahit olmuştur²⁶. Her dinin temsilcilerini müzakereye çağıran Mengü Han'ın "...biz sadece Tek Tanrı'ya ibadet ediyoruz" dediğine Avrupalı misyoner ve seyyahlar M. Polo ile P. Karpini ve Rubruk da şahit olmuşlardır²⁷. Tanrı sözü, Hunlarda²⁸ ve Sümer yazılarında **"dingir veya zingir"** şeklinde yer almaktadır (Kazak Türklerinde, halen, sema için *"Zengir Kök"* tabiri kullanılmaktadır)²⁹. Ulu Tanrı'nın "Kök", "Uluğ", "Biyik (Büyük)", "Nur" isim ve sıfatları aslında Gök semayı bildirmektedir. Sıfatları açısından Kök Tanrı başka hiçbir şeye benzememektedir. O, "Tanrı gibi Tanrıdır". Bu tarif, Kültesin ve Bilge Kağan yazılarında "Tanrı teğ Tanrı" olarak geçmektedir³⁰. Bunun yanı sıra, Türk Tanrısı "Ak Nur"(beyaz ayas), " Ulu İyemiz"(Ar Toyun), "Iye-Ede", "Haniye verici", "Bay"(Ülken), "Ata Ruhların Başı", "Rızk verici", "Cezalandırıcı", "Güç bağışlayıcı", "Kut verici" vb. şekillerde vasıflandırılmaktadır³¹. Bir Tanrı'nın sayılmış fiil veya isimleri ile iradesi pek çok yazılı belgelerde bulunmaktadır: "Bilge Kağan" yazıtında, "Tanrı güç verdiği için düşmanımı yendim"³², der. "Taryat" ve "Tarkim" yazıtında da, "Savaştaki galibiyetlerin doğrudan Tanrı'nın inayeti ve kollamasıyla mümkün olduğu ifade edilmektedir. Aynı yazıtlarda "Üze Tanrı" kolladığı için elimi, (devlet kurdum) töremi (Kağan ve töreli (kanunlu) oldum) buldum³³ ifadesi geçmektedir. Tanrı, Kağanlık emanetini istediği ve seçtiği insana verir ve tekrar geri alabilir. Tanrı, ancak siyasî iktidara layık olanlara "kut" vermektedir. "Kültegin" yazıtında "Tanrı, güç verdiği için Kağanım boru, düşmanım da koyun gibiydi" ifadesi yer almaktadır³⁴. Bu da, Eski

26 Şeşen R., **İbn Fazlan Seyahatnamesi**, İstanbul 1995, (320), s. 34-35, (Bedir Yayınevi).

27 **Puteşestviya V Bostoçmye Stranı Plano Karpını I Gilyoma De Rubruka**. Almatı 1993, (248), s.154. Gılım.

28 Roux J.P., **Türklerin ve Moğolların Eski Dini**. a.g.e., s.15.

29 Kramer S.N., **Tarih Sümer'de Başlar**. Ankara 1990, Çev: M.İ.Çiğ., Atatürk KDTYK Türk Tarih Kurumu Yayınlan.(349), s.65.

30 Ögel B., **Türk Kültürünün Gelişme Çağları**. Üçüncü Baskı, İstanbul 1988, Türk Dünyası Araştırmalar Vakfı, s.474.

31 Eliade M. **Şamanizm**. Moskva 2000, s.24.

32 Gömeç S., **Kök Türk Tarihi**. Ankara 1997, (188), s.102., Türksoy Yayınlan.

33 Aynı eser, 101 s.

34 Aynı eser, 102 s. 100

Türk Düşünce sistemindeki Tanrı'nın Ulu ve Kudret sahibi olduğunun göstergesidir. Ayrıca, Tann, Türk Ulusunun koruyucusudur. Düzene aykırı davranan ulusu, hem cezalandırır hem de bağışlar. Türk Tanrısının cezalandırması, ulusu, Kağansız, yani sahipsiz bırakmasıdır. Böyle olunca Türk ulusu ağır azaba maruz kalır; bağışlaması da, "Türk Ulusunun adının ve şanının yok olmaması için yemden Kağan göndermesidir"³⁵.

Eski Türk Düşünce sisteminde, ulusun, yoksulluğa veya zor duruma düşmesi demek, onlara Tanrının verdiği "Küfün" kesilmesi ve cezalandırılması anlamına gelmektedir. Tanrı onları cezalandırmak için erdemsiz ve basiretsiz, "Tanrı kutu"ndan yoksun bir Kağanın başlarına getirildiğine inanılmaktadır. Aynı anlayış Farabî'nin devlet siyasetinde de geçerlidir. Farabî'ye göre de bir toplumun erdemsiz olması onun yöneticisinin cehaletinden kaynaklanmaktadır. Eski Türk Düşünce sistemi devlet felsefesinde Kök Tanrı, Aristo'nun Tanrı anlayışında olduğu gibi, Tanrı evreni yarattıktan sonra, devreden çıkan bir "demiurg" değildir. İslam düşüncesinde olduğu gibi tüm işleri doğrudan kontrollü altında tutan bir Allah da değildir. Kök Tanrı olaylara doğrudan müdahale etmez, o evrendeki varoluşa elçileri veya kamları aracılığıyla katılmaktadır. Eğer Kağanlar ve elçiler erdem sahibi iseler ulus da erdemli bir toplum olur. Ama, bu erdem veya mutluluk Tanrının kutu ile mümkün olmaktadır.

Görüldüğü üzere, Eski Türk Düşünce sistemi Tanrı, Evren, İnsan ve Toplum (Ulus) arasındaki içkin birlik üzerine kurulu bir düzendir. Sonradan, bu düzenin içkin ve aşkın güç kaynağı olan Kök Tanrı, diğer dinlerin Tanrı anlayışının etkisi ile "pasif ve kenara çekilen bir" Tanrıya dönüşür. Kök Tanrı anlayışında antropomorfik sıfatlar, diğer din Tanrılarında ödünç alınmış isimler ağır basmış ve etken bir Tanrı olmaktan çıkmıştı. Buna mukabil Türk Ulus ve devlet hayatında kaos, yani, bir belirsizlik yaygınlaşmış ve sonuçta da dağılmıştı.

Eski Türk Düşünce sistemindeki devlet kuramı bir teokratik zemine dayanmaktaydı. Eski Türk Düşünce sisteminde Tanrı bir metafizik, kutsallık alanı ve kavramıyla telakkî edilmiş ise de, metafizik ve fizik âlem bir bütün uyum ve evrensel birlik içerisinde algılanırdı. Bu bir teokratik düzenin zeminini oluşturuyordu. Bu zemin, "Kültegin" ve "Bilge Kağan" yazılarında "yukarıda mavi Kök, aşağıda yağız yer ve bu ikisi arasında kişiöğlü yaratıldığında" diye geçen ibarelerden de anlaşılmaktadır. "Kişiöğullan (insanlık) üzerinde tahtta (apam-baba) Bunun İstemi Kağan oldu". O, (Tanrı adına) Türk budununu, elini, töresini eline aldı ve düzenledi"³⁶. Türk Tanrısı, Elteriş Kağan ile El Bilge Kağanı da Kutu ile kutsamış ve Türk ulusunu kurtarmıştı.

Eski Türk Düşünce sisteminin dünya görüşü ve tüm değerlerinin kaynağı olan Kök Tanrı ve anlayışının ilk Öz ve muhteva çerçevesinden kayması doğal

35 Aynı eser, 102 s.

36 Aynı eser, 103 s.

olarak Türk Birliğinin zayıflamasına yol açmıştı. Bu süreçte Türklerde Kök Tanrı yerini "Ulu" ve "Yüksek" anlamına gelen "Ülken" veya "Bay"; İran tesiriyle, "Huda"; Nestoryan tesiriyle "Çalap"; Budizm tesiriyle "Kayırhan" veya sakalarda olduğu gibi "Üriing Ayı Toyun" almıştı. Türklerin Kök Tanrı *sı sadece isim olarak değil de sıfat olarak hem zoomorfik ve antropomorfik anlayışlarla algılanınca, Tanrı ister istemez, derecelere de parçalanmıştı. Artık Tanrı Kök tabakalarının "yedinci", bazı kaynaklarda "dokuzuncu veya on altıncı" katlarından yer almıştı.

Altaylarda Tanrının kendi tahtı, sarayı ve dokuz kız ve oğulları vardı ve ayrıca O'nun "Ervah", "Yayık", "Karluk", "Sulak" ve "Utkuş" gibi yardımcıları da eklenmişti. Bu kaynaklara bakıldığında Kök Tanrının artık çok aşın uçta yer alan aşkınlığı (transandantal) dolayısıyla da pasifliği söz konusudur. Bu pasiflik sonucunda Türklerin Tanrı anlayışındaki önceden Kök Tanrı kutunun tecellisi olarak bilinen kozmolojik varlıkların aktifliğinin arttığı söylenebilir.

Eski Türk Düşünce sisteminde epistemolojik açıdan bakıldığında yer, dağ, taş, ağaç, pınar gibi kozmolojik varlıklar fiziksel anlamının dışında "Tanrının birer tecellisi" olarak kutsallık bir mana kazanmaktaydılar. Tabiat unsurlarının canı, kutu ve sahibinin olduğuna inanılırdı. Dinî gerçeklik açısından tabiat unsurları insan zihninde fiziksel varlığından soyunarak, doğrudan Tanrının sıfatlarıyla bütünlük içerisinde bir kutsallık kazanıyordu. Bu fenomenolojik görünüş özellikleri kavrayamayan İbn Fadlan, "*Seyahatnamesi** nde", "Türklerin ruh, sahip, kutsal olarak bildiklerinin hepsini Tanrı olarak algıladıklarını" ifade etmiştir. Bunun hatalı bir fikir olduğunu H. Tanyu sosyo-teolojik ilkelerle ortaya koymuştu. H. Tanyu, İbn Fadlan'ın bir Arab, hem elçi olarak Göçebe Türk Kültürü ve dünya görüşünü bilmediğinin yanı sıra Türklere aşağılayıcı bir tarzla yaklaştığını ileri sürmektedir³⁷. İbn Fadlan'ın bu yaklaşımının arkasında yatan gerçeği bilemeyiz, ancak herkesin bir olayı kendinin temsil ettiği kültür ve dünya görüşü açısından değerlendireceği aşıkardır. Gerçekte ise, Arab ve Türk kültürleri arasında Göçebe bir ekonomik sistem açısından benzerlikler olmasına rağmen, dünya görüşü ve kültür zemininde büyük farklılıkların olduğu herkesin malumdur. Bu tarz kültürel, toplumsal ve tarihsel karşılaştırmaların sonucunda dünkü Marksist ideolojinin dayandığı "iktisadî hayat tarzının" tüm insanlık gelişimini belirlemenin birden bir Ölçüsü olamayacağı gerçeği ortaya çıkmaktadır. İnsanlığın gelişim seyrini onların Tanrı, Evren ve İnsan anlayışı çerçevesinde yakalamak mümkündür.

Sonuç olarak, Eski Türk Düşünce sisteminde Tanrı, "İnsan-Tanrı-Evren (âlem)" üçlü kozmik birlik düzeninin merkezî zemini ve insan ile alemin uyum ve bütünlük sebebinin de şartıdır.

37 Tanyu H., *Türklerin Dini Tarihçesi*. İstanbul 1978, Türk Kültür Yayını., (160), s.113.

HELENİZM, MEGALÎ İDEA VE TÜRKİYE

Halil İNALCIK*

HELENİZM VE ORTODOKS KİLİSESİ

Modern Avrupa'yı öteki bütün geleneksel medeniyetlerden ayıran ve ona bugüne kadar dünyada üstün bir egemenlik sağlayan fikrî hareket *hümanizma* ile başlar. Hümanizma, yeryüzünde insana, kâinat ve hayat sınırlarına insan aklıyla yaklaşıma, rasyonalizme öncelik veren XV. yüzyıl İtalyası'nda doğmuştur. Hareketin ilham kaynağı *Helenizm*, yani düşüncede sanatta ve yaşamda antik Yunan kültürü ve onun değerler sistemini benimseme olmuştur. Skolastik Aristo felsefesi, Bologna'da Ibn Ruşd'un tefsiriyle okutulurken, Floransa'da *Academia Platonica* ile Platon felsefesi ve hümanizma, İkinci Atina şöhretine erişen bu şehirde geliyordu. Antik Hellas, Avrupa'nın *Urkutur'u* gibi algılanıyor¹ ve Batı medeniyetinin üstünlüğü için bir kanıt olarak ileri sürülüyor. Helenizm, Bizans'ın son asrında, İstanbul'da antik dile ve düşünceye yönelik fikir hareketiyle ortaya çıkmış, İtalya'da başlangıçta ilk hümanistler Grek bilginlerinin öğrencisi olmuştur.

Modern Avrupa'da aydın kimliği, *Hellen* geleneğiyle övünür olmuştur. Şair Shel'y (1792-1822), "biz hepimiz Yunanlılarız" diye övünüyor; Lord Byron (1788-1824), "Hellas"ta Türkler'e karşı "Helenler'in" bağımsızlık savaşında can veriyordu. Onlar gibi Avrupa'da yerleşmiş Rum *intelligentsia's* antik Helenizm idealiyle coşarken, lâik ve özgürlükçü Helenizm fedâileri "*Graeki*" ile Mora'da Türklere karşı Ortodoks papazlar ve Kleftler'le beraber ayaklanan Rum köylüsü, "Romioi" arasında hiçbir fikrî bağ yoktu.

* Prof. Dr., Bilkent Üniversitesi, Tarih Bölümü Başkanı, Ankara.

¹ PConstantinos Tsoukalas, "Between East and West, The Meaning of the Mediterranean in Modern Greece and Possibly Elsewhere as Well", *Mediterranean Historical Review*, vol. 17 (2 December, 2002), 32-46; H. Psomiades (yay.) *Greece, The New Europe and the Clunging International Order*, New York 1993.

Yunan Devleti kurulduktan (1830) yarım yüzyıl sonra 1880'lerde ya zılan tarihlerde, Yunan tarihi antik Hellas'tan beri süregelen bir tarih olarak tek çizgide sergileniyor; Ortodoks Bizans, Helenler'in kesintisiz tarihinde yer alıyor, beş yüzyıllık Osmanlı dönemi ise anormal bir kesin tiden ibaret sayılıyordu.² Türkiye Cumhuriyeti'nde Türk tarihini yedi bin yıl önce Orta Asya'da insanlığın ilk medeniyetine bağlayan tarih tezi gibi, Yunan tarih tezi de Ortodoks Kilisesi'ne bağlı sıradan Yunanlı için bir şey ifade etmiyor ve modern Yunan toplumunda keskin bir andlaşmazlık ve ayrılığın temel nedeni oluyor. "Modern Yunan kültürü", iddiaya göre "Batı"yla 'Doğu' arasında çözümü olmayan bir gerilimin içinde kıv rammaktadır. Helenizm, 'Batı'nın sembolik bir ifadesi gibi algılanıyor".³

Batılılaşma anlamında Helenizm karşısında, halk arasında her yerde hazır ve nazır Ortodoks Kilisesi Bizans geleneğini canlı tutmaktadır. Yunanlı'ya göre İstanbul'daki Patrik, bu geleneğin kaybolmayan timsalidir.⁴ Kilise tarihini yazan Yunanlı tarihçilere göre, Osmanlı idaresinde dahi Yunan milleti Patrik'in idaresinde yalnız dinî geleneği değil, aynı zamanda bağımsız millet varlığını temsil etmiştir. Bu tarihçilere göre Rum milleti hiçbir zaman bağımsızlığını kaybetmemiştir.⁵ Bu iddia, aşağıda anlatılacağı üzere doğru değildir; fakat Rum toplumunda kilisenin "Rum milleti" üzerinde daima tam otorite sahibi olduğu iddiasını ispat için üzerinde durulmuştur. Bugün de Ortodoks Kilisesi'nin nüfuzu, sıradan Rum halkı üzerinde Batıcı "helenistlerden" daha güçlüdür. Bizans kilise geleneğiyle Batıcı kozmopolit Helenizm (modernite) arasındaki karşıtlığı gidermek, "ikilîğe çözüm bulmak" için, Tsoukalas'a göre⁶ "Helleno-Christianity" görüşü ortaya atıldı (Türkiye'de *Türk-İslâm Sentezi* gibi). Fakat yine de, Yunanistan'da ve Kıbrıs'ta kilise, Rum kimliğini temsil eden, siyaset üzerinde ziyadesiyle etkin bir güçtür.

İSTANBUL ORTODOKS PATRİKİ'NİN İDDİALARI

Günümüzde Patrik Bartholomeos, kilisenin "ektimenik" (evrensel) bağımsız karakteri üzerinde konuşurken, Osmanlı döneminde dahi bunun "XIV. yüzyıldan beri kesintisiz devam" ettiği iddiasındadır. Kuşkusuz yakın bir zamanda yapılmış bir Rum (fon'unda, Fâtih Sultan Mehmed, Patrik hazretlerine evrensel

² Tsoukalas.

³ Tsoukalas, 37.

⁴ Ibid., 40.

⁵ Özellikle N. J. [ontazopoulos, *Church and Law in the Balkan Peninsula during the Ottoman Kule*. Selanik 1967, 7-10, 19, 23, 86. ' Ibid., 41-42.

egemenliğini tanıyan belgeyi takdim ediyor.⁷ Sayın Patrik Bartholomeos, dünyada 80 kadar Ortodoks metropolit ve başpiskopos bulunduğunu, bunların "Osmanlı devrinde olduğu gibi" İstanbul'da Kutsal Meclis'te (*Saint Synode*)'da toplanması gerektiğini, Patrik'in onlar tarafından seçilmesini savunuyor (dünyadaki Ortodoks ruhbanı Heybeliada Ruhban mektebi yetiştirmiştir). Tarihî gerçeklere bakalım: Osmanlı İmparatorluğu döneminde İstanbul ve Balkanlar'da milyonlarca Ortodoks tebaası olan Padişah, sırf dinî işlerde (izdivaç, miras vb.) Patrik'i cemaatin *dinî reisi* olarak tanıyan bir tayin beratı veriyordu. Patrik'i, metropolitlerden kurulu Ruhanî meclis seçiyor, Fakat seçilen Patrik'in cemaat üzerinde otoritesi ancak devletin, Padişah'ın beratıyla hukukî bir zorunluluk kazanıyordu. Berattaki ifadeyi aynen okuyalım: "Ni-şan-i hümâyûnhükmtü oldur ki, dârende-i misâl-i şerif Simeyon'u mah-rûsa-i İstanbul'da Badriyârîh nasb edüp".⁸ Bundan sonra sultanın tayin beratı, *yalnuz* Osmanlı ülkesinde Patrik'e tâbi yerleri sayıyor, buralardaki metropolit ve piskoposların "azli ve nasbi bunun elinde ola" diyor. Şunu belirtelim ki, beratta kiliselere ve manastırlara ait toprak ve emlâke kimsenin karışmaması, ölen bir papazın mirasından beş bin akçadan yukarı kısmının padişah hazinesine teslim edilmesi emrediliyor; izdivaç ve miras işlerinde Patrik'in yetkisi teyit ediliyor; Patrik'e ait vergilerin toplanmasında hükmtü Osmanlı makamlarının vermesiyle yardım etmesine işaret ediliyor. Üçüncü kişilere hitap eden berat, Patrik'e itaat edilmesini emrediyor. Patrik hazineye yılda 2000 altın "pişkeş" öderdi, bu parayı artırıp patriklik için rekabet edenler eksik olmadığı için "artık veren kimseye verilmeye" diye tayin edilen Patrik'e beratta ayrıca güvence verilmiştir.

Patrik'in otoritesi yalnız Osmanlı ülkesindeki kilise ve manastırlara şâmilidi; Patrik'i seçen metropolitler, Osmanlı ülkesinde hizmet görenlerden ibaretti. Beratta onlar sayılmıştır. Osmanlı merkezîyetçi idaresi, Balkanlarda Sırp-Bulgar döneminden kalan patriklikleri lağvedip İstanbul Patriki'ne bağlamıştı.

Patrik Bartholomeos *Aksiyon* 'a verdiği söyleşide "Türkiye devletinin dünyada prestijine" yardım eder kaydıyla, Türkiye üye olmadan önce *ekümeniklik*

⁷ Bkz. *Aksiyon*, 459 (22 Eylül 2003), 30-31. Ruhban okulunun yeniden açılması davası AB için Kopenhag f Kriterleri'ne bağlanıyor. Bu yerine getirilmezse, Türkiye Avrupa Birliği'ne giremez deniyor (aynı yer).

⁸ H. 888/M. 1483 tarihli berat, yayımlayan E. A. Zachariadou, *Ten üocunenls Concerning the Creal Church (1483-1567)* Atina 1996, 160. Osmanlı devrinde Patriklik üzerinde bkz. H. İncalcık "Ottoman Archival Materials on Millets", *Christians and Jews in the Ottoman Empire*, yay. B. Braude ve B. Lewis, I, New York 1982, 437-449; özellikle H. İncalcık, "The Status of the Greek Orthodox Patriarch under the Ottomans", *Essays in Ottoman History*, İstanbul: Eren 1998, 195-223; M. Kenanoğlu, *Osmanlı Millet Sistemi*, İstanbul 2004, 91-244; M. Çelik, *Fener Patrikhanesi 'nin Ökiuneniklik İddiasının Tarihî Seyri (325-1453)*, İzmir 2000.

ve Ruhban Mektebinin tanınması gerektiği üzerinde durmakta, yoksa AB'ye katılamazsınız, ihtarını yapmakta!

Sayın Bartholomeos, Patrikliğin evrenselliğini ispat konusunda devlet başkanlarının kendisini ziyaretlerini zikreder. ABD'de, sistemli Türkiye aleyhtarı bir Rum diasporası olduğu herkesin malûmudur. ABD seçimlerinde başkan adayı, Rum ve Ermeni azınlık oylarını çekmek için mutlaka Türkler ve Türkiye aleyhinde görünme gereğini duyar. İstanbul'a gelen eski ve yeni ABD başkanları Patrik'i ziyarete kusur etmezler. Ame-rika'daki Rum peskoposlan Patrik seçilmek ve bunu Türkiye'ye tanıtmak isterler. Sayın Bartholomeos'a göre neden Türkiye dışındaki peskoposlar-dan Patrik seçilmesin! Sayın Patrik'in beyanları üzere "şimdi yepyeni bir süreç var, AB kapısındaki (!) Türkiye'nin Kopenhag kriterleri çerçevesinde" Patrikliğin istekleri "mutlaka" yerine getirilmelidir.⁹ Karara varmak için bu yazıda, tarih perspektivinde Türk-Yunan ilişkilerinin iki yüz yıllık panoramasını ve Haçlı veya "Helenist" Batı'nın bu ilişkilerde nasıl bir rol oynadığını bir tarihçi olarak Türk kamuoyunun gözü önüne sermeyi bir ödev biliyorum.

KIBRIS VE EGE SORUNLARI'NIN TARİHÎ KAYNAĞI:

MEGALİDEA

Bugün Yunanistan'la sorunlarımızı daha sağlıklı değerlendirmek için geriye, tarihe bakmak gereklidir. Osmanlı ülkesinin, Hıristiyan tebaanın bağımsız devletler kurarak parçalanması süreci, 1821 Yunan isyanıyla başlamıştır. Yunan

⁹ Batı devletleri vatandaşı olan Ermeni ve Yunan-Rum diasporası ve son on beş yıl içinde dışardaki Kürtler, Türkiye Cumhuriyeti aleyhine şiddetli bir kampanya başlatmışlardır. Yalnız ABD'de sekseni aşkın Ermeni vardır, bir dernek üniversitelerde Ermeni kültür konferansı adı altında sistemli propaganda yapmaktadır (Chicago Üniversitesi'nde hemen hemen her yıl Ermeni Kültür tarihi adı altında yapılan toplantılardan birinde bir Ermeni şu sözleri haykırdı: "İki bin yıl sonra Yahudiler bu büyük devlet (ABD) sayesinde devletlerini ihya ettiler, ABD Ermeniler'in büyük Ermenistanı'nı ne zaman ihya edecektir". Türkiye'nin sınırdaş devletleri, Yunanistan ve Ermenistan, Türkiye'ye karşı gizli açık haklar iddia etmektedirler. Ermeni diasporasının sistemli çalışma ve baskıları sonucu ABD'de birçok eyalet, Fransa ve başka Batı devletleri. Ermeni diasporasının iddialarını Millet meclislerinde coşkuyla tasdik etmekte, kamuoyunu yanıltmaktadırlar. Yanıltıcı propagandanın başarı nedenleri: Batı dostu, demokratik Lâik Türkiye Cumhuriyeti'nin Osmanlı imparatorluğu'nun devamı sayılması; ikincisi, bu devletlerde siyasî partilerin, azınlık oylarının önemi dolayısıyla diasporaların davalarını benimsemesi; üçüncü olarak. Büyük Devletler, Türkiye Cumhuriyeti'yle ilişkilerinde bu gibi iddiaları bir diplomatik araç olarak kullanma eğilimindedirler. Çünkü güçlü bir Türkiye, bu devletlerin Ordadoğu'daki oyunlarını bozabilir, onu zayıf ve bağımlı tutmak gerekmektedir. Tarihçilerin bu iddialar karşısında gerçekleri ortaya çıkarması, yoğun propaganda karşısında hiçbir etki yapmamaktadır. 2004 yılında Avrupa Parlamento üyeleri ve sorumlu AB otoriteleri, maalesef bu propaganda malzemesini kullanmışlardır.

gizli devrim örgütü *Filiki Etheria* başkanı *Aleksandr İpsi-lanti*, Rusya himayesinde 1821'de Boğdan'da isyan bayrağını kaldırdı (6 Mart 1821). Patrik, Bizans'ı ihya için kurulan *Filiki Etheria* (sonradan *Ethniki Etheria*) Cemiyeti'ne, gizlice üye olmuştu. Cemiyetin programında *Megali İdea*'ya göre, Mora, Orta-Yunanistan, Tesalya, Trakya, Batı Anadolu, Ege Adaları, Girit, Kıbrıs, Pontos; İstanbul merkez olarak ihya edilecek Grek İmparatorluğu'na dahil ediliyordu. 1830'da Londra'da toplanan konferansta ilân edilen (3 Şubat 1830) küçük Yunanistan devleti, o zaman Mora, Attik yarımadası ve Kiklat adalarını sınırları için alıyordu. Yunanistan, bu çekirdekten adım adım ilerleyip 1912'de Meriç nehrine kadar genişleyecek, nihayet 15 Mayıs 1919'da galip Avrupa devletlerinin donanmaları himayesinde İzmir'de Anadolu'ya ayak basacaktır. İpsilanti ayaklanması bastırıldı, fakat İpsilanti'nin kardeşi Dimitri, Mora'da kilisenin öncülüğüyle halkı ayaklandırdı (6 Nisan 1821). İsyân, Ege adalarına yayıldı. Asiler, Mora'da bir meclis kurup bağımsızlık ilân ettiler (1 Ocak 1822). Mısır valisi Mehmed Ali Paşa kuvvetleriyle işbirliği yapan Osmanlı ordusu, sonunda isyanı bastırdı (Misolongi ve Atina'nın teslimi 1827). O zaman Rusya doğrudan harekete geçti; İngiltere ve Fransa'yla anlaşarak özerk bir Yunan devleti için ortak karara vardılar ve bu karar Osmanlı hükümetine bildirildi. Osmanlı hükümetinin reddetmesi üzerine büyük devletler (Rusya, İngiltere, Fransa) kendi aralarında bu kez bağımsız bir Yunan devletinin kurulması üzerinde bir protokol imzalayarak (4 Nisan 1826) Babıâli'ye bildirdiler. Bağımsız hiçbir devletin kabul edemeyeceği böyle bir notayı, Osmanlı hükümeti, tabîi reddetti. Beklenmedik bir şey oldu: Mütteliklerin donanması haince bir saldırıyla Nava-rin'de Osmanlı donanmasını yakıp yok etti (20 Ekim 1827). Durumu fırsat bilen Rusya savaş ilân etti (14 Nisan 1828). Savaş (1828-1829) sonunda Edirne Andlaşması'yla (14 Eylül 1829) Bâbiâli, bağımsız bir Yunanistan için Büyük Devletler'in (Rusya, İngiltere, Fransa) Londra'da kararlaştırdıkları protokolü kabul etmek zorunda kaldı. 1832'de Büyük Devletler, Yunanistan sınırlarını kuzeyde Arta-Volo çizgisine kadar genişlettiler. Kiklat Adaları ve Ağırboz'un bu devlete verilmesiyle Türkiye için ilk kez Ege sorunu ortaya çıkmış oldu. Hıristiyan olsun, helenist olsun Avrupa'daki kamuoyu, Yunan davasına coşkulu destek veriyordu. Osmanlı (Türkiye) için yeni ve uzun bir tarihî bunalım dönemi açılmıştı. Bunalım bugün de son bulmuş değildir, belki koşullar Türkiye için gittikçe daha da kötüleşmiştir (Yağmadan Fransa da payımı aldı ve Nava-rin'den sonra donanmasız kalan Osmanlı İmparatorluğu'nun bir parçasını, Cezayir'i işgal etti: 14 Haziran 1830. Osmanlı devleti 1847'ye kadar bu işgali tanımamıştır. Osmanlı hükümetinin ABD'yle ilk yakınlaşması da tam bu tarihte gerçekleşti, bir andlaşma imzalandı (7 Mayıs 1830).

Yunanlılar, "mikro-asyatik (Anadolu) felâketinden" sonra da bugüne kadar, tarihî Grek İmparatorluğu'nu ihya hayalinden vazgeçmemişlerdir. *Megali İdea*, duruma göre değişik taktikler kullanılsa da, Helenizm'in değişmez hedefidir.¹⁰ Her Yunanlı'nın yüreğinde bir gün İstanbul ve İzmir'de Yunan bayrağını görmek hayali yatar. Tarihte Yunanlılar, Türkler'e karşı daima Hıristiyan Avrupa'nın desteğine güvenmişlerdir. 1352'de Türkler Avrupa'ya ayak bastığı tarihten itibaren Bizans Devleti, Roma Papası'yla ilişki kurarak Osmanlı'ya karşı Avrupa'dan bir haçlı ordusunu harekete geçirmek için hertürlü çabayı harcamıştır.¹¹ 1359'da Bizans-Papalık donanmasının Lapseki çıkarması, Osmanlı'ya karşı ilk Haçlı saldırısıdır. O zaman amaç, Boğaz'ın Avrupa yakasında yerleşmiş bulunan Türkler'i Anadolu'ya geri sürmektir (Gelibolu karşısında Lapseki, Türkler'in Rumeli'ye göçünün son geçiş iskelesiydi).

GİRİT VE KIBRIS: SALDIRGAN HELENİZM VE AVRUPA

Girit'in ve Ege Adaları'nın Yunan devleti tarafından işgali süreci, bugün karşılaştığımız Kıbrıs ve Ege sorunu için aydınlatıcı veriler sağlamaktadır. Girit'in ilhakı, Büyük Yunanistan planında önemli bir aşamaydı. Dışarıdan komiteciler sokarak halkı isyana kışkırtma yöntemi, Girit'te 1839'dan başlayarak bir sıra isyan hareketlerinde uygulandı. Ada'da yerli halk arasında Müslümanlar önemli bir sayıdaydılar. Yunanistan; İngiltere, Fransa ve Rusya'ya bir memorandum vererek Girit'le *Enosis*, "birleşme" talebinde bulundu (10 Ağustos 1839); aynı zamanda Osmanlı idaresinde bulunan Tesalya, Makedonya ve Epir'e komiteciler, sözde öğretmen papazlar göndererek, kargaşa çıkarmaya başladı. 1853-1856 Kırım Savaşı sırasında Osmanlı Devleti Rusya'ya karşı Fransa ve İngiltere'nin müttefiki olduğu hâlde Yunanistan savaş açmak tehdidinde bulundu. Girit'te kışkırtmalar sonucu, 1866'da büyük bir ayaklanma oldu; Girit Rumları aralarında bir hükümet kurup *Enosis'i*, Yunanistan'la birleştiklerini ilân ettiler. 1868'de Osmanlı devleti, ciddi önlemler alma gereğini anladı; Girit'te kargaşayı önlemek üzere Yunan hükümetine, kışkırtmaya son vermesi için bir nota verdi; notanın reddi üzerine ilişkiler kesildi. Bir savaş çıkmasını istemeyen Büyük Devletler müdahale etme gereğini anladılar. 1869 Paris Konferansı'nda, Yunan çetelerinin faaliyetine son verilmesi ve silah gönderilmesinin yasaklanması kabul edildi. Böylece, bir Osmanlı-Yunan savaşı önlenmiş oldu. Yunanistan, 1875-1878'de Balkanlarda ortaya çıkan isyanlardan ve Osmanlı-Rus Savaşı'ndan

¹⁰ R. Clogg, *The Struggle for Greek Independence* Londra 1973; *Modern Greek Nationalism and Nationality*, yay. M. Blinkhorn ve T. Veremis, Atina 1990.

¹¹ Bkz. K. Setton, *The Papacy and the Levant (1204-1571)*, I-IV, Philadelphia, 1976-1984.

yararlanmak istedi. Savaşa son veren Berlin Kongresi (1878), Balkanlar'da Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanması sürecinde başlıca dönüm noktası olmuştur.

Berlin Kongresi tartışmaları devam ederken, İngiltere hükümeti "gelecekte Osmanlı Asyası'na Rusya tarafından yönelebilecek bir saldırıyı önlemek" için garanti verme karşılığında Kıbrıs'ın teslimini istedi; tehdit ve baskıyla bunu Osmanlı hükümetine kabul ettirdi. Yapılan andlaşmada Osmanlı Devleti, bu arada Doğu-Anadolu'da Hıristiyanlar (Ermeniler) için İslâhat yapmayı kabul ediyordu. Bu son maddeyle İngiltere, Türkiye'nin başına bir de Ermeni Sorunu'nu çıkaracaktır. Andlaşmada, Do-ğu-Anadolu topraklarının Ruslarca boşaltılması hâlinde, İngilizler'in Kıbrıs'ı boşaltması koşulu eklendi ve Ada üzerinde Osmanlı egemenliğinin devam ettiği hakkında İngiltere'den bir "senet" alındı. Fakat İngiltere adadan çekilmedi ve I. Dünya Savaşı patlak verip Osmanlı Devleti'yle savaş durumuna gelince İngiltere, Kıbrıs üzerinde egemenliğini ilân etti. İngilizler, Kıbrıs'ı, daha sonra Mısır'ı (1882) haksız yere işgal ettikten sonra Osmanlı'yı destekleme politikasını terk edecek ve Osmanlı Dev-leti'ui ortadan kaldırmak için elinden gelen her şeyi yapacaktır.

Osmanlı Devleti'nin güç durumundan yararlanmayı temel siyaseti yapan Yunanistan, Berlin Kongresi görüşmeleri sırasında resmen; Epir, Teselya ve Girit'in kendisine bırakılmasını istedi. Girit'te yeniden isyan çıkartarak *Enosis'i* gerçekleştirmeyi denedi. Girit Adası'nın Yunanistan'a ilhakı, görüşmelerde gündeme geldi. Nihayet, Ada'nın 1868'de kabul edilen özerklik durumunun güçlendirilmesi kabul edilerek, Osmanlı egemenliği daha da zayıflatıldı: Girit, 49 Hıristiyan 31 Müslüman'dan kurulu bir meclisin idaresi altına konacak, Türkçe ve Rumca resmî dil olacaktı. Andlaşmada ayrıca, Osmanlı-Yunan sınırında Yunanistan lehine değişiklik öngören bir madde kabul edildi. Osmanlı hükümetiyle isyancı Rumlar arasında Halepa'da bir andlaşma imzalandı (20 Kasım 1878). Girit Rum-lan'nın ve Yunanistan'ın daima asıl amacı *Enosis'ti*. Yunanistan, Berlin Kongresi'nde vaat edilen sınır değişikliği maddesini gerçekleştirmek için harekete geçti. Osmanlı hükümeti direnince Yunan hükümeti, Avrupa Büyük Devletleri'ne başvurdu. Büyük Devletler'in baskısı sonucu Osmanlı hükümeti Epir'in güneyini Yunanistan'a bırakmak zorunda kaldı. Bütün sorunun aslı şudur: Yunanlılar, hem Girit'te hem de başka bölgelerde Müslüman halkın varlığını görmezden geliyor; tarihi geriye çevirmek istiyordu. Bugün Kıbrıs'ta da aynı sorun karşındayız. Papadopou-los'un uzlaşmaz tutumunun asıl nedeni budur.

Yunanistan, Güney Makedonya'nın ilhakı için orada da kargaşa çıkarmakta gecikmedi. Girit'i ilhak etmek için, 1885'te patlak veren Bulgaristan bunalımından yararlanmak istedi (Bulgar Prensliği nüfusun büyük bölümü Müslüman

Türkler'den oluşan *Rumeli-i Şarkı Vilâyetini* işgal ve ilhak etmişti). Ada Hıristiyanları, 1888'de yeniden ayaklandılar ve Müslüman halka saldırmaya başladılar. Osmanlı hükümeti Müslümanları korumak üzere asker göndermek zorunda kaldı; isyanı bastırdı.

1895'te Girit Rumları yeniden ayaklandılar. Bu kez Ada'daki Rumlar'la Müslümanlar arasında çarpışmalar başladı. Büyük devletler, bir Osmanlı-Yunan savaşı önlemeye çalıştılsa da, başarılı olamadılar. Adaya Osmanlı askerinin gönderilmesine karşı çıktılar, öte yandan Yunanistan, adayı ilhak için askerî hazırlıklara başladı ve 10 Şubat 1897'de bir Yunan birliği Hanya yakınlarında karaya çıktı. Girit'in Yunanistan'a ilhakı ilân edildi. Büyük Devletler, Girit'e bir donanma göndererek *Enosis'i* önlediler, adayı işgal ettiler. Bu sefer Yunanistan, Makedonya'ya çeteler göndererek savaşı kaçınılmaz hâle getirdi. Zira, Yunan hükümeti, ne olursa olsun, Avrupa'nın kendilerini bırakmayacağından emindi. Osmanlı hükümeti nihayet 17 Nisan, 1897'de Yunanistan'a savaş ilân etmek zorunda kaldı.

O zaman Bâbîâlî için uluslararası durum elverişliydi: Büyük devletler doğudaki bunalımın bir genel savaşa dönişmesinden kaygılanarak savaşa karşıydılar; öbür Balkan devletleri, Bulgaristan ve Sırbistan, Yunanistan'ın Makedonya'da genişleme girişimlerinden rahatsızdılar. Osmanlı ordusu, Dömeke'de Yunan ordusuna karşı ezici bir zafer kazandı (15-17 Mayıs 1897), Atina tehdit altındaydı. Yunanistan, ancak Büyük Devletler'in himayesinde bu güç durumdan kurtulacaktır. Büyük Devletler ateşkes için Bâbîâlî'ye baskı yaptılar. Rusya, harp tehdidinde bulundu. Büyük Devletler'in de katılımıyla İstanbul'da yapılan barış konferansı akebinde, Osmanlı-Yunan barış andlaşması imzalandı. Bu andlaşmasıyla galip Osmanlı Devleti Tesalya'nın tamamını Yunanistan'a veriyordu. Yunanistan, daima Avrupa'nın himayesine güvenerek saldırı politikasını sürdürecektir (O zaman Fransa'da gazeteler Yunanistan için *enfant gâte*, *şımarık çocuk* deyimini kullanmaya başladılar; Yunanistan ve Kıbrıs'ı benimseyen Avrupa Birliği, bugün de aynı rolü sürdürmüyor mu?). Büyük devletler, nihayet Girit'i özerk ilân ettiler ve Türk askerinin çekilmesini istediler. Himayesiz kalan Müslüman halk, İngiliz işgal kuvvetleri ve Rumlar'a karşı ayaklandı (1898). İngiltere ve ortakları, Osmanlı askerini ve memurlarını zor kullanarak ada dışına attılar. Yunan prensi Yorgi'yi Ada'ya vali yaptılar. Böylece Girit, Büyük Devletler'in müdahalesiyle Yunanistan'la *Enosis'e* çok yaklaştı. Müslümanlar Ada'dan kitle hâlinde göçe başladı.

Bu aşamada Almanya'nın Avrupa'da üstün bir devlet olarak yükselişi dolayısıyla uluslararası ilişkilerde temelli değışiklikler görüldü. Almanya, Balkan işlerinde anahtar devlet durumuna geldi (1881 Üç İmparator İttifakı). Almanya ve Avusturya bloku, Girit sorununda Osmanlı'yı destekleme politikasını seçtiler.

Yunanistan, *Enosis* için birtakım girişimlerde bulunmayı sürdürdü. 1899'da bir Girit Anayasası ve Ada'nın kendi bayrağı kabul edildi; böylece Girit, sözde Osmanlı egemenliği altında olmakla beraber, *gerçekte bağımsız bir devletçik* hâline geldi. 1901'de Yunanistan'ın kendi başına *Enosis*'i gerçekleştirme girişimini Büyük Devletler önlediler. 1908'te İstanbul'da Meşrutiyet ilân edilince, Girit Meclisi, Yunanistan'la birleşme kararı aldı. Büyük Devletler, Ada'daki askerlerini geri çektiler. Ancak Müslüman halkın soykırımına kurban gitmesini önlemek üzere bazı önlemler alındı. I. Dünya Savaşı'nda, 1915'te İngiltere ve Fransa, Yunanistan'ı ittifaka sokmak için, *Megali İdea* hedeflerinden biri olan Batı Anadolu'yu önerdiler. İtilâf Devletleri'nin 1915 Mart Çanakkale bozgunu üzerine İngiltere, Yunanistan'ı savaşa katılmaya ikna etmek için Kıbrıs'ı vaat etti (I. Dünya Savaşı çıkınca İngiltere, Kıbrıs'ı resmen ilhak ettiğini ilân etmişti). Büyük Yunanistan hayalinin nihayet gerçekleşeceğine inanan Başbakan Giritli Eleutherios Venizelos, Yunanistan'ı müttefikler yanında savaşa soktu (26 Haziran 1917). Dünya Savaşı sonlarında imzalanan Neuilly Barış Andlaşması'yla (27 Kasım 1919) Yunanistan, Bulgaristan'dan, Türkler'in çoğunluk oluşturduğu Gümülcine-Dedeoğaç bölgesini alarak Meriç nehrine dayandı. Yunan askeri, İtilâf Devletleri kuvvetleriyle birlikte İstanbul'a girdi.¹² Sevres Andlaşması (10 Ağustos 1920), İzmir ve Ege bölgesiyle, Ege adaları, Doğu-Trakya'yı Yunanistan'a veriyor, Kıbrıs'ın İngiltere egemenliğine bırakılmasını onaylıyordu. *Megali İdea* hemen hemen gerçekleşmek üzereydi.

Yunanistan, Türkiye Bağımsızlık Savaşı ve Lausanne Andlaşmasında (24 Temmuz 1923) kaybettiği tüm alanlarda, yani Kıbrıs'ta, Ege'de XIX. Yüzyıl boyunca olduğu gibi, bugün de saldırı halindedir. AB içinde, Avrupa himayesinde (Maastricht garantileri Yunanlılar arasında bayram gibi kutlanmıştır) Yunanistan, Ege'de Kardak kayalıklarında pervasızca Türkiye'ye meydan okuma cesaretini bulmaktadır.

EGE SORUNU

Osmanlı-İtalya Savaşı sırasında (1911-1912) deniz üstünlüğüne sahip İtalya, *Oniki Ada*'yı işgal etti (23 Nisan-17 Mayıs 1912) (14. yüzyılda Rodos, Oniki Ada ve Meis, Papalık'a bağlı Saint-Jean Şövalyeleri Tari-katı'nın idaresi altına girdi. Osmanlılar, 1522'de Rodos ve Oniki Ada ve Meis'i, 1566'da Sakız'ı tülkeye kattılar). Rusya'nın çabaları ve himayesi sonucu, Balkan Devletleri'nin (Sırbistan, Bulgaristan ve Yunanistan) Osmanlı'ya karşı birleşmeleri ve savaş açmaları (7 Ekim 1912) üzerine, Babıâli İtalya'yla barış yapmak zorunda kaldı

¹² Nur Bilge Criss, *İstanbul Under Allied Occupation 1918-1923*, Brill, 1990.

(18 Ekim 1912): Trablus-garp, İtalya'ya bırakıldı. Andlaşma gereğince Oniki Ada Osmanlı'ya geri verilecekti.

O zaman Osmanlı, Yunanistan'la harp hâlinde idi. Hükümet, Oniki Ada'nın Yunanistan tarafından işgalini önlemek için, geçici olarak İtalya elinde kalmasına razı oldu. Balkan Savaşı (17 Ekim 1912-3 Aralık 1912) sonunda Osmanlı, milyonlarca Türk-Müslüman halkın oturduğu¹³ "tüm Rumeli'yi kaybetti. Yunanistan, Selânik'i işgal etti; donanması Ege Denizi'nde üstünlük sağladı. Londra Konferansı (30 Mayıs 1913); Selanik, Güney Makedonya ve Girit'i Yunanistan'a verdi. Yunanlılar, Ege Adaları üzerinde, iddialarından vazgeçemediler. Balkanlı müttefikler arasında savaş başlayınca (Haziran 1913), Osmanlı'nın Midye-Enez hattı ötesinde askerî harekâta girişmesine Büyük Devletler izin vermediler. Bâbîâlî, Anadolu kıyılarının hemen yakınında Midilli ve Sakız gibi adaların Yunanistan'a bırakılmasına karşı olduğunu resmen bildirdi (Aralık 1913). Büyük Devletler buna olumsuz yanıt verdiler ve Londra'da bir araya gelen Büyükelçiler Konferansı, Meis dışında Oniki Ada'yı İtalya'ya, İmroz (Gökçeada) ve Bozcaada dışında Ege adalarının tamamını Yunanistan'a verdi (14 Şubat 1914). Osmanlı hükümetinin protestosu bir sonuç vermedi. I. Dünya Savaşı arifesinde yapılan gizli andlaşmalarda İtalya'nın Oniki Ada üzerinde tam egemenliği onaylandı (26 Nisan 1915). Ancak, II. Dünya Savaşı'nda İtalya'nın yenilgisi üzerine Oniki Ada (*Dodecanese*) Yunanistan'a verilecektir (31 Mart 1946). Böylece, *Megali İdea* önemli bir aşamasını gerçekleştirmiş, yeniden Anadolu kıyılarına dayanmıştır.

Yukarıda özetlediğimiz tarihçe, Yunanistan Devleti'nin kuruluşundan (1830) 1946'da Oniki Ada'nın işgaline kadar, daima Avrupa'nın desteğiyle adım adım nasıl genişlediğini göstermiştir. Lausanne Andlaşması karşısında taahhütlerini birer birer çiğnediği hâlde, Bâbîâlî hükümetleri gibi, Cumhuriyet hükümetleri de karşı önlemler alma imkânından kendini yoksun görmüştür. Yunanistan'ın "Lausanne ihlâlleri", Baskın Oran tarafından 1995 tarihine kadar ayrıntılı olarak işlenmiştir.¹⁴ Türkiye'yi birkaç kez savaşın kenarına getiren, Ege Adaları'nın ve Kıbrıs'ın antlaşmalarla saptanan statüsü üzerindeki ihlâlleri, Yunanistan'ın AB cephesine katılmasından sonra Türkiye için son derece nâzik, hayatî bir nitelik kazanmıştır. Özellikle, İstanbul ve Batı Anadolu için hayatî bir ihlâl, Limni, Semadirek, Midilli, Sakız, Sisam ve Nikarya adalarının askerleştirilmesi ve silahlandırılmasıdır. Yunanistan, bu ihlâllerin, Türkiye'nin 1974'te fiğе Ordusu'nun (4. Ordu) konuşlandırılmış olmasına karşı bir önlem olduğunu ileri

¹³ Karpat, *Otiomun Population: Demographic and Social Characteristics*, Madison 1985.

¹⁴ Baskın Oran, *Türk-Yunan İlişkilerinde Batı Trakya Sonum*, Stratejik Araştırma ve Etüdler Millî Komitesi, (SAEMK), Ankara 1991; B. Oran, *Yunanistan;.! Lozan İhlâlleri*. SAEMK 2/99, Ankara 1999.

sürmektedir. Fakat, daha 1952'de Leros Adası'nda, askerî amaçla kullanmaya elverişli bir hava alanı kurulduğu unutulmaktadır. Prof. Oran'a göre, Limni ve Semadirek adalarının 1937'den beri askerî yönetim altına konmasına Türkiye, "dostluk ve diyalog" diplomasisi hatırına itiraz etmemiştir, etmemektedir.

Ege'de Yunan ihlâlleri, "Lozan'dan sonra uluslararası gelişmelerin Yunanistan lehine işlemesinden kaynaklanmaktadır".¹⁵ Özellikle, "Yunanistan, AB'nin parçasıdır ve kendisiyle çarpışacak bir Türkiye'nin aynı zamanda AB'yle çatışacağına farkındadır".¹⁶

Türkiye'nin Batıyla ilişkileri yoğun olduğu hâlde Yunanistan'ın Doğu'yla ilişkileri buna bakarak çok daha sınırlıdır. Bu yüzden, Ege Denizi'nde uluslararası sular, Türkiye'nin Akdeniz memleketleriyle ilişkileri için hayatî önem taşır. Ege'de 1500 ada Yunanistan sınırları içindedir ve bunlardan, üstünde insan yaşayan adaların karasuyu hakkı vardır. Kardak bunalımında ortaya çıktığı gibi, Yunanistan, Türk kıyılarına yakın yerlerde egemenlik iddiasıyla Ege'de kontrol sahasını biteviye genişletme peşindedir. Son olarak nüfussuz adacıkları, Avrupalı yabancılar dahil halkın gelip yerleşmesine açmıştır; bu önlem, kuşkusuz, karasularını genişletmek için başvurulmuş yeni bir önlemdir.

Karasuları, Lausanne'da 3 mil olarak kabul edildi. 1936'da Yunanistan tek taraflı olarak 6 mile çıkardı. "Dost" Türkiye itiraz etmedi. Bu değişiklik sonucu, Yunanistan'ın Ege'de payı % 35'e çıktı, 1947'de Oniki Ada'nın ilhakıyla bu ölçü % 47'ye erişti. Ege'de Türk karasularıysa ancak 7.1 Tik bir paya ulaştı.¹⁷ 1981'de Başbakan Andreas Papandreu, Yunan karasularınının 12 mile çıkarılmadan söz etti. Türkiye, Ege'yi bir Yunan gölü hâline getirecek bu iddia karşısında bunun bir "savaş nedeni" olacağını ilân etti ve 1995'te TBMM hükümete askerî müdahale yetkisi veren bir kararı kabul etti. 12 mil kabul edilirse buna denk olarak kıta sahanlığı ve hava sahası da genişler. Bunun sonucu, Yunan karasuları yüzde 72.8'e çıkacak, Türkiye, Yunan karasularını kullanmadan açık denizlere çıkamaz duruma düşecektir.

Gerçek şudur: Yunanistan, AB üyesi olarak âdeta dokunulmaz bir konumda, Türkiye'nin hayatî menfaatlerine karşı pervasızca saldırgan önlemler almakta devam etmektedir. Türkiye'de hükümetler ve politikalar değişebilir, fakat uzun vadeli jeostratejik güvenlik gerekleri değişmez. AB ve NATO üyesi Yunanistan'ın aynı zamanda Moskova'yla işbirliği içine girdiği (Andreas Papandreu'nun Rusya ziyaretleri), Rusya'nın gelişmiş silahlarını aldığı (Kıbrıs'a uzun menzilli füzeler gönderilmesi) gözden kaçmamaktadır. "Âzami" 12 mil karasuyu kuralı uluslararası hukukun tanıdığı bir esastır. Yunanistan, Türk

¹⁵ Oran, *ihlâller*, 76.

¹⁶ *Ibid.*, 77.

¹⁷ Oran, *ihlâller*. 80.

gemilerinin "zararsız geçiş" yapabileceğini ileri sürerek Ege'de bu hakkını kullanmak istiyor. 12 mil uygulanırsa, Türkiye'nin karasuları 16.3 oranından 9.27 oranına inecektir.¹⁸ Türkiye, 12 mil sözleşmesini imzalamamıştır. Ege denizi yarı-kapalı bir denizdir, bu sebeple Yunanistan'ın 12 mil uygulaması, Türkiye'nin açık denizlerle bağlantısını engelleyecektir. Türkiye, böyle bir tutumun açıkça saldırı anlamına geldiği kanısındadır. Düşmana karşı düşmanca davranılır. 12 mil uygulaması, *ancak başka bir devletin itirazı olmadığı takdirde* geçerli olur; benzeri durumlarda (1951 İngiltere-Norveç balıkçılık davası) Uluslararası Adalet Divanı bu görüşü benimsemiştir.¹⁹ Yunanistan "kıta sahanlığı" konusunda da, mevcut karasuları çizgisini esas alma tezini ortaya atmakla, Türkiye'nin Ege'de petrol arama haklarını sınırlandırmak istemektedir. Yunan adalarının çizgisi, Türkiye'ye kıta sahanlığı bırakmamaktadır. Kıta ülkeleriyle adalar arasında eşitlik, uluslararası hukuk bakımından benimsenmemiştir. Türkiye'nin görüşü şudur: Ege denizi ve adaların coğrafyası özel bir durumdadır; burada ancak "hakkaniyet" prensibi uygulanabilir. Anadolu'nun Ege'de kıta sahanlığı gözardı edilemez. Sonunda, iki tarafın karasularında araştırma yapabileceği açıklanarak gerilim bir süre için ertelendi. Hava sahasına gelince, karasuları üzerindeki hava alanı, o devletin egemenliği altındadır. Yunanistan, 1931'de hava egemenlik alanını 10 mile çıkardı. Türkiye, bu tekyanlı, tasarrufa, 1974'te karşı çıkarak, Yunan hava sahasının karasularını yani 6 mili aşamayacağı görüşünü ileri sürdü. Yunanistan ise, 6 mil ötesinde 10 mile kadar sahanın kendi egemenlik sahası olduğunu ileri sürmektedir. Türk uçaklarının bu münazaalı 4 mil içinde uçmaları, Yunanistan tarafından Yunan hava sahasını ihlâl biçiminde yorumlanmaktadır. İki devlet arasında defalarca bunalıma neden olan bu durum, 2003 'te iki taraf arasında tekrar gündeme gelmiş, bir Türk uçağı, düşürülmüş, Yunanistan şikâyetini bu kez AB'ye götürerek Türkiye'yi "saldırgan" dununda göstererek AB'yle karşı, karşıya getirme taktiğini kullanmıştır. Son kez Kıbrıslı Rum Lider, AB kalkamı arkasına sığınıp Türkiye'ye karşı kılıç sallamak cesaretini kendinde bulmaktadır.²⁰

Ege Denizi'ni kendi içdenizi hâline getirerek Türkiye'yi kuşatmak ve Akdeniz'den ayıran bir duvar kurmak için Yunanistan'ın çeşitli zamanlarda tek taraflı aldığı bu önlemler, maalesef Türk hükümetlerinin, "dostluğa riayeten" vaktinde protesto etmemesi sonucu, Türk Devleti'ni stratejik bakımdan ziyadesiyle zayıflatmıştır. Hâlen, Yunan hükümeti bu "hakların," savunmak için tüm AB'yi arkasına alma çabasıdadır ve durum Türkiye için çok tehlikeli bir aşamaya erişmiştir. Türkiye'nin AB'ye katılma girişimi, saldırıyı nötralize etmek

¹⁸ Oran, ibid., 83.

¹⁹ Oran, ibid.

²⁰ AB ve Kıbrıs, Bugünü ve Geleceği, yay. İ.K. Ülger, E. Efeğül, İstanbul 2002,

için tek yol gibi görünür; ama müzakere tarihi almak için yapılan görüşmelerde Avrupa, Osmanlı döneminde olduğundan da daha çok, Helen yandaşlarının davalarını, kendi davası gibi benimseyerek karşı çıkmaktadır.²¹

KIBRIS

Kıbrıs davasında demografik durum son derece önemli bir konudur. Rum tarafı, Türkler'in Ada'da bir azınlık olduğu ve Kıbrıs devleti içinde bir azınlık statüsünde yer almaları iddiasındadır. Türk tarafıysa, Türkler'in Ada'da Rumlar'la aynı, haklara sahip egemen bir halk olduğu görüşündedir. Kıbrıs sorununun açmazlığı, taban tabana zıt bu görüş ayrılığından kaynaklanmaktadır. Türk tezi, şu haklı tarihî gerçeklere dayanmaktadır:

1. 1570-1571'de Osmanlı Devleti Kıbrıs'ı Venedik'ten, on binlerce şehit vererek almıştır. O zaman Ada'da küçük bir azınlık oluşturan Lâtin (Fransız ve Venedikli) feodal efendiler, Rum Ortodoks kiliselerine el koymuş, topraklarını zaptetmiş, Rum ruhbanım köylere sürmüş bulunuyordu. Rum köylü, bu feodal efendilere ait arazide toprak kölesi olarak angarya çalışmak zorundaydı. Fetihden önce İstanbul Rum Patrik'i, Osmanlılar'a direnç gösterilmemesi için Rum halkına mesaj göndermiş ve

Rumlar, Venedikliler'e askeri yardımdan kaçınmışlardı. Venedik, İspanya ve Papalık donanması 1572'de Ada'yı yeniden ele geçirmek için Kıbrıs'a yöneldiğinde, karşısında Osmanlı donanmasını buldu ve geri döndü.²² Osmanlılar Ada'yı alınca, Ortodoks Kilisesi'ni ihya ettiler, topraklarını geri verdiler ve *pareikos* denilen toprak kölelerine özgürlüklerini bağışladılar.²³ Kısacası, 1571'de Kıbrıs'ta bir Rum devleti yoktu ve Türkler kurtarıcı gibi karşılanmışlardı. XVIII. yüzyılda Rumlar'dan cizye vergisini toplayıp Osmanlı hazinesine yatırma (*maktu'* sistemi) yetkisi, başşesko-posa verildi, Başşeskopos Makarios'un devlet reisliği, işte bu Osmanlı geleneğinin bir devamıdır.

2. *Ada 'daki Türk nüfusu.* Venedik kaynaklarına göre Ada'nın nüfusu, XVII. yüzyıl başlarında 250 bindi. Osmanlı cizye defterlerine göre gayrimüslim nüfus 30 bin haneydi, haneyi 5 kabul edersek 150 bin gayrimüslim buluruz. Fetihden hemen sonra Osmanlı idaresi, ova kısmından Rumlar'ın savaş sırasında dağlık bölgeye kaçması sonucu boş kalan köyleri nüfuslandırmak istedi. Hem de bir haçlı istilâsına karşı güvenlik için Anadolu'dan Ada'ya Türk halkı getirip

²¹ Yunan görüşü için bkz. Alexis Heraklides, Yunanistan ve Doğu'dan gelen Tehlike, çev. M. Vasilyadis ve H. Milas, İstanbul: İletişim 2002.

²² F. Braudel, The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Philip II, trans. S. Reynolds, II, New York 1972-1973.

²³ J. HİM, *A History of Cyprus*, III, Cambridge 1998.

yerleştirme kararı aldı.²⁴ Osmanlı arşiv belgeleri, Güney ve Orta Anadolu'dan yapılan bu nüfus naklini tüm ayrıntılarıyla açıklamaktadır.²⁵ Köylerini terk etmiş, yahut topraksız köylüler defterlere yazılarak kitle hâlinde "sürgün" edilmiş, birçokları da vergi affi dolayısıyla kendiliğinden gelip yerleşmiştir. Yalnız Teke sancağından sürgün edilenler, deftere göre 5720 hanedir. Venedikli Martinen-go'nun tahminine göre, Ada'ya bu yolla 20 bin kişi geçirilmiştir. 1599'da Cotovicus, Ada'da Müslüman Türk erkek nüfusunu 6000 olarak tahmin eder.²⁶ Kıbrıs kadı sicilleri, yerli Rum halkından İslâmiyet'i kabul edenlerin, bu arada Türkler'le evlenen Rum kadınların küçük bir azınlık oluşturduğunu ortaya koymuştur. Rum tarihçilerin, Ada'daki Türk nüfusunun ihtida etmiş Rumlar'dan ibaret olduğu hakkındaki iddiaları tamamen gerçeğe aykırıdır.

XVI. yüzyıldan XX: yüzyıla kadar tüm Osmanlı ve yabancı kaynaklar, Ada'da Müslüman Türkler'in, genel nüfusun üçte birini oluşturduğunu açıklamaktadır. 1831 Osmanlı nüfus sayımı sonuçları şöyledir:²⁷

Müslümanlar	Gayrimüslimler
15.000	29.000

Kıbrıs nüfus yapısı; kuraklık, çekirge istilâsı gibi nedenlerle Ada'dan Anadolu ve Suriye'ye kitle hâlinde göçler dolayısıyla sık sık değişiyordu. Bunun sonucu bazı yıllarda Türk nüfus oranı yükselmiştir. 1841'de Osmanlı sayımında Ada nüfusu 110.000 kişidir, bunun 76.000'i Rum, 33.000'i Türk olarak tespit edilmiştir. O tarihte 1300 Marûnî ve 500 Katolik kaydedilmiştir.

Tanzimat Devri'nde 1850-1878 döneminde nüfusun yüzde elli oranında arttığı biliniyor. Sonuç olarak, Kıbrıs Türk nüfusu, Ada'ya Frenkler gibi Rum köylüsünü toprakları üzerinde çalıştıran efendiler gibi gitmemişler, "sürgün" fermanında belirtildiği gibi âlet ve hayvanlarıyla terk edilmiş toprakları

²⁴ H. İnalçık, "The Recent History of Cyprus", *Proceedings of the First International Congress of Cyprus Studies*. 20-23 Ekim 1996, Kıbrıs: Doğu Akdeniz Üniversitesi, yay. 1997; A. HİM, *A History of Cyprus*, III, Cambridge 1948; "Kıbrıs'ta Türk İdaresi altında Nüfus", *Kıbrıs ve Türkler*, Cevat Gürsoy ve başk. Ankara 1964, 27-58; *Excerpta Cypria*, Cambridge 1908, 201; Ö. L. Barkan, "Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu olarak Sürgünler", *I. V. İktisat Fakültesi Mecmuası*, XII-4, 524-569.

²⁵ Ö. L. Barkan, "Deportations ...", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. XI-XV.

²⁶ *Excerpta Cypria*.

²⁷ E. Z. Karat, *İlk Nüfus Sayımı, 1831*, Ankara 1934, 161-63.

işlemek üzere gitmişler, Ada'nın yerli halkı arasında yer almışlar, Kıbrıs'ı bir "vatan" yapmışlardır.²⁸

Kıbrıs'ta KKTC kurulduktan sonra, ambargo ve başka kötü koşullar Türkiye, İngiltere ve Avustralya'ya artan göç sonucu Türk nüfusu oranı büyük ölçüde düşerken, Rum kesiminde nüfus artmıştır. Bu durum, uluslararası Kıbrıs sorunu çözüm tartışmalarında Türk tezi için ziyadesiyle olumsuz sonuçlar doğurmuştur. Kıbrıs sorunu ortaya çıktığı andan itibaren Kıbrıslılar ve Türkiye, nüfus ve göç meselesinde gerekli ilgiyi göstermişler midir? KKTC'de, Ada'dan dışarı göçen nüfusun kayıtlara geçirildiğini, bu konuda araştırma yapıldığını tahmin etmekteyiz. Siyasî çözüm kararlarında bu noktanın büyük önemi meydandadır (Son 20 yılda ambargo yüzünden Ada'dan iddiaya göre yüz bin Türk ayrılmıştır).

Resmî kaynaklara göre, bugün KKTC'de yaşayan Türk nüfusu 215 bin, Rum kesiminde Rumlar 750-800 bin dir. Türk tarafında ayrıca 374 Rum ve 174 Marûnî Arap yaşamaktadır.

Hükümetimiz, Yunanistan'la sorunlarımızın, bu arada Kıbrıs sorununun, AB'nin gündemine alınmasının haksız ve gereksiz olduğunu ileri sürmekte; normal süreçte, *Birleşmiş Milletler* gündeminde kalması noktasını belirtmektedir. Yunanistan, her zaman olduğu gibi, Avrupa'yı davaları arkasında görmek için sorunları AB gündemine aldırır. Kuşkusuz, bugün her Yunanlı'nın gönlünde panhelenizm, Grek İmparatorluğu rüyası yatar; çok ilginçtir, Türkiye'ye AB yolunu açan müzakereye başlama kararı verildiği zaman, "dostumuz" Yunanistan'da yapılan bir ankette halkın ancak yüzde sekizi Yunan hükümetini tasvip etmiştir. Bütün sorun, "tarihî haklar" meselesine gelip düğümlenir. Tarihî hakları hangi tarihten başlatalım, 500 sene, 1000 sene, 2000 sene öncesi mi bu hakların başlangıcıdır. Bugün Filistin'deki boğazlaşma, tarihî hak iddialarından kaynaklanıyor mu? Papadopoulos'un iddiaları, beş yüz yıllık bir tarihi yok farzetmekten ileri geliyor. Bugün gerçek şudur ki, Türkiye, hükümeti ve halkıyla AB'ye üye olmakta isteklidir, kararludur, bunu açıklamıştır. Bu açıklamayla da diplomasi yapmak şansı kaybedilmiştir. Avrupa Birliği, bu durumu istismar ederek, XIX. yüzyılda çaresiz bir Osmanlı Devle-ti'yle yaptığı gibi, kendi üyelerinin ve üye olmayan dindaşlarının iddialarını benimser, hattâ Türkiye'nin varlığına karşı yönelmiş iç sorunlarını kışkırtmakta devam ederse, bundan yalnız Türkiye Cumhuriyeti değil, Avrupa kaybeder. Avrupa'nın genel stratejik ve ekonomik çıkarları uğruna Türkiye'ye tarafsız yaklaşımını ümit edelim. Fakat, her şey bununla bitmiyor, o zaman da Yunanistan ve

²⁸ Kıbrıs üzerinde yazdığım şu yazılara da bakınız: "A Note on the Population of Cyprus", *Perceptions*, 1997 (Haziran-Ağustos sayısı); *Ottoman Policy and Administration in Cyprus After the Conquest*: H. İnalcık, *The Ottoman Empire: Conquest. Organization and Economy*, Londra: Variorum, 1978, VIII.

Kıbrıs'ın veto duvarıyla karşılaşılıyor. Kalenin içindekiler birbiriyle karşılıklı çıkar hesaplarıyla bağlıdır; şimdiye kadar görülen şey, geçmişteki gibi, Avrupa'nın Helenizm Yunan davalarını kendi öz davaları gibi benimsemesidir.

"KIBRIS, GİRİT OLMASIN"

Referandum akebinde gerçeklerin ortaya çıkması üzerine sayın Rauf Denktaş, *Kıbrıs Girit Olmasın* başlığıyla görüşlerini açıkladı (ilk baskısı: İstanbul Remzi Kitabevi, Kasım 2004). Denktaş'a göre, Kıbrıs Rum liderlerinin, şimdi Papadopoulos'un asıl amacı, Girit'te olduğu gibi Kıbrıs Türkleri'ni, şu veya bu biçimde yok etmektir. Papadopoulos'un referandumda hayır politikası, bu amaçta sahneye konmuştur. Yunanlılar tarihi yok farzedip Kıbrıs'ı bir Yunan vatani ve Türkler'i işgalci saymaktadır (bu noktada İstanbul'u "Fâtih işgal etti" diyen bazı Türk aydınlarının dikkatine). Türkleri katliamla yok etmeyi planlayan Akritas Planı ortadadır (Plan için bkz. Denktaş, *ibid.*, s. 157-175). Türkiye açısından Kıbrıs sorununda kaybedilen dava şudur: Uluslararası andlaşmalarla ve bir Anayasayla Rum ve Türk eşitliği esasına göre kurulmuş bir Kıbrıs Devleti vardı. Türkiye bunun andlaşmalarla garantörüdür ve asla bu hakkı terk edemez (Denktaş, 14). Rumlar, belli bir taktikle bu devleti ortadan kaldırdılar. Kıbrıs Devleti'nin tek meşru temsilcisinin Rumlar olduğunu dünyaya tanıttılar ve bu sıfatla AB'ye üye oldular. Denktaş'ın kabul edemediği şey, andlaşmalarla perçinleşmiş Kıbrıs Türkleri'nin ve Türkiye'nin haklarının göz göre göre çiğnenmiş olmasıdır. Yunanistan, Türkiye'nin tanımadığı bir "Kıbrıs Devleti"ni Avrupa Birliği'ne soktu, böylece AB'de iki veto sahibi ve Türkiye'yle doğrudan karşılaşmaksızın davalarını yürütecek bir paravana kurmuş oldu. Denktaş'a göre, Rumlar'ın andlaşmalarla kurulmuş Kıbrıs Cumhuriyeti'ni darbeyle, hukuka aykırı bir oldu bittiyle yıkması ve herhangi bir ortak egemenlik prensibine yaklaşmaması karşısında Türkler için yegâne yol, ayrı bir Kıbrıs Türk Devleti kurarak ayrılmaktır; bu, andlaşmaların tabii ve hukukî bir sonucuydu. Fakat Avrupa-Amerika bunu tanımadı, Rumlar'ın yanında yer aldı. Denktaş'ın bugün de görüşü şudur: Kıbrıs'ta iki halk vardır, eşit egemenlik esasına göre ortak bir Kıbrıs Devleti'nin kurulmasında Kıbrıslı Türkler işbirliğine daima hazırdır. Referandum sırasında Rumlar'ın tutumu, dünyaya gerçek maksatlarını ve Türkler'in iyi niyetini göstermiştir. Fakat Rum liderliğinin "gerçek niyeti çözüm değil, Ada'nın bütününe egemen olmaktır" (Denktaş, 14). Bir kısım Kıbrıs Türkü ve Türkiye hükümeti, referandum sonucu birleşik bir Kıbrıs'ın gerçekleşeceğini umuyordu.

Son kez, *Birleşmiş Milletlerim* çabaları, Kıbrıs'ın AB'ye birleşik bir Cumhuriyet olarak girmesini sağlamaktı. Fakat Annan planı, Denktaş'a göre haksız bir plandır, zira egemen iki halkın varlığını kabul etmeyerek andlaşmalarla

teyit edilmiş bir durumu görmezden geliyor ve aslında Rum tezini benimsiyor. Plan ayrıca, Türkiye Cumhuriyeti'nin Ada'daki haklarını da yok farzediyor; Türk diplomasisi bu noktayı görmezden gelmiştir (Denktaş, 16). Öte yandan *referandum* oyununda Kıbrıslı Türkler, AB üyesi olup refaha erişme hayaliyle kandırılmışlardır (Denktaş, 16). Denktaş'a göre Türkler evet demekle, egemenlik haklarından vazgeçmiş ve pazarlık gücünü kaybetmiştir. Batı dünyası bunun anlamını başlangıçta anlamış göründü; fakat tüm tarih boyunca yaptığı gibi, ağır basan Yunan baskısıyla, vaadlerini rafa kaldırdı. Denktaş'a göre "baskı, tehdit ve uydurma haberlerle" Avrupa, Kıbrıs Türk halkını kandırmıştır (Denktaş, 15). Rum liderliği, Batı dünyasının tarafgirlik içinde Türk haklarına gözünü kapadığını çoktan biliyordu; Türkiye yanlış hesap içinde avunuyordu. Referandum'da Rum tutumu, bunu tüm dünyaya açıklamış olmalıdır (Denktaş, 14). Bugün, Yunanistan Türkiye'nin AB üyeliğini desteklemiş görünüyor. Denktaş'a göre bu, ancak belli bir süre için izlenen bir taktikten ibarettir. Nitekim bu diplomasi oyunuyla, Kıbrıs'ı AB'nin bir üyesi yapmıştır.

Batı dünyası, XIX. yüzyıldan beri güttüğü taraf-tutucu politikasını devam ettirmektedir. Denktaş soruyor: İnsan Hakları savunucusu Batı dünyası, Türkler sözkonusu olduğunda nerededir? Türkiye'nin politikası, uluslararası anlaşmalarla kazanılmış hakları sonuna kadar savunmak olmalıdır. Kıbrıs'ı savunmak aynı zamanda Türkiye'yi savunmaktır. Türkler, *Haçlı Avrupası* yanında gerçekten *insan haklarına inanmış* bir Avrupa olduğuna hâlâ inanmaktadır (bkz. bu dergide: "Tarihte Avrupa Birliği ve Türkiye").

TURAR RISKULOV'UN BÜYÜK TÜRK DÜNYASI ÜLKÜSÜ

Bayram BAYRAKTAR*

Turar Riskulov, Türkistan tarihinde gerçekten, adı ayrıca anılmaya değer, *Büyük Türk Dünyası ülküsünün* seçkin bir temsilcisidir. 26 Aralık 1894'te Yedisu oblisında, Doğu Talğar'da doğdu. Babası Riskul Cılkaydarulı Ruslar aleyhinde ayaklanmalara katılmak suçu ile 1905 yılında Sibirya'ya sürülmüştü. Turar, babası ile birlikte Sibirya'nın çalışma kampı olan Prihodka hapisanesine kondu.

Riskulov, bir süre sonra 1907-10 yılları arasında Merkez şehrinde Rus okulunda eğitim gördü. 1910 yılında Bişkek'teki Ziraat okuluna girdi. 1914 yılında buradan mezun oldu. Taşkent'e giderek 1916 yılındaki ayaklanmaya katıldı ve hapsedildi. 21 Ekim 1917'de Evliya Ata şehir Sovyetlerinin başkanlığına seçildi. 1919'da Türkistan Sovyet Cumhuriyetinin Sıhhiye İşleri Bakanı oldu. Aynı yıl Türkistan Sovyet Cumhuriyeti İcra Komitesinin Başyardımcısı seçildi. 1920'de Komünist Partisi Müslüman Bürosunun ve Türkistan Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti İcra Komitesi Başkanı (Cumhurbaşkanı) oldu. Bu kararlar, Moskova'dan gönderilen Türkistan Komüsyonu tarafından bozuldu.

1921-22 yıllarında Moskova'da Milliyetler Halk Komiserliğinde Muavin olarak çalıştı. (Stalin'in diğer yardımcısı da Sultan Galiyevdi) 1923-24'te Türkistan Muhtar SSC Halk Komiserleri Şurasının Başkanı olarak görev yaptı. Bu tarihten sonra O'nu, "*Moskova'da göz önünde bulundurmamak amacı ile*" Komünist Beynelmül Komitesinde Doğu Teşkilâtları Başkan yardımcısı olarak görevlendirdiler.

1926'dan itibaren Kazakistan Komünist Partisi Basın Bölümü Müdürü olarak görev yaptı. Türkistan Cumhuriyetinin başkanı olduğu sırada eski Alaş-Orda'cılar önemli görevlere getirmişti. Riskulov, "*Üstad*" olarak adlandırdığı Alaş-Orda Millî Hükûmetinin kurucularından, Ahmet Baytursun'u Maarif Komiserliğine, (Alaş-Orda hükûmetinde de Maarif Bakanlığı

* Prof. Dr., Erciyes Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, Kayseri.

yapmıştı). Yine Alaş-Orda'nın bakanlarından Halil Dostmuhammedov'u, Halk Komiserler Meclisi içinde yayınlar ile ilgili bölümün başına getirdi. Bu işleri yaparken uğradığı saldırılara cevap olarak daa bu insanların Türkler arasında yetmişmiş uzmanlar olduğunu, Alaş-Orda Hükûmetinde İçişleri Bakanı Muhammetcan Tınışpayev'in Türkistan'da yerli halk arasından çıkan tek mühendis olduğunu, Baytursun'un Kazak dilinin gramerini yazan, Halil Dostmuhammedov'u da zooloji üzerine çalışmalar yapan tek bilim adamı olarak vasıflandırdığı görülür. Eski Alaş-Orda Hükûmetinin Türkçü liderleri bir anda "Komünist" olmuşlardı.

1937'de tutuklanan Riskulof, İngiltereyle işbirliği yaptığı ve bu amaca hizmet eden *İttihat ve Terakki* teşkilâtına üye olduğu iddiasıyla tutuklandı.8 Şubat 1938'de Moskova'da 14 dakika süren bir yargılama sonucu kurşuna dizilerek idamına karar verildi (10 Şubat).8 Aralık 1956'da itibarı iade edildi. İdamı'nın sebebi, "Stalin'in kişilik kültürü" olarak gösterildi.¹

1921 Martı'nda Moskova'da, Türk Halkları Komünistleri'nin 2. Genel Rusya Kurultayı'ndaki konuşmasında Bolşeviklerin milliyetler siyasetini *kızıl emperyalizm* olarak tanımlayan Turar Riskulov, şunları söylüyordu:

*Pan-Türkizm'in bizim için çok büyük önem taşıdığı söylememiz gerekir. Avrupalı emperyalistlerin tasvir ettiği gibi bir Pan-Türkizm hiçbir zaman mevcut olmadı... Doğu halklarının büyük bir kesimini peşinden sürükleyecek yeni bir Türkiye var. Elimizde[kolumuzda] Kafkaslar'da, Asya'da ve Türkistan'da, halkı Sovyet yapılanmasına çekmekte büyük rol oynayabilecek Kemalist hareketin tecrübesi mevcut. Kemalist Türkiye; Türk halklarının hareketine Sovyet Rusya önderlik edemez, demek istiyor. Söylediklerinin doğruluğunu kabul etmemiz gerekir.*²

*Müslüman Asya'da nüfusun çoğunluğunu köylüler oluşturuyor. Bu köylü nüfusun Sovyet yönetimine katılımı sağlanamadı. Uygulamada Sovyet hükümetinin yararlı olduğunu kanutlayamadık. Onları gerektiği gibi saflarımıza çekemiyoruz. Onlar Kemalist hareketi bekliyorlar. Bakü'daki kızıl taburların arasında da Türkiye Türklerini bekleyenler var... Türkistan'da da Türkler'i Türkkomissiya [Bolşevik Türkkomissiya üyelerinin hiçbiri de Türk dilli değildi] değil yerli halk bekliyor. Türkkomissiya, Türkiye temsilcilerinin tüm kentleri ziyaret etmelerine imkân sağlamalı. Türkistan'da Halk Kemalistler'in temsilcilerini, kucak açarak karşılayacaktır.*³

¹ B. M. Ustinov, *Turar Riskulov*, Almatı/Kazaxctan 1996, s. 404-405, 441.

² Ordalı Konıratbayev, Turar Riskulov Koğamdık Siyası Jane Memlekettik Kızmeti, Almatı/Kazakctan 1994, s 278.

³ Ordalı Konıratbayev, "Turar Turalı Tın Derek", *Jıldız*, No. 5, 1993, s. 189-192 - *Pravda*, 1 Şubat 1924; Konıratbayev, *Turar Riskulov Koğamdık...*, s 278.

Rıskulov, hayatı boyunca Türkistan'ın Türk dilli halklarının yakınlaşmalarının, Avrupalı emperyalistler tarafından kasıtlı olarak ucube gibi gösterildiğini savundu. Ulusunun emperyalizmin zulmünden kurtulabilmesi için kendini yönetme hakkına kavuşması gerektiğini her zaman dile getirdi. Rıskulov da tıpkı Sultangaliyev gibi, Bolşevik Devrimi'nin, yani Sovyet modelinin, yıllar öncesinden neden başarısız olacağını göstermişti.

1917 Ekim Devrimi'nden sadece 2 yıl sonra, Rıskulov şöyle diyordu: *Türkistan'da Sovyet egemenliği 2 yıldır mevcut. Bu zaman zarfında, bu iktidar, Müslüman proleterya için ne yaptı?.. Tersine, onları hep kendimizden uzaklaştırmaya çalışmışız... Benim gibi inanmış bir komünistin kafasında bile Rus komünistlere karşı bir güvensizlik oluştuysa, Müslüman proleteryanın geriye kalanı hakkında ne söylenebilir ki!..* [Türkistan Komisyonu, Eyalet Komitesi, Türkistan TSİK Başkanlık Divanı, Yabancı Komünistler Eyalet Komitesi ve Eyalet Müslüman Bürosu'nun ortak toplantısı, 1 no'lu tutanak].

Esasen, Rıskulov'un mücadelesi çok önceden başlamıştı. 1919 yılının Mart ayında, *'Türkistan'da Açlığa Karşı Mücadele Merkez Komisyonu'nun Sovyetler 7. Olağanüstü Kongresi'ne Sunduğu Rapor'da*, Rıskulov şunları yazıyordu:

"Yerli proleteryanın kemiklerinin üzerinde (...)Yoksulların trajedisi, insan etinin yenmesi olayları ile aşırı noktalara ulaştı. Aç ebeveynler, çocuklarını köle gibi satıyor. Göçebe halk, açlığı ve bunun feci sonuçlarını yaşıyor... Açlık çeken proleterya ölüyor ve haklarını savunamıyor. Eyalet Erzak Müdürlüğü ise açlıkla mücadele edeceği yerde, dolandırıcıların belirlediği fiyatlarla buğday alıyor. Ve açlara, 'Size bir şey veremeyiz. Çünkü bizde de yok' diyor....'Sovyet egemenliğini yerli proleteryanın kemiklerini üzerinde bina etmemeliyiz!"

Bolşevik Devrimi'den sonra Türk bölgelerinde yönetimde bulunan yerel yöneticilerin düşünce yapıları birbirinden farksız gibidir. 1937-1940 yılları arasında tamamı yok edilmiş olan bu *Uluğ Türkistan* yöneticilerini Ruslar, "Turan Devleti" kurmak amacı ile gizli örgütler oluşturmakla suçladılar. Bu örgütlerin içinde yazarlar, şairler, bilim adamları kısacası toplumun yetiştirmiş olduğu millî karakterdeki tüm aydınlar bulunmaktaydı.

Bu önderler ve aydınlar arasında oluşturulan düşünce bütünlüğü, örgütlenme açısından da mevcuttu. Büyük Türk Dünyası düşüncesini kucaklayan fikrin Kazan'daki adı "*Galiyevcilik*", Azerbaycan'daki adı "*Nerimanovculuk*", Türkiye'deki adı "*Kemalcilik*", Türkistan'daki adı ise "*Rıskulovculuktu*". Hepsinin ortak amacı ise Türk Bölgelerinin SSCB'den ayrılması bağımsız bir devlet olarak inşa edilmesiydi.

Bu önderlerin hemen hemen hepsi 1917 devrimi ile Bolşeviklerle işbirliği yoluna gitmişlerdi; ancak gidilen yolun amacı ezilen Türk Halklarının bağımsızlıklarının kazanılması içindi. Moskova'nın gerçek yüzü kısa zaman içinde görününce bu önderlerin Bolşeviklere olan inanç da yok oldu. Sultan Galiyev'in Bolşeviklere olan inancının 1923'ten sonra, partiden atılması ile, kaybolduğunu iddia etmek yanlıştır; çünkü o daha 1918'de Ruslarla bu işin yürütmeyeceğini anlamıştı. Daha sonraları kendisini karalamak amacı ile ünlü bir eser yazmış olan Hacı Zahidullahoviç Gabidullin, Sultan Galiyev'in kendisine 1918'de şunları söylediğini yazar: *"...1918'de Sultan Galiyev'e rastladığım zaman (...) bizi Rus Komünist örgütlerinden ayrılarak kendimize özgü bağımsız Doğu Komünist Partisini kurmaya davet etti"*.

Galiyev partiden çıkarılmadan beş yıl önce Stalinle anlaşmazlığa düşmüştü. Galiyev'in çevresindeki Komünistlerin çoğunluğu proleter kökenden gelmeyen, hatta burjuva sınıftan, eski din adamlarından ve özellikle de "Cedidçilerden" oluşmaktaydı. Stalin için bu kabul edilemezdi. Ona göre bu devrimcilerle geçici olarak anlaşılabilirdi. Bu yüzden gerçek proleter Müslüman devrimciler yetişene kadar yerli bölgelerdeki yönetim Rus devrimcilerin eline verilmeliydi.

Sultan Galiyev ise Stalin'in bu fikirlerini asla kabul etmedi. O'na göre de Müslüman bölgelerindeki devrimcilerin kökenine bakmaksızın onların yönetime geçmeleri gerekiyordu. Gerçekte görünen şey odur ki Sovyet hükûmeti kurulduğu ilk günden beri yerli Türkistan'ın milliyetçi komünistlerine güvenmedi. Rubinstein'in aşağıdaki görüşleri Müslüman Komünistlere Moskova'nın bakış açısını gayet açık bir biçimde göstermektedir: *"Sultan Galiyev ve benzerleri için Ekim Devrimi, Tatar reformizminden başka şey değildi. Partinin çalışmaları içinde yeni hiç bir yön göremiyorlar ve sadece "Cedid"ler tarafından getirilmiş olan reformları genişleterek derinleştireceğine inandıkları için Komünist Partisine bağlılık gösteriyorlardı."*

Stalinle devrimin ilk yıllarında ters düşen tek önder Galiyev değildi. SSCB'deki Milliyetçi Komünist önderler arasında Türkbirliği fikrine belki de en fazla inanan ve Stalin'e karşı en cesur çıkışları yapan kişi olan Turar Riskulov'da Bolşeviklerin siyasetini ağır bir dille eleştirmişti. M.V. Frunze Riskulov ve yerli halkların durumu hakkında Lenin'e yazdığı mektubunda *"yerli komünistlerin, gerçekten komünist olmayan elementlerden oluştuğunu[Alaş-Ordacuları kastediyor] ve devrim yıllarında oluşan tek objektifli durundan dolayı komünizm bayrağını yükseltmeye mecbur kaldıklarını"* yazar. V.V. Kuybişev'de 1919 yılında Türkistan'ın yerli komünistleri ile Ruslar arasındaki çekişmeden sonra "Riskulovcular" hakkında şunları söyler: *"Riskulovculuk; bu Şura Hükûmetinin Türkistan'da*

yürüttüğü millîyetler siyasetine karşı çıkmaktır. Onların gerçek talebi Türkistan'da yaşayan bütün milletlere eşitlik sağlamaktır. Bu talep yerleşmiş siyasete aykırı geldiğinden, partiler arasında keskin ihtilâflar oluştu. Meclislerin VIII. oturumundan sonra Rıskulovcular bu mücadeleyi kazandılar.

Rıskulov'un önderliğindeki ileri gelenler "Avrupa [Rus] sömürgeciliğinin zulmünden kurtulmak ve milletin kendi kendisini yönetmesini sağlamak" maksadını amaçlamışlardır. Rusların, komünizmi bir maske olarak kullandıkları ve Çarlık zamanındaki sömürgelerinden asla vazgeçmek niyetinde olmadıklarını gösteren bir delil de, Rus Komünisti İ.E. Lyubimov'un 1920 yılında TKP [Türkistan Komünist Partisi] V. kurultayı ve Türkistan Cumhuriyeti Şuralarının 9. kurultayında "Rıskulovcular" hakkında yaptığı konuşmasıdır. Lyubimov burada; "... Müslümanlar Rusların yardımı olmaksızın hayatta kalamazlar. Onlar memleketi yükseltmeyi beceremezler" der. Milli Mücadelede Türkiye'yi mandası altına almak isteyen emperyalistlerin sözlerini hatırlatan bu sözleri söyleyen Lyubimov, daha sonra "Türkistan'da Rusya'nın gücünü göstermek için Moskova'dan Türkkomissiya'nın [Türkistan Komisyonu] gelmesini" ister.

Rıskulov, yukarıda da belirttiğimiz gibi Sovyetlerin millîyetler siyasetini devrimin ilk yıllarından beri çok açıkça tenkit eden liderlerin başında gelmekteydi. 1919 yılının 18 Ekiminde Ülke Parti Komitesinin toplantısında Rıskulov, Rusları kızdıracak olan şu konuşmayı yaptı:

"Türkistan'da Şura Hükümeti iktidara geçeli iki yıl oldu; fakat bu hükümet Müslüman emekçiler için ne yaptı ? Bu hükümetin Müslümanlarla ne gibi ilişkileri oldu? Ben bu konu hakkında bir şeyler söylenmesi gerektiğine inanıyorum. Biz bu meselede kendi programımızın hiçbir kaidelerini gerçekleştiremedik. Özde de hiçbir şey yapamadık. Müslüman topluluk gasp ve eziyet aracı olarak kalmaya devam etti. Bazı Rus Bolşevikleri, sonuncu parti toplantısında, özlerinin şovenist düşüncelerini açıkça gösterdiler. Elbette böyle bir durumdan sonra Rus komünistlerine güvensizlik doğmuştur. Hatta ben bile ideolojiye inanan bir komünist olmama rağmen bu güvensizlik içindeyim. Ben böyleyken diğer Müslüman emekçilerine ne denilebilir?"⁴

Türkistanlı millîyetçilerden Sovyetlerin uygulamalarına karşı çıkan başka kişiler de vardı. Dönemin tüm yerli komünistleri Sovyetlerin "Basmacılarla" mücadele adına giriştikleri katliamları eleştirdiler ve bu uygulamanın Sovyet Hükümetinin, Çarlık Rusya'sından pek fazla farklı olmadığı gerçeğini dile getirdiler. Kazak Türklerinin yüzyılın başında

⁴ Juldız, No. 5, 1993, s. 190-191 - Pravda, 1 Şubat 1924.

yetiştirdiği büyük bilim ve siyaset adamı Ahmet Baytursun 1919'da şunları yazmıştı:

*"Kırgızlar [Kırgız kelimesi o yıllarda Kazak Türklerini ifade etmekteydi, şimdiki Kırgızlar ise "Kara Kırgız" diye adlandırılmaktaydı] birinci devrimi (Şubat 1917) sevinçle, ikincisini ise büyük üzüntü ve şiddetle karşıladılar. Bu kolaylıkla açıklanabilir. Birinci devrim onları Çarlık rejiminin baskısından kurtardı ve sonsuz özerklik rüyalarının gerçekleşme umudunu kuvvetlendirdi. İkinci devrim, şiddet, yağma, haksız vergi toplama ve bir diktatörlük rejiminin kurulmasıyla birlikte gerçekleşiyordu. Kısacası tam bir anarşi izlenimi veriyordu. Eskiden Çarlık memurlarından oluşan küçük bir grup, Kırgızlar üzerinde baskı uyguluyordu. Bugün de aynı kişilerden veya başkalarından oluşan grup Bolşevik adı altında, çevrede aynı rejimi sürdürmektedir."*⁵

Bu açıklamalar göstermektedir ki, Türkistanlı aydınlar Ruslara güvenmiyorlardı; çünkü Hokand muhtariyetini ortadan kaldırmak için Türkistan'a saldıran Kızıl Ordu birlikleri Türkistan'da çok büyük katliâmlar yaptılar. Özellikle Kızıl Ordu birliklerinin arasında bulunan Ermeni Taşnaksutyun partisinin adamlarının yaptıkları katliâmların haddi hesabı belli değildir. 19/20 Şubat 1918'de Hokand'da Kızıl birlikler 10.000'den fazla Türk'ü katlettiler. 1918'in sonlarında ise Margilan'da 7.000, Andican'da 6.000, Namangan'da 2.000, Bazarkorgan ile Hokand-Kışlak arasındaki köylerde yaklaşık 4.500 insanı katlettiler. Şurası bir gerçek ki "Basmacılar" adı verilen Milli Kurtuluş Hareketi, Sovyet Hükûmetinin Türkistan'da izlediği siyasetin sonucu oluşmuştur.⁶

O dönemde Turar Riskulov, Basmacılar hakkında yaptığı konuşmasında olayların, bir Ermeni örgütü olan "Taşnaksutyun" partisinin emri ile Türklere karşı işlenmiş olan suçlara karşı duyulan bir tepki olarak doğduğunu açıklamıştır. Fergana olaylarını tartışmak üzere toplanan Müsbüro toplantısında Riskulov'un olayları durdurmak üzere hazırlanmış olduğu tezler kabul edilir. Buna göre:

-Türikatkom'dan meseleyi acilen inceleyip, Türkistan'daki Basmacı önderlerden Ergaş, Madaminbek, Mahkam ve Hal Hoca emrindeki bütün Müslüman emekçilere af ilân edilmesi, silâhlarının geri verilmesi, Şura

⁵ Ahmed Raşid, *Orta Asya'nın Dirilişi İslâm mı? Milliyetçilik mi?*, (Çev.:Osman Ç. Deniztekin), Cep Düşün Yayını, İstanbul 1996, s.135-136.; (A. Benningsen-E. Wimbush, *Muslim National Communism in The Soviet Union*, Uiversity of Chikago Pres 1979' dan).

⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz., Baymirza Hayt, *Türkistan Devletlerinin Milli Mücadeleleri Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1995. Abdülvahap Kara, *Türkistan Ateşi Mustafa Çokay'ın Hayatı ve mücadelesi*, İstanbul 2002.

hükûmeti tarafına geçmeleri ve barış içinde yaşamalar için davette bulunulmalı.

-Onların hayat garantileri sadece kağıt üzerinde temin edilmeyip, gerçekten uygulanması ve onların zararlarını karşılamak amacı ile maddi yardım yapılmalı.

-Ezilen Halklar adına, ezenlerin milli sömürü siyasetlerine karşı cesurca mücadele edilmeli.

-Kızıl Ordu içindeki bozguncu Ermenilerin silahtan arındırılıp temizlenmesi, bununla beraber güvenli işçilerle parti üyelerini silahlandırarak, barışçı halka karşı yapılacak herhangi bir zulmün kesinlikle yasaklanması.

Rıskulov, görüldüğü gibi, Basmacıların en önde gelen önderlerine sahip çıkmakta ve askerlerine silâhlarının geri verilmesini istemekteydi. Rıskulov'un hayata geçirmek için mücadele ettiği en önemli düşüncesi, Türkistan'da yerli halktan oluşan millî bir ordu kurmaktı. Basmacı önderlerine af çıkarılması, askerlerine silâhlarının geri verilmesi ve güvenli kişilerden oluşan bir ordu kurulması teklifinin ardında yatan gerçek, Türkistan'ın Milli Ordusunu oluşturmaktan ibaretti. Riskulov'un Basmacılar hakkındaki yazışma ve konuşmalarında yerli halk kesinlikle suçlu bulunmamaktaydı. Türikatkom başkanı A. Kazakov'a gönderdiği 11 Mayıs 1919 tarihli mektubunda da Fergana olayları hakkında şöyle bilgi vermektedir:

"Fergana olayı Hokand olaylarından sonraki zamanda meclistekilerin yanlış hareketlerinden dolayı meydana gelmiştir. Fergana vilayetindeki bütün olayların akışında Ermenilerin Taşnaksutyun partisinin yıkıcı hareketleri görülmektedir. Kızıl Ordu bölümleri Basmacılarla mücadele etmenin yerine, hepsi ayyaş olan ve cephanelerini solcu eşkiyalara satan (özellikle Ermeniler) ve geçtikleri yerlerde eşkiyaları sakladı diye barış içinde yaşayan kasabaları talan eden kimselerdi. Ermeniler topluca Özbek kızlarına tecavüz edip, kadınlarla çocukları kesmişlerdi. Bu olayların hepsi Müslümanların gururunu kırıp, namuslarını kirlettiğinden dolayı, onlar kaçarak Basmacılarla birleşmişlerdi."

Alaş-Orda Partisi üyelerinin nasıl ve ne kadar "*Komünistleştiklerini*" Ahmet Baytursun'un kendisi şöyle açıklamaktadır:

"Alaş Orda'yi Sovyet rejimine doğru yaklaştırmaya zorlayan asıl sebep, sadece Çarlık rejimine geri dönüşü vadeden Kolçak'ın politikasıdır, Bolşevikleri Türkistan'daki siyasetlerini gördükten sonra bu pek de çekici bir alternatif olarak görünmese de." Baytursun'un bu sözleri Rıskulov'un

kadrolaştırdığı bu kişilerin komünizme bakış açılarını açıkça sergilemektedir.⁷

Bu sözler Frunze'nin Milli Komünistler hakkındaki tanımlamasının gerçek olduğunu da gösterir. Alaşçıların bu kadrolaşmasını Rus yazarlardan A. Anuşkin'de açıkça belirtmektedir: "1925 yılına kadar milli eğitim, basın ve Kazak okulları, kuruluşları, Halk Komiserliği, karşı ihtilalci milliyetçiliğin kalesiydi. Bunu anlamak için Baytursun ismini hatırlamak kafidir. Anti-Sovyet hareketinin başı, Eğitim Halk Komiseri "Narkom" olan bu şahıs, arkadaşı Dulatov'la birlikte, istedikleri gibi basını kullanıyorlardı. Bunlar, yüzde yüz Alaş-Orda milliyetçilerinin ellerindeydi".

Turar Riskulov, Moskova'yı çileden çıkararak fikirlerini, 1920 yılının 17 Ocak ayında Türkistan Komünist Partisinin V. Kongresi ve Müslüman Bürosu Örgütleri III. Konferansında dile getirir. Riskulov bu konferansta, "Millî Meseleler ve Milli Komünist Bölgeler" adlı bir rapor hazırlar. Bu raporda savunduğu tezlerden bazıları şunlardır:

-Sırderya, Cetisu, Fergana, Semerkand ve Zakaspi vilayetlerinden oluşan Türkistan Kırgız, Kazak, Özbek, Türkmen, Karakalpak, Kıpçak, Tatar, Uygur, Dungan, v.s. ile beraber Türk asıllı olmayan Tacik ve Yahudiler dahil edilerek Türk Halklarının Vatanı olarak kabul edilsin. Rus, Yahudi, Ermeni ve diğer unsurlar göçmen olarak kabul edilsin.

-RSFSR (Rossiskaya Sovetskaya Federatsiya Sotsialistiçeskîy Respublik) Anayasasının 2. maddesine göre Türkistan Otonom Cumhuriyeti Milli Meclis Cumhuriyeti olarak kabul edilsin. Burada kende kendini idare eden halk yerli Türk halkıdır. Dolayısıyla "RSFSR'nin Türkistan Cumhuriyeti" adı, coğrafi özelliği yönünden onun milli niteliğine uysa da, düşüncenin aydınlığa kavuşması için RSFSR'nin Türkistan Cumhuriyeti yerine "RSFSR'nin Türk Cumhuriyeti" diye adlandırılması gerekir. Bununla beraber ülkedeki hükümet teşkilâtlarının adını tekrar değiştirmek lâzımdır.

-Türk Meclis Cumhuriyeti memleket hizmetine ve anayasaya dayalı biçimde kurulmalıdır. Bu durum yerli halkın hayati tarihi ve ekonomik taleplerine denk düşer.

-Şimdiki Sosyalist kuruluş esnasında sadece toprak açısından değil, bununla birlikte halklar arasında da sınırlar yavaş yavaş yok olacağı zaman Türkistan, sadece beş vilayetten oluşan bir coğrafya olarak sınırlandırılmasın. Aksine Türk Meclis Cumhuriyetine dahil olmak isteyen diğer cumhuriyetlerin kabul edilmesine imkan tanınsın. (Riskulov, Türk Meclis Cumhuriyetini kurarak ileride bu Cumhuriyetin dışında kalan Tataristan, Başkurdistan, Nogay toprakları, Azerbaycan'ında yavaş yavaş

⁷ Olivier Roy, *Yeni Orta Asya ya da Ulusların İmal Edilişi*, Metis Yaşadığımız Dünya Yayınları, (Çev.Mehmet Morali), İstanbul 2000, s. 80-82.

birleşmesini sağlayarak ileriki bir aşamada Türk Asıllı Halkların Milli Konfederasyonu'nun kurulmasını planlamıştı. Bu madde ile Sultan Galiyev'in kurmak istediği "Turan Cumhuriyetine" yol açılmış olacaktı.)

- Emekçiler ve ezilmiş halkları enternasyonal yoluyla birleştirmek için, Türk Halklarının, tatar, Başkurt, Kırgız, kazak, Özbek v.s. olarak bölünerek küçük cumhuriyetler kurma fikrini komünist propaganda yoluyla yok etmek ve bütünlük amacı için RSFSR'ye katılacak diğer Türk Halklarını, Türk Meclis Cumhuriyeti etrafında birleştirmek gereklidir. Bu mümkün olmadığı takdirde ayrı Türk Halklarını coğrafyalarına göre kendi aralarında birleştirmek gereklidir. (Burada kastedilen Türkistan'ın dışında kalan Türk bölgelerinin kendi aralarında birliğe gitmelerinin gerekliliğidir. Örneğin Tataristan'ın ve Başkurdistan'ın ayrı ayrı cumhuriyetler olarak değil Sultan Galiyev'inde savunduğu gibi Tatar-Başkurt Cumhuriyeti olarak kurulması gibi)

-Halk mücadelesinin başarılı olması için konferans; Cumhuriyetin genel federatif özelliği olan bazı teşkilatların merkezleştirilmesine karşı değildir. Bununla beraber Türkistan'ın Merkezden uzaklığını, bölgesinin genişliğini, etnografik, topografik ve yaşam özelliklerini dikkate alarak, Türk Meclis Cumhuriyetinin Merkez Hükûmetine iç (cumhuriyet olarak) yasa çıkartılması ve geniş yetkilerin verilmesini savunuyor.

Rıskulov yine aynı toplantıda kurulacak olan "Türk Meclis Cumhuriyeti" ile ilgili aşağıdaki tezleri savunur;

-Türkistan yerli Türk asıllı halkların tarihi vatanıdır. Onlar örf, adeti ve hayat biçimi olarak ikiye ayrılırlar: göçebe ve yerleşik yerliler. Halkın diğer bölümü (Türk olmayan Müslümanlar hariç) göçmen olarak kabul edilmelidir.

-Türkistan'ın yerli Türk Halklarının tarihi vatanı olması sebebiyle Türkistan Cumhuriyetinin adının "Türk Meclis Cumhuriyeti" (veya RSFSR'nin Türk Cumhuriyeti) olarak değiştirilmesi gerekir.⁸

-“Türk Meclis Cumhuriyetinin” sınırları başka Türk Cumhuriyetlerinin katılımı için her zaman açıktır. Gelecekte Türk Cumhuriyetlerinin Konfederasyon halinde devletini kurmak için hazırlanmak gerek.

-Kalıplaşmış tarihi durumda "Türk Meclis Cumhuriyetindeki" siyasi idare cumhuriyetteki tek siyasi parti olan komünist partinin eline verilir. ancak Türkistan'ın yerli halkının milli haklarını göz önüne alarak partinin adının "Türk Halklarının Komünist Partisi" olarak değiştirilmesi gerekir. "Türk Halklarının komünist Partisi" RKP ile ilişkilerini, onun bünyesinde muhtar parti olarak çözümlenecek, "Türk Meclis Cumhuriyetinin" Türk asıllı

⁸ Konratbayev, *Turar Rıskulov Koğamdık...*, s. 129-136.

olamayan halkları için “Türk Halklarının Komünist Partisi” bünyesinde milli bölümlerin açılmasına izin verilecektir.

-“Türk Meclis Cumhuriyetinin” resmi dili Türk Dilleridir.

-“Türk Meclis Cumhuriyetinde” kendi kendini yöneten halk yerli Türk Halklar olduğundan, devlet yönetimi bu halkların vekillerinin elinde bulunacaktır.O zaman Türkkomissiya (Türkistan Komisyonu)gibi organların gereksizliği anlaşılacaktır.

Görüldüğü gibi Rıskulov’un ve yoldaşlarının talepleri tamamıyla Türk birliği fikirlerin etkisindedir. Rıskulov Türkistan’da yerli halktan kurulan bir bağımsız ordu olması gerektiğini de vurgulamıştır. Fikirleriyle Moskova’yı en çok rahatsız eden ve Stalin’in uykularını kaçırın Rıskulov’dur.

Bu nedenedir ki Frunze, Rıskulov’a ağır eleştirilerde bulunur. Aslında Türkistan Komisyonu bu kararları onaylamak niyetindedir; ancak Frunze’nin gelmesi ile birlikte Türkkomissiya 24 Şubatta bu kararları reddeder. RKP Merkez Komitesi bununla da yetinmeyerek 8 Mart 1920’de “Türkistan’ın Muhtariyetine Dair” kararını alır. Buna göre, *“Türkistan toprağında sadece tek bir merkez komitesi olan tek bir Komünist partisi olabilir. Türkistan Komünist Partisi sadece RKP(b)’nin bir bölge örgütüdür ve Türkistan RSFSR’nin bir muhtar cumhuriyetidir.”*

Haziran 1920’de Rıskulov ve yoldaşları durumlarını Lenin’e izah etmek için Moskova’ya giderler; ancak Lenin’den istedikleri hiç bir yanıt duyamazlar. Lenin daha sonra bu konu ile ilgili RKP onuncu kongresinde *Pantürkist Sapmacılar* hakkında şu beyanatı verir:

“Geçmişin hayaletlerinden tümüyle kurtulmamış olan yerli komünistler milli partikülarizmin önemini abartma eğilimindedirler...Mazlumların sınıfsal çıkarlarını ihmal etme ve bunları sözümlerine ona milli çıkarlarla birbirine karıştırma eğilimindedirler. İkincisini birincisinden nasıl ayırt edeceklerini bilmiyorlar ve parti çalışmalarını münhasıran ezilen kitlelere nasıl yönelteceklerini bilmezden geliyorlar. Bu durum doğuda zaman zaman Pan-İslamcılık ve Pan-Türkçülük biçimini alan burjuva-milliyetçiliğin ortaya çıkışını açıklıyor.”

Pan Türkizm ve Rıskulof

Rıskulov artık Rusların gözünde bir “Pantürkist”tir. Ruslar O’na “Pan-türkist” diye saldırdıkça o daha ateşli konuşmalar yapmaktan çekinmez. Nitekim, *Bütün Rusya Türk Halkları Komünistleri II. Toplantısında* kendisine yöneltilen suçlamalara şöyle cevap verir:

“Türk dilli halkların yakınlaşmasına engel olma amacıyla, kasten iftira edilen ve kötülenen Pantürkizm adıyla resmi şekilde tarifî yapılan düşünceye başka bir bakış açısından bakılması gerek.”

Rıskulov, Pantürkçülüğü Lenin'den daha farklı yorumlayacaktır:

"Pantürkizm fikrinin Türk asıllı halklar için çok büyük faydası olduğunu" açıklar. "Bir çokları onu Panislamizm, yani dini ittifak ile kıyaslasalar da bu meselenin bizim için çok önemli olduğunu söylememiz gerek. Avrupalı emperyalistlerin tarif ettikleri Pantürkizm hayatta olmamıştır. Onun başka türü var. Bizim kastettiğimiz Türkiye, [eski-yani Osmanlı-Jemperyalist Türkiye'dir. O şu anda yok. Doğunun pek çok halkını arkasından sürükleyen yeni Türkiye var. Bizim elimizde, Asya'da, Türkistan'da toplumu Şura kuruluşuna çekmede, çok önemi olan Kemalist ayaklanmanın tecrübesi var. Bunu görmemezlikten gelemeyiz; ayrıca Pantürkizmi eski bakış açısından incelemenin gereği yok."

Açıkça Pantürkizmi savunan Rıskulov konuşmasının sonunda daha da ileri giderek şunları söyler: "Şimdi Kemalist Türkiye, 'Türk Halklarının gerçekleştirdiği devrimin idareciliğini Rusya yapamaz' diye açıklamada bulunuyor. Onların söylediklerinin doğru olduğunu kabul etmemiz gerekir."⁹

Bu sözlerin sahibi olan Rıskulov, Türkistan'ın Komünist Rus emperyalizmine mahkum edilmesinde karşı büyük bir siyasî mücadeleye vermiştir. Türkistan milliyetçilerinin gerçek düşünceleriyle Sovyetleşen Rusların uygulamaları arasında kesinlikle bir yakınlık bulunamaz. Türkistan'da yerleşik bulunan Kazak, Türkmen, Özbek ve Kırgız Türkleri de Şubat 1917'den beri süren bir bağımsızlık savaşı vermektedir. Çarlık Rusyası hâkimiyetinden yeni kurtulduktan sonra bu sefer de Sovyet Rus hakimiyetine girmemek için gayret sarf etmekte, bölgede kurulmak istenen Sovyet hakimiyetine karşı ayaklanmalar, isyanlar, çatışmalar sürmektedir. 11 Kasım 1917'de Rus komünistlerinin İhtilal Komitesi Taşkent'te iktidarı ele almıştır; ancak bu durum Sovyetlerin henüz bütün Türkistan'da iktidarı ele aldıkları anlamına gelmemektedir. Taşkent, komünist iktidarın yayılma merkezi durumuna gelmiştir, ancak bölge halkı Sovyet idaresine girmemek için direnmektedir. Taşkent merkezli Sovyet Komiserliğine bağlanmayı reddederek, Türkistan Milli Muhtar Cumhuriyeti, Alaş-Orda hükûmeti, Buhara Milli Devleti, Hive Devleti şeklinde kendi milli teşekküllerini

⁹ Rıskulov'un Türkçü görüşünün Kazakça ifadesi şöyle: "RKP [Rusya Komünist Partisi] Ortalık Komünetinin ulti siyasatın[millet siyasetini] 'Kızıl İmperyalizme' tenep, al tubtintübünde Türik tildes halıktar,Rossiya men emes[Rusya ile değil], tili men dini, medeniyeti[kültürü] bir Türkiyaben tabısadı[kavuşuyor/birlikte hareket ediyor], degen pikirine kayran kalasın. Misalı, öz tevilsizdigi için[bağımsızlığı için] küreşip jatkan [savaşan] Türkiya'nı mislğa ala otırup [Türkiye'yi örnek alıp] bılay deydi: 'Kazır, Kemaldık Turkiya, Türk halıktarının kozgalısına başlıklık, Rassiya jasay almaydı dep malimdegi zi gelip otr. Biz olardı [Türklerin] ayıtkanının durıs ekenin[doğru olduğunu] moyundaymız kerek...' " Ordalı Konıratbayev, Turar Rıskulov Koğamdık Siyasî jane Memlekettik Kızmeti[Sosyal Siyasî ve Devlet Hizmeti], Almatı/ Kazakctan 1994, s. 278.

oluştururlar.¹⁰ ancak bunlar 1924 yılına kadar devam edebilecek, bu tarihten itibaren Türkistan Sovyet idaresini kabul edecektir.

Çok geçmeden 1924'te Rıskulov'un adını "Türk Cumhuriyeti" olarak değiştirmek istediği "Türkistan" beş parçaya ayrılır. Turar Rıskulov'un Türk soylu halkların birliğini savunan ideolojisine, kabul edilmelidir ki, milliyetler meselesine insanî ve demokratik açılardan Rusya'da Bolşevikler tarafından yeterince önem verilmedi. Sınıf düşüncesinin dışında kalan milliyetler meselesi hemen hemen her zaman gözardı edildi. Bunun yerine "etnisite" ön plâna çıkarıldı. Ulusal kimlik yok sayıldı. Oysa böyle bir yaklaşım tarihî gerçeklere aykırıydı. 1920'de Kazakistan'da kurulan Otonomi Cumhuriyeti ve daha önce 1918'de kurulan bütün Orta Asya halklarını toplayan Türkistan Cumhuriyeti, dönemin aydınlarından birinin yansıttığı şekliyle, "...*millîyetler zindanının kapısı açıldı; fakat biz bu müsaîf durumdan gereği gibi faydalanamadık.Zindandan aydınlık dünyaya çıkar çıkmaz biz kendi iç zayıflıklarımızı ve dağınıklığımızı fark ettik. Sekiz ay boyunca sadece kan, ekonomik ve tarihî bakımdan bir olan halkımızı içinden çürüten başı boşluk, cahillik ve siyasî terbiye noksanlığı gibi ağır hastalıklarla mücadele etmek zorunda kalmıştık...*"¹¹

Türkistan'da halk ayaklanmaları ve Türkistanlı aydınların yurtdışından yürüttükleri bağımsızlık mücadeleleri 1930'ların sonuna kadar devam etti.

Stalin'in Siyaseti ya da Nasıl Bir Tarih Öğretmek Gerekir?

Lenin'in *öncü parti* modeli, merkezî bir partinin kendilerine verdiği görevleri yerine getirmeye hazır, son derece disiplinli militan ihtilâlcilerden oluşan bir kadro, bilindiği gibi potansiyel olarak otoriterdi.¹² Bolşevikler, terörist yöntemlere başvurarak örgütlendiler. Komünist sistem, "devrimci kararlılığa" ve acımasız eyleme, yani teröre, bağlı olduğu kadar aynı zamanda kişisel diktatörlük taraftarı olmayan Jakoben mirastan farklı olarak Sovyet ekonomisi bir komuta ekonomisi siyaseti de komuta siyasetiydi. Irak'ta Saddam Hüseyin'in- kimi Ortadoğu, özellikle Arap ülkelerine- model olurken Stalinist yöntemden etkilendiği göz ardı edilmemelidir. Sistemin doğasını çok daha iyi kavramak için Rus Bolşevik sisteminin Prusya ordu sisteminden esinlendiğini göz ardı etmemek gerekir. Almanlar, Mareşal Moltke'nin Genelkurmay Başkanlığı'nda bütün Alman toplumunu savaşın içine çekmek kuramına göre örgütlenmişlerdi. Karşı tarafın kuvvetlerini imha

¹¹ Abdülvahap Kara, *Türkistan Ateşi Mustafa Çokay'ın Hayatı ve Mücadelesi*,da Yayıncılık, İstanbul 200. s.117.

¹² Eric Hobsbawm, *Kısa 20. Yüzyıl (1914-1991) Aşırılıklar Çağı*,(Çev. Yavuz Alogan),Sarmal Yayıncılık, İstanbul Tarihsiz, s. 466.

etmek amacıyla I. Dünya Savaşı'nda bütün fabrikalar, malî sistem, tren yolları, araçlar ve bütün üretim askerî ihtiyaçlara göre bir büyük ordu sisteminin emrine girmişti. Batı Avrupa ve Rus orduları savaşta benzer örgütlenmeye giderek kendi toplumlarının ortak bir amaca doğru nasıl sürüklenebileceğini tecrübeyle gördüler. İşte Komünist Parti ve Kızıl ordu öncülüğünde kurulan sistem kaynağını Alman ordu sisteminde görmüştür.¹³

Esasen insan doğasına uygun olmayan bu sistem, Lenin'den daha çok gerçek liderini de bulmuştu: Jozef V. Stalin (ölümü 1953). Kendi kendisine *çelik adam* sıfatını yakıştıran sarhoş ayakkabıcının oğlu ve eski ilâhiyat öğrencisi bu adamın yönetimi altında diktatörlük sistemi, yurttaşlarının hayat ve düşüncelerinin bütün yönlerinde tam bir denetim kurmayı amaçlayan, bu insanların bütün varlıklarını ulaşılmaz bir otorite tarafından çepeçevre kuşatan bir yapı olmuştu. Bir yorumda yer aldığı şekliyle, "...Stalin olmasaydı, bu sistem muhtemelen geliştirilemezdi ve öteki sosyalist rejimlere dayatılamaz ve onlar tarafından kopye edilemezdi"¹⁴

Kuzey Kore ve Romanya örneğinde görüldüğü gibi, komünist rejimleri kalıtsal olmayan monarşilere dönüştüren kişi olan, *ufak tefek, tedbirli, güvensiz, gaddar, geceleri yaşayan ve her zaman her şeyden kuşkulanan* Stalin, pek çok açıdan modern siyasetin değil, eski çağlardaki kanlı diktatörleri aratmayan, tarih kitaplarının sayfalarından fırlamış bir lider görünümündeydi. 1917'nin çağdaş gözlemcilerinden Sukhanov'un bir *gri leke* olarak gördüğü ve tanımladığı Stalin, zirveye çıkana kadar kendisini gizledi ve temkinli davrandı; sonunda partinin/askında devletin karşı konulamaz önderi durumuna geldiğinde, çevresindeki insanları zor kullanmadan kendine bağlamasını sağlayan hissedilir bir kişisel kader duygusundan, karizma ve özgüvenden yoksundu. Bu nedenlerle Stalin, partisini/dolayısıyla ülkesini terör ve korkuyla yönetti.

SBKP'nin 17. Kongresi'nde, Stalin'e karşı güçlü bir muhalefet ortaya çıkmıştı. Bu muhalefetin, Stalin'in iktidarına karşı bir tehdit oluşturduğunu bilemeyiz; ama 1934-1939 yılları arasında yaklaşık beş milyon parti üyesi ve görevlisi siyasî gerekçelerle tutuklandı ve bu kişilerin beş yüz bini yargısız idam edildi. 1939 baharında toplanan bir sonraki 18. Parti Kongresi'nde 1934 Kongresine katılan 1827 delegenin sadece 37'si hayatta kalabilmişti.¹⁵ Bugünkü tarihçiler, olaylardan genelde Stalin'i sorumlu gösterdiler, SBKP'nin işleyiş sistemini eleştiriden hep kaçındılar.

Ciddi bir eleştirel tarihçilik yaklaşımıyla yakın geçmişi değerlendirdiğimizde şu sonuca varmak mümkün: Sovyetler Birliği'nin, Komünist

¹³ Ayrıntılı bilgi için bkz., Hobsbawm, *Kısa 20. Yüzyıl...*, (Felâket Çağı olarak adlandırılan bölüm).

¹⁴ Hobsbawm, *Kısa 20. Yüzyıl...*, s. 467, 469.

¹⁵ Hobsbawm, *Kısa 20. Yüzyıl...*, s. 472-473.

Partisi'nin, SSR Tarih Ansiklopedisi'nde yansıtıldığı şekliyle dayatılan Moskova merkezli tarih görüşünün dışında; özelde Kazakistan'da, genelde ise Türkistan coğrafyasında millî bir tarih bilinci oluşturarak geçmiş yeniden değerlendirilip, incelemeler yapıp ve tarih ilmi ve öğretimi Rus bakış açısının gölgesinden kurtarılmalıdır. Bunun için başta Rıskulov olmak üzere Kazakistan'ın ve diğer Türk dildeş halkların millî kahramanları doğru ve gerçek bilgilerle öğretilmeli ve tarih yeniden yazılmalıdır. Gençliğe ve halka bugünü ve geleceği yeniden inşa etmek için millî ve evrensel bir tarih bilinci kazandırılmalıdır; çünkü "kendi tarihlerini öğrenmeyen toplumlar, yalnızca başkalarının tarihini öğrenmek durumunda kalırlar" sözünü hatırdan çıkarmamak gerektiğine inanıyorum.

ÇERKESLER, TATARLAR VE MAKEDONYA'DAKİ DİĞER KAFKAS MUHACİRLERİ

Recep ŞKRİYEL*

Kafkas Muhacirleri ve Onların Balkanlara Yerleşmesi

Anayurtları olan Orta Asyadan ayrıldıklarından sonra, Balkanlardan Sibiryanın en doğu bölgelerine dek yaygın, Türkler kendi uzun tarihine imza atıyorlardı. Bu coğrafi enginliklerde, göçebe ve uzun milli geleneklerini ihtimam etmek koşullarında, kendi veya yabancı devletlerin topraklarında, Cihan tarihinin en büyük megagüçlerinden biri olarak, Göktürk, Selçuklu ve Osmanlı Devletlerinde, belli medenî ve kültür süperakımlarının lideri ve tahrikçisi olarak tanıtılıyor.

Balkanların yenioluşmuş devletleri, tehlike yaşayan ve nefyedilen hristiyan nüfusunun yerleşmesi için tamamen uygun arazi olmaya başladılar (Bulgaristan, Romanya, Sırbistan). Müslüman veya İslâm dinine ait nüfus ise, Osmanlı hâkimiyeti tarafından Anadolu genişlikleri boyunca, Yakındoğu topraklarına ve Kuzey Afrıkada Osmanlı iktidarı sürdürülen deniz sahili boyunca yerleşmiş oluyor.

Rusyadaki müslüman popülasyonu, kendi asıllarına göre ağırlıklı olarak büyük Türk-Tatar şeceresine ait ve onun herbir bölümüne dağılmış durumdadır. En büyük sayıda Kırım¹ yarımadasına, Kafkaslara, Azarabaycana, Kuzey Kafkas bölgelerine ve kısmen Gürcistan ve Ermenistana, Hazar denizinin Kuzey-batı kıyısına, Kazakistana, Kırgızistana ve diğer bölgelere yayılmışlar.

Kafkas dağları, Kırımın doğusunda yer alan Taman yarımadasından, Hazar denizinin batısında, Bakü şehrinin kuzeyinde bulunan Apşeron yarımadasına kadar uzanır.

Bu bölgenin bileşik etnik yapısını oluşturan müslüman halkları(Azerler, Karaçaylar, Malkarlar, Kumuklar ve Nogaylılar), diğer Türk etnik gurupları

* Mr. Araştırmacı-Yazar, Üsküp.

¹ Kırım kelimesi, kale demektir, adını da 13. yüzyılda Tatarlar takmış. (Lauro Mainardi' ye göre, *U.R.S.S. Prigione di popoli*, Cremonese-Roma, Roma 1939, 207.)

(Çerkesler, Karabataylar, Abhazlar, Lezgiler ve Çeçenler), ve, tabî ki diğer Hristiyan etnik toplulukları (Gürcler, Ermeniler, Svan ve Osetler).

Daha dikkatli bir yönde araştırırsak, Çerkeslerin en çok Küban nehri ve Kara denizi arasında yer alan topraklarda tezayüt ettiklerini anlarız. Aynı bölge diğer Karaçaylı ve Malkar Türk etnik toplulukları yurtlaştılar. Güney alanlarda, Çerkesler ile yan yana Abhazlar, Osmanlı sınırından azıcık daha güneyde ise Gürcler ve Ermeniler yaşıyor.

Kuban ve Hazar denizi arasındaki topraklarda Karabataylar, onlardan kuzeye ise Moğol kökenli Nogaylar ve Kalmuklar yaşıyor.

Karabatayın güneyi Dağıstan adını taşır, orada Kumuklar, Lezgiler, Çeçenler, Osetler ve Svanlar yaşıyorlar, Azerbaycan adını taşıyan Dağıstanın güneyi ise o zamanki kendi etnik yapısını bugüne kadar korumaya başarmıştır.²

Tatarların muhacir sorusu tarih yazılarımızda aynı derecede ilginçtir. Onlar tarih biliminde 8. yüzyıldan beri tanınmışlardır, amma onların adlarını Avrupa etnik terminolojisi tedbirsizce Güney Rusya ve Kırım bölgelerindeki Moğol istilâsı sonucu olarak dağılan halklar gibi altlarını çizer (Kıpçaklar, Kumanlar, Peçenekler, Türkmenler) ve böylece Tatarları aynalarıyla tamamen benzer anlama getirir. Aynı Tatar gurubu altına Batı Rusya nüfusu da sayılıyor: Başkırlar, Güney Uralı Urgzlar, Kuzeybatı Kafkas bölgelerinde yamaçlı Nogaylar, ondan sonra Elbrus (Tantlu ya da Balkır) kanatlı dağılı Tatar gurupları, Barabin bozkırlarından Barab-Tatarları, ve Ural dağı yamaçlarından ve Volga nehri kıyısından İdel-Ural Tatar gurubu³.

Tatarlar Türk mü, ya da ayrı halk mı? Bu soru etrafında büyük sözbirlik azlıkları, dağılımlar ve ayrılmalar olageldi. Osmanlı biliminde Volgalı Türkleri, Kazanlı Türkleri⁴, Kırım Türkleri, Osmanlı Türkleri ve benzer terimler kullanılır.

Kafkas bölgesi, Karadeniz ve Hazar denizi arasında, yüksek sıradağlar ve Elbrus doruğu (5633 m.) yakınlarında yer alır. Bu arazi iki dünya (Batı ve Doğu) ve iki dîn (İslâmiyet ve Hristiyanlık) arasında köprü olarak tanıtılır.

Kafkas nüfusunun birkaç milyonu kadar, Kafkas bölgesinin tüm kısımlarında dağılmış olan çeşitli Türk aşiretleri olarak sayılır. Ağırlıklı olarak müslüman nüfuslu olan Azerbaycan ve Dağıstandan yana, İslâm popülasyonu Ermenistan ve Gürcistanda bile mevcuttur.

² *Osmanlı Devleti ile Kafkasya, Türküstan ve Kırım Hanlıkları arasındaki münâsebetlere dair arşiv belgeleri* (1687-1908 Yılları Arası), Ankara – Haziran 1992., XIX-XXI.

³ L. Mainardi, *U.R.S.S. Prigione di popoli ...* 237.

⁴ Büyük sayıda Osmanolog Tatarların Türk halkının mensupları oldukları tezini savunuyorlar. Yazar Muharrem Fevzi Togay Türk halk gurubu hakkında sözkonusu olduğunu savunurken kendi tarafında yanlış bulunmuyor.

A. Battal, *Kazan Türkleri*, İstanbul 1925; T. Soranzo, *Il papato, l' Europa cristiana e i Tatars*, Milano 1930.

Kafkasın kuzeyi ya da Çerkezistan, büyük sayıda Türk kabileler ve halklar(ağırlıklı olarak Çerkesler) tarafından iskân edilmiştir. ⁵ Onların yaşadıkları tam yer Karadenize yakın olan Kafkasın kuzeybatı kısmıdır. İslâmiyeti Tatarlardan kabûl ettikleri tahmin ediliyor. Rusya ile sürdürülen Osmanlı savaşlarından sonra, daha doğrusu Çerkeslerin yurdu Rus mutlakiyeti altına düştüğü zaman, aynıları gayet büyük miktarda komşu Osmanlı devletine göç eder.

Yine de tüm bu Türk-Kafkas gurup halklarından en büyük sayıda Azerler, Dağistanlılar⁶ ve Çerkesler⁷ mevcut oluyordu.

Kuzey Kafkas, Anadolu, İran ve Hindistana doğru en önemli yol bağlarından biri olarak tanıtılıyor. Onun doğal zenginlikleri ve petrol kaynakları Avrupalı ve Asyalı fâtipleri için her zaman cazipmiş. Bunlar Kafkasın tüm zaman çarpışmalar ve büyük halklar ilgilerin etkisi için açık bir arazi olması sebebidir.

Kuzey Kafkas halkları 1834. yılından katî olarak imam (lider) şeyh Şamil Dağistani' nin (1789-1871) askerî kumandası altına girerler. Onun etrafında toplanmış bir şekilde kendi vatanını özgür etmek amacıyla Rusya ile 35 yıl devamlı savaş edecekler. Savaş alanından mada, kendisi diplomasi ve düzenleniş alanlarında büyük kabiliyetini gösterecektir. Bunu bilerek, Rus Çarlığı ile sürdürdükleri uzun yıllık çarpışmalar boyunca, Dağistanlıların ve Çerkeslerin gösterdikleri inanılmaz kuvvetini ve sertliğini anlayabiliriz.

Onların son kontrol ettikleri yer, Güntip, Ruslar tarafından ele geçirildiği zaman (10. Ekim 1859), Şamil esir düşüp ülkeyi terk etmek zorunda kalmış.

Makedonya'da Çerkesler

Ünlü şair Çerkes, Kosta Heteggat kendi Çerkesleri hakkında şu beyitleri söyler:

- ⁵ Kuzey Kafkas halkları birkaç yön ile ayrılır. Bir yöne göre onlar şöyle ayrılır:
- *Hini-Avrupalı soyu*: İranlılar (Osetinler, Tatlar, Talikler) ve gerçek Kafkaslı halk gurubu olan Kartvel (Çeçenler ve İnguşlar); *Batı gurubu*: Çerkesler (Abaz ya da Abhazlar, Çerkesler ve Kabardinler); *Doğu gurubu*: Dağistanlılar;
 - *Turan soyu*: Ayarbaycanlılar, Kumaklar, Avarlar, Nogaylar ve Karaçidler. Amma, bazı araştırmacıların eserlerinde bu ayırım şu sıralama ile yapılmıştır:
 - Odig Karaçid gurubu, Çerkesler ve Kabardinler;
 - Kuzey Osetinler;
 - Nakşiler (Çeçenler ve İnguşlar)
 - Dağistanlılar; (kaynak: Giorgio Conforto, *I popoli Dell URSS*, Felice Le Monier-Firenze MCMXL (1940), 106; исро: L. Mainardi, *U.R.S.S. Prigione di popoli . . .* 121.)
- ⁶ Emir Shekib Arslan, *El-muslimune fir-Rusija*, El-Hurriye, Tetuan, april 1941, 6-7).
- ⁷ Çerkesler hakkında daha etraflıca: F. Bulut, *Çölin Çerkesleri (Ürdün)*, Atlas (Aylık Coğrafya ve keşif dergisi), sayı: 101, İstanbul, Augustos 2001, 36-41; aynı:T. Ђорђевић, *Черкези у нашој земљи*, Гласник Скопског Научног Друштва, кн.ІІІ. Бр. 1, Скопје 1928, 143-153;

„ Sen sık orman içine dağılmış,
Aç bir sürü gibi telaşlı, aç gözlü ve yalnızlık içinde
Geçen yıldan kalma otları arıyorsun !
Ve sen, aç bir sürü gibi yok oluyorsun ! “

Kosta Hetaggat (Çerkes şairi)

Hakikî duruma göre Makedonya'ya ulaşan ilk muhacirler Kafkasarkası bölgeler'den sürgün edilmiş nüfusun sıralalarından imiş.

En büyük sayıda mevcut olan halklar, eski anayurtlarında şu etnik aidiyetlerine göre tanınmış imiş: *Çerkezler (Adigler), Abhazlar, Dağıstanlılar, Nogaylar, Kazganlar, Kırımlılar*⁸ ve başkaları.

Bilgilerinize göre Makedonya' daki Çerkezlerin 19. yüzyılın sonlarına doğru olagelen en eski muhacir elemanı olarak sayılır. Çerkeslerin Makedonya enginliklerine yerleşmeleri doğru tarih zor iddia edilebilir, amma onların 1864. yılından sonra onların devamlı ve Balkan Savaşlarına(1912/13) ve Balkanlarda Osmanlı dominasyonu sonuna dek süren birkaç inkıta yaşayan yerleşme hakkında tez kesinlikle kabul edilir.⁹

Balkanlara hemen varmalarından sonra, 1864 yılında, Çerkes milleti Osmanlı topraklarının batı bölgelerinde yerleşilmiş. O sayıdan en az 40.000 kişi Kosova Ovası bölgelerinde ve Makedonyanın farklı bölgelerinde yerleşik imiş. Makedonya' da, Osmanlı millî elemanı ile karıştıklarından yana *Çerkes* semtleri ortada kalmış.¹⁰ Çerkeslerin Makedonyaya göç etmeleri hakkında doğru tarihler Petar Vlahoviçe göre Makedonya' daki Çerkes ve Tatar muhacirleri Üsküp, Kumanova ve Köprülü ilçeleri topraklarına Kırım Savaşından(1853-56) sonra sömürgeci olarak varan halkarmış. Bu kaynaklara göre onların sömürgeciliği hiç kadar miktarda millî mâna içermemiş çünkü kısa bir süre içinde Anadolu bölgelerine çekilmeye başlamışlar. Bunlar Makedonya'ya, bazıları yerden yere tekrar yerleşerek, bazıları, ise direk Makedonya'ya gelerek, buralarda ilk geldikleri zaman büyük sayıda gelmişler ve aynı zamanda onların adlarına göre semtler, mahalleler ve köyler kurulmaya başlamış.¹¹

Makedonya'da birkaç semt *Çerkez mahallesi* adı altında tanınmıştır. Onlar Makedonya'nın birçok yerinde, özellikle Üsküp semtleri Çayır,

⁸ Државен Архив на Република Македонија (Makedonya Cumhuriyeti Devlet Arşivi), Фонд (Dizi) 10 – Скопска турска општина (Türk Belediyesi Üsküp) (1869-1912), к. 11 док.(ev.) 27/31.

⁹ Б. Јелавич, *Историја на Балканот*, том.І, Скопје 1999., 339.

¹⁰ В. Кънчов, *Македонија (Етнографија и статистика)*, София 1996, 116.

¹¹ Вкз. Р. Конортас, *Les musulmans en Grèce entre 1821 et 1912*, Mèmoire de D.E.A, Ecole des Hautes Etudies en Sciences Sociales, Paris, 1980., 51-52.

Tophane (Топана) ve Vardar nehrin sağ kıyısında kuruluyormuşlar.¹² Yeni yapılmış mahalleler, kente gelecek dönemde sürdürülecek olan topluluk hayatına hususi bir iz bırakacaktır. Üsküp Çerkesleri, Çayır semtindeki yükseklikte yer alan kışlanın yakınlarında yaşıyorlarmış. O yer, Boşnak muhacirlerin ona varmalarına kadar *Çerkes Evleri* olarak tanınmıştır.¹³

Çerkesler, 1864 yılında Ovçe Pole' de birkaç köye ve Sveti Nikole kasabasına yerleşmiştir. Yerli halk şu muhacirlere, bazı tarım aletlerini onlara ödünç verip, harcırah (kulluk) kulluk ayırıp ya da gerekli işleri ayırarak yardım ederlmiş. Çerkeslerin gelmeleri, Sveti Nikole kasabasının gelişimini ve ticaretini kötüleştirilmesi sebebi olduğunu söyleyen M. Çučkoviç'in tezi niyetli ve tartışılır durumundadır. Onların sürgün edilmeleri (1867) sonucu olarak kasaba ekonomik durgunluğu yaşamış. Böyle bir durum 1878' e Bulgaristanlı muhacirlerin, ya da muhtemel Bosna-Hersek' ten gelen muhacirlerin buraya yerleşmelerine kadar sürmüştür. İktidar onları eski Çerkes evlerinde yerleştirmiş ve yerli halka Çerkeslerin yerleşmeleri sırasında verilen aynı ödevleri geri çevirmiş.¹⁴

Şeyh-ul-İslam'ın devamlı himayesinden yana, en güçlü ve en büyük yardım Padişah Abdülhamid II (1876-1909) tarafından onların Osmanlı Devleti alanları içine kabul edilmesi için yapılmış, çünkü Osmanlı askeri mümtaz birliklerinin ilk sıralarına giren nüfus'tan bahsediliyor.

Makedonya'ya göç eden muhacir halk guruplarından birileridir. Mevcudiyeti ile bu halk Makedonyanın tarih sayfaları üzerine belli ve silinmez izler bırakmıştır.

Tarih kaynaklarına göre Çerkeslerin Makedonya'daki sayısı hiç de az ya da ihmal edici değildir. Yüzyılın 19. sonlarına doğru (1879) Makedonyada Doğu Anadolu ve Kafkasta göç eden 300.000 kişi yerleşik imiş. Bu alanlara ne zaman geldikleri hakkında doğru söyleyen kaynaklar yoktur, amma bu olayın 1864. yılından sonra olageldiğini güvenlikle kaydedebiliriz.

Çerkeslerin ve Boşnakların aynı durumu ve muhacir bağlantısı gerçekten ilginçtir. Çerkeslerin, başka bir yere göç ettikleri sırada arkalarında bıraktıkları boş evlere o yere yeni gelen Boşnak muhacirlerin yerleşmeleri hakikati Makedonyanın o dönem tarihinde mevcuttur. Bu tip örnek Çerkeslerden yana Boşnakların göç ettikleri enginlik olan Maleşeva'

¹² J. Хаџи – Васиљевић, *Скопје и његова околина*, Скопје 1930., 63-64

¹³ Aynı yerde; Çayırda yer alan Çerkes yerleşim objeleri Boşnak muhacirlerin zaman zaman oraya varmasıyla Boşnak evleri adını almış. Semtin devamlı büyümesi ile: *Бошњачко мало или Бошњаџи*.

¹⁴ M. Чучковић, *Варошица Свети Никола на Овчем Пољу ...* 280.

da belirlenmiştir. Bu göçebe halk yerli nüfuste, özellikle millî kıyafetinden dolayı, pek popüler değildir.¹⁵

En büyük semtler Ser bölgesinde yer alıyormuş, burada 30 evlik Çerkes mahallesi var oluyormuş, Demir Hisar (Baraklı) yakınlarında 100 evlik mahalle, Selanik ovasında yer alan köylerde: Homondos 120 kişi; Drenovo 20 kadar kişi; Erni köy 75 kişi; Butkova 225 kişi; Vetren 100 kişi; kentlerde ise: Drama 50 kişi; Üsküp ve Gevgeli, temiz Çerkesli ise şu üç köymüş: Jeleznička Reka (Manastır ilçesi) yakınlarında olan Yeni Köy, Kumanova yakınlarında Çerkes Köy ve Sarı Göl (Kukuş ilçesi) yakınlarında yer alan Sveti Todor ya da Çerkes Köy ve eski Lerin kazasında 300 Çerkes varmış.¹⁶

Manastır ilçesinde bulunan birkaç köyde 550 kadar aile yerleşik imiştir. Çerkezlerin Makedonya enginliklerine yerleşmeleri tam tarihi çok zor iddia edilebilir, amma onların 1864. yılından sonra onların devamlı ve Balkan Savaşlarına(1912/13) ve Balkanlarda Osmanlı dominasyonu sonuna dek süren birkaç inkıta yaşayan yerleşme hakkında tez kesinlikle kabul edilir.

Zamandan zamana hep daha sık asimilasyondan, büyük vefiyat ve askeri hareketler boyunca kazalardan dolayı Çerkezler Makedonya' da geçinememiş. Çerkez muhacir ailelerinin Makedonya' da var olduklarını ispat eden ve bu konuyu araştırmakta büyük yardımcı olan, geçici veya resmî olarak bu alanlarda ikamet eden yabancı diplomatların bıraktıkları belgeler bile vardır. O dokümanlardan biri de Büyük Britanya'nın Selanik'teki genel komsolosu, *John Blant*'ın Büyük Britanya'nın büyük elçisi *Sir Henry Elliot'a* yolladığı mektuptur. Bu mektup'ta Tesalya'daki Çerkes göçmenlerin düzenledikleri kargaşalıkları ve soygunları hakkında bilgi verir:

„ Kesinlikle eminim ki Makedonya' ya, 8 yıl önce gelen ve çoğu Kuzey Arnavutluk ve Kosova' ya, bazıları da Serez bölgesine yollanmıştır, 350 kişiden kurulmuş başka bir gurup ise, Katerini bölgesinde bulunan Tohovo (bugünkü Aziziye) köyünde yerleşilmiş Çerkeslerden yeni gelenler yoktur.“¹⁷

Bay Konstantovelos'un Genadius beye gönderdiği mektub (Genadius bey'den 1.Kasım tarihinde Derby grafına gönderdiği) da benzer kapsamlıdır. Mektup, Çerkezlerin Makedonya'ya yerleşmesi yana Babıâli'nin Makedon kentlerinde, ayrıca Halkidiki' de, Yunan halkı arasında Çerkes kolonilerin kurulması teklifini anan sureti ile yollanılmıştır. Yazı' da, Babıâli'nin Makedonya'yı muhacir kolonileri kurulacak taşralar listesine aktarmayacağı sözünün şantaj yapılması isteniyor.¹⁸

¹⁵ J. Павловић, *Малешево и Малешевци*, Београд 1929., 453-454.

¹⁶ В. Кънчов, *Македонија* ... 116

¹⁷ *Британски документи за историјата на Македонија (1857-1885)*, т. IV, 300-301.

¹⁸ *Bkz. Британски документи* ... т. IV... 300-301.

Mektubun devamında(ek no.1/ 816) Makedonya ve Tesalya topraklarına yeni yerleşen Çerkezler hakkında rapor'dur. 10.000 kadar kişinin Makedonya'ya yerleştirilmesi daha 1863. yılında başlamış. Serez ilçesindeki köyler'de (Nevolen, Ormanlı, Baraklı, Yeniköy, Homondos, Elşen, Demir Hisar, Butkova, Apıdy, Kuru Bany, ve Kule), Drama yakınlarındaki Pınarbaşında 1866. yılın sonuna kadar 500 kadar Çerkez; Selanik bölgesinde, Olympus dağın yakınlarında 5.700 Çerkez; Katerini'de 450 aile yerleştirildi. Manastır etrafında birkaç köy'de 550 aile yerleştirilmiş, Tesalya ve oradaki Larisa bölgelerinde ise, 1875. yılın Kasım ayında 185, Mayıs'ta 315 ve Eylül'de 222 Çerkez, onların etraflarında ise Armiro'da 300, Balaboş'ta 125, Loksada'da 50 kişi yerleştirildi. Kalan bölümü de Larisa ve Volos'ta muvakkaten yerleştirildi. Ağustos ayı boyunca 1876. yılın Tesalya'ya 600 Tatar taşındı.¹⁹

Üsküp Belediyesinde bu tip komisyon 1877' den 1883 yılında kadar mevcutmuş. Temmuz (18) 1878 yılında, Sadık Paşa'nın idaresi altında bu muhacir hizmeti yeniden tarif edilmiştir ve iki temsilcilik ya da şube kurmuş: "İktisat işleri yönetim kurulu" ve "İhtimam ve yerleşim yönetim kurulu."²⁰

Mart (07. III.) 1877. yılı tarihinde, Büyük Britanya'nın Selanik'teki komsolosu, John Blunt'ın İstanbul'daki Büyük Britanya Büyükelçisi elçilik görevini yapan kişiye, Serez' deki Çerkezler ile alâkalı gönderdiği mektubun önemi büyüktür:

" Onların nüfusu Serez Sancağında 5.000 kadar, Pırgos, Kuru Bany, Apıdy, Yeniköy, Demir Hisar, Baraklı, Butkovo ve tam Serez'de dağılmış durumdadır. Onların davranışları kötü ve Hristiyan nüfusu rahatsız ediyorlar: adetlerine göre yolcuları soyuyorlar, kiliseler'den değerli cisimler ve çiftler'den evcil hayvanları çalıp, böylece yolları güvensiz yapıp iç trafiği güçlü etkiliyorlar.²¹

Altı köyün (iki Hristiyan-Yunan ve Dört Müslüman) Bulgarlar tarafından yakılması hakkında detaylı bilgilere komsolos J. Blunt'ın marquise de Solesberry, Büyük Britanya'nın Dışişleri Devlet Sekreterine, 29. Ekim 1878 yılında gönderdiği mektup'ta rastlıyoruz:

„ ...sağlam kaynaklardan öğrendim ki Bulgar ayaklanması yayılıyor: 800 kadar süvari, başıbozuk ve Çerkez Nevrokop ile Serez arasında bulunan bir dağ geçidinde ayaklananlar tarafından parçalara kesilmişler ve sadece iki kişi kaçıp kurtulmayı başarmış... Veli' ye bildirildi ki

¹⁹ *Ibidem*, 302-303.

²⁰ *Devlet Salnamesi*, 1295. H. (1878/9 M.), 222.

²¹ *Bkz. Британски документи ... т. IV ... 311.*

*Çerkeslerin Anadolu'nun herhangi bölümünden İmparatorluğun Rumeli bölümüne gönderilmelerini yasaklayan Sultan İradesi yayınlandı.*²²

Çerkeslerin hikâyesi, Büyük Britanya'nın *Public Record Office Foreign Office (PRO-FO)* fonları yazıları dizelerinde devam ediyor.

Biri de, 27. Kasım 1878. yılında Gifford Palegrave, Büyük Britanya'nın Sofya'daki genel komsolosu tarafından, marquise de Solesberry - Büyük Britanya Dış İşleri Devlet Sekreterine gönderdiği Makedonya'daki ciddi ayaklanma olaylarıyla alâkalıdır:

*"Bu ayın yirminci gününde, konuşmalara göre, 3.000 kişi'den oluşan Türk askeri nizamiye kutası, 500 kadar Çerkez ve daha büyük sayı muntazam olmayan birlikler ya da başıbozuklar ile beraber, Melnik'in kuzey-batısında bulunan Kresne' deki geçidi ele geçiren Makedon-Bulgar ihtilâlculara ve buranın güneyinde bulunan birçok Hristiyan köyüne saldırdı. Çatışmalar iki gün uzamış ve bu çatışmalar boyunca ayaklananlar giderek yeniliyormuş, sonunda da tard edilmişler ve ondana dolayı ondan önce feth ettikleri köyleri birer birer terk etmek zorunda kalmışlar..."*²³

Gerçekten ilginç bir doküman Çerkeslerin ayaklanma eylemlerinde kazaya uğramalarını anıyor. O da Edward Barker'in, Büyük Britanya'nın Selanik genel komsolos yardımcısı'nın, Büyük Britanya'nın İstanbul elçisine, Sir Henry Austin Leard'a gönderdiği mektuptur. Mektup'ta 30. Kasım 1878. yılında Nevrokop ilçesinde olagelen çatışmaları ve Bansko'nun yakılması ile 300 Müslüman mülteci ailenin Katerini yakınlarındaki Anadolu ve Süriye'ye göç etmiş Çerkeslerin topraklarına yerleştirilmesi anılıyor:

*Buraya gelen Çerkezler – mektup'ta anılıyor – 300 kadar, İzmir'e geri çevirildiler. Onlar İzmir'e giden vapurla yolculuğa çıkmışlar, ama gemi Laurum'da batmaya uğradı. Onların geri çevirilişi bekleniyor, ama nerede yerleştirilecekleri ya da başka bir yere mi gönderilecekleri kararı hâla getirilmedi."*²⁴

Yeni yapılmış mahalleler, kente gelecek dönemde sürdürülecek olan topluluk hayatına hususi bir iz bırakacaktır.

²² *Idem*, 373.

²³ *Idem*, 367-368.

²⁴ *Британски документи ... т. IV... 341-342*

Kosova Vilayetinin muhacirleri listesi (Üsküp Sancağı)²⁵
[24. Ağustos 1881. (12. Ağustos 1297.)]

Yerler (kazalar)	Çerkezler		Sırbistan muhacirleri		Bulgaristan ve Tuna vadisi muhacirleri		Çeşit		İştîp ve Radoviş kazalarına yerleşenler		Varovişte'ye (Kratova) ²⁶ yerleşenler		Toplam		Toplam
	E.	D.	E.	D.	E.	D.	E.	D.	E.	D.	E.	D.	E.	D.	
Üsküp kazası ile Kaçanik	36	39	1.326	1.539	476	582	292	200	456	568	150	154	1.318	1.504	3.126
İştîp kazası	34	28	94	106	700	744							883	878	1.761
Koçani kazası	12	10	197	189	383	401							944	881	1.825
Kumanova kazası	55	60			302	260							962	1.011	2.088
Radoviş kazası					109	110							302	283	585
Kratova kazası													109		219
Eğri Palanka kazası			9	7	263	279					127	142	144	145	558
Hersekli Boşnaklar											50	41			91
Toplam	137	137	2.247	2.486	3.032	3.066	292	200	456	568	327	337	4.662	4.812	10.253

Vasil Kınçov'un istatistiklerinde etnik Makedonya'da toplam olarak 2.837 sayılı Çerkez etnik gurubu anılır, böylece Osmanlı idaresinin bu

²⁵ Muhacir komisyon'un hesaplamak'ta yaptığı teknik tip yanlışlırından yana, onları hiç düzeltmeden tablo'nun orijinelini geçiriyoruz. (kaynak: ДАРМ (MCDA) Ф-(D) 875 к. 5, док. (ev.) 49, бр. 81).

²⁶ Varovişte (Tür. Varvişte) - Eğri Palanka'nın kuzeydoğusunda, bugün aynı adı taşıyan Belediye'nin orta merkez kısmında, kasaba'nın birkaç kilometre uzaklığında bulunan köydür., Eğri Dere'nin sol kıyısında yayılmış, Tarım-ormancı, parçalanık karakter köy türüdür ve 800'den 1.160 metrelik denizüstü yükseklik'te yer alır. Köy, 4,5 km² yüzeyölçümü, 242,9 ha orman, 117 ha işlenen toprak, 74,5 ha otlak alanı kapsar. Muhacirler'den dolayı yazılan o kadar büyük numarada dokümanlardan köyün büyük muhacir merkezi olduğu anlaşılıyor.

toprakları, önemli askerî savunma noktaları olarak sıyanet etmek istekleri en iyi bir yönde açıklanır.²⁷

Çerkezler, Tikveş bölgesinde, Negotino yakınlarındaki Vitaçevo yaylasında yer alan, eskiden Çerkezler olarak bilinen Veşye köyünde yaşıyorlarmış. Amma onlar büyük ölüm ispeti ve açlık' tan dolayı İştibe, bazıları ise Anadolu'ya tekrar göç etmiş.²⁸ Onun istatistiklerine göre, sadece Manastır Vilayetinin Makedon bölümünde 1900 yılında 500 Çerkez yaşıyormuş.

Rumeli Çerkezleri, Trakya ve Anadolu' dan yana Süriye'ye de taşınıyormuş.²⁹ Bugün Edirne ve İstanbul arasındaki köyler ve semtlerde Makedonya, Kosova ve Sırbistanın farklı bölgelerinde yaşayan aileler mevcuttur. Nihayet, İmparatorluğun geçmişte bu muhacirleri nereye yerleştirdiklerini söyleyen bilgiler az ve yetersiz araştırılmıştır.

Osmanlı Devletinde Çerkezler kaderlerine sahip çıkabiliyormuş. İdare tarafından Priştine yakınlarında onlar için evler inşa edilmiş, her köyde birer cami yapılmış, ve herbir aileye orada yaşamaya devam etmek için bir parça toprak verilmiş. Oraya yerleşerek yine de adetlerini, güzel millî elbiselerini ve dillerini korumayı başarmışlara. Müslüman olduklarından yana, ayrı törenler de himaye ediyorlarmış.

Kumanova yakınlarında yer alan *Çerkez köy* de o tip muhacir sömürge ya da hedefidir ve yeni semt gurubuna kaydedilir. Köy 1864. yılından sonra Çerkesler tarafından, amma büyük ihtimalde diğer Kafkaslı etnik birlikleri (Abhazlar, Nogaylar, Kırgızlar, Dağistanlılar, Tatarlar vs.) yardımıyla da kurulmuştur. Köy 1912 yılında camiye sahipmiş.³⁰ *Çerkezler* ya da Çerkez köy, muhacirler tarafından kurulan sıkışık tip köydür. Bugün Kumanova belediyesinde, kasaba'dan 3 kilometrelik uzaklıkta, 390 metrelik yükselti' de yer alan, 1864 yılında Kafkas Çerkezleri tarafından kurulan düzlük köyüdür. Y. Trifunovski'ye göre bu köyün nüfusu Abaza ve Şapso kabilelerinden oluşuyormuş. Köyü 1912 yılına kadar 65 evden oluşturuyormuş. Gelecek 1912-18 savaşlarından sonra nüfus Türkiye'ye göç etmiş, köyde ise sadece birkaç aile kalmış ve bunlar kısa bir sürede asimile edilmiştir, çiftlikleri ise sömürgeleşmiş Arnavut ve Sırlar tarafından ele geçirilmiştir. Köy 1914 yılının başlıklarında toplam olarak kalmış 59 kişi ile Kumanova ilçesindeki Rejanovaçka belediyesi altına girermiş.³¹ Çerkesler köyü 1921 yılında 22 kişilik 6 aileden oluşuyormuş. 20'inci yüzyılın 50'li yıllarında Türkiye'ye tüm Çerkes ve bazı Arnavut ailesi zorunlukla

²⁷ В. Кънчов, *Македонија* (Етнографија и статистика), Софија 1996, 289.

²⁸ М. С. Радовановић, *Тиквеш и Рајец*, Насеља српских земаља, књ. XVII, Београд 1921., 238.

²⁹ Т. Виукоглу, *Тракија'да Милли Мүcadeле*, Түрк Тарих Куруму Yayınlarından, Ankara 1955., с. I, 28.

³⁰ Ј. Ф. Трифуноски, *Кумановска област* (Сеоска насеља и становништво), Скопје 1974., 55-57.

³¹ Мил. Ант. Вујић, *Речник места у ослобођеној области Старе Србије ...* 69-71.

taşınmıştır. Eski caminin yanında dükkan ve demirhane yer alıyormuş ve aynı yerde 1964. yılından sonra yeni cami yapılmıştır³².

Osmanlı askeri savunmasının ilk sıraarında duran muhacirler şöyle söylemiş:

“Şişe, şişe, güttür beni Nişe!”³³

Gelecek 1912-18 savaşlarından sonra nüfus Türkiye’ye göç etmiş, köyde ise sadece birkaç aile kalmış ve bunlar kısa bir sürede asimile edilmiştir, çiftlikleri ise sömürgeleşmiş Arnavut ve Sırp tarafından ele geçirilmiştir. Köy 1914 yılının başlıklarında toplam olarak kalmış 59 kişi ile Kumanova ilçesindeki Rejanovaçka belediyesi içindeymiş.³⁴

Çerkezler köyü 1921 yılında 22 kişilik 6 aileden oluşuyormuş. 20’inci yüzyılın 50’li yıllarında Türkiye’ye tüm Çerkez ve bazı Arnavut ailesi zorunlukla taşınmıştır. Eski caminin yanında dükkan ve demirhane yer alıyormuş ve aynı yerde 1964. yılından sonra yeni cami yapılmıştır³⁵.

Mecidiye, Gradman dağın eteğinde, Pçinya nehrinin ve Katlanova kaplıcasının yakınlarında, Gradmantse köyünün hemen altında yer alan köydür. Semt, Osmanlı iktidarı tarafından, 1878. yılından sonra Çirkvişte alanında kurulmuştur. Bu köyde, güney Sırbistanın farklı yerlerinden ve bölgelerinden kovulan muhacirler yaşıyormuş. Semt, Y. F. Trifunovski’ye göre 1912/13 yıllarına kadar var oluyormuş, ve onda 25 kadar mevcutmuş³⁶. Yerli halkın (kulluğun) angaje edilmesiyle toprak temizlenip tarım, hayvancılık (beygirler ve keçiler), ama Pçinya ırmağı kıyısında değirmencilik için de ehil edilmiştir. Tahmin edilir ki Hristiyan nüfusuyla iyi alâkade bulunuyormuşlar çünkü çocuklarını ve kadınlarını saklamazlarmış. Osmanlı idarenin son yıllarına doğru zamanlardaki köyün âmirin adı Çerkez Yusuf olarak tanınmış olduğu biliniyor. Bugün bile bu terk edilmiş köyün güney bölümünde yer alan mezarlıklar farkedilebilir. Namazlar yakınlarındaki Aşağı Konyare köydeki camide kılınıyormuş. Orada hâla *Çerkes tarlaları* veya terk edilmiş Mecidiye köyünde *Çerkes evleri* yer adları vardır. Nüfus Çerkes ve Türk lisanlarında konuşuyormuş.

Obtür taraftan, 1873 yılından beri onların bir bölümü (40 kadar ev) Katlanova kaplıcasının yanında ve Pçinya nehrinin sağ tarafına yerleştiklerini söyleyen belge vardır.³⁷ Yine de 1910 yılında Osmanlı İktidarın 60 kadar aile yerleştirdiğini anlatan başka bir belge vardır. İktidar onları Katlanovanın yakınlarına, nehrin sağ tarafına Kosova’dan göçmen olarak yerleştirmiş. Burada onlar için 20’den 30’e kadar birbirine benzeyen ev

³² J. Ф. Трифуноски, *Кумановска област*, Скопје 1974., 55-56.

³³ Вкз. Реџеп Шкријел, *Мухаџирската криза и населување на Бошњаџите во Македонија*, Скопје 2006.

³⁴ Вкз. Мил. Ант. Вујичић, *Речник места...* 69-71.

³⁵ J. Ф. Трифуноски, *Кумановска област*, Скопје 1974., 55-56.

³⁶ J. F. Trifunoski, *Raseljena sela u Skopskoj Kotlini*, Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena, kit. 43, JAZU, Zagreb 1967., 615.

³⁷ Ibidem

yapılmıştır, böylece Vardar nehrinin bir tarafından başka tarafına (Köprüliye doğru) geçişi kontrol edecek pâs yapmaya çalışıyorlarmış. Çerkesler çok iyi silâhlandırılmış ve İktidar'dan hayat sürdürmek için gerekli olan malzemeyi alıyorlarmış.³⁸ Sente 1912/13 yılları süresinde yakılmıştır ve aynı yerde bugün birkaç Makedon evleri yer alıyor.

Saranzalı, kuzeybatıda Rijaniçino ve güneydoğuda Katlanova köyleri arasında, Üsküp-Köprülü eski yolunun kenarında yer alan, Üsküp Blatiyanın birkaç nüfusu inha edilmiş köylerinden biridir. Köy 1908 yılında, evleri tek sırada inşaat edilmiş 18 Çerkes ailesi tarafından kurulmuştur. Bu yerleşik yerin var olmasından önce şu mülkiyet Katlanova köyünün etrafı olarak sayılırmış. Köy Vait efendinin Katlanova' lı çiftlik sahibi Ata beyden miras olarak aldığı arazidir.³⁹ Halbuki, 1908 ve 1911 yılları arasında Saranzalı ve Sarı Hamzalı' ya Çerkeslerle beraber Boşnak muhacirlerin yerleştirilmiş olduklarını ispatlayan kanaatlar vardır.. Evleri 1912/13 olaylarından sonra yıkılmış ve yer tenhalaşmış.

Üsküp müslümanlarında büyük memnuniyet uyandıran bir olay da İkinci Dünya Savaşı süresinde, Üsküp İsa Bey camiiinde Alman *SS tümenleri* terkihi içinde yer alan kısa boylu erkeklerden oluşan Çerkes birliğinin bu şehirde kalmaları ve sık sık Cuma namazı kılmalarıydı.

Rumeli Çerkesleri, Trakya ve Anadolu' dan yana Süriye'ye de taşınıyormuş. Bugün Edirne ve İstanbul arasındaki köyler ve sentlerde Makedonya, Kosova ve Sırbistanın farklı bölgelerinde yaşayan aileler mevcuttur. Nihayet, İmparatorluğun geçmişte bu muhacirleri nereye yerleştirdiklerini söyleyen bilgiler az ve yetersiz araştırılmıştır.

Yine de, Adana bölgesinde yer alan Ceylan ve Yumurtalık yerlerinde bulunan 48 köydem, 24' ü Bulgaristanlı, 3' Giritli, 21'i Kafkaslı muhacirlerindir. Aynı hadise Eskişehir etrafında yüzde 12' lik muhacir köylerinde rastlanır.

Makedonya'da Tatarlar

Tatarlar, etnik İslâmi Sünni Tatar gurubudur ve iki aslıdırlar – bozkır bölümü Nogayların neslidir, sahil boyu bölümü ise Anadolu Türklerin neslidir.

Kırım-Tatar dili Türk gurubu Altay dillerine düşer. Tatarlar, Rusya Federasyonunda ve daha geniş alanlarda bile en büyük sayılı halklarından birileridir, bünyelerine Kazan Tatarları, Mişarlar, Kasimovsk Tatarları, Astrahan Tatarları, Kundrovsk Tatarları etnik grupları ve Tobolsk Tatarları, Barabin Tatarları, Karagaş ve diğer etnik altrgrupları mevcuttur. Eski bir halk olarak 6. yüzyılda bile, Baykal gölünün güneydoğu kısmında Moğol

³⁸ J. Хади – Васильевич, *Скопје и његова околина ...* 246-247.

³⁹ Ibidem, 618-619.

kabileleri arasında anılırlar. Onların gelecek yayılmaları Moğol-Tatar akını yapısında yer alır ve bu sırada Balkanlara da kavuşabilmişler.

Büyük sayıda osmanolog Tatarların Türk halkının mensupları oldukları tezini savunuyorlar. Yazar Muharrem Fevzi Togay Türk halk gurubu hakkında sözkonusu olduğunu savunurken kendi tarafında yalnız bulunmuyor.

Kırım Tatarları ve onların kuvvetli birlikleri 17'inci yüzyılda Han Selim Güray kumandası altında getirilip Makedonya' daki 1689. yılındaki Karpoş ayaklanmasını tenkil etmesinde büyük rol oynamışlar.⁴⁰ Ordan da onların bir bölümü mütemadiyen Makedonya'daki Osmanlı asker formasyonlarının bir parçası oldukları ve böylece onların bu bölgelere yerleşmeleri başlaması mümkünlüğü ortaya çıkıyor.⁴¹

Tatar sıfatını taşıyan yer adları, bugün onların Makedonyanın bir zamanki halk süslemesinin bir parçası olduklarını ispatlayan tek damgadır:

Tatar Obası, Tatarlı - en sık Osmanlı belgelerinde anılan ve Tatarların önemli hedefi olan muhacirler köyüdür. Lozovo (Cumaylı) belediyesinin batı kısmında, Sveti Nikole kentinin güneybatısında, Ovçe Pole bölgesinde yer alan, bugünkü adı Milino olan köydür. Tatar Obası 470 metrelik irtifada bulunan bu köy cebel-ova tipi köylerine girer ve iklimsel olarak farklı tarım-endüstri kültürleri yetiştirmek için uygundur. Karışık etnik yapılı olan en eski köylerinden biri olarak sayılır (1519).16.yüzyılın sonlarına doğru (1573) köy'de 17 hristiyan ve 67 müslüman ailesi yaşıyormuş. 1914. yılında köy 907 kişilik bir nüfusa sahip ve idare bakımında Bregalniça ilçesinde, Ovçe Pole srezinde bulunan Cumaylı belediyenin müdüriyeti altındaymış.⁴²

Tatar Elevçi, (tür. Ela' – el ağacı) Eski Kuzey Debre nahisinde, Debre'nin doğusunda, Kırçın dağının güney yamacında, 1160 irtifada yer alan karışık nüfusa sahip olan en eski semtlerinden biridir (1583). Böylece 1914. yılında Rayçin belediyesi (Debre srez), Ohri ilçesinde yer alan köyde 84 kişilik nüfus mevcuttu.

Tatarlı, Valandova belediyesinde, Valandova kasabasının doğusunda bulunan aynı adı taşıyan çukur vadisinde vadisinde, 150 metrelik irtifada yer

⁴⁰ A. Стојановски, *Карпошевото востание*, Библиотека „Светлини на минатото“, Скопје 1968., 26.

⁴¹ Tatarları daha detaylı Lauro Maynardi, Tomazo Sorantso, A. Batal, Mustafa Busulagiç vb. araştırıyormuş. Üsküp kalesinin Kuzeybatı kısmında, Amerikan Belediyesinin inşa edilişi hayırlıkları sırasında 150'den 200'e kadar mezar kalıntıları bulunmuştur. Bu mezarlar Makedonya'da Karpoş'un isyancılarına ve Avustuya'nın genelkurmay Pikolomini'nin askerine karşı sürdürülen çatışmalarda (1689. yıl) ölen Tatar şehitlerin'in olduğu tahmin ediliyor.

⁴² XX yüzyılın 50'inci yıllarında Türkiye'ye göç etmenin mümkünsüzlüğün'den dolayı köye Foça, Gorajde, Tashca, Priboj, Seniçe ve Yeni Pazar'dan muhacirler yerleşiyor. Şiddetli komünist anti-İslam propagandasından ve İslam dini kültürüne karşı açık özensizliğinden sebep bu köyün eski camisi ve onun güzel ziynetleri yok edilmiş bırakıldı. Köyün son mütevellisi rahmetli-Arif Yonuz'muş(1916-2004) ve o amanetine göre çok sevdiği *Tatarlı'da* toprağa verildi. Köyün bayırında Bektaşî tekkesi yenilendi.

alan bir köydür. Köyün kuzeyinde Tatarlı Çuka (333 m) adını taşıyan doruğ yer alır.

Genelde farklı Makedon enklavlarında yerleşmiş olan Tatarlar, 1912. yılından sonra bir tane daha yaşlı ve inanılmaz acılara uğramak ya da tek kurtuluş olan muhacir kaderini seçmek epiloglarından biri ile sonuçlanan yeni muhacir devamının başında bulundular.

Genel Sonuç:

Balkanlarda sürdürülen yıkıcı ve yok edici savaşların (1876-78) sonucu olarak, karşılıklı kıyımlar, açlık ve hastalıklardan 500.000 ölüp 1,2 milyonu kendi yurtlarını terk ederek kazalardan kaçınmaya başlamışlar⁴³.

Muhacir kaynaklarında ve diğer bilimsel yapılarında Çerkesler ve Tatarlardan mada Dağistanlılar, Nogaylar, Kırgızlar, Kazganlar, Çeçenler ve diğer halklar anılır, ama Makedon tarihi biliminde bunlar genelde kabul edilmiş bir terim altında altı çizilmiştir: Türkler.

Esaslandırmadan yana bu Batı Kafkas Türk muhacir halkları gelecekte düzenleyeceğimiz bir bilimsel buluşmada bizim daha detaylı araştırmamızın objeleri olacak.

Bu etnik gurubların derece derece olarak yok olmalarıyla Makedonya'nın multikültürel ve farklı farklı dinlerden oluşan tarihi etnik alacıklığından önemli bir parça kaybedilmiş olduğu kesindir. İkinci Dünya Savaşından sonra, kötü güvenlik şartları ve eski Sosyalist Yugoslavya' daki Müslümanların çözülmemiş milli ve dîn sorunları altında, Türkiye Cumhuriyetine doğru yolunda, pratik göstermiş ki Çerkes-Tatar (Yukarıki Orizari, Viniçani, Vodovrati, Milino) olduklarını ispat ettiğimiz köylerin bazılarında, 20'nci yüzyılın 50'li yıllarında kısa zaman için, veya vesikileri sorununun kötü bir yönde çözüldüğünden dolayı büyük sayıda Boşnaklar buraya boyuna yerleşmiş.

Abstract: Bu eserdeki temel amaç, empirik araştırmalara göre Makedonya'daki iyice geniş muhacir toplulukların, Tatarların ve Çerkezlerin, durumları, büyük Kuzey-Kafkas Türk nüfusun bölümü olarak onların Balkan enginliklerine etkileri de gösteriliyor. Nihayet bu halkların mevcudiyeti, Avrupa'nın bu bölümündeki Osmanlı Devletinin umumî kaderine bağlıymış. Bu cesur ve kahraman Türk halk toplulukları günümüzde bize Makedonya'nın bazı yerlerinde bulunabilen seyrek toponimler hatırlartıyor.

Ana terimler: Çerkezler, Tatarlar, Makedonya, Osmanlı Devleti, Kafkas Türkleri, muhacirler, Türk milleti.

⁴³ S. Gopcevic, *Bulgarien Und Ostrumelien*, Leipzig 1886, 23.

TÜRKİYE’NİN BALKAN POLİTİKASI BAĞLAMINDA TÜRKİYE- BULGARİSTAN İLİŞKİLERİNE BİR BAKIŞ

Sibel TURAN*

Giriş

Balkanlar jeostratejik açıdan eski zamanlarda kuzey ve doğudan gelen akınlara açık bir geçit yoluydu. Bilindiği üzere bu akınlardan bazıları Osmanlılar tarafından gerçekleştirilmiştir. Osmanlıların 18 ay süren bir akınlı Balkanlar’a ayak basması 1321’de mümkün olmuş ve Süleyman Paşa’nın Rumeli’ye geçişi ile de Balkan fetihleri dönemi başlamıştır. Osmanlılar; Avrupa’ya ayak bastıktan sonra fethettikleri yerlere Rumeli adını vermişler ve zamanla bu ad bütün Balkan yarımadasını kapsamıştır. Balkanlar’da Osmanlı fethi döneminin başlaması Türk kültür ve uygarlığının yerleşip yaygınlaşmasına yol açmıştır. Bir başka deyişle Osmanlı fetihleri ile Balkanlarda hoşgörü ve istimalet politikası yerleştirilmiştir. Bunun temellerinde bu politikayı yönlendiren asıl unsurları aramak gerekir. Ancak Balkanlar’da Pax-Ottomana’yı geçerli kılan Osmanlılar bunu, hoşgörü ve koruma politikasının yanı sıra, yönetimin son derece gerçekçi bir dış politika izlemesiyle gerçekleştirmişlerdir. İmparatorluk, gerileme dönemine girdiğinde bile Balkanlar’da güçler arası dengeleri iyi kullanarak “Osmanlı Barışı” sürdürmeyi başarmıştır.

Bulgaristan topraklarındaki ilk Osmanlı fütuhatı I. Murat’ın Edirne’yi fethi sırasında Meriç vadisine hakim konumda olan ve Edirne’yi koruyacak olan Çirmen’ in fethi ile başlar ve bunları Yanbolu, Zağra ve çevresi izler. Özellikle Kosova Savaşından sonra Sırp’ların temsil ettiği Balkan Devletlerinin etkisi tamamıyla bertaraf edilir, Tuna ve Vidin’e kadar tüm Bulgaristan 1363 – 1393 yılları arasında Osmanlı egemenliğine girer¹. Anılan fetih üzerine Bulgar kilisesi 1394’de Ortodoks Patrikhanesine bağlanmış

* Prof. Dr. , Trakya Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi Edirne.
1 Halil İnalçık, (1964), “Rumeli,” İslam Ansiklopedisi, Cilt 9, s: 769

ve Fener -Rum Patrikhanesinin ileriki yıllardaki olumsuz tutumuyla, gerginlik doruk noktasına ulaşacaktı.

Feth edilen bölgelerde Anadolu'dan göç hareketleri teşvik edilerek nüfusun artması sağlanmıştır². Ancak Osmanlı Devleti gerçek anlamda bir Balkan İmparatorluğuna 15. yüzyıl sonunda dönüşecektir.³ Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkanlara egemen olması ile birlikte tüm Balkan halkları gibi Bulgar halkı da rahat ve huzura kavuşmuş oluyordu⁴ Osmanlılar 1361'de Edirne ve Filibe'yi aldılar. Bu bölgelerde ilk kez Bulgarlar ile ilişki kurulmuş oluyordu. Bulgar Çarı Alex Asen Osmanlıların ilerlemesinden büyük kaygı duyuyordu..1362-1363 yıllarında Asen Osmanlıların fetih ettiği bazı yerleri geri aldıysa da 1365'de Bulgar Devletinin içerisine düştüğü karışıklıklar ve bunun getirdiği sorunlar Bulgaristan'ın kolay ele geçirilmesini sağlamıştır. Aynı yıl Osmanlı Devletinin başkenti Bursa' dan Edirne' ye alınmıştı. Bu Osmanlıların bir Balkan İmparatorluğu tesis etmelerinin ikinci aşamasını oluşturmaktaydı. İlk aşama bilindiği üzere Orhan Bey' in oğlu Süleyman Şah'ın Gelibolu'yu kuşatması ve Balkanlara ilk yerleşmeleridir.Üçüncü aşama ise, Bulgar Çarı Şişman'ın Osmanlılara teslim olmasıyla gerçekleşmiştir. Sonuçta Bizanslılar ve diğer komşu devletler ile sürekli savaşım içinde yaşayan Bulgar Çarlığı, Söğüt yöresinden batıya yayılan Osmanlı Devleti ile karşılaşmış ve 200 yıl kadar hükümran olan bu devlet Bulgaristan topraklarının Osmanlılar tarafından fethi ile ortadan kalkmıştır.1364 yılında Bulgarlar Yunanlıları püskürtmek amacıyla çok sayıda Türk askerini kiralayıp Nesebar yakınındaki savaşta kullanmışlardır.⁵ Bu noktada yukarıda söz edildiği üzere genel olarak tüm Balkanlar'da özel olarak da tüm Bulgaristan'da hoşgörü merkezli politika çerçevesinde yaklaşık 500 yıl barış ve huzur hakim olmuştur.Ancak 19. yy da ivme kazanan ve Avrupa'nın "Büyük Güç"leri tarafından köriklenen milliyetçilik akımlarından Balkanlar kadar Bulgarlarda nasibini alacaktı Yine de 19 yy. ilk yarısında da Dalmaçya ve Karadağ bir tarafa bırakılacak olursa hemen hemen tüm yarımada Osmanlı Devleti'nin yasal sınırları içinde bulunuyordu.19 yy. ortalarında başlayarak Osmanlı Devleti'nden Sırbistan ve Yunanistan'ın ayrılmasıyla Balkanlar'da Osmanlı siyasal etkisi azalmaya başlamıştır. Ancak Balkanlar'dan Osmanlı'nın siyasal çekilişi

2 Yusuf Halaçoğlu, "Osmanlı Yönetiminde Bulgaristan," Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt 6, İstanbul, 1992:397

3 İlber Ortaylı, İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı, İstanbul, Hil Yayınları, ,1983 : 388.

4 Halil İnalçık, Tanzimat ve Bulgar Meselesi- Doktora Tezinin 50. Yılı, İstanbul, Eren Yayıncılık, 1992:85-1

5 Plamen S.Tsenkov'un **Bulgaristan ve Balkanlar** adlı yapıtından Aktaran Mehmet Alev, "Bulgar-Türk Beraberliğinin Bazı Sorunları", **Balkanlar'daki Türk Kültürü'nün Dünü Bugünü Yarını, Uluslararası Sempozyum, Bildiriler Kitabı, Uludağ Üniversitesi Yayınları, Bursa , 2002, s. 262-5**

burada yerleşmiş Türk kültür ve uygarlığının etkilerinin azalmasına neden olmuşsa da köklü bir uygarlığın izlerini silememiştir. Balkan savaşları ile başlayan 1989'a kadar yaşanan uzun tarihsel dönemde Balkanlar Türk kültür ve uygarlığına görece kapanmıştır. Balkanlar günümüzde Türkiye'nin Avrupa yolu üzerinde olması dolayısıyla özelliğidir ve bu noktada Bulgaristan'ın konumu da farklı bir boyut taşımaktadır. İşte makalemizde Türkiye'nin genel Balkan politikası bağlamında Türkiye-Bulgaristan İlişkilerinin incelenmesi amaçlanmaktadır. Bu noktada Osmanlı- Bulgaristan ilişkileri Türkiye-Bulgaristan ilişkilerinde temel bir referans noktası oluşturmaktadır. 1908-1909 yılında Osmanlı Devletinin Bulgaristan'ı bağımsız bir devlet olduğunu ilan etmesi Balkanlar'da Osmanlı siyasi varlığının sona erdiğinin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.⁶ Makalemiz Türkiye'nin genel Balkan politikası bağlamında Türkiye-Bulgaristan İlişkilerinin irdelemeyi hedeflemektedir. Bilindiği üzere Türkiye Cumhuriyetini kuranların çoğu Balkan kökenlidir. Türkiye Bulgaristan ilişkileri Kurtuluş Savaşı sürecinde başlamış ve 1925 Antlaşmasıyla Atatürk döneminde taçlandırılmıştır. Zaten Balkanlar Atatürk'ün dış politikasında bölge merkezli güvenlik politikası bağlamında özel bir yer işgal etmektedir. Makalemiz öncelikle 1925 Antlaşmasıyla başlayan ve gelişen ilişkilerin ve günümüzde vardığı noktanın Balkan politikası bağlamında değerlendirilmesinin yerinde olduğu görüşüne dayanmaktadır.

Tarihsel Çerçeve Belirlenen İlişkiler

Türkiye'nin Balkan Politikasını yönlendiren etkenleri öncelikle tarihsel coğrafya bağlamında değerlendirmek gerekir. Bu noktada Bulgaristan Balkanlar'daki Osmanlı nüfuzunun temel yerleşme yerlerinden birini oluşturduğundan ötürü Osmanlı Devleti için ayrı bir ehemmiyete haizdir. Bilindiği üzere Türkiye Cumhuriyeti kuruluşundan başlayarak bir imparatorluk mirası ve misyonu üzerine oturmuştur. Bu doğrultu Türkiye'nin Balkan politikasının buna bağımlı değişkeni olan Türkiye-Bulgaristan ilişkilerinin de biçimlenmesine neden olmuştur. Bu yapı konjonktüre bağlı olarak Ankara--Sofya ilişkilerine hem olumlu hem de olumsuz açılardan yansımıştır. Olumsuz yansıma özellikle Bulgaristan'ın konjonktürel algılamalardan ve tarihsel olarak Osmanlı Devleti'nden duyduğu korku algılamasına dayanmaktaydı. Bir grup tarihçi Bulgaristan'ın Osmanlı İmparatorluğu'ndan

6 Yasemin Avcı, "Bağımsız Bulgaristan İle Osmanlı Devleti Arasında Modern Diplomasi (1908-1912)", **Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Türk- Bulgar İlişkileri- Uluslararası Sempozyum Bildiriler Kitabı**, Osmaniye Üniversitesi Tarafından Düzenlenen Uluslararası Sempozyum, Der. M. Bayrak ve diğerleri, Eskişehir Odunpazarı Belediyesi Yayınları, İstanbul, 2005, s: 298

ayrılması döneminde (1908'lere yaklaşırken) Bulgaristan'da Müslüman Türklerle Hıristiyan Bulgarların iyi ilişkiler içerisinde olduğunu öne sürmektedirler⁷. Ancak 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı ve onu izleyen savaşlar döneminde Balkanlar'daki Türkler ve Bulgaristan'da yaşayan göç ve bazı kötü muamelelere maruz kalmışlardır.⁸

Özellikle Çarlık Rusya'sı ve Büyük Britanya Osmanlı Devleti'ne karşı Balkanlar'da bu korku ve tehdidi ön plana çıkarmış ve adeta körüklemiştir. Özellikle İngiltere'de siyasal yaşamında Osmanlı İmparatorluğu ve Türkler, kötülenerik Bulgarlara karşı yoğun biçimde kullanılmıştır. Buradan hareketle kadim hasımlıklardan çok büyük devletlerin dış politikalarının kendi ülkelerindeki iç siyasal çatışmalar bağlamında yürütüldüğü⁹, söylenilebilir.

Bütün bu girişimlerin sonunda 18 Ekim 1911'de patlak veren Balkan savaşlarında Osmanlı ordusu hemen hemen tüm cephelerde bozguna uğradı ve sonuçta Avrupa'daki Balkan topraklarının %83'ünü Grek, Sırp ve Bulgar ordularına kaptırdı¹⁰ Pavlowitch bu konuyu şöyle değerlendirmektedir ; *"Türklerin ve Müslümanların göçü Bulgarlara toprak bıraktı. Köylüler kamuya ait topraklara, toprağı üç yıldan fazla işleyen kişi o toprağın asıl sahibidir kanununa dayanarak el koydular. Kamu arazisi 1897-1908 yılları arasında yüzde 25 oranında azaldı. O zaman bu uygulamayı durdurmak için kanunlar kondu. Kırsalda yaşayanların oranı yüzde 80 ile sabit kaldı. Aynı zamanda mal dağılımı da aynı kaldı. Bulgarca konuşanların oranı 1900 yılında yüzde 77,1 den 1912 yılında yüzde 81,2 oranına çıktı"*¹¹. Hatta I. Balkan Savaşı'nda kendini aşan Bulgaristan ordusu İstanbul'a yürümeye kalkışmıştı.¹²

Tüm bu gelişmeler karşısında Balkan Savaşları sonunda siyasal ve askeri onuru sarsılan Osmanlı Devleti bu dönemde diplomatik düzlemlerde de dış politikadan soyutlanmıştı. Bu diplomatik soyutlanmışlık bir anlamda paradoksal olarak Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu sırasında Batı ile iyi

7 Barbara Reeves-Ellington'dan aktaran Donald Quataert, **Osmanlı İmparatorluğu (1700-1922)**, Çev: Ayşe Berktaş, İletişim Yayınları, 2. baskı, İstanbul 2003, s.253

8 Sibel Turan, "Türk Dış Politikası'na Yön Veren Etkenlerin Işığında Türk-Bulgar İlişkilerinin Yeri ve Önemi Üzerine Bir İnceleme: 1923-2004", **Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Türk- Bulgar İlişkileri-Uluslararası Sempozyum Bildiriler Kitabı**, Osmangazi Üniversitesi Tarafından Düzenlenen Uluslararası Sempozyum Bildiriler Kitabı, Der. M. Bayrak ve diğerleri, Eskişehir Odunpazarı Belediyesi Yayınları, İstanbul, 2005, s: 298

9 Maria Todorova, **Balkanları Tahayyül Etmek**, Çev: Dilek Şendil, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s. 120

10 Feroz Ahmad, **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, Çev: Yavuz Alogan, Sarmal Yayınları, İstanbul, 1995, s. 59

11 Stevan, K. Pavlowitch, **A History of the Balkans 1804-1945**, London, Longman., 1999, p.183

12 Aynı eser , p. 182

ilişkiler kurulmasını sağlayacaktır. Bir yandan Batı ile ilişkilerini güçlendiren Türkiye akabinde Balkan ülkeleriyle özellikle sınırdaş ülkelerle iyi ilişkiler kurma ve bunu sürdürme politikası izleyecektir. Kurtuluş Savaşı'nda Yunanistan'ı yenen ve Anadolu'dan süren Türkiye savaş sonrasında özellikle Bulgaristan ile ilişkilerini yoğunlaştıracaktı. Zaten Osmanlı Devleti I. Dünya.Savaşı'na Almanya, Avusturya ve Bulgaristan ile beraber bir ittifak dâhilinde katılmıştı. Bulgar politikacılar Batıların geçmişte iyi niyetli yardım vaatlerinin acı deneyimini henüz yaşamıştı¹³.

Bu bağlamda 1916 yılı Aralık ayında Bulgaristan Almanya'nın yanında savaşa katılıyordu. Üçüncü Bulgar ordusu birlikleri Bükreş'i Alman birlikleriyle beraber işgal edince Bulgarlar aracılığıyla Rus ordusuna bir cephe açılmış oluyordu. Ancak Almanya ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun kaynakları giderek tükeniyordu. Bütün bunlardan dolayı Bulgaristan'ın zaten zayıf olan ekonomik durumun fevkalade sarsılacaktı.. Yokluk ve yoksulluklara koşut olarak geniş halk kitlelerinde ve cephede büyük huzursuzluklar baş göstermiş ve sosyal gerilim Bulgaristan'da bu dönemde tehlikeli bir biçimde tırmanmaya başlamıştır. Bu kriz içindeyken İtilaf güçleri tarafından Bulgar ordusu abluka altına alındı. Bu abluka sırasında Bulgar ordusu askerleri tarafından başlatılan ayaklanma sonucu 27 Eylül 1918'de Cumhuriyet ilan edildi. Malinov¹⁴ kabineye Stamboliyski'yi (BANU lideri) atayarak ayaklanmayı önlemeye çalıştıysa da başarılı olmadı ve 28 Eylül 1918'de Bulgaristan İtilaf devletleri ile bir ateşkes antlaşması imzalamak zorunda kaldı. Son derece ağır koşullar içeren bu ateşkes antlaşması Osmanlı Devleti ile imzalanacak olan 30 Ekim 1918 tarihli ateşkes antlaşmasına benzemektedir. İki komşu müttefiki bir anlamda yenilenlerin kaderi birleştiriyordu¹⁵.

13 Sibel Turan "Türk - Bulgar İlişkilerinin Kuruluş Sürecine Bir Bakış" in **Türkiye-Bulgaristan İlişkilerinin Güncel Problemleri ve Hukuki Yönleri** Der. Emila Kandeve, Bourgas Free University Bourgas 2000 , s.280

14 1908 başlarında Prens Ferdinand başbakanlığa Demokratik Parti'den Aleksandur Malinov'u (1876-1938) atadı. Bilinen yollarla seçime giden Malinov partinin sandalye sayısını 168'e çıkardı, Stamboliski taraftarı kimse seçilemedi ve çiftçilerden 23 kişi parlamentoya seçildi. Köylü düşüncesi Tarım Partisi ile işbirliğine giderek harekete geçti. Rusya ve komşu Romanya'daki kırsal rahatsızlığın etkisi ve de özellikle Stambolov'un baskın kişiliği köylü hareketine ivme kazandırmıştı. Ancak Malinov köylü kökenli toplum için bir nebze özel mülkiyetin gerekli olduğunu görüyordu. Bunun dışındaki tüm sapsmaları küçümüyor, kırsal yaşamı verimsiz ve parazit kuruluşlar olarak niteliyordu. Cumhuriyeti tercih eden birisi olarak, açıkça onu desteklemedi. Parlamenter temsil ile devleti yeniden yapılandırmak ve ilk fırsatta orduyu dağıtamazsa küçültmeyi istiyordu. Balkan ülkeleri arasında federasyonu amaçlayan barışçıl dış politika vaat ediyordu. Modern devlet anlayışından ve endüstrileşmeden nefret ediyordu. Pavlowitch, a.g.e , p.180-181 Daha sonra Malinov 1918 Haziranında yeniden başbakan oldu , ancak bu görevi yine aynı yılın Kasım ayında sona erdi.

15 Aynı makale, s:282

Yenilen devletlerle yapılan barış antlaşmaları sırasında Başkan Wilson başkanlığındaki ABD Bulgarların savunuculuğunu üstlenirken İngiltere ve Fransa görece Yunanlıları destekliyorlardı¹⁶. ABD'nin bu barış düzenlemesine fazla istekli görünmemesinden dolayı Fransız ve İngilizlerin çözüm metotları geçerli olacaktı. Bulgaristan'ın , 1913 Bükreş Antlaşmasını daha da ağırlaştırılan bir antlaşma olan. Versailles Antlaşmasının değişik bir nitelendirilen Neuilly Antlaşmasını imzalamak zorunda kalıyordu. Bu antlaşma ile Yugoslavya (Sırp Hırvat Sloven Krallığı) ve Romanya'ya topraklarını bırakıyordu. Yunanistan Ege'deki tüm Trakya bölgesini alıyor ve Bulgaristan'ın Ege denizi ile tek bağlantısı olan Dedeağaç'ı (Alexsandropolis) Yunanistan'a bırakıyor ve Ege Denizi'ne çıkış noktası kalmıyordu. Ancak bu noktada Dedeağaç limanında Bulgaristan'a özel bir konum tanınması önerisi gündeme geldi. Ünlü Neuilly Antlaşması ile Bulgaristan'a ekonomik çıkış yolu sağlanması sözü verilecekti¹⁷. Ancak sonuçta Bulgaristan Trakya topraklarının müttefiklere teslim edecekti.. Bölge 1920 Ağustos'unda Yunanistan'a veriliyordu¹⁸. "Bu antlaşma uyarınca Bulgaristan, o zamanki bağlaşıklarıyla ve bu sayıdan 1916-1918 yılları arasında Dobruca'nın kurtuluşu için savaşan ve 3. Bulgar Ordusu içinde yer alan II. Kolordu terkinde 5. ve 9. piyade tümenleriyle bir tek bizim(Bulgaristan'ın) yardımımıza koşan Türkiye ile ilişkilerini kesmeye zorunlu tutuluyordu"¹⁹. Yine Neuilly Antlaşması'nın önemli bir noktası da Bulgaristan'ın imzaladığı (49 ve 57) maddeler arasında Bulgaristan'da yaşayan herkesin uyuklarını garanti altına almakla yükümlü olmasıdır.. Din ve ırk farkları bir Bulgar vatandaşının medeni ve siyasi haklarını kullanmasına engel olmayacaktı. Ayrıca azınlıklara ilkokullarda kendi dilleriyle öğrenim yapmaları sağlanacaktı ve yine Antlaşma azınlıklara tanınan hakların Milletler Cemiyeti garantisi altında olduğunu vurguluyordu²⁰. Ancak Osmanlı Devleti bilindiği üzere Neuilly Antlaşması'na taraf değildi. Yine Neuilly Antlaşmasıyla Bulgaristan sınırları oluşturulurken Bulgaristan'ın Osmanlı Devleti ile sınırının Tunca'nın batısında kalan bölümü değişmiş ve günümüz sınırlarından 10 metre uzakta kalmış olan

16 Osman Olcay, *Sevres Antlaşmasına Doğru*, AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1981, s.:XVII.

17 Pavlowitch, a.g.e, London, Longman., p.242

18 M., Smith Anderson, *Doğu Sorunu*, Çev.İdil Eser, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001:368-369

19 Grozdi Grozdev, "Bulgaristan ile Türkiye arasında 1920-1922 Dönemindeki Askeri Politik İlişkiler" *Atatürk ve Stamboliyski Türk-Bulgar İlişkileri Üzerine*, Ulusal Stratejik Araştırma Merkezi, Sofya, 2001, s:52

20 Murat Sarıca, *Birinci Dünya Savaşından Sonra Avrupa'da Barışı Sürdürme ve Koruma Çabaları (1919-1929)*, İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, İstanbul, 1982 s:89

Lefke ve Svilingrad Bulgaristan sınırlarında kalmış, sınır bu antlaşmayla Osmanlı Devleti aleyhine doğru kaydırılmıştır²¹. 9 Ağustos 1920'de yürürlüğe giren Neuilly dayatmasıyla yalnızca Pirin Makedonya'sını elinde tutabilen Bulgaristan Batı Trakya'yı Ege Makedonya'sını ve Vardar Makedonya'sını yitiriyordu. Bu antlaşma ile Bulgaristan bir sosyal, ekonomik ve siyasi kaosa sürüklenecekti. Neuilly Antlaşması eski Bulgar yönetiminin bir hatası olmasına rağmen antlaşmayı imzalamak, 1919 Ekim'inde başbakan olacak olan Stamboliyski'ye²² kalacaktı. Stamboliyski savaş karşıtı fikirleri ve emperyalizme karşı olması nedeniyle Mustafa Kemal ile benzer görüşlere sahiptir ve bu nedenle Ankara hükümeti ile işbirliği yapmak istemiştir. Alexander Stamboliyski: "Biz büyük devlet adamı Kemal Paşa'nın şahsında Türkiye'nin hizmetlerini tanımak zorundayız. Sevr Antlaşması hükümetlerinin yenibaştan gözden geçirilmesiyle tüm diğer antlaşmaların ağır hükümleri de yeniden gözden geçirilmeye başlanacaktır. Sabredelim şimdi bize komşu olan Türkiye ile ilişkilerimiz sadece iyi ve dostane ilişkiler olabilir. Ortak çıkarlarımız, bizi barış içinde yaşamaya sevk ediyor"²³. Bu sözlerden de anlaşılacağı üzere Bulgar Ulusal Çiftçi Birliği (BANU) Ankara hükümeti ve Türkleri desteklemiştir²⁴.

Buradan hareketle Stamboliyski'nin BANU (Bulgarian Agrarian National Union) iktidarda olduğu dönemde bu iyi ilişkiler çerçevesinde Bulgar Türk-Müslüman azınlıklar en iyi dönemlerinden birini yaşamıştır. Ayrıca çoğu tarımla uğraşan Müslüman Türkler de bu partiyi desteklemişlerdir. 1920 yılının başında Bulgaristan nüfusunun %83'ü Bulgarca konuşan Ortodokslardan oluşuyordu. En geniş (azınlık) yüzde %11'den fazla

-
- 21 Sibel Turan, "Türkiye'nin Coğrafi Konumunun Dış Politikasına Etkisi" **Yayınlanmamış Doktora Tezi**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, İstanbul, 1992, s:121
- 22 25 Eylül 1918'de hapis hanesinden salıverilen Stamboliyski Muhalefet Bloğunun oluşturduğu toplantılara katıldı. Asker ayaklanmasından sonra Bulgaristan'da gerçekleştirilen ilk genel seçimlerde BANU parlamentoda 85 sandalye elde etti ve bu sandalye sayısı BANU ve Stamboliyski'nin iktidara gelmesine yetmiyordu. Çar Boris yeni hükümeti kurmakla Stamboliyski'yi görevlendirdi. Ve Stamboliyski 6 Kasım 1919'da bir koalisyon hükümeti oluşturdu. Başbakanlığın yanı sıra Savaş ve Kamu İşleri Bakanlığını da üstlenen Stamboliyski bunu ancak 28 Mart 1920'de gerçekleştirilen seçimlerde toplam oyların %38,2'sini alarak tek başına iktidara geldi Yeni kabinede Stamboliyski hem Başbakan, hem Dışişleri Bakanı, hem de Savaş Bakanlığını üstlenecekti. John D: Bell, **Peasants in Power: Alexandre Stamboliski and the Bulgarian National Union :1899-1923**. Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1977, pp 140-152
- 23 Cengiz Hakov, "Türkiye'nin Kurtuluş Savaşı ve Aleksandır Stamboliyski Hükümeti" **Atatürk ve Stamboliyski Türk-Bulgar ilişkileri Üzerine**, Ulusal Stratejik Araştırma Merkezi, Sofya, 2001:35
- 24 Stefan Velikov, **Kemalist İhtilal ve Bulgaristan (1918-1922)** Çev. Naime Yılmaz, İstanbul, Kitap Yayınları, 1968, s:89.

oranda olan Türklerdi ve sayıları 534.000'e²⁵ ulaşıyordu. Bu dönemde kendi okulları ve eğitimlerinin kendileri oluşturdular²⁶. Bu, Eğitim Bakanı Stoyan Omarçevski'nin eğitim alanındaki reform çalışmalarının bir sonucuydu²⁷. Bu gelişmeler sonucunda Stamboliyski Hükümeti'nin düşmesinden sonra da bu yönetimin girişimleri görece devam ettirildi. Bu noktada Bulgaristan'ın Edirne Başkonsolosu Todor Markov'un Mustafa Kemal ile iyi ilişkiler kurmakla görevlendirildiğini görmekteyiz. 24 ve 25 Ocak 1923'te Mustafa Kemal'in iki halk arasında gelecekte oluşturulabilecek iyi komşuluk dairesi mevkiindeki kişisel görüşünü öğreniyor, yine aynı zulüm ve düşmanlıklar babında ekonomik ve siyasal çıkarların üzerinde oydaşılması hususu üzerinde duruyordu. Mustafa Kemal Markov'a verdiği yanıtta komşuluk ve dostluk ilişkilerinin geliştirilmesi çerçevesinde öncelikle ticari ilişkilerin geliştirilmesi gerekliliğini vurguladı. Hatta Markov ve Mustafa Kemal iyi ilişkilerin tesisinden sonra hatta gümrük sınırlarının kaldırılması olasılığı üzerinde bile durmaktadır.²⁸

Todor Markov'un görüşmelere ait raporları bağlamında Bulgaristan hükümeti Türk-Bulgar görüşmelerini yeniden hızlandırıyor. Bu amaçla görüşmeleri yürütecek Bulgar heyetinin başkanlığına seçkin Bulgar diplomatı ve Galatasaray Lisesi mezunu olan ve iyi Türkçe bilen Simeon Radev getiriliyor.²⁹ Buna rağmen bazı Trakya Bulgar göçmen dernekleri ve onların Parlamentodaki lobilerinin itirazı yüzünden Bulgaristan Türkiye arasındaki dostluk antlaşmasını imzalanması yaklaşık iki yıl gecikecektir. Bu durumdan hoşnutsuzluğunu Atatürk şöyle ifade edecektir “...*Bulgar-Türk görüşmelerini hiçbir semeresiz sürüp gitmeleri artık iki ülkede kamu oyunu rahatsız etmekte olduğundan onların ya sona erdirilmesi, ya da kesilmesi zamanı gelmiş bulunuyor.*” Bulgaristan hükümeti görüşmelerin elverişli şartlar altında sürdürülmesi ya da herhangi bir sonuç elde edilmeden kesilmesi gibi iki seçenekle karşı karşıya kalınca, Bulgar-Türk Dostluk Antlaşması imzalanmasında çözüme kavuşturulmayan sorunların ise ek bir protokol ile Antlaşmaya eklenmesini kabul edecekti³⁰.

25 Nayır'a göre bu rakam 1920 Bulgaristan istatistiklerine göre 525.224 Müslüman Türk ve 88.359 Pomak biçimindeydi Yaşar Nabi Nayır **Balkanlar ve Türklük**, Ulus Basımevi Ankara, 1936: s.146.

26 Pawlowitch, ,a.g.e. p.243

27 Bilal N. Şimşir, **Bulgaristan Türkler (1878-1985)**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1986, s.55

28 **Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk ve Türk-Bulgar İlişkileri (1913-1938)**, Belge 51, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2002, ss:379-380

29 Anılan kişi hakkında Türkiye'de pek iyi bir izlenim yoktu Ancak Markov bazı Türk gazetelerinin Bulgaristan'ın Türkiye'ye karşı izlediği politikasını değiştirdiğini belirtmektedir. **Aynı Eser**, s.380-381

30 Cengiz Hakov, “Edirne'de Bulgar Baş Konsolosu Todor Markov'un Bulgaristan ile Yeni Türkiye Arasında Dostane İlişkilerin Kurulmasındaki Rolü”, **Trakya Üniversitesi Balkan Uygulama ve Araştırma Merkezi** tarafından Trakya Üniversitesi'nin 20. Yılı

Aslında Markov aracılığıyla ve daha öncesi Angel Grozkov ve Boris Açkov ile başlatılan iyi ilişkiler Lozan Antlaşması'nın yapımı sırasında Türk heyetinin Bulgaristan'ın Ege Denizine çıkışının sağlanması görüşlerini savunması bağlamında sonuçlanmıştır. Mustafa Kemal Lozan Barış Konferansı Heyeti Başkanı İsmet İnönü'ye çektiği telgrafta Bulgaristan Ege'ye çıkış isteginin desteklenmesi gerektiğini belirtmiştir³¹. İsmet İnönü bu durumu; "Yalnız Garbi Trakya'yı Bulgarlara terk etmiş olmamızdan değil, I. Dünya Savaşı sırasında Bulgarlarla bir muahede yapıp Edirne'nin Dimetoka'ya kadar hinterlandını Bulgarlara vermemiz teşkil ediyordu. Bunu bize karşı bir koz olarak kullanıyorlardı. Venizelos Garbi Trakya'yı biz sizden almadık Bulgarlardan aldık diyordu. Yunanlılarla bu meselede çetin tartıştığımız ilk günlerde ben de Bulgaristan'ın Garbi Trakya'ya³² mahreç talebini desteklemiştim" diyerek açıklamıştır³³.

Lozan Barış Konferansı'nın 22 Kasım 1922'de gerçekleştirilen ikinci oturumunda Bulgaristan temsilcisi Stamboliyski Bulgaristan'ın Ege Denizine çıkış hakkı³⁴ üzerinde durmuştur. Bu istek yukarıda açıkladığımız üzere doğal olarak Mustafa Kemal'in direktifleri doğrultusunda İsmet İnönü tarafından da desteklenmiştir³⁵. Bu noktada savaş sonrası barış anlaşmalarında olumsuz etkilenmiş iki ülkenin dayanışmasını görmekteyiz. Burada

Kutlama etkinlikleri bağlamında 29 Mayıs 2002'de düzenlenen Uluslararası Panelde Sunulan Bildiri , 2002 Edirne ,s. 3

- 31 Cengiz Hakov , "Giriş" , **Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk ve Türk-Bulgar İlişkileri 1913-1938**, Ankara, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, No:16, 2002, s. LIII
- 32 1923 sonlarında başbakanlıktan ayrılan İnönü Halki adasında Markov ile yaptığı görüşme sırasında Lozan'daki barış görüşmelerinde yaşanan hoşnutsuzluklardan bahsederek Bulgar heyetinin Ege denizine çıkış verilmesi görüşünü desteklemelerine karşın heyetin Doğu Trakya'ya özerklik verilmesini istediğinden yakınmıştır. **Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk ve Türk-Bulgar İlişkileri 1913-1938**, Belge 51, s.379
- 33 İsmet İnönü, Hatıralar, 2. Kitap, İstanbul, Bilgi Yayınevi, 1987, s:68
- 34 Türk Heyeti'nin bu desteğine rağmen Bulgaristan Baş Temsilcisi Todorov Sir Horace Rumbolt'a yazdığı mektupta Türkiye'den bu konuda şüphe duyulduğunu belirtmekteydi. (Lozan Tutanaklar Belgeler; Çev. Seha L. Meray ; Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1969, s.293) Bu şüphe aslında Bulgaristan'ın yenilmiş ve ezilmiş tutumundan kaynaklanmaktaydı. Ve bu tavır Bulgaristan Başbakanı Stamboliski'ye de yansımış durumdaydı.
- 35 Gerçekte Stamboliski BANU'nun yayın organı olan Zemedelsko Zneme (Agrarian Banner) (No.50) gazetesinde 7 Temmuz 1921'de yazdığı makalesinde Balkanlar'da kalıcı barışın sağlanması için gerekli argümanları şöyle sıralıyordu:
 1. İhtilafli bölgelerde yaşayan halkların kendi kaderlerini kendilerinin belirlemesi haklarının verilmesi,
 2. Farklı barış anlaşmalarının azınlık haklarının uluslararası gözlemi de içermesi,
 3. Her Balkan devletine güvenli ve uygun olarak açık denize çıkma olanağı sağlanması.
 A., Stamboliski **Selected Works** ,Translated by English . Stoyanka İlcheva ve Ventsislav Venkov, Sofia Press Agency, Sofia, 1981.,p. 92-93.

yadsınmaması gereken bir diğer nokta da Türkiye- Yunanistan ilişkilerinin Türkiye-Bulgaristan ilişkilerini etkilediğidir. Bu etki aynı biçimde Yunanistan ile Bulgaristan arası ilişkilerde de belirleyici bir unsur olarak ortaya çıkmaktadır. Burada komşu ülkelerin birbirini diğer komşu ülke ile dengeleme politikasıyla karşılaşmaktayız.

Lozan'dan sonra iki komşu ülke arasında dostluğu tesis etmek ve çeşitli sorunlardan en ivedi olanları düzeltmek 18 Ekim 1925 tarihli Ankara Antlaşması ile sağlanacaktır³⁶. Türkiye ile Bulgaristan arasındaki bu ilk Antlaşma 17 Ağustos 1926'da yürürlüğe girmiştir. Ve halen yürürlüktedir. Bu antlaşma ile Türkiye-Bulgaristan ilişkilerindeki kuruluş süreci tamamlanmış olacaktır³⁷.

Tüm bunlara rağmen Bulgaristan'ın Türkiye'ye karşı dış politika davranışlarına yön veren bir etken de Osmanlı mirasına sahip olmasıdır. Anılan Antlaşma Bulgaristan'daki Türk azınlık sorunlarının da başlangıcını da oluşturmuştur.

Hakov'un deyişiyle Türk-Bulgar Anlaşması'nın iki yıl kadar sürünce-mede kalmasının nedeni Türk Bulgar ilişkilerinde askıda kalmış sorunlardır³⁸. Anılan antlaşma ile bu sorunlar ortadan kaldırılmıştır. Bunlar Doğu Trakyalı göçmenlerin eski yerleşim bölgelerine dönmeleri ve onların enlak sorunu, Türkiye-Bulgaristan arasındaki azınlık sorunu ve Türkiye'deki Bulgar okulları ve Bulgar Ekzarhlığı'nın kaderi sorunlarında odaklanmaktadır³⁹. Bu sorunlar anlaşmaya ekli protokolle çözüm yoluna kavuşturulmuştur. En ağır Balkan sorunlardan biri olarak addedilebilecek göçmenler sorunu Türkiye yanlısı bir çözüme kavuşturulmuştur. Ancak 1985 yılında Bulgar yetkililer 1925 tarihli anlaşmanın geçerli olmadığını öne süreceklerdi⁴⁰. Burada önemli bir aksaklık noktası da Stamboliyski'nin bir darbe ile ortadan kaldırılmasıdır ki yerine gelen "Alexsandır Tsankov"⁴¹ Hükümeti'ni Türkiye İngiliz ve İtalyan Politikasının yürütücüsü addettiğinden O'na karşı çekimser davranmıştır⁴².

36 İsmail Soysal, "Balkan Paktı (1934-1941) Yusuf Hikmet Bayur'a Armağan'dan Ayırabım", Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1989, s:553

37 Turan, a.g.m, passim

38 Cengiz Hakov, "1925 Türk-Bulgar Antlaşması ve İki Ülke Arasında "Askıda Kalmış" Sorunların Çözümü, XII. Türk Tarih Kongresi Ankara, 12-16 Eylül 1994, Kongreye Sunulan Bildiriler, IV. Cilt, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999, s: 1373

39 Aynı Makale, ss:, 1373-1375

40 Hamza Eroğlu, "Türk-Bulgar İlişkileri ve 1925 Tarihli Dostluk Antlaşması", **Belleten CLI, Sayı:201 Aralık 1987'den ayırabım**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1988, s.1345

41 Tsankov , 9 Haziran 1923 başbakan olmuş ve bu görevi 29 Haziran 1926 'ya kadar sürdürmüştür.

42 Ali Sarıkoyncu,, " Giriş" **Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk ve Türk-Bulgar İlişkileri (1913-1938)**, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2002, s: XXVII

18 Ekim 1925 Antlaşmasıyla ile kurulan dostluk, bozulmaz, içten, samimi bir dostluktur. Anlaşmanın 1. ve 2. maddeleri ile her iki ülke uluslararası hukuka uyacaklarını taahhüt etmişlerdir. Buradan hareketle Türk Dış Politikasına yön veren etkenlerden birisi de uluslararası hukuka uymak ve uygundur ve 1925 tarihli Türk-Bulgar Antlaşması da bunu somutlaştırmaktadır. Dostluk Antlaşmasına bağlı protokol 8 paragrafta kayıtlı sorunları ele alıp çözüme bağlamaktadır. Anılan Protokole göre Bulgaristan'da oturan Müslüman azınlıklar Neuilly Barış Antlaşması'nın hukuksal olarak yararlanacaklardı. Bir başka deyişle Türkiye Müslümanlık adına Bulgaristan'da oturan Müslümanları korumaktadır⁴³. Yine bu anlaşmayla isteğe bağlı göçlere (her iki tarafın da) engel olunmayacaktı. Neuilly Antlaşması'nda yazılı hükümlerden Bulgaristan'da oturan Müslüman azınlıklar, Lozan Antlaşmasında yazılı hükümlerde de Türkiye'de oturan Bulgar azınlıkların yararlandıracağına da aynen altı çizilmiştir. Bu anlaşma hükümleri çerçevesinde II. Dünya Savaşına kadar her yıl değişik miktarlarda 200.000'e yakın göçmen Türkiye'ye gelmiştir. 1945'lere kadar pek bir sorun yaşanmaması bu anlaşmaya riayet edilmesinden kaynaklanmaktadır⁴⁴.

Bunlara rağmen Bulgarlar özellikle Türkiye'den gelen Bulgaristan göçmenlerinin kendi sınır bölgelerine yerleştirmesinden hoşnutsuzdu⁴⁵. Bu dönemde Türkiye-Yunanistan ilişkilerine de gözle görünür bir hoşnutsuzluk hakimdi. Doğal olarak sonuçta Türkiye ile Bulgaristan 1929'da Tarafsızlık, Uzlaşma, Adli Tesviye ve Tahkim Antlaşmasını imzalamışlardı⁴⁶. Anlaşma tarafları iki taraftan birinin girişeceği taahhütlerin 1929 Antlaşması'na hiçbir biçimde hanel getirmeyeceğini ve önemini azaltmayacağı konusunda uzlaşmışlar oluyorlardı.. İnönü ve Tevfik Rüştü Aras'ın 1929 yılında Sofya'yı ziyaretlerinde imzalanan bu anlaşma 1925 dostluk anlaşmasının daha da ilerletilmesini amaçlıyordu⁴⁷. Andrey Lyapchev⁴⁸'in başbakanlığı döneminde Türk -Bulgar ilişkilerinde biraz canlanma gözlemlenmekteydi.⁴⁹

43 Eroğlu, a.g.m, s:1343.

44 Oral Sander, *Balkan Gelişmeleri ve Türkiye (1945-1965)*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1969, s:73

45 Sibel Turan, a.g.t, s:122

46 **1929 Antlaşması'nın onayı dolayısıyla Türk-Bulgar dostluk ve cemiyetinde halka açık çok kalabalık bir toplantı düzenlenmiştir. Toplantıda Dernek Başkanı Peter Stoyanov yaptığı konuşmada yeni Türkiye'yi eski rejimin kalıntılarını düzelttiği için kutladı ve tarafsızlık paktı farklı olasılıklara yönelik bir barışçıl düzenleme getirmekte ve Balkan barışını sağlamlaştırmaktadır. Paktın yaşama geçirilmesi için iki ülke kamuoyunun üstüne düşeni yapması gerektiğinin altını çizdi. Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk ve Türk-Bulgar İlişkileri (1913-1938)**, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2002, ss:260-261

47 Refet Yınanç, "Türk -Bulgar İlişkileri", *Uluslararası Güvenlik Sorunları ve Türkiye*, Ed., R. Yınanç-H. Taşdemir, Seçkin Yayınları, Ankara, 2002, s:260

48 A.Lyapchev 4 Ocak 1926'dan 29 Haziran 1931'e kadar başbakanlık görevini üstlenecektir 1929 dünya krizinden Bulgaristan da kötü bir biçimde etkilendi, yaklaşık

1931 yılının Aralık ayında Başbakan Muşanov'un Türkiye yaptığı ziyaret ilişkilerin güçlenmesine neden olmuştu. Muşanov'a Ankara'da çok büyük ilgi gösterilmiş adeta bir Çar gibi karşılanmıştır.⁵⁰ Bu gelişmelere rağmen Bulgaristan'ın giderek revizyonist blok tarafı bir politika izlemesi Türkiye-Bulgaristan ilişkilerindeki bahar havasının bozulmasına yol açacaktı. . Bu bozulmanın ana kaynağı Bulgaristan yönetimi idi. Ancak bu dönemde Müslüman göçü bağlamında bir sorun pek yaşanmamıştır. Hatta II.Dünya Savaşının başından 1949'a kadar olan dönemde yılda ortalama 2100 göçmen ve mülteci Türkiye'ye iltica etmiştir. 1923-1939 yıllarının yıllık ortalaması ise 17 binden fazlaydı⁵¹. Bunda en büyük etken doğaldır ki İkinci Büyük Savaş'tır.

Balkan Antantı Bağlamında İlişkiler

Türkiye'nin Yunanistan ile beraber Balkan Antantı oluşturma çabası Türkiye-Bulgaristan ilişkilerini bu dönemde ziyadesiyle etkilemiştir. Bir başka deyişle pamuk ipliğine bağlanmıştı. İttifak politikası Türkiye'nin Balkan Politikasını etkileyen en önemli unsurlardan biridir ve güvenlik arayışları Balkan Antantı'nın kurulmasına ön ayak olmuştur. Ancak 1933 yılında Türkiye ile Yunanistan arasında Samimi Anlaşma Misakı'nın imzalanması Türk-Bulgar ilişkilerine olumsuz olarak yansımıştır. Bulgaristan her

200.000 kişi işini kaybetti, fiyatlar %90 düzeyinde arttı. Düzinelerce şirket iflas etti ve tarım kesiminin ulusal gelirden aldığı pay yarı yarıya azaldı. Bu ekonomik buhran nedeniyle Bulgaristan'ı grevler dalgası sardı. Liapchev hükümeti zor durumda kaldı. Yapılan ilk seçimlerde iktidarı kaybetti. Bu noktada Bulgaristan'da partiler üstü bir örgütlenme, bir koalisyon kurulması gündeme geldi. Zveno((The Link.Halka.) 1927 yılında Albay Kimen Georgiev tarafından oluşturulan bir gazete etrafında toplanan cumhuriyetçi fakat otoriter grup) adı verilen bu örgütlenme Bulgaristan'ın büyük partilerinin çoğunu içine alıyor ve komşu Yugoslavya ile bir Federasyon kurulmasını istiyordu. Bu dönemde Bulgaristan tam bir diplomatik izolasyonla karşı karşıyaydı. Çeşitli hükümetlerden sonra 19 Mayıs 1934'te gerçekleştirilen ve iyi işleyen bir darbe Köseivanof Çar III. Boris tarafından iktidara getirildi. Bulgaristan'da 5 yıl sürecek olan bir krallık diktatörlüğü başlayacaktı. Pavlowitch: **a.g.e,p:283**, ve www.geocities.com/Broadway/stage1335/bg-his2.html,B:T 13..03.2003.

- 49 İbrahim Tatarlı, "İki Dünya Savaşı Arasındaki Dönemde Atatürk ve Modern Türkiye'nin Bulgaristan Parlamentosu'nda Değerlendirilmesi", **Atatürkçülük ve Modern Türkiye-Uluslararası Konferans**, AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1999.,s:152.
- 50 Cengiz Hakov, "İki Dünya Savaşı Arasında Bulgaristan-Türkiye Siyasi- Diplomatik İlişkileri (1919-1938)" **Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Türk- Bulgar İlişkileri- Uluslararası Sempozyum Bildiriler Kitabı**, Osmangazi Üniversitesi Tarafından Düzenlenen Uluslararası Sempozyum, Der. M. Bayrak ve diğerleri, Eskişehir Odunpazarı Belediyesi Yayınları, İstanbul, 2005, s.154-155
- 51 Şimşir, a.g.e.s:211

iki komşunun böyle bir biçimde anlaşmasını dostane olmayan bir tutum olarak algılamıştır.

Bu bağlamda Yugoslavya ziyaretinden dönen T.R.Aras 28 Kasım 1933'de Sofya'ya uğramış ve Türk-Yunan ilişkileri ve seyri hakkında açıklama yapmıştır ve bunu 21 Aralık 1933'de Bulgaristan ile Türkiye arasında bir ticaret anlaşması⁵² imzalanması izlemiştir. Bu ilişkiler sürerken Türkiye ile Bulgaristan arası görüş farklılıkları artık iyice ön plana çıkıyordu⁵³. Aras yukarıda söz ettiğimiz ziyaretinde Türkiye'nin amacının Balkanlarda barışın korunması ve Bulgaristan'ın Neuilly Anlaşması'nda sahip olduğu hakları sağlanlaştırmak için Türkiye'nin elinden geleni yapacağını ve hükümetinin Bulgaristan'ın ekonomik açıdan Ege'ye açılmasına karşı olmadığını vurgulayarak bu istemin ekonomik olduğunu kanıtlamasıyla Yunanistan ile Türkiye arasında arabulucu rolü üstleneceğini de eklemiştir.⁵⁴ Ancak Balkan devletlerinin katıldığı bir dizi konferansta Bulgaristan ve Arnavutluk'un istekleri karşılanamamıştır ve 9 Şubat 1934'de Bulgaristan dışarıda bırakılarak Türkiye, Yunanistan, Yugoslavya ve Romanya arasında Balkan Antantı imzalanmıştır. T.R. Aras, Balkan bloğunun geniş tutulmasının Balkanlarda sürekli ve kalıcı barışın sağlanması için bir ön koşul olduğunu önceden görmüştü. Ancak Antant ortak bir anlayış birliğini gerçekleştirememiştir. Bu anlaşma gereği dört Balkan devleti sınırlarını güvence altına alıyor ve ortak çıkarlara bir hanel geldiğinde birbirleriyle dayanışmayı kabul ediyorlardı. Ancak Antant'ın büyük revizyonist devletlerden gelebilecek bir saldırıya karşı koyması imkan dahilinde görünmüyordu. Bu noktada Türkiye Bulgaristan'ı birlik içinde görmek istiyordu. Ancak Bulgaristan'ın revizyonist bir dış politikaya yönelişi bunu mümkün kılmayacaktı. Bulgaristan'da o dönemde var olan rejim baskıları doruk noktasına ulaşmıştı. Bu dönemde seçimleri Halk Cephesi kazanmasına karşın 19 Mayıs 1934'de gerçekleştirilen faşist darbe ile hükümet devrildi.⁵⁵

Bulgaristan'daki rejim değişikliği Bulgaristan'da yaşayan Türk azınlıkları kötü bir biçimde etkiledi. Ancak Türkiye ile ilişkiler Balkan Antantı dışında olağan seyrinde yürütüldü. 21 Aralık 1934'te Türkiye ile Bulgaristan arasında bir ticaret anlaşması imzalandı. Bu anlaşma 27 Şubat 1935'te yenilendi. Bu anlaşmanın yenilenmesinden sonra 1935 yılının Mart ayında

52 Anlaşma metni için bkz. **Belgelerle M. K. Atatürk ve Türk-Bulgar İlişkileri, (1913-1938)**, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 2002, s. 126-131.

53 Turan, a.g.t.s :122

54 Aptülhad Akşin, **Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1991, s. 23.

55 Sina Akşin-Melek Fırat, "İki Savaş Arası Dönemde Balkanlar", **Balkanlar** ,OBİV Yayınları, EREN, İstanbul, s.114

Türkiye'nin Bulgar sınırına yığınak yaptığı haberi Batı Avrupa basınında geniş bir yer buldu. Anadolu Ajansı'nın bu haberleri yalanlamasına karşı Bulgaristan Milletler Cemiyeti'ne Türkiye'yi savaş hazırlıkları yapmakla suçladı. Ancak Bulgaristan Türkiye'nin teminatı üzerine şikâyetlerini geri çekmiştir⁵⁶. Bu noktada Türkiye, kaybettikleri toprakları isteyen Bulgaristan'dan daha az çekindi, Türk devlet adamlarının amacı yabancı devletlerden gelecek kışkırtma hareketlerine karşı Balkanlar'da barışı korumaktı.⁵⁷

Bu dönemde yine Bulgaristan Türkiye'nin iyi niyetli gayretleri çerçevesinde Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nde taraf olarak yer almıştır. Bulgaristan Montreux görüşmeleri sırasında Türkiye'nin Boğazlara ilişkin askerileştirme önerisini çekingen bir tavırla karşılamıştır. Neully Antlaşması'yla Akdeniz'e çıkışı olmayan bir Karadeniz devleti olarak kalan Bulgaristan Boğazlar üzerinde bir Türk kontrolü bulunmasının Balkan Antantı üyesi olmadığından dolayı kendisi için oldukça uygunsuz sonuçlar doğurabileceğinden korkuyordu⁵⁸. Bu noktada Türk Bulgar ilişkilerini yönlendiren faktör jeopolitik faktördü. Bu dönemde Türkiye ve Bulgaristan'ın dış politikasını yönlendiren faktörler ana hatlarıyla daha çok jeopolitik ve jeostratejik gerekçelere dayanmaktaydı.

1937 yılına gelindiğinde Balkan Paketi üyesi Yugoslavya Bulgaristan'la bir dostluk antlaşması imzaladı. Bu olay doğal olarak paktın sarsılmasına neden oldu. Yugoslavya Başbakanı ve Dışişleri Bakanı Stoyadinoviç Balkanlar'da bağımsız bir politika izlemekten yanaydı ve bu bağlamda Bulgaristan Başbakanı Koseivanof, Makedonya savlarından vazgeçmek pahasına da olsa Yugoslavya'ya olumlu yanıt vermiştir.⁵⁹ Paktın karşılaştığı bu sorunu çözmek amacıyla İnönü ve Aras, Balkan ülkelerinin başkentlerinde çeşitli görüşmelerde bulundular. Ancak Balkanlar her dönem olduğu gibi bu dönemde de büyük güçlerin etkisi altındaydı. İşte 1938 yılına gelindiğinde Avrupa'nın başat devletlerinden olan Sovyetler Birliği, Fransa ile birlikte Balkan devletleri arasındaki işbirliğini güçlendirmeye, Bulgaristan ve Almanya'nın revizyonist bloğuna kaymaması için Balkan Paketine katılımını istemişlerdir. Türkiye Balkan yarımadasındaki statükonun değişiminden korkuyor ve Alman genişlemesinin ciddi bir tehdit olduğunu ve Balkan Paketi'nin dağılmasına yol açabileceğini görüyordu.⁶⁰ Bulgaristan uzun süre buna yanaşmadıysa da sonunda Koseivanof 31 Temmuz 1938'de

56 Yinanç, a.g.m, s:242

57 P. Philip Graves, **İngilizler ve Türkler-** Osmanlı'dan Günümüze İngiliz Türk İlişkileri (1789-1939), Çev. Yılmaz Tezkan, 21. Yüzyıl Yayınları, Ankara, 1999, s.157 .

58Ludmila Jivkova, **İngiliz-Türk İlişkileri**, Çev: F.Muharrem-M.Erdinç, Habora Kitabevi, İstanbul, 1978, s:9

59 Soysal,, a.g.m ,s::191

60 Jivkova.a.g.e,ss:150-79

Balkan Paktı devletleriyle bağtlandı. Bu antlaşma ile 24 Temmuz 1923'te Lozan'da imzalanan Trakya sınırının askersizleştirilmesine son verilmiş oluyordu⁶¹. Aras Türkiye'nin bu dönemde izlemiş olduğu politikayı şöyle betimlemektedir: "Avrupa'nın göbeğinde baş gösteren fırtınanın Balkanlar'a sirayetini önlemek ve Bulgaristan'la diğer Balkan Devletleri arasında karşılıklı emniyet havasını kuvvetlendirmek için Türkiye elinden geleni yaptı. Bu amaçla Bulgaristan ve Yugoslavya arasında bir dostluk muahedesinin tahakkukuna yardım ettiği gibi silahların tahdidi ve demilitarizasyon hususunda Balkan Devletleri muahedelerindeki hükümlerin ilgasını mümkün kılabilmek için de Bulgaristan'la Balkan birliği arasında bir anlaşma müzakeresinin açılmasına delalet etti. Bu sayede Türkiye, Yunanistan ve Bulgaristan hudutlarındaki demilitarize bölgeler kaldırıldı ve Balkanlılar arasında emniyet artırıldı"⁶².

Bu dönemde dönemin büyük güçlerinden Almanya'nın Türk hükümeti üzerine yaptığı politik baskı giderek etkisini arttırmıştı.. Fakat Almanya Türkiye ile arasında bir ittifak yapmak istiyordu. Aras, 1938 yılı Mart ayında Ribentrop'a gönderdiği mesajda Türkiye'nin Sovyetler Birliği, İngiltere ve Balkan Antantıyla sürdürdüğü dostane ilişkileri açıkladı⁶³. 1938 yılı yazında Türkiye'ye gelen Almanya Ekonomi Bakanı Funk'un ittifak önerisi Türk dış politikasının genel seyrine uygun olmadığı gerekçesiyle kabul edilmeyecekti⁶⁴. Ancak tarafsızlık dairesi mevkiinde iyi ilişkiler yürütülecekti. Aslında Almanya 1934'de Balkan Paktı'nın kurulmasından son derece tedirgin olmuştur.⁶⁵ Türkiye'ye bu bağlamda endişelerini sürekli dile getirmiştir. Almanya, Türkiye'nin Balkanlar' da etkin rol oynayıp Balkan devletlerinin siyasi ve sınırlı askeri işbirliği sağlamaya yönelik çabalarını desteklemiyordu. Bu politikasını yürütmek amacıyla Bulgaristan yönetimi üzerinde baskısını artırmıştır. 1930'lu yılların ikinci yarısından sonra Bulgaristan'da dış yatırımcıların çoğu Alman'dı. 1938 yılında Bulgaristan üretiminin % 68'i, ithalatının % 66'sının yapıldığı Almanya'ya ihraç edildi.. Bir başka deyişle Çar III. Boris'in Bulgaristan'ı siyasi olduğu kadar ekonomik olarak da Almanya'nın tandemi doğrultusunda hareket ediyordu⁶⁶.

Balkanlar'da bir nebze güven havası uyandıran bu antlaşmanın yürürlüğe girişiyle ilgili sorunlar bulunmaktaydı. 31 Temmuz 1938 Selanik

61 Melek Fırat, "Yunanistan'la İlişkiler" **Türk Dış Politikası C:I**, Ed. Baskın Oran, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s:353

62 Tevfik Rüştü Aras, **Görüşlerim**, Yörük Matbaası, İstanbul, 1968, s:207

63 Jivkova, a.g.e., s:150

64 Aras, a.g.e., s:207

65 Cemil Koçak, **Türk-Alman İlişkileri(1923-1939)**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1991, s:107

66 Georges Castellan, **Balkanların Siyasi Tarihi**, Çev:A, Yaraman, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1993, s:447

antlaşmasının⁶⁷ yapılmasından yaklaşık sekiz ay sonra Bulgaristan Başbakanı Köseivanof Ankara'yı ziyaret etmiştir. Köseivanof'un ziyareti Dobruca sorununda kendisine müttefik aramak amacını taşıyordu.⁶⁸Bu ziyaretinde Koseivanof, sınırlarında düzeltme yapılmadan Bulgaristan'ın Balkan Paktı'na girmeyeceğini ve Bulgaristansız bir paktın olacağı üzerinde durmuştur. Ancak Türkiye ile konuşup anlaşmadan Bulgaristan'ın kendisini bir maceraya atmayacağı yolunda söz vermiştir.⁶⁹Bu dönemde Türkiye'nin Balkan politikası Bulgaristan ve Balkan Antantı arasında bir anlaşma zemini yaratmak ve Bulgaristan'ın İtalya ve Almanya gibi revizyonist devletler tarafına katılmaması üzerinde odaklanıyordu. Aras yıllar sonra bir yazısında Sofya sokaklarında dehşetler salan Makedonya Komitesi'nin (IMRO) Bulgaristan'ı Balkan Antantına girmeye bırakmadığını belirtmiştir⁷⁰.

Atatürk, TBMM'de 1 Kasım 1938'de yaptığı konuşmada; *“Balkan siyaseti, Balkanların münferit ve müşterek menfaatlerinin en belîğ (kesin) ifadesi Balkan milletlerinin her birinin ayrı ayrı kuvvetlenmesi de sulh yolundaki dinamik tarzı telakinin fiili bir misalidir. Burada memnuniyetle kaydetmek istediğim bir hadise Balkan milletlerinin birbirine büsbütün yakınlaştırmada kuvvetli bir amil olmuştur ve yarınlar için de umut vadeden bir eserdir. Selanik'te Balkan Misakı devletleri namına Kosey Reisi Yunan Başbakanı General Metaksas ile Sayın Bulgar Başbakanı Mösyö Koseivanef arasındaki imza edilmiş olan anlaşmadan bahsetmek istediğim anlaşılmıştır. Bu anlaşmada sulh yolundaki mütemadi gayretlerimizin ve Balkan Devletleri'nin takip ede geldikleri salim politikasının hayırlı bir tecellisidir.”*⁷¹ diyordu.

1939 yılında Türkiye Balkan Antantını güçlendirmek amacıyla çalışmalarını sürdürdüyse de Bulgaristan Dobruca sorunu yüzünden anlaşmaya yanaşmadı. Bu dönemden başlayarak Balkan Antantı'nda bölünme gözle görülmüş bir hale gelmiştir. Ancak Bulgaristan'ın Antant'a katılmamasına karşın 13 Ocak 1940'ta Türk-Bulgar ortak beyannamesi imzalandı.2 Şubat 1940'da yapılan Balkan Antantı konseyi toplantısında Saraçoğlu Bulgaristan'ın Antant'a alınması bağlamında çaba harcadıysa da başarılı olamadı. Bu dönemde Türkiye, Yunanistan ve Bulgaristan'ın katılımı ve ABD'nin

67 Selanik Sözleşmesiyle Bulgaristan'ın gizlice silahlanması yasallaşıyordu.. Cengiz Hakov,“İki Dünya Savaşı Arasında Bulgaristan-Türkiye Siyasi- Diplomatik İlişkileri (1919-1938)” Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Türk- Bulgar İlişkileri- Uluslararası Sempozyum Bildiriler Kitabı,,Osmanlı Gazisi Üniversitesi Tarafından Düzenlenen Uluslararası Sempozyum, Der. M. Bayrak ve diğerleri, Eskişehir Odunpazarı Belediyesi Yayınları,İstanbul,2005, s.156

68 Soysal.,a.g.m,s:200

69 Aynı makale,s:201-76

70 T.,R.,Aras,“Türkiye-Bulgaristan İlişkileri,Yeni Tanin ,30 Eylül 1965

71 Atatürk'ün Milli Dış Politikası C.II,Kültür Bakanlığı Yayınları,Ankara,1981,s:68

desteğiyle Sovyetler Birliği, İngiltere ve Türkiye'den oluşacak bir Balkan Paketi önerisi getirdiyse de fikir destek bulamayacaktı. Bu dönemde Bulgaristan'da yapılan ara seçimler sonucunda Koseivanef Başbakanlıktan ayrıldı. Yerine Germanfil akademisyen olan Bogdan Filov atandı. Artık Sofya Berlin ile çok yakın samimi ilişkiler çerçevesinde revizyonizme kaymaya hazır⁷².

İkinci Dünya Savaşında İlişkiler

1 Eylül 1939'da başlayan İkinci Dünya Savaşı sırasında Türkiye Bulgarların talebi üzerine 17 Şubat 1941'de Saldırmazlık Bildirisiyle sonuçlanacak görüşmelere başladı. Bu saldırmazlık bildirisi ile Türkiye, Balkan sınırlarını Almanya'ya karşı garanti altına almak istiyordu.⁷³ Ancak Bulgaristan'ın 1 Mart 1941'da Mihver Devletler safına katılmasına engel olunamadı. Sovyetler Birliği bu katılımı protesto etti ve Bulgar Parlamentosu Mihver Devletlere katılım antlaşmasını isteksizce onayladı. Artık Bulgaristan, Yunanistan ve Yugoslavya'ya karşı kullanılacaktı⁷⁴.

Türkiye bilindiği üzere 19 Ekim 1939'da yapılan üçlü ittifak ile Müttefiklerin safında yer alacaktı. Bu ittifaka karşın Türkiye savaş boyunca savaş dışı tutumunu koruyacaktı. Ancak bir anlamda yine de 1941'den başlayarak Bulgaristan ile Türkiye'nin yolları ayrılacaktı. Bu dönemde Bulgaristan'da 1942 yılında anti-faşist bir örgütlenme sahneye çıktı. "Vatan Cephesi" adını alan örgüt Bulgaristan'ın Hitler Almanya'sı ile işbirliği yapmasına karşıydı. Bu örgüt, 1943 yılında Bulgar Komünist Partisi, BANU ve Zveno'dan temsilcilerin katılımıyla genişledi. Daha sonra bu örgüte Sosyal demokratlar ve Bağımsızlar da katıldı. Örgüt Hitler Almanya'sı ile içerde mücadele ederken 9 Eylül 1944'te Kızıl Ordu Bulgaristan'a girdi. Zaten Sovyetler Birliği, 8 Eylül 1944'de Bulgaristan'a savaş ilan etmişti. Bulgaristan'a savaş ilan etti ve 16 Eylülde Sovyet Birlikleri Sofya'ya girdiler. 8 Eylül gecesi artık komünistlerin müttefiki olan Zveno'un önde gelenleri Georgiev ve Velcev tarafından bir darbe gerçekleştirildi. 9 Eylül'den 23 Kasım 1946'ya kadar Bulgar Hükümeti başbakanlığını Kimon Georgiev üstlendi. Bu darbe sonrası Sosyal Demokratlar, köylüler ve Georgiev tarafından geniş çaplı bir koalisyon hükümeti oluşturuldu. Bu sırada 28 Ekim 1945'de Bulgaristan'la Sovyetler Birliği arasında bir ateşkes anlaşması imzalandı. Bulgaristan ile Türkiye arasındaki ilişkiler Sovyetler Birliği'nin Bulgaristan'ı işgali sonucunda daha da gerginleşecekti.

72 Pavlowitch, a.g.e.p:285

73 Mustafa Aydın, "İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye (1939-1945)", **Türk Dış Politikası Cilt I**, Ed. Baskın Oran, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s:434

74 Pavlowitch, a.g.e.:311

1945 yılının şubat ayında Sovyetler Birliği'nin örgütlenmelerinin de etkisiyle askeri rejimde savaş suçları işleyenlere karşı tutuklama kampanyası başlatıldı. 1946 Eylül'ünde bir halk oylaması sonucunda monarşi kaldırıldı. Genç Çar Simeon sınır dışı edildi ve komünistler büyük ölçüde idareyi ele aldı. 1946 yılındaki rejimler muhalefet tarafından boykot edildi. BANU yeni rejim ile işbirliği yapmayı reddetti. Haziran 1947'de liderleri Nikola Petrov tutuklandı uluslararası sert protestolara rağmen 1947 Eylülünde idam edildi. Bu olay komünist rejimin Bulgaristan'da tam anlamıyla kurulduğunun bir işaretiydi⁷⁵.

Bulgaristan'da komünist rejimin kurulması ve özellikle Temmuz 1949'da Dimitrov'un⁷⁶ ölümüyle Stalinistler yönetimi ele geçirdi. Artık Komünizm ideolojisi ile yönetilen Bulgaristan'la ilişkilere bir demir perde inecekti.

Soğuk Savaş Döneminde İlişkiler

1944-1945 yıllarında Türkiye ile Sovyetler Birliği'nin arası oldukça açıktı. Sovyetler Birliği 1945'de Türkiye ile yapmış olduğu dostluk ve saldırmazlık paktını feshettiğini açıklamış ve yeniden anlaşmak için bir takım toprak ve üs iddialarında bulundu. Türkiye uluslararası bu güvensizlik ortamında ABD'yi kendisine müttefik olarak seçti. 12 Mart 1947'de Yunanistan'la beraber Türkiye'ye Truman Doktrini çerçevesinde yardım yapıldı. Truman Doktrini asıl olarak Yunan İç Savaşı'nda komünistlerin daha güçlü olması nedeniyle Yunanistan Kraliyet yanlıları için deklare edilmişti.. Türkiye Truman Doktrini ve 1948 Marshall Planı çerçevesinde yapılan yardımların yeterli olmadığı görüyordu. Batı Avrupa ile zaten ittifak içinde olan Türkiye ABD ile ittifaka gitmek istiyordu. Bu çerçevede 12 Temmuz 1947 tarihli antlaşma imzalandı. Ancak Türkiye bu antlaşmanın yeterli olmadığına inanıyordu ve 4 Nisan 1949'da kurulan NATO'ya üye olmak istiyordu. Sonuçta 18 Şubat 1952'de bazı itirazların giderilmesiyle NATO üyesi oldu.

1950 yılında ABD. ile Bulgaristan arası ilişkiler kesildi⁷⁷Yine bu dönemde Bulgaristan'daki Türk azınlıklara baskı ve eziyet politikası

75 www.wikipedia.com/the free enclopedia B.T:20:03:2005

76 23 Kasım 1946'dan 2 Temmuz 1949'a kadar Dimitrov Bulgaristan'ı yönetti.

77 21 Şubat 1950'de A.B.D Bulgaristan ile siyasi ilişkilerini kesmiştir. Bulgar Hükümeti Ocak ayında A.B.D'nin Sofya Büyükelçisi Health'ın bazı casusluk faaliyetlerinde bulunduğunu öne sürerek geri çekilmesini istemiştir. A.B.D ise Bulgaristan bu kararından dönmediği takdirde siyasi ilişkilerini keseceğini bildirmiştir. Health ve A.B.D elçilik mensupları 24 Şubat 1950'de Bulgaristan'ı terk etmiştir. Bulgarlar da aynı biçimde Amerika'dan ayrılmışlardı. İsmail Soysal, **Soğuk Savaş Dönemi ve Türkiye**, İSİS,İstanbul,1997 ,s:90

uygulanırken Yunanistan ve Yugoslavya ile sınır uyuşmazlıkları yeniden canlandı. Bulgaristan bu noktada korku ve izolasyon içinde yaşamını sürdürür oldu.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Balkanlar'da komünist yönetimlerin kuruluşu, komünistler arası ittifak kurma çabaları Türkiye'nin Balkan Politikasını yönlendirmiştir..Bu bağlamda Türk dış politikasının yapıcılarını batı özellikle ABD ile sıkı işbirliği yolunu seçmiştir. Sovyetler Birliği'nin Ege ve Akdeniz'de etkinlik yaratma çabaları Türkiye'yi güvenlik endişesine düşürüyordu. Balkanlar'ın komünistleşmesi Sovyetler Birliği'ni Balkanlar ve Ege'ye indirmişti. Bu noktada, Bulgaristan'ın Doğu Bloğuna katılımı Türkiye ile ilişkileri son derece olumsuz etkilemiştir. Sovyetler Birliği'nin müttefiki Bulgaristan 1950 Kore Savaşı sonrasında toprakları üzerinde yaşayan 250.000 kişiyi göçe zorlamıştır. Türkiye bunu Sovyetler Birliği'nden gelen bir hareket olarak yorumlamış Sovyetler Birliği'nin Türk ekonomisini bozma çabaları olarak değerlendirmiştir. ⁷⁸ Oysa Bulgaristan 1945 sonrası iş gücü gereksinimi nedeniyle Bulgaristan Türklerinin Türkiye'ye göç etmesini önlemiştir. Bütün bunlara karşın yine de Türkiye ile Bulgaristan arasında 1949 yılı sonuna kadar önemli bir çatışma ve anlaşmazlık yaşanmamıştır.

Ancak 1949 Eylülünde Bulgar Hükümeti tutum değiştirmiş ve göç etmek isteyen Türklere daha kolay pasaport vermeye başlamıştır⁷⁹. Bu dönemde 1949'da tarımda kolektifleştirme girişimleri olduğundan toprakları ellerinden alınan Bulgaristan Türkleri Türkiye'ye göç etmek istediler. Bu dönemde Bulgarlar Türklere baskı yapıyor, okullarını kapatıyor, camilerine el koyuyorlardı.

1949 yılı sonlarında Türkiye-Bulgaristan sınırında casusluk olayları nedeniyle 1950'den sonrada bir kriz doğmuştur. Bulgar Hükümeti 10 Ağustos 1950 tarihinde Türkiye'nin Sofya Elçiliğine verdiği bir notayla Türkiye'ye göç etmek isteyen 250.000 Türk'ün üç ay içinde kabulü için kendilerine vize verilmesini istemiştir. Notada göç etmek isteyen Türklere izin verilmesi ve bunların Türkiye tarafından kabul edilmesi 18 Ekim 1950 tarihli Türk-Bulgar İkamet Sözleşmesi'nin bir gereği olduğunu öne sürmüş ve Türkiye'nin göçmenlerin siyasal görüşlerini öğrenmek için zorladığını eklemekteydi ⁸⁰.Türkiye bu notayı 28 Ağustos 1950'de yanıtladı. Nota'da Türkiye ekonomisinin 250.000 Türk asıllı göçmeni kaldıramayacağı

78 Sander,a.g.e, s:64

79 Şimşir,a.g.e,s:217

80 Türkiye'nin Sofya ve Plovdiv Konsoloslukları göç etmek isteyenlere Türk asıllı olup olmadıklarını, komünist ajanı bulunup bulunmadığı gibi bazı incelemelerden sonra, doldurulan serbest göçmen bildirimlerini Ankara'ya gönderiyor. Alınan talimat doğrultusunda göçmen pasaportlarına vize veriyordu. Soysal,a.g.e,1997,s103

Bulgaristan'ın gerçeği bilmesine karşın ısrar ettiğini ülke güvenliğini sağlamak amacıyla Türk asıllı Bulgarlara siyasi görüşlerinin sorulduğunu açıklıyordu. Bu arada Türk basın ve kamuoyu Bulgaristan'ın politikasını eleştirmekle birlikte temelde Sovyetler Birliğini hedef alıyordu.⁸¹ Türkiye ile Bulgaristan arasındaki temel sorunlar Bulgaristan'ın iç sorunlarından kaynaklanmakla birlikte Soğuk Savaşın ideolojik atmosferiyle daha da sertleşmekteydi.⁸²

Bu dönemde Türkiye Soğuk Savaş merkezli olarak daha çok Ortadoğu ile ilişkiydi. İşte bu sırada Bulgaristan 22 Eylül 1950'de bir nota daha gönderdi, bu notada Bulgaristan'ın Türk azınlığa iyi davrandığını gitmek isteyenlerin mal ve mülk tasfiyelerinin tam bir serbestlik içinde yürütüldüğü belirtiliyor ve Türkiye'nin Hıristiyan azınlıklara iyi davranmadığını, Rumların göç etmesinin de bunu kanıtladığını öne sürmüştür.⁸³

Türkiye, Bulgaristan'ın notasını yanıtında 1925 Antlaşması'nın Bulgaristan'ca çarpıtıldığını ve bu antlaşmanın ikinci maddesinin kitle halinde göç değil doğal göç hallerine uygulanması gerektiğini savunmuştur.⁸⁴ Notaya ek gönderdiği muhtıra da ise Türk-Rum Ahali Mübadelesi'nin Lozan Antlaşması hükümleri çerçevesinde yapıldığını belirtmiştir. Bu nota Türk basınında büyük bir tepkiyle karşılanmış Türkiye'de azınlıkların durumuna ilişkin suçlamalar düşmanca bir hareket olarak görülmüştür. Cumhurbaşkanı Celal Bayar 6 Kasım 1950'de Türk-Bulgar sınırını kapattı ve sorunu uluslararası platforma taşımak niyetini belirtti.⁸⁵ Bunun üzerine Bulgaristan sert tavrını yumuşattı. Aralık 1950'de yapılan antlaşmadan sonra Türkiye sınırı yeniden açtı. Ancak yine Çingeneleri sokma girişimleri yüzünden 8 Kasım 1951'de sınırı yeniden kapattı. Sofya bu olayı yine protesto etti..

1953 yılının Mart ayında Stalin öldü. Yine aynı yıl Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye yönelik isteklerini geri aldığı bildirildi. 1954 yılında Sovyetler Birliği Komünist Partisi 20. Kongresi'nde "barış içinde birlikte yaşama ilkesi" benimsiyor, bu da uluslararası politikada yumuşama rüzgârlarını estiriyordu. Ancak bu politikanın Türk-Bulgar ilişkilerine yansımaları zaman alacaktır.

Ekonomik İlişkilerde Altın Çağ Başlıyor

1955 yılı Ağustos ayında Bulgaristan Komünist Partisi, Merkez Komitesi Bildirisi'nde Türkiye, Yunanistan ve Bulgaristan arasında iyi komşuluk ilişkilerinin geliştirilmesinin önemi üzerinde duruyordu. Balkanlar'da

81 Turan, a.g.t, s:123

82 Turan, a.g.t, s:124

83 **Ayın Tarihi** Eylül 1950, sayı 204, s:15-17

84 **Ayın Tarihi** Ekim 1950, sayı 203, s:41-48

85 **Ayın Tarihi** Kasım 1950, sayı 204, s:30-31

Bulgaristan bu barış çağrılarını 1957-1959 yıllarından sonra da sürdürmüştü. Türkiye bu dönemde bu girişimleri kendini NATO'dan uzaklaştırma çabasının bir ürünü olarak algılamıştır. ⁸⁶Bir kanat ülkesi olan Türkiye Balkan ülkelerinden gelen çağrılara kulak tıkamış ve bütün ilişkilerini küresel düzeyde değerlendirmeyi sürdürmüştür. Bu politikayı ancak Birleşmiş Milletlerdeki Kıbrıs yenilgisinden sonra terk edecekti⁸⁷.

1960'lı yıllarda Balkan Devletleri arasında işbirliği çabaları sürerken Türkiye bu toplantılara fazla itibar etmemiştir. Bu dönemde Yunanistan bu toplantıları Türkiye'ye karşı kullanmak istediğinden Bulgaristan'ın önerilerini kabul etmişti. Yunanistan ile Bulgaristan'ın 1960 yılında işbirliği hızlanmıştı. Bu arada 1958 yılında Yunanistan ile Bulgaristan arasında 11 Şubat 1958'de sınır olaylarının önlenmesine ilişkin protokol imzalandı. Yunanistan'ın Kıbrıs konusunda kendisine destek vermesi amacıyla başlattığı girişimler olumlu sonuç vermişti. 1964 yılında Yunanistan ile Bulgaristan bir antlaşma yapmışlardı. Bu antlaşmayla Bulgaristan'ın borçları bir takvime bağlanıyor ve Bulgaristan'a Ege'de Selanik Limanı'ndan yararlanma hakkı tanınıyordu. Yunanistan kendine Balkanlar'da yandaş toplarken Türkiye Ortadoğu politikasında aktif rol almaya çalışıyordu. Bu noktada Ankara'nın Balkan politikasını Ortadoğu'ya feda ettiğini görmekteyiz.

Ancak Türkiye "yeni bir dünyada yerini alırken" 16 Ağustos 1966'da Bulgaristan Dışişleri Bakanı İvan Başev Türkiye'yi ziyareti önemli bir dönüm noktasını oluşturmaktadır. Başev'in ziyaretinin bir diğer önemi de soğuk savaşın başından beri Ankara'yı ziyaret eden ilk Doğu Bloğu mensubu devlet adamı olmasından kaynaklanıyordu. Bu ziyarette Bulgaristan göçmenlerinin Bulgaristan'da kalan akrabalarının geleceği konusunda ilke kararı alındı⁸⁸. İade-i ziyaret 27-31 Mayıs 1967'de Dışişleri Bakanı Çağlayangil'in Bulgaristan'a gidişiyle gerçekleşti.

1968 yılında Bulgaristan ve Bulgar Komünist Partisi I. Sekreteri Todor Jivkov iki ülke arası sorunları çözmek ve antlaşma yapmak üzere Türkiye'yi ziyaret etti. 22 Şubat 1968'de Türkiye ile Bulgaristan arasında göç anlaşması parafe edildi. ⁸⁹ Bu ziyaret sırasında Başev ve Çağlayangil tarafından "Yakın Akrabaları 1952 Yılına Kadar Türkiye'ye Göç Etmemiş Türk Asıllı Bulgar Vatandaşlarının Bulgaristan Halk Cumhuriyeti'nden Türkiye'ye Göç Etmelerine Dair Antlaşma" imzalandı. Bu antlaşmanın ardından Türkiye'ye hızlı bir göç akını başladı⁹⁰. Bu göçün kökü 1950'lere dayanıyordu. 1951 yılı

86 Esin Yurdusev, "1945- 1989 Döneminde Balkanlar "Çağdaş Türk Diplomasisi:200 Yıllık Süreç, Der: İsmail Soysal, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1999, s:380

87 Turan ,a.g.t,s: 125

88 Soysal, a.g.e s:302

89 Yinanç a.g.m.,s:267

90 Aynı makale ,s:267

sonunda göçün kesilmesi binlerce Türk ailesinin parçalanmasına neden olmuştu. Bu nedenle iki ülke arası iyi ilişkiler henüz tesis edilmişken böyle bir anlaşmanın imzalanması yerinde olmuştur. Yakın akraba göçü anlaşması sonucu, on yıl süresince Bulgaristan'dan Türkiye'ye 130.000 göçmen geldi⁹¹. Cumhuriyetin 57. yılında Türkiye'ye göç eden Türklerin toplam sayısı 500.000 kişiyi aşmıştır.

1968 yılındaki Todor Jivkov'un ziyareti dolayısıyla Başbakan Demirel 5-9 Ekim 1970'de Bulgaristan'ı ziyaret etti. Bu ziyaret Türkiye'nin Bulgaristan'dan kredi almaya çalıştığı söylentilerini gündeme getirdiyse de Demirel bu söylentileri yalanladı.⁹² Yine aynı dönemlerde Bulgaristan Enerji Bakanı Konstantin Popov Türkiye'yi iki kez ziyaret etmiş ve bu ziyaretlerde iki ülkenin enerji sistemlerinin bağlanması için bir anlaşma ve bir Turizm protokolü imzalanmıştır.⁹³ Bu Türkiye'nin Balkan ülkeleri ve Merkezi ve Doğu Avrupa ülkeleri ile ilişkilerini hızlandırdığı bir döneme rast geliyordu. Ancak Demirel'in ziyaretinden birkaç ay önce Bulgar Komünist Partisi Merkez Komitesi "Gizli tedhiş (terör) ile Milliyet ve Din Değiştirme kararı" almıştı. Bu karar özellikle Pirin Makedonya'sı ve Rodoplar bölgesinde uygulama alanı buldu⁹⁴

1974 yılına gelindiğinde Bulgaristan'da Bulgaristan'la ekonomik anlamda işbirliğinde önemli bir dönüm noktası yaşanmıştır. 1955 tarihli ticaret anlaşmasının yerine yeni bir anlaşma ve tasfiye protokolü imzalanarak kliring sisteminden serbest döviz sistemine geçilmiş⁹⁵ ve bu geçiş iki ülke arasında mal değişim oranını artırmıştır. Bunu ulaşım sistemlerini düzenleyen anlaşmalar izlemiştir. Bilindiği üzere Türkiye ve Bulgaristan Asya ve Avrupa'yı birbirine bağlayan en kısa karayolunun üzerinde bulunmaktadır. Bu dönemde "TIR" lar Ankara ve Sofya arasında önemli bir sorun oluşturmuşlardır. Ulaşım sistemine ilişkin anlaşmalar ancak buna görece bir çözüm getirmiştir. 1975 yılı Türkiye ve Bulgaristan liderlerinin görüşmelerinin gerçekleştiği bir yıldır. Temmuz ayında Trakya'da Demirel ve Todor Jivkov bir araya gelmişler ve Eylül ayında da Varna'da Türk-Bulgar Ortak Ekonomik Komitesinin ilk toplantısı

91 Şimşir, a.g.e ,s::338

92 Cumhuriyet ve Milliyet, 10 Ekim 1970

93 Yordanka Bibina , "20. Yüzyılın 70'lerin İlk Yarısında Bulgar- Türk İlişkileri" **Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Türk- Bulgar İlişkileri- Uluslararası Sempozyum Bildiriler Kitabı**, Osmangazi Üniversitesi Tarafından Düzenlenen Uluslararası Sempozyum, Der. M. Bayrak ve diğerleri, Eskişehir Odunpazarı Belediyesi Yayınları, İstanbul, 2005, s.318.

94 İker Alp, **Belge ve Fotoğraflarla Bulgar Mezalimi (1878-1989)**, Trakya Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1990, s:184-185

95 Bkz. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Bulgaristan Halk Cumhuriyeti Arasındaki 23 Şubat 1955 tarihli ticaret Antlaşması, Ödeme Antlaşması ve 10 Mayıs 1971 tarihli Protokol, İGEME yayınları, Ankara, 1971.

gerçekleştirmiştir.^{96 97} İki ülke arası ticaret hacmi 5 yıl içerisinde 5 misli yükseldi. 1975 yılı Ağustos ayında Jivkov ve Demirel Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansında buluştuklarında ilişkilerin sıkılaştırılması hususu üzerinde durmuşlardır 1978 yılında iki ülke arasında Geniş Kapsamlı İşbirliği Belgesi üzerinde mutabık kalınmıştır. Ancak bu yılda da Bulgaristan ile Türkiye arasında ticaret Türkiye aleyhine açık vermektedir, bilindiği üzere Türkiye bu yıllarda çok kötü bir ekonomik kriz ile karşı karşıyaydı.

Ancak yukarıda da yazıldığı üzere 1971-1973 döneminde Bulgar yöneticileri Pomakların ismini değiştirmek için bir kampanya yürüttüydü.⁹⁸ Direnen Pomaklar kampa gönderiliyorlardı. Bu dönemde Pomakların insan hakları sorunu bir uluslararası sivil toplum örgütü olan Af Örgütü tarafından Yugoslavya Radyo Televizyon Kurumu aracılığıyla dünyaya duyurulmuştu. Bulgaristan'ın zorla isim değiştirme ve baskı politikaları Türkiye ile ilişkilerin sürdüğü bir döneme rastlıyordu. Pomakların isim değiştirilip baskı altında tutulmalarına gerek Türkiye'de gerekse uluslararası platformda yeterince ilgi gösterilmemiştir⁹⁹. Bunun sonucunda 1980'li yılların ortalarından başlayarak Bulgaristan'da yaşayan Türkler çok ağır bir baskı altında kalmışlardı. Bu 1980'lerde uluslararası politika da "yeni soğuk savaş"ın yaşandığı bir zaman dilimine denk düşmektedir.

Yeni Soğuk Savaş'da Ankara ve Sofya İlişkileri: Yine Yeniden Azınlık Sorunları

1980'lerin başında Türkiye ABD ile yakın ilişkileri yeniden tesis etmiş paradoksal olarak da Sovyetler Birliği ile yakın ilişkiler içinde olmuştur. Bulgaristan'da yeni soğuk savaş trendi içinde tamamen Sovyet dış politikasının sözcüğünü yapmıştır. Ancak bölgesel olarak Balkanlarda her ülke ile iyi ilişkiler kurmak ve işbirliğini geliştirmek biçiminde işlemiştir¹⁰⁰.

Bu noktada 1980'lerde ABD ile yeniden iyi ilişkiler kuran Türkiye 12 Eylül 1980 askeri darbesi nedeniyle Avrupa Topluluğundan yoğun eleştiri almaktaydı. Bu noktada Türkiye, Sovyetler Birliği ve Doğu Bloğu ülkeleriyle ilişkileri arttırmaya başladı. 1981 yılının Ekim ayında Papandreu'nun Pan-Helenik Sosyalist Partisi (PASOK) iktidara geldi. Yoğun bir biçimde Türk karşıtlığını gündeme getiren Papandreu, komşu

96 Bibina.a.g.b.s.319

97 Pars Tuğlacı, *Bulgaristan ve Türk-Bulgar İlişkileri*, Cem Yayınevi, İstanbul, s.137

98 Hugh Poulton, *Balkanlar: Çatışan Azınlıklar, Çatışan Devletler*, Çev. Yavuz Alogan, Sarmal Yayınları İstanbul, 1993s:136

99 Alp, a.g.e, s:225

100 Ömer E.Lutem, *Türk- Bulgar İlişkileri Cilt I (1983-1989)*, Asam Yayınları, Ankara, 2000, s:41

Balkan ülkeleri ile iyi ilişkiler geliştirmeyi amaçlıyordu. Hatta bu dönemde NATO üyesi olan Yunanistan ve Türkiye birbirlerinden çok kendi sosyalist komşuları ile daha iyi ilişkiler içindeydiler¹⁰¹. Türkiye için bu dönemde Ege, Kıbrıs gibi sorunlar Bulgaristan'daki Türk azınlık sorunlarından daha çok önem taşıyordu. Bu dönemde Türkiye'nin Doğu Bloğu ülkeleriyle ekonomik ilişkileri ön plana çıkmıştı. 1970'ler de başlayan bu trend önce Türk-Bulgar ilişkilerine yansımıştı. Bir başka deyişle yeni soğuk savaş da Türk-Bulgar ticari olumsuz olarak etkilememişti. Ancak Türkiye sürekli bu ticari ilişkilerde açık veren ülkeydi. İşte Türkiye ile Bulgaristan arasında bu iyi ekonomik ilişkiler Bulgaristan Devlet Başkanı Todor Jivkov'un' etnik Türklere yönelik asimilasyon kampanyası nedeniyle 1984 sonlarından başlayarak hızlı ve ciddi bir biçimde de bozuldu¹⁰². 1985 Aralık ayında Sofya ilk kez bir nüfus sayımı yapma gereksinimi duydu. Bunun altında yatan neden ise Bulgaristan'daki Türklerin nüfusunun giderek artıyor olmasıydı. 1986 yılında Bulgaristan Komünist Partisi kongresinin toplanması kararlaştırıldı. Bu kongre de tek "Uluslu bir Bulgaristan'ın gerçekleştirilmesi görüşü ağırlık kazandı. Bu yılda Bulgaristan'daki Türklere karşı yürütülen bu siyasal bunalım bağlamında Bulgaristan'la TIR taşımacılığında sorunlar yeniden ortaya çıkmıştır. Bu sorunların yinelenmesi üzerine daha uzun yol seçenekleri gündeme gelmiş Romanya ve İtalya'yla bu konuda anlaşmaya varılmıştır.¹⁰³

Balkanların huzur ve sükûn ortamı içinde yaşayamamasının bir nedeni olan göç ve asimilasyon politikaları yeniden ortaya çıkmıştı. O dönemde sayısı bir milyonu aşan Türk azınlık Bulgaristan için sorun oluşturmaktaydı Jivkov rejiminin son dönemlerinde Türk asıllı Bulgar yurttaşlar Bulgaristan'ın ırkçı politikası etkisi altında bırakılmışlardır. Türk azınlık Bulgar toplumuna zorla asimile edilmeye çalışılmış, Bulgar isimleri almaya, kabul etmeyenlere de her türlü kötü uygulama yapılmıştır. Bulgaristan'ın bu etkinlikleri yabancı basında da yandaş bulmuştur. 1985 yılından itibaren Sunday Times, Reuter Ajansı, Amerika'nın Sesi Radyosu, Washington Post, Guardian, New York Times, Associated Press ve Newspot gibi dünyanın en ünlü gazete ve haber ajansları Bulgar Türk'lerine yapılan muameleleri anlatan yayınlar yapmışlardır¹⁰⁴. Yabancı basında da yankı bulan bu uygulamalar Ankara ile Sofya arası gerilimin artmasına neden olmuştur. Bu

101 Ekaterina Nikova, "Regional Cooperation in the Balkans Revisited", *Etudes Balkaniques*, XXXVIII, Sofia, Institut d'Etudes Balcaniques No:1, 2002, p:14

102 Yurdusev, a.g.m, s:384

103 Nazif Kuyucuklu, *Balkan Ülkeleri İktisadı-Bulgaristan*, İstanbul Üniversitesi SBF Yayınları, İstanbul, 1987, s.296

104 Aslan Gündüz, "İkili ve Çok Tarafli Milletlerarası Antlaşmaların Işığında Bulgaristan Türklerinin Durumu", *Milletlerarası ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni*, Yıl:4, Sayı 2,, 1984, s.84

noktada ABD’de Reagan yönetimi Sovyetler Birliği ve komünizm karşıtlığı politikası doğrultusunda Bulgaristan’ı sert bir dille eleştirdi ¹⁰⁵.

1985 yılı başında Türkiye, Sofya Büyükelçisini istişarelerde bulunmak üzere geri çağırmıştır. Bulgaristan 1925 tarihli antlaşmanın eklerinin yürürlükte olmadığını öne sürmüştür. 1989 Mayıs’ında 500.000 Bulgar vatandaşına vize vererek Türkiye’ye göndermiştir. Türkiye sınır kapısını açmışsa da göçmen sayısı 310.000’i aşınca kapıyı kapatmak zorunda kalmıştır. Zaten 1980’li yılların sonuna doğru Avrupa’da Doğu Blok’u çöküş içine girmişti. Buna koşut olarak Gorbachev’den da yüz bulamayan Bulgaristan dünya kamuoyunda izole edilmiş bir ülke pozisyonuna düşüyordu.

Yeni Bir Başlangıç

Bulgaristan’daki rejimin yıkılışının iki temel nedeni vardır. ¹⁰⁶ Glasnost Prestroyka ve Demostroyka çerçevesinde somutlaşan Gorbachev’in estirdiği rüzgârın Sovyetler Birliği’nde büyük sorunlara yol açması sonucu Moskova desteğini Sofya’dan çekmiştir. Diğer neden ise Türk azınlığa yaptığı baskının iç ve dış kamuoyunda yarattığı tepkidir.

Jivkov rejiminin devrilmesi girişimi 1989 Kasımında önce ekolojik sorunlar çerçevesinde başlamış ve hemen arkasından siyasal reform isteklerine dönüşmüştür. ¹⁰⁷ Jivkov devrilince yerine geçici olarak Peter Mladenov getirildi. 15 Ocak 1990’da komünist parti tekeli kaldırıldı. 10-17 Haziran 1990’da yapılan ilk genel seçimlerde Bulgaristan Komünist Partisi’nin ılımlı kanadına dönüşen Bulgar Sosyalist Partisi seçimleri kazandı. Ancak bu dönemde Demokratik Güçler Birliği ile Halk ve Özgürlükler Hareketi giderek güçleniyordu. Bulgaristan’da ekonomik durum bozuldu ve işsizlik had safhaya ulaştı. Bunun üzerine. Peter Mladenov görevden çekildi ve yerine Demokratik Güçler Birliği lideri Jelyu Jeleu getirildi. Bulgaristan’da kurulan milli birlik koalisyon hükümeti Türk azınlığa haklarını kademeli olarak geri verdi. Bu hareket hem Türkiye hem de Yunanistan’la iyi ilişkileri sürdürmek amacındaydı ¹⁰⁸. Bulgaristan bu hareketiyle etnik temizlik politikasını doğurduğu sonuçları kısmen gider-

105 İlhan Uzgel, “Balkanlarla İlişkiler”, *Türk Dış Politikası Cilt II*, Ed. Baskın Oran, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s:181

106 Birgül Demirtaş “Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Bulgaristan’ın Dış Politikası (1989-2000)”, *Balkan Diplomasisi*, Ömer E. Lutem-Birgül Demirtaş Coşkun, Assam Yayınları, Ankara, 2001, s:230

107 www.wikipedia.com.tr, the free encyclopedia. B. T:02.04.2005

108 İsmail Soysal, “Günümüzde Balkanlar ve Türkiye’nin Tutumu 1 (1989-1992)”, *Balkanlar İçinde OBİV Yayınları*, Eren, İstanbul, 1993, s.181

menin yanı sıra kendi uluslararası itibarını da yeniden kazanacaktı.¹⁰⁹ Zaten Türkiye-Bulgaristan ilişkileri bu noktadan hareketle de rayına girecekti.

1991'de yeni bir anayasa hazırlandı. Doğu Avrupa'nın diğer komünist rejimlerinin aksine Bulgaristan beklediğinden daha az sancılı bir geçiş süreci içine girdi.. 1991 Ekim seçimlerinde yeniden Demokratik Güçler Birliği'nde birleşen demokratik güçlerin iktidara gelmesi ve bu oluşuma Türk azınlıkların oluşturduğu Ahmet Doğan başkanlığındaki HÖH yeni hükümete destek vermesi **Ak devrim** kadar önemli bir olaydır. Zaten Jivkov rejimi devrildiğinde Bulgar Ulusal Meclisi Başkanı Bulgaristan'ın demokrasiye geçiş çabaları çerçevesinde herkesin adının, din ve dil özgürlüğünün korunacağını ifade etmişti.1992 yılı Aralık ayında Berov¹¹⁰ başbakanlığı üstlenmiş ,başbakan yardımcısı da .HÖH den olmuştur Ocak 1994'de Todor Jivkov yargılanmış ve 7 yıl hapse mahkum edilmiştir.

Bulgaristan'da Ağustos 1990'da yapılan Cumhurbaşkanı seçimleri Türk-Bulgar ilişkilerinde bir dönüm noktası olmuştur.¹¹¹ Bu başlangıç noktasından hareketle Türkiye ile Bulgaristan arası iyi ilişkiler yeniden tesis edildi. 12 Mart 1992'de Bulgaristan Savunma Bakanı Ankara'yı ziyaret etmiş ve 1991'de iki ülke Genelkurmay Başkanlarının imzaladığı protokol çerçevesinde bir güvenlik işbirliği anlaşmasının tesisi ele alınmıştır. 30-31 Mart 1992'de Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin, Sofya'yı ziyareti Türkiye-Bulgaristan ilişkilerinde önemli bir dönemeç noktasını oluşturmuştur. Bu ziyaret sırasında Sofya'da "Türkiye Cumhuriyeti ve Bulgaristan Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Askeri Eğitim ve İşbirliği Antlaşması"¹¹² imzalanmıştır. Çetin Türkiye ve Bulgaristan arasındaki ilişkilerin Balkan ülkeleri arasında örnek oluşturduğunu söylemiş, Bulgaristan'ın NATO üyeliğini desteklediklerini eklemiştir .Bu ziyareti dönemin Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın ziyareti izledi. 6 Mayıs 1992'de Bulgaristan ile Türkiye arasında dostluk, iyi komşuluk, işbirliği ve savunma antlaşması imzalanmıştır.Bulgar Başbakanı Dimitrov'un Ankara'yı ziyaretinde başbakanlar düzeyinde Balkanlardaki son durum ayrıca ve etraflı bir biçimde ele alınmıştır. Gelişen ilişkiler sonunda iki ülke Yugoslavya ve Bosna Hersek krizinde birbirine koşut politikalar izlemiştir. Yunanistan'ın tehditkâr politikalarına karşı Balkanlar'da Bulgaristan ve Türkiye ılımlı, barışçı ama aktif bir politika çizgisinde oydaşmışlardır. Bu dönemde iki ülke arası etnik sorunların yerini

109 **Barışa Çağrı, Uluslararası Komisyon'un Balkanlar Hakkındaki Raporu,** çev.Özden Arıkan, Sabah Kitapları ,İstanbul, 1998, s. 162

110 Lyuben .Berov Aralık 1992'den 17 Ekim 1994'ye kadar Bulgaristan başbakanlığını yürütmüştür. Berov'un istifası sonucu seçimler yenilenmiş ve yine BSP'den Zhan Videnov 25 ocak 1995'de başbakanlığa getirilmiştir.

111 Birgül Demirtaş Coşkun **Bulgaristan'da Yeni Dönem,** Asam, Ankara,2001,s: 232

112 Resmi Gazete ,3 Haziran 1992, Sayı 21247, ss .3-8.

askeri ve ekonomik ilişkilerin aldığı ve bu alanda belirli ilerlemelerin kaydedildiği görülmektedir. Zaten Jelyu Jelev'e göre dış tehditler iç tehditlere göre ikincil durumdaydı¹¹³. Bu meyanda 8 Eylül 1997'de iki ülke arasında bir askeri alanda işbirliği antlaşması tesis edilmiştir.¹¹⁴

1990'ların ikinci yarısından başlayarak Bulgaristan için NATO'ya üyelik önem kazanmaya başladı. Avrupa Birliği ve NATO çerçevesinde Bulgaristan kendisini daha güvenli hissedecekti. Bu noktada Türkiye Bulgaristan'ın NATO'ya katılımına destek vermiştir. 27 Ekim 1997'de yapılan Devlet Başkanlığı seçimini Jelyu Jelev'in desteklediği batı yanlısı Peter Stayanov kazanmıştır. Önceleri NATO'da Bulgaristan'ın üyeliğine mesafeli yaklaşmıştır, bunda en büyük etken ise savunma alanı ve harcamalarının artışı yönündeydi. Bulgaristan yöneticileri ise NATO'yu Avrupa güvenliği alınının korunmasında öncelikli bir örgüt olarak görmüşlerdir.¹¹⁵ Bulgaristan cumhurbaşkanlığı seçimleri 18 Kasım 2001'de yenilenmiş ve Sosyalist Parti'nin adayı Georgi Parvanov oyların %53,3'ünü alarak cumhurbaşkanı olmuştur. Parvanov'un rakibi Petar Stoyanov ise oyların %46,7'sini almıştır. Partisinin başına 1996 yılında geçen Parvanov'un liderliğinde sosyalistler kendilerini Batı Avrupa Sosyal Demokratlarının çizgisine getirecek reformları gerçekleştirdiler.¹¹⁶ Parvanov ülkesini Avrupa Birliği ve NATO üyesi yapma yönündeki çabalarının süreceğini belirtmiştir. Ayrıca Bulgaristan Cumhurbaşkanı Parvanov, 7-9 Ekim 2003'de Türkiye'yi ziyaret etmiş ve üyeliğin desteklenmesi talebinde bulunmuştur. Türkiye'nin desteği doğrultusunda Bulgaristan'ın NATO üyeliği 29 Mart 2004'de gerçekleşmiştir.

AB, Bulgaristan'ın ekonomik ve siyasi alanda gerekli paketleri uygulamak amacıyla çeşitli fonlar sağlamıştır. Tarımsal çevre, yapısal reform ve alt yapı projelerini gerçekleştirmek amacıyla AB'nin ISPA, SAPARD ve PHARE fonlarının yanında EBRD (Avrupa Yeniden İmar ve Kalkınma Bankası) ve Dünya Bankası (IBRD) tarafından sağlanan fonlar Bulgaristan için aktarılmaktadır¹¹⁷. AB'nin fonları çerçevesinde Türk ve Bulgar şirketleri işbirliğine gitmektedirler. Bu noktada 2002 yılından itibaren PHARE, ISPA ve SAPARD programları kapsamındaki ihaleler Türk girişimcilere de açılmıştır¹¹⁸.

113 Mustafa Türkeş, "Geçiş Sürecinde Dış Politika Öncelikleri: Bulgaristan Örneği" **Türkiye'nin Komşuları**, Der:M. Türkeş-İ. Uzgel, İmge Kitabevi, Ankara, 2002, s.195

114 Resmi Gazete, 8 Eylül 1997, Sayı 23104, ss 2-4

115 Bulgar Sosyalist Partisi NATO üyeliğine önceleri daha mesafeli bir yaklaşım sergilemiştir.

116 The International Foundation For Election System, 18.112001

117 DEİK Bulgaristan Ülke Bülteni, İstanbul, s:2

118 Bulgaristan Hedef Pazar Araştırması, İGEME, Aralık, 2001, s:12

Bulgaristan'ın dış ticarete partneri İtalya, Rusya Federasyonu, Almanya, Yunanistan ve Türkiye'dir. AB ülkelerinin payı da giderek artış göstermektedir. 2004 yılının Temmuz ayında Başbakan Recep Tayyip Erdoğan Bulgaristan'a ticaret konuları ağırlıklı bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Dönemin Bulgaristan Başbakanı Saxe Coburg Gotha¹¹⁹, Türkiye'nin NATO'ya üyelik sürecinde NATO'ya verdiği desteğin önemini ve 2007 yılında AB'ne üyeliği öngörülen Bulgaristan'ın Türkiye'yi desteklediğini ifade etmiştir. Ayrıca Saxe Coburg Gotha, Atatürk'ün "ekonomi politikaya yön verir" sözünden hareketle ülkede ekonomik istikrar için iyileştirici çabaların sürdürüldüğünü vurgulamıştır¹²⁰. Bir anlamda 1996 yılında Dünya Ticaret Örgütü üyesi olan Bulgaristan artık küreselleşen dünyanın bir parçası olmayı teyit etmektedir.

Bulgaristan'ın NATO üyesi olmak istemesinin bir boyutu da üyeliğin yabancı sermayenin ülkeye girişini kolaylaştıracak olmasıdır¹²¹. Bulgaristan'ın 2007'de AB üyesi olması bu durumu taçlandıracaktır. Ancak AB Komisyonunun genişlemeden sorumlu üyesi Olli Rehn, Bulgaristan'ın reformları zamanında tamamlanamaması halinde üyeliğin bir yıl ertelenebi-

119 Bulgaristan başbakanı Simeon Saxe-Coburg-Gotha 1937 yılında (Saxe-Coburg) Bulgar Kralı III.Boris'le Kraliçe Joanna'nın (İtalya'nın eski Giovanna - Savoy prensesi) oğlu olarak Sofya'da dünyaya gelmiştir. Adolf Hitler'le yaptığı bir görüşmenin ardından bilinmeyen bir nedenle ölen Kral Boris'ten sonra Simeon henüz altı yaşında iken babasının yerine geçmiştir. Genç Simeon 1944'teki Sovyet müdahalesine değin üç yıl boyunca üç-üyelik bir konseyin kendisine vekalet etmesi ile ülkeyi yönetmiştir. Bu müdahalenin ardından yakınları - dayısı ve birçok ülke aydınına da o kapsamda olmak üzere - öldürülmüştür. İki yıl sonra yapılan şaibeli olduğuna inanılan bir referandumun ardından annesi ile ülkeyi terk etmek zorunda kalmıştır. Genç kral ve annesi önce Mısır'a gitmişler, daha sonra sığınma hakkı kazanarak İspanya'ya yerleşmişlerdir. Simeon Madrid'deki Fransız Lisesi'ni ve (Pennsylvania) ABD'de - Wayne'deki Forge Askeri Akademisi'ni bitirmiştir. Ayrıca üç yıllık bir iş yönetimi ve hukuk eğitimi almıştır. Simeon yaşamının büyük bölümünü İspanya ve ABD'de bir işadamı olarak geçirmiş, 13 yıl Fransa'nın Thomson savunma-elektronik şirketinin İspanya bölümünün yürütme kurulu başkanı olmuş ve Avrupa ile Afrika'daki birçok firmaya danışmanlık yaparak bankacılık, otelcilik, elektronik ve yemek sektöründe uzmanlaşmıştır. Benzerlerinin tersine kültürel mirasını sürdürmek için çabalamış olan Simeon, Ortodoks Hıristiyan Kilisesi üyesidir ve hâlâ düzgün bir biçimde Bulgarca (sürgün nedeni ile eski bir versiyonunu) konuşmaktadır. 1996'da anavatanına döndüğünde binlerce Bulgar tarafından "Kralımızı isteriz!" sloganı ile büyük bir hararetle karşılanmıştır. Ulusal Hareket adlı siyasi oluşumu kuran Simeon yalnızca üç ay içinde Demokratik Güçler Birliği ve (ezeli rakibi) Bulgaristan Sosyalist Partisi'ni yenilgiye uğratarak 24 Temmuz 2001 seçimlerinde başarıya ulaşmıştır. Bir süre devam eden belirsizliğin ardından Haklar ve Özgürlükler hareketi ile koalisyon kurarak başbakanlığa gelen Simeon teknokratlardan ve batı eğitimi almış ekonomistlerden oluşan bir hükümet kurmuştur. Parlamentodaki konuşmasında "Bu koalisyonun temel öncelikleri AB ve NATO'ya tam üyelik ile yolsuzluğa karşı savaşım ve hızlı, sürdürülebilir büyüme." olacağını ifade etmiştir. www.setimes.com.B. T. 1 Agustos 2005

120 www.deik.org/faaliyet_raporlari.asp?aktiviytl=593,BT:16.03.2005

121 Türkeş,a.g.m,1992,s:198

leceğini ifade etmiştir. Ayrıca Rehn, Bulgaristan'ın AB'ye bulunacağı reel katkıyı kanıtlamak zorunda olduğunu eklemiştir ¹²². Avrupa Birliği'nin başat ülkeleri olan Fransa ve Hollanda'da gerçekleştirilen referandumlarda Avrupa Anayasasına "hayır" sonucu çıkması en çok Türkiye'yi etkilese de Brüksel'in Sofya'yı daha sıkı izleyeceği bir yadsınmaz bir gerçeklik olarak karşımıza çıkmaktadır. Tüm bunlara rağmen Bulgaristan'ın Avrupa Birliği üyeliğinin 2007 yılında gerçekleşmesi beklenmektedir. Çünkü 25 Nisan 2005'de Bulgaristan AB katılım antlaşma imzalamış ve 11 Mayıs'ta da Bulgar Parlamentosunda imzalanmıştır. ¹²³ Bu noktada daha 1960'larda yumuşama sürecinin etkisiyle Batı ile başlatılan ekonomik açılma süreci demokratik devrimden sonra AB üyeliği ile sonuçlanacaktır.

Bulgar Atlantik derneği eski başkanı olan 7 Ocak 2004'de Edirne'yi sınır ötesi işbirliği maksadıyla ziyaret eden Bulgaristan Dışişleri Bakanı Solomon Pasi 'ye Güneydoğu Avrupa Gazeteciler Derneği (AGD) tarafından basına yaptığı katkılardan dolayı I. Balkan Barış Ödülünü verilmiştir. Törende, Devlet Bakanı Beşir Atalay, Pasi'nin ülkemizde olmaktan duyduğu memnuniyeti dile getirirken Bulgaristan'ın Türkiye ile her alanda iyi ve dostça ilişkiler içinde olduklarını ve bu iyi ilişkileri her zaman devam ettirmeyi amaçladıklarını söyledi. Atalay "Bakan Pasi hem bölge barışına, hem uluslararası barışa, hem de Türkiye Bulgaristan ilişkilerine katkıda bulunmuş bir kişidir. Türkiye ve Bulgaristan tarihin en önemli günlerini yaşıyor. Komşumuzla iyi ilişkilerimizin olmasının nedeni Bulgaristan bugünkü hükümeti ve sayın Dışişleri Bakanındır. Bu bölgede bu barış ödülüne en layık devlet adamıdır." dedi. Ödülü almaktan büyük onur duyduğunu ifade eden Bulgar Bakan Solomon Pasi, bu ödülün kendisi için çok önemli iki anlamı olduğunu belirterek "*Bunlardan biri Türk-Bulgar dostluğunun vurgulanması, diğeri ise bu ödülün gazeteciler tarafından verilmiş olması. Türk-Bulgar ilişkileri açısından 125 yılın en iyi ilişkilerini yaşıyoruz. Bu ödülü Bulgaristan'ın son 15 yılda yaptığı iyi işler adına alıyorum. Bu ödül Türk-Bulgar dostluğunun ödülüdür.*" ¹²⁴ dedi ¹²⁵.

25 Haziran 2005'de yapılan Bulgaristan'da yapılan seçimlerde oy kaybeden ve seçimlerden 3. parti olarak çıkan Saxe Cobuorg Gotha önderliğindeki NDSV bir çok kritere göre seçim öncesi iyi bir performans gösterdi; onun döneminde Bulgaristan'da yılda ortalama yüzde 5'lik büyüme gerçekleştirildi ve ülkeye gelen dış yatırımlar üçe katlandı. Ancak seçimlerde Halk ve Özgürlükler Hareketi (MRF) oy oranını bir önceki seçime göre % 4.5 civarında arttırmış ve üçüncü büyük parti olarak yeniden

122 www.maximum.com/h.print.php,BT:05.04.2005

123 www.mfa.government.bg, B.T. 20.08.2005

124 Vurgular yazara aittir.

125 www.edirne.gov.tr, B.T: 03.04.2005

iktidarında bir partneri olacak konuma gelmiştir. Ancak bu seçimlerde nasyonal sosyalist ve ırkçı görüşlere sahip ATAKA(atak-hücum) ittifakı adıyla bilinen bir grup parti seçim kampanyasını Türk, Çingene,ve Sami karşıtı söylemlere dayandırmıştır.ATAKA İttifakı 4. en fazla oy oranına sahip olmuş “HÖH lideri Doğan ittifakın oy oranını son derece düşündürücü bir gelişme”¹²⁶ olarak yorumlamıştır.Seçim sonrası HÖH’e yüklenen Volen Siderov Partinin Anayasa’ya aykırı olduğunu öne sürmüştür¹²⁷.Ahmet Doğan’ın Türkçe’yi yasa dışı kullandığına yineleyen Siderov, en fazla oy alan ‘Sosyalistleri’ de beceriksizle suçladı. ATAKA ve onun gibi düşünenler ülkede siyasi istikrarın Türklere bağlı olduğu fikrine şiddetle karşılar.Bu noktada Siderov aşırı milliyetçi ve ırkçı söylemlerini daha da fazla arttırarak ülkede yaşayan Türklerin soyadlarına “ov ve ova” gibi Bulgarca ekler konulması gerektiğini söyledi.¹²⁸ Halbuki 2005 yılı içinde gerçekleştirilen Bulgaristan İsim Kanunu değişikliklerine göre, Bulgaristan’da zorunlu verilen Bulgar ismi ile vefat etmiş Türklerin isimleri iade ediliyor. 1 Ocak 1984 ile 30 Kasım 1993 tarihleri arasında Bulgar ismiyle vefat etmiş olan Türk asıllı Bulgar vatandaşlarının Belediyelere ve ya da köy muhtarlıklarına başvurmaları gerekiyor.. Bu prosedür 31 Aralık 2005 tarihinde sona erecek. Aynı kanuna göre isimlerde ov/ova ve ya ev/eva takıları olup olmaması yine evlatların iradesine bırakılıyor. Kanun Bulgaristan Resmi Gazetesinin 96 sayısıyla yürürlüğe girdi¹²⁹. Ancak Siderov’un başında bulunduğu ittifakın hükümete ortak olması durumunda Bulgaristan Türkleri için durum daha geriye gidebilir.Bulgaristan Türkleri aslında Çiftçi ve Toprakla uğraşan insanlardır ve siyasi istikrarın bozulmasını istememektedirler. Zaten Bulgaristan’daki Türk azınlık sorunu ayrılmayla sonuçlanabilecek türden değildir.¹³⁰ Bu nedenle de Türkiye Bulgaristan ilişkileri genel Balkan sorunlarından farklıdır.

Sosyalist Partinin lideri Sergey Stanisev’in kurduğu azınlık hükümeti seçimlerden bir ay sonra güvenoyu alamadı.¹³¹ Bu durum hükümetin ku-

126 27 Haziran 2005 ,*Milliyet Gazetesi*,s.1

127 27 Haziran 2005,*Milliyet*,s.20

128 28 Haziran 2005 ,*Milliyet*,s.18

129 www.turkevi.com, B:T: 10.07.2005

130 Marisol Touraine, *Altüst olan Dünya 21. Yüzyılın Jeopolitiği* , Çev. Turhan Ilgaz, Ümit Yayıncılık, Ankara, 1997, s.68

131 Aşırı milliyetçi Ataka (Hücum) İttifakı, güven oylaması yapılacak yeni koalisyon hükümetinde üyelerinin çoğunluğunu Türklerin oluşturduğu Hak ve Özgürlükler Hareketi’nin (DPS) yer alması nedeniyle meclisin önünde protesto gösterisi düzenledi. Gösteriye yaklaşık 2500 kişi katıldı. İttifakın Volen Siderov gösteride, "Etnik Türk partisi Hak ve Özgürlükler Hareketi'ne (DPS) hayır! İktidarda Türk istemiyoruz!" şeklinde slogan attı. Bugünün Bulgar milliyetçiliği için iyi bir gün olduğunu söyleyen Siderov, "Bugün, Stanisev ile Doğan'ın hesaplarının doğru çıkmadığını gösterdi." dedi. Bulgaristan'da tüm bakanlıklarda Türklerin bulunduğunu, bazı bakanlıklarda sadece

rulamamasının yanı sıra güvenoyu ATAKA içinde de krize neden oldu. ATAKA ittifakından üç milletvekili, 27 Temmuz'da gerçekleştirilen BSP ve DPS tarafından oluşturulacak hükümetin başbakanlık oylamasında 'evet' oyu kullanmaları üzerine partiden ihraç edildi.¹³² BSP'den sonra Ulusal İkinci Simeon Hareketi (NDSV-NMSS) hükümeti kurmak için görüşmelerde bulundu Ancak Siderov'a teklif götüren kimse olmadı. Buna karşı Siderov arandığında "19 numaralı odada bulunacağını ve önerilere açık olduğunu sürekli belirtti."¹³³ Bulgaristan'da uzun süren denemeler ve anlaşmazlıklar sonucu BSP, NDSV ve HÖH partilerinden oluşan Hükümet kuruldu ve Parlamentoda 68 hayır oyuna karşılık 169 evet oyu ile onaylandı. Hükümette Koalisyon Protokoluna göre BSP'ye 8, NDSV'ye 5, Halk ve Özgürlükler Hareketine 3 Bakanlık ayrıldı .Başbakan Sergey Stanişev¹³⁴,in

Türkçe konuşulduğunu vurgulayan Siderov, "Bulgarlara gavur diyorlar. Böyle bir Türk hükümeti istemiyoruz. Başbakan adayı Sergey Stanişev başma fes geçirip Ahmet Doğan'a hizmet etmeye çalışıyor. Buna izin vermeyeceğiz" diye konuştu. Yaklaşık 300 polisin etrafında güvenlik kordonu oluşturduğu mitingde Siderov, erken seçimlere gidilmesini isteyerek, "Erken seçimlerden sonra saf kan Bulgar kabinesi kuracağız" dedi.. Bulgaristan'ın çeşitli kentlerinden gelen, çoğunu yaşlı Bulgarların oluşturduğu milliyetçiler Siderov'un konuşmasını dinlemek üzere, sabah erken saatlerde parlamentoya 100 metre uzaklıktaki Aleksandır Nevski Kilisesi'nin yanında toplandı.Mitingde Bulgar bayrakları ve üzerinde "Vatan hainlerini mahkemeye verelim", "Erken seçim yapılınsın", "Bulgarlar Bulgaristan'ı kurtarın", "Stanişev Yeniçeridir", pankartları taşındı . Mitingden sonra Siderov, teklif edilen kabineye karşı oy kullanmak üzere 20 kişilik grubuyla birlikte parlamentoya gitti. www.setimes.com,B:T: 27.07.2005. Ancak oylamada üç fire verdi.

132 www.setimes.com,B:T: 01.08.2005.

133 1 Ağustos -8 Ağustos Zaman Bulgaristan ,www.zaman.bg,B:T:3agustos 2005

134 Sergey Stanişev 5 Mayıs 1966 yılında Ukrayna'nın Herson şehrinde doğdu. Moskova üniversitesinde tarih doktorasını tamamlayan Stanişev, London'da uluslararası bölümünde ihtisas yaptı.Stanişev, 1995 yılında Bulgar Sosyalist Partisi(BSP)'nin uluslar arası teşkilatında uzman olarak göreve başlar. 1996'da ise partinin genel başkanı seçilen Georgi Pırvanov tarafından aktif siyasete katılması için davet alır. 2000 yılında BSP üst kurul üyesi olur. Bu tarihten sonra Stanişev partinin icra bürosuna dahil edilir ve bir zaman için de partinin dış işleri sekreterliğine yapar. Kısa bir zamanda kariyerinde büyük çıkışlar yapan genç Sergey, 15 Aralık 2001'de cumhurbaşkanı seçilen Georgi Pırvanov'un yerine BSP'nin liderlik koltuğuna oturur. Stanişev 2001'de Ruse (Ruşçuk) bölgesinden milletvekili seçilir ve parlamentoya girer girmez "dış işleri ve Avrupa entegrasyonu komisyonları" üyesi olur. 22 Aralık 2001 tarihinden itibaren BSP parlamento grubu başkan olan Stanişev,. 2005 yılındaki parlamento seçimlerinde ise Bourgas bölgesinden milletvekili seçilir. Kısa bir zaman gazetecilik yapan yeni başbakan'ın babası. 1913 Balkan savaşları sırasında Makedonya'daki Kukuş şehrinde Yunan askeriyesinden kaçarak Bulgaristan sınırına ayak basar ve terkedilmiş bir Türk köyüne yerleşir. Birinci dünya savaşından sonra bu köy Yugoslavya tarafına geçer. Babası Dimitir Stanişev, 1979 yılında Bulgar komünist partisinin merkez komite başkanı olur. Stanişev'in dedesi Makedonya'da, büyük annesi Yunanistan'da, babası eski Yugoslavya'da doğmuştur. Annesi ise Rus ve Alman uyrukludur. Kısaca kendisini Avrupa'nın bir çocuğu olarak gören Stanişev, 34 yaşında Bulgaristan'ı Avrupa Birliğine taşımak amacıyla. www.zaman.bg,B:T: 16.08 .2005

yardımcısı olan Emel Ethem'de Halk ve Özgürlükler Partisinden 25 Haziran'da milletvekili olarak seçildi. Bulgaristan'daki yeni hükümet "Ekonomik Büyümenin, Sosyal Sorumluluğun ve Avrupa Bütünleşmesinin" adı ile anılıyor, Cumhurbaşkanı Parvanov geniş tabanlı bu hükümeti ideolojilerin bir ayara gelmesi olarak nitelendirdi.¹³⁵ 2005-2009 yılları arasında Bulgaristan'ı yönetecek karma koalisyon Parlamentodaki 240 Sandalyeden 169'una sahip bulunuyor. Zaten ABD'nin Bulgaristan Büyükelçisi **James Pardew**, sosyalistlerin önderliğinde bir hükümet ile bağlantılarının şimdiye kadar olduğu gibi olumlu olacağını söyledi.¹³⁶ Koalisyonun öncelikli hedefi Bulgaristan'ın 2007'de gerçekleşecek AB üyeliği için gerekli olan Ceza Yasası da dahil olmak üzere bir takım yasal önlemlerin zaman geçirilmeden gerçekleştirilmesi, bu reformlar vaad edilen sürede gerçekleştirilmezse AB üyeliğinin bir yıl ertelenme olasılığı bulunuyor, tarihinin en derin krizi içinde bulunan AB'nin de fırsat kolladığı¹³⁷ bugünlerde Sonbaharda Bulgaristan'ın üyeliğe hazırlık durumu hakkında bir rapor yayınlanması bekleniyor. Yine Ekim ayında Türkiye ile müzakerelerin başlatılması konusu da AB'nin bir diğer sorununu oluşturuyor, görünen o ki Bulgaristan'ın AB üyeliği son hükümet krizi aşıldıktan sonra Türkiye'ye göre kuvvetli bir olasılıktan öte kuvvetli bir realite olarak görünmekte.¹³⁸

Diğer Güncel Sorunlar Bağlamında İlişkiler

Türk-Bulgar sınırı Karadeniz kıyısındaki Rezve deresi (Mutludere) ağzından başlar ve doğal engellerden oluşan bir siyasi sınır görüntüsü vermektedir.. Yaklaşık 240 kilometre uzunluğundadır. Bulgaristan, Türkiye'ye açılan Meriç depresyonuyla Avrupa ile Ortadoğu arasındaki Türkiye üzerinden işlemekte olan karayolları giriş-çıkış kapısının en işlek olanına

135 www.zaman.bg, B:T: 16.08.2005

136 www.bg-turk.net/ news, B:T: 4 Temmuz 2005

137 Fransız AFP haber ajansı, Bulgaristan'ın 2007 yılında beklenen Avrupa Birliği'ne üyeliğinin, gerekli reformları yerine getirecek bir hükümetin en kısa sürede kurulmaması ve reformların gerçekleştirilmemesi durumunda halinde ertelenebileceğinden korktuğunu yazıyor. AB, yirmiye yakın yeni yasanın kabul edilmesini sağlayacak önemli reformların yerine getirilmemesi durumunda Bulgaristan ve Romanya'nın üyelikleri için "**önlem maddesinin**" uygulanacağını duyurarak bu ülkeleri uyarıyordu. Sofya (Bg-Türk)Bulgaristan Radyosu web sitesi, B. T. 25 Temmuz 2005

138 AB'ndeki Sosyalist Partisi Başkanı(PES) Başkanı Paul Nyrup Rasmussen, " AB genişleme sürecine ilişkin bir soruya " Bulgaristan ve Romanya ile anlaşmalar imzaladık, verdiğimiz sözü tutmak zorundayız, ancak Türkiye'nin durumunun farklı olduğunu belirtti. Müzakereler 3 Ekim'de başlayacak, ama katılım ileri bir tarihe kayacaktır" dedi. www.haberanaliz.com, B:T: 27.06.2005 .**AB'nin genişlemeden sorumlu üyesi Olli Rehn aynı yönde beyanatlarda bulunmuştur.** (vurgular yazara aittir.)

sahiptir¹³⁹.Türkiye Bulgaristan sınırının Türkiye tarafında Yunanistan sınırına daha yakın olan Edirne ve Kırklareli yer almaktadır. Bulgaristan'daysa Svilengrad bulunmaktadır. Sınırların Doğu Bloğunun çözülmesinden sonra birleştirici özelliği ile ön plana çıkmıştır. Bu anlamda "sınırlar" ulusal ve yerel düzeyde etkileşim, ekonomik etkileşim, yasadışı ticaret, kaçakçılık ve insan ticareti veya sınırlar arası işbirliğine neden olabilir Buradan hareketle 16 Nisan 1998'da Antalya'da "Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti, Bulgaristan Cumhuriyeti Hükümeti ve Romanya Cumhuriyeti Hükümetleri tarafından "Terörizm, Örgütlü suçlar, Yasadışı Uyuşturucu ve Psikotrop maddeler, Kara Para Aklama,Silah ve İnsan Kaçakçılığı ve Diğer Önemli Suçlarla Mücadele "Antlaşması"¹⁴⁰ imzalanmıştır. Ayrıca 22 Mart 1999'da Türkiye ve Bulgaristan hükümetleri sınırlardaki mayınlı bölgelerin temizlenmesi için antlaşma imzalamışlardır^{141 142}.

Bir diğer ilişki türü de AB çerçevesinde bütünleşmenin sağlanabilmesi için ortaya konulan sınır ötesi işbirliği¹⁴³ programıdır, bu bağlamda Sınır ötesi bölgeler sınır ötesi işbirliği ile oluşan bölgelerdir. Bu bölgeler aracılığı ile sınır bölgelerinin geliştirilmesine az gelişmiş alt yapının iyileştirilmesine ve kültür alışverişinin sağlanmasına çalışılmaktadır. Sınır ötesi işbirliği çalışmaları ve buna yönelik çalışmalar, Türk-Bulgar ve Türk-Yunan sınırlarında öncelikli olarak uygulanması gerekmektedir. Sınır bölgelerindeki artan faaliyet Edirne ve Svilengrad bölgelerindeki ekonomi ve alt yapı gelişimini hızlandırmıştır. Bu arada sınır bölgesinde Edirne ile Haskova kardeş kentler olmuşlardır¹⁴⁴. 8 Kasım 2003 'de, Yunanistan'ın İskeçe ilinde Bulgaristan, Türkiye ve Yunanistan sınır illeri valilerinin katıldığı bir toplantı gerçekleştirilmiştir. Sınır ötesi işbirliği için adımlar atılmaya başlamıştır Sınır valilikleri arasında bir işbirliği ağı oluşturmayı amaçlayan

139 Turan,a.g.t.,s:119

140 **Resmi Gazete** ,19 Ekim 1998, Sayı 23498,ss. 3-9

141 Nurcan Özgür Baklacioğlu,"Cross-Border Movement Across Turkish-Bulgarian Border "**Turkish Review of Balkan Studies**, Annual., OBIV,Bigart,İstanbul, 2003,p: 219-220

142 Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Bulgaristan Cumhuriyeti Arasında Anti-Personel Mayınların Kullanılmaması ve Ortak Sınıra Yakın Bölgelerdeki Anti- Personel Mayınların Temizlenmesi veya İmha Edilmesi Hakkında Antlaşma, **Resmi Gazete**, 30 Aralık 1999,Sayı 23922,ss.17-21

143 **Sınır ötesi İşbirliği Çerçeve Sözleşmesi**, Türkiye tarafından 4 Şubat 1998 tarihinde imzalanmış ve 1.2.2000 gün ve 4571 sayılı yasa ile onaylanmıştır.Onay şu bildirim ile birlikte yapılmıştır:"İşbu Sözleşme Türkiye'nin diplomatik ilişkileri bulunan ülkelerin yerel yönetimleri ile kurulacak işbirliği bakımından sadece Türkiye'deki özel idareler, belediyeler, köyler ve bu amaçla kurulmuş mahalli idare birliklerinde geçerli olmak kaydıyla hüküm ifade edecektir.**Resmi Gazete**,10 Mayıs 2000 tarih ve 24045 sayılı (mükerrer)

144 [www.bye.gov.tr/yayinlerimiz/ANADOLUNUN SEŞİ/139/AND47.htm](http://www.bye.gov.tr/yayinlerimiz/ANADOLUNUN_SESI/139/AND47.htm),BT:31.03.2005

toplantıda, olası doğal felaketlerde koordinasyon, bulaşıcı hastalıklara karşı alınabilecek önlemler, turizm-kültür ve AB fonlarından yararlanabilme gibi konular çerçevesinde görüşmeler yoğunlaşmıştır. Bir dizi toplantılar sonunda bir ağ merkezi oluşturulması kararı alınmıştır ve 7 Ekim 2004'de ağ merkezinin açılışı yapılırken, INTERREG IIIA¹⁴⁵ kapsamında ortak projeler yürütülmesi kararı alınmıştır. Bulgaristan ile yürütülen programa Türkiye'den Edirne ve Kırklareli vilayetleri Bulgaristan'dan da Yambol, Burgas ve Haskovo illeri bu programa dahildir. Sınır bölgesinin ekonomisini güçlendirmeye, çevre sorunlarının değerlendirilmesine ve kamuoyu duyarlılığının artırılmasına, turizmin geliştirilmesine yönelik, kültürel mirasın önemini vurgulayan ve kültür alışverişini teşvik eden, yerel inisiyatiflerin yeteneklerinin iyileştirilmesi ve geliştirilmesine yardımcı olacak, kalkınma önceliklerinin ortaklaşa tanımlanması amacıyla ortak planlamaya ilişkin ön koşulların oluşturulmasına yönelik projelerin hibelenildiği ve AB'nin desteklediği bu programa sivil toplum kuruluşları ve ilgili tüm yerel inisiyatifler, yerel yönetimler, vakıflar, dernekler, sendikalar, kooperatifler, ticaret, ziraat, sanayi, meslek oda ve kuruluşları, ilk ve orta dereceli okullar, üniversiteler, araştırma enstitüleri gibi kar amacı gütmeyen ve Edirne ile Kırklareli illerinde faaliyet gösteren kurum veya kuruluşlar başvurabilir. Bu kurum veya kuruluşlar Haskovo, Yambol ya da Burgas'da faaliyet gösteren kendileri gibi kar amacı gütmeyen kurum veya kuruluşlarla ortaklık kurarak proje hazırlama olanağına sahiptir ve aynı işleyiş Bulgaristan içinde geçerlidir. Anılan Programı takip etmek için Edirne ve Kırklareli illerinde Yerel Teknik Sekreteryalar (YTS) kurulmuştur.

Ayrıca 19 Haziran'da Bulgaristan'la Türkiye arasında yeni bir sınır kapısı açılmıştır. Temel atma töreni 28 Eylül 2002'de gerçekleştirilen "Hamzabeyli-Lesova"¹⁴⁶ sınır kapısının açılışında Erdoğan bu kapının yalnızca ticari eşya geçişine yönelik olmadığını belirterek "İnanıyorum ki yarından itibaren bu kapıdan dostluk, işbirliği, yatırım, iş, aş ve bölge halkının refahı geçecek dedi.¹⁴⁷ Bulgaristan başbakanı da sınır kapılarının iki ülke arası ilişkilerin gelişmesine katkıda bulunacağını, Türkiye ve Bulgaristan'ın Avrupa'ya yöneldiği bir ortamda bu kapılarının öneminin daha da arttığını vurguladı. Saxe Cobuorg 2004'de Bulgaristan'la Türkiye arasında mal mübadelesinin 1 milyar 857 milyon dolara ulaştığını kaydetti Anılan sınır kapısı yalnızca iki ülke arası araç ve yük trafiğine değil, Türkiye ile

145 program Yunanistan'la ilişkiler çerçevesinde yürütülecektir.

146 Hamzabeyli- Lesova sınır geçiş kapısının temel atma töreni 28 Eylül 2002'de gerçekleştirilmiştir. 1993 yılında Bulgaristan Lesova-Hamzabeyli sınır geçiş kapısının açılması kararını almış, 1997 yılında Türkiye ile Bulgaristan arasında konuya ilişkin bir anlaşma imzalanmıştır. Anlaşma sınır bağlantı yollarını da içermektedir.

147 www.kobifinans.com.tr ,B:T:18 .08.2005

Romanya ve Ukrayna arasındaki geçişlere de kolaylık getirecektir. Ancak Sınır kapısını açıldığından çoğu kimsenin habersiz olduğunu bildiren yetkililer, tanıtımın yetersizliğinden yakınmaktalar.¹⁴⁸ Kapıyı kullanan araç sayısı bir günde yaklaşık 150 civarındadır.¹⁴⁹ Tüm bunların ötesinde Türkiye'nin 1998 yılında uygulamaya koyduğu komşu ülkelerle ihracatı geliştirme stratejisi sayesinde Bulgaristan'a olan ihracatımız 2000 yılında 252.9 milyon dolarken 2004'de 894.3 milyon dolara ulaşmıştır.¹⁵⁰ 2005 yılının ilk altı ayı itibarıyla 539.2 milyon dolar civarında gerçekleşmiştir. Bu noktada ilişkilerin düzelmesi ihracatın artmasına neden oldu. Ancak yine de ihracatın ithalatı karşılama oranı düşüktür.

Sınır ötesi işbirliği sonucu iki tarafın ekonomik ve kültürel potansiyelini ortaya çıkarmakla beraber sınırlar göç olgusunu canlandırmaktadır. Bu noktada eski komünist Balkan ülkeleri arasında bir tek Bulgaristan'ın Türkiye'nin sınır komşusu olması ve buna ek olarak Balkanlarda en fazla etnik Türk'ün yaşadığı ülkenin de Bulgaristan olması Türkiye'nin Bulgaristan politikasının çizilmesinde çok önemli bir unsur olduğu aşikardır.¹⁵¹ Bulgaristan da bu benzer durumların önemini kavramıştır. ABD Nüfus Sayımı Bürosu'na göre Bulgaristan'ın nüfusu 2050 yılına kadar yaklaşık 4,7 milyon kişi azalabilir, ancak farklı kaynaklar şu anda bu rakamı 7,5 milyon ile 7,8 milyon arasında tahmin ediyor. Bu noktada 2006 yılı başında Cumhurbaşkanı Parvanov Bulgaristan'ın en önemli güvenlik sorununun nüfus olduğu yönünde bir açıklama yapmış ve bu yönde çalışmalar yapmasını hükümetten talep etmiştir. Bu talep sonucu Bulgaristan Çalışma ve Sosyal Politika Bakanı Emilia Maslarova başkanlığında bir komisyon öntümüzdeki birkaç on yıl içinde nüfusta belirgin bir azalmaya yol açabilecek bir nüfus krizini önleme amaçlı yeni bir nüfus geliştirme stratejisini 6 Mart'ta açıklamıştır.¹⁵² Bu strateji Bulgaristan'da etnik grupların nüfus artışına dikkat çekmekte ve özellikle iyi eğitim almış kişilerin büyük bir hızla Bulgaristan'ı terk ettiğini rakamlarla kanıtlamaktadır.

Ahmet Necdet Sezer'in 22 Şubat 2006'da Sofya'ya gerçekleştirdiği günlük çalışma ziyaretinde, Bulgaristan ve Türkiye'nin işbirliği ve iyi komşuluk ilişkileri geliştirip sürdürme yönündeki karşılıklı istekleri yeniden vurgulandı ve ziyareti sırasında Sezer, Bulgar mevkidaşı Georgi Parvanov, Başbakan Sergey Stanişev ve Meclis Başkanı Georgi Pirinski ile görüş

148 www.trakyam.net./yazdir.asp?sayfa=haber&id=847, B.T: 24.08.2005

149 Kapıkule Gümrük kapısından 24 saatte yaklaşık 2500 araç işlem yaptırmaktadır.

150 12 Ağustos 2005, Zaman Gazetesi, s. 1 ve 8.

151 Şule Kut, Balkanlarda Kimlik ve Egemenlik, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005, s. 203

152 www.setimes.com/cocoon/setimes/xhtml/tr/features/setimes/features/2006/03/07/feature-01

alışverişinde bulundu¹⁵³. Öte yandan Bulgaristan Savunma Bakanı Vesselin Bliznakov üç günlük Türkiye ziyaretini Mart ayı ortasında perşembe günü tamamladı, bu ziyarette askeri alandaki olası ortak projelerin yanı sıra bu yıl yapılacak iki düzine ortak tatbikat da dahil olmak üzere ikili askeri işbirliği üzerinde duruldu.¹⁵⁴ Bu ziyaretler Türkiye Bulgaristan ilişkilerinin pekiştirilmesinde etkili olmuş ve ileride de benzer ziyaretler olacaktır

İki ülke arası ilişkileri kısa bir süre önce görece sarsan bir olayda henüz bir doğal afet yüzünden yaşandı. Hürriyet gazetesinin haberinde, "Edirne'deki Meriç Irmağı normalde 500 metrekiplük bir akışa sahip olmasına karşın, Bulgaristan'daki Arda Nehri üzerindeki barajların açılmasıyla bu akış 1.800 metrekipe çıkmış ve kentte doğal bir afete zemin hazırlamıştır," ifadesi yer aldı.¹⁵⁵ Bu noktada haberde Ankara'nın Bulgar makamlarını baraj kapaklarını derhal kapatmaya çağırdığı yer alıyordu. Tüm bunlardan dolayı Türk ve Bulgar yetkililer bir sel erken uyarı sistemi kurulması konusunda görüşmek üzere 15 Mart 2006'da bir araya geldiler. Görüşmeler ülkemizin kuzey bölgelerinde meydana gelen yaygın sel afetleri sonrasında gerçekleşti. Türk Ordusu, Meriç, Arda ve Tunca nehirlerinin taşması sonucunda sular altında kalan Edirne ve çevre bölgelerde halkın kurtarılmasına yardım etmişti. Ankara bu noktada Bulgaristan'la benzer olayların gelecekte de yaşanmasını önleyecek bir baraj inşa etmesinde yardım etmek istiyor. Bulgaristan, üç nehir üzerindeki barajların taşmasını engellemek için her zaman yaptığı gibi Salı günü baraj kapaklarını açmıştı. Sonuçta Bulgaristan ile Türkiye arası olası akarsu-taşkın krizi de böylelikle önlenmiş oldu. Ancak Bulgaristan'daki Muhafız blok Afet Yönetim Bakanı Emel Ethem'i istifaya davet etti.¹⁵⁶ Sel felaketinin etkili olduğu olayda Yunanistan da Türkiye gibi Bulgaristan'ı kötü kriz yönetimi ile suçlamıştı.

Sonuç

Türkiye-Bulgaristan ilişkileri, doğal olarak uluslararası ilişkileri etkileyen ya da yönlendiren başat güçlerin Balkan ve Ortadoğu Politikaları'ndan etkilenmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun küllerinden doğan Türkiye Cumhuriyeti dönemin başat güçlerine verilen bir savaşım sonucu ortaya çıkmıştı. Bu noktadan başlayarak Türkiye önce bölgesel platformda komşularıyla olmak üzere iyi ilişkiler tesis etme politikası izlemiştir. Bu ilişkilerin kuruluş süreci önderleri Mustafa Kemal ve Aleksander Stambolyki'dir. İlişkilerin

153 BNR, BTA - 22/02/06

154 AP, BBC, Reuters - 15/03/06

155 Hürriyet, 15 Mart 2006

156 www.setimes.com/cocoon/setimes/xhtml/tr/features/setimes/features/2006/03/15/feature-01

başlangıcına Balkanlar için önemli bir sorun oluşturan Jeopolitik ve sınır sorunları damgasını vurmuştur.

1923-1938 döneminde statüko ve barış yanlısı bir politika çerçevesinde bölgesel güvenlik ilişkileri bağlamında Balkan Politikası izlenmiştir. Ne var ki Balkan Antantı içerisinde Bulgaristan Türkiye'nin çabalarına karşı yer almamıştır. Hatta Antant Bulgaristan'ın revizyonizme kayan politikalarına karşı gündeme gelmiş ve bağitlanmıştır¹⁵⁷. Yalnız bu noktada yukarıda da yinelediğimiz üzere Türkiye'nin Bulgaristan'ı Antanta katmak için gösterdiği çaba ve azmi yadsımamak gerekir. Türkiye bu noktada Büyük güçlerin Balkanlar'da barış ve huzuru bozmasında endişe ediyordu. Yine bu süreçte Balkanlı komşuların birbirini dengeleyen politikaları da dikkati çeken bir diğer unsurdur. Bu noktada Türkiye- Yunanistan ilişkileri bir anlamda Türkiye- Bulgaristan ilişkilerinin de belirleyicisi olmuştur.

Soğuk Savaş döneminde Türkiye'nin Balkan politikası Ortadoğu politikasına göre görece daha az önemli sayıldığından ve Balkanlar'ında da demirperdenin gerisinde kalmasından dolayı Türkiye ve Bulgaristan iki ayrı kutbun müttefikleri olarak ilişkilerini görece ve konjoktüre bağlı olarak ideolojik boyutta sürdürmüşlerdir. Balkan sorunlarından biri olan azınlık sorunları Soğuk Savaşın ilk evresine ağırlığını koymuş ve ilişkilerde gerilim had safhaya varmıştır. Uluslararası konjoktürün de etkisiyle yumuşama döneminde Türkiye Bulgaristan'la iyi ilişkiler tesis etmekte NATO müttefikleri olan Yunanistan'a nazaran biraz geç kalmıştır. Buna en büyük etken Türkiye'nin Ortadoğu merkezli bir dış politika yürütmesi olmuştur. Bir başka deyişle Balkan boyutu ihmal edilmiştir. 1960'ların ortasında ekonomik unsur ön plana çıkmış ve bu bağlantı Türkiye Bulgaristan ilişkilerini olumlu olarak etkilemiştir. Zaten bu yıllarda Türkiye Sovyetler Birliği ile yakın ilişki içindeydi. Ancak uluslararası ortam Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgali ve İran İslam Devrimini 1980'lerde değiştirmiştir. Bu da "Yeni Soğuk Savaş" döneminde Bulgaristan'ın azınlık sorunlarını kötü bir biçimde ortaya çıkarmasına neden olmuştur. Burada Bulgaristan'ın iç dinamiklerinden kaynaklanan sorunları da doğal olarak ihmal etmemek gerekir. Tüm bunlara rağmen 1980'lerin başında da iki ülke arası ticaret yoğun bir biçimde sürmüştür. Ülkeler arasında bağımlı ekonomik ilişkilerin varlığı siyasal sorunların çözümünü kolaylaştıracağı argümanı 1990'ların başında Türkiye Bulgaristan ilişkilerine yansımıştır. Bunda 1980'lerin ortalarında Sovyetler Birliği'nden esen Gorbachev rüzgarlarının Bulgaristan'ı biraz geç etkilemiş olması yatmaktadır. 1980'lerde asimilasyon politikalarına maruz kalan Türkler 1990'larda iktidarın bir partneri haline gelmişlerdir. Bu hassas durum doğal olarak çok önemlidir. Ancak son seçimlerde tüm Avrupa'da

157 Oral Sander, *Türk Dış Politikası*, İmge Yayınevi, Ankara, 1998, s:180

olduğu gibi Bulgaristan'da da aşırı milliyetçi grup ve partiler Bulgaristan'daki Türkler ve diğer azınlıkları tedirgin etmiştir. Ancak yeni hükümetin geç de olsa kurulması umutların yinelenmesine neden olmuştur. 2007 yılında AB'ye girecek olan Bulgaristan ile Türkiye NATO ittifakı şemsiyesi altında bir araya gelmiştir. Demokrasi ve AB kriterlerine uyum çabaları bağlamında Türkiye ve Bulgaristan aynı platform temelinde ilişkilerini yoğun bir biçimde sürdürmektedirler. Bulgaristan ve Türkiye birbirleri için komşu ülkeler olmanın yanı sıra değerli birer ortak konumdadırlar. İki ülke arası iyi ilişkiler geliştirilmesi Balkanlar ve Avrupa merkezli politikaların da geliştirilmesine katkıda bulunacağı muhakkaktır.

AB'nin Genişlemeden Sorumlu Komisyon Üyesi Olli Rehn, de iyi komşuluk ilişkileri ve bölgesel işbirliğinin AB'nin özü olduğunu ve bu unsurların, Balkanlar bölgesinde istikrar ve uzlaşma sağlanması ve siyasi ilişkilerin normale dönmesinde hızlandırıcı bir rol oynadığını ifade etmiştir.¹⁵⁸ Balkan ülkelerinin ortak amacı olan NATO ve AB üyeliği, Adriyatik Anlaşması gibi girişimlerle de kanıtlandığı üzere, ülkeler arasında bağ kurulması yönünde güçlü bir etkidir. Son birkaç yıldır tavırlarda ciddi değişiklikler olduğu ve Balkanlardaki liderlerin artık olayları sadece ulusal çerçevede değil bölgesel açıdan da değerlendirdikleri görülüyor. Ancak önümüzdeki dönemde iyi niyet beyanatlarının ötesine geçilerek belli sorunların çözüme kavuşturulmasının üzerinde durulması gerekmektedir.

Özet: 1923-1945 arası Türk dış politikasında Balkan bakışı ya da politikası özel bir önem arz etmektedir. Makalede Türkiye'nin Balkan politikası bağlamında 1923'den günümüze Türk Bulgar ilişkilerinin irdelenmesi amaçlanmaktadır.

Atatürk dönemi Türk Dış Politikasında Balkan açılımı ön plana çıkarken Türk-Bulgar ilişkileri de bu açılımın önemli öncüllerinden biri olmuştur. Zaten Türkiye'nin Balkan politikasında önemli yer tutan iki devletten biri olan Bulgaristan özel bir öneme sahiptir. Bu önem onun hem sınır komşusu hem de Türk-Yunan ilişkilerini dengeleyici bir faktör olmasından kaynaklanmaktadır.

1930'lu yıllar ekonomik krizin bir getirisi olan II. Dünya Savaşı'na giden yolun belirleyicisi olmuştur. II. Dünya Savaşı'na giden yolda Türkiye ve Bulgaristan'ın rol ve safları ayrılmış ve farklılaşmıştır. Bu ayrılma ve farklılaşmaya rağmen Türkiye'nin Balkan politikasında Bulgaristan'la ilişkiler, sürükleyici ve belirleyici unsur olmaya görece devam etmiştir. Bunu Balkan Antantı'nın kuruluş çabalarında görmek mümkündür. 1939-

1945 arası dönemde, Türkiye'nin II. Dünya Savaşı'ndaki savaş dışı politikasının sürdürülmesinde Bulgaristan'ın konumu özel bir önem arz etmekteydi. Bu dönemde Türk dış politikası yapıcıları Almanya ve SSCB bağlamında ve dengesinde bir Bulgaristan politikası üretmek zorunda kalacaklardı. Türkiye'nin güvenlik endişesi Bulgaristan'dan ya da bir Bulgar saldırısından değil, yayılmacı bir güç olan Almanya'dan kaynaklanıyordu. Tüm bunlara karşın Türkiye ve Bulgaristan 17 Şubat 1941 tarihinde bir saldırmazlık bildirisi imzalayacaklardı. Bu 1925 Dostluk ve 1929 Tarafsızlık Antlaşmalarının bir teyidi niteliğindedir. Bulgaristan'ın 1 Mart 1941'de Mihver devletlere katılması ile Türkiye, Bulgaristan politikasını SSCB yoluyla dengelemeye girişecekti. II. Dünya Savaşı boyunca genelde Türkiye'nin Balkan politikası, özelde Bulgaristan politikası global politikalar ışığında eriyecekti. Savaş sonunda Bulgaristan'da SSCB tandeminde bir yönetim kurulması hem Türkiye'nin Balkan politikasını bölecek ve hatta yok ederek hem de ilişkilerin 1960'lı yıllara kadar buzdolabında ya da kış uykusunda kalmasına neden olacaktı. 1960'larda ilişkiler yeniden oluşturulmuş ve 1989 Doğu Avrupa devrimleri ile yeni bir boyut kazanmıştır. 1990'lar her iki ülkenin de Avrupa Birliği bağlamında çıkarlarının oydaştığı yıllardır. Makalemiz Türkiye'nin Balkan politikası bağlamında Türk-Bulgar ilişkilerinin irdelenmeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Sözcükler: Balkanlar, Türk dış politikası, Türkiye Balkan Politikası, Bulgar dış politikası.

Abstract: Balkan politics presents great importance in Turkish Foreign Policy. This article examined at historical dimension the Turk-Bulgarian relations in the terms of Balkan politics of Turkey.

Opening out to the Balkan in the period of Atatürk in Turkish Foreign Policy has a great importance and relations between Turkey and Bulgaria was one of the priorities of this opening out. Anyway Bulgaria is one of the two countries, which has special importance in Turkey's Balkan Politics. Its importance comes from both being a neighbor and being a factor of balancing the relations between Turkey and Greece. 1930s has been the indicator of economic crisis and the path to the World War II. Path through the World War II roles of Turkey and Bulgaria separated and changed. Despite this separation and changing Balkan politics of Turkey has continued to be a factor of fascinating and determinations in relations with Bulgaria. It is possible to see these present efforts of the Balkan Entente. Between the years 1939-1945 World War II experienced, and continuation of Turkey's position of staying out of the war highly related with the Bulgaria's position. In this period Turkish Foreign Policy makers had to produce a Bulgarian politics in the context of Germany and USSR. Turkey's worry about security was not

because of the Bulgaria or any possible attack from Bulgaria but these worries were arise because the Germany which has the expansionist intensions. Contrary to all these things, Turkey and Bulgaria signed an agreement of non-aggression. This agreement was a kind of approval of the previously signed Agreement of Friendship in 1925 and the Agreement of Neutrality in 1929. With Bulgaria's joining to the Pivotal States in 1 March 1941 Turkey moved to balance its Balkan politics by the way of USSR. During the Second World War Turkey's Balkan politics in generally, Bulgaria politics in particular would have dissolved in the lights of global politics. At the end of the war foundation of an administration of USSR sided in Bulgaria will both divide and destroy the Turkish Balkan politics and freeze the relations until the 1960s. Relations changed in terms of détente policy. After 1989 East European Revolutions, relations between Turkish and Bulgarian got a new dimension. At 1990's the EU factor is more important for every two country. In this article importance and the roles of Turk-Bulgarian relations in the lights of Balkan politics of Turkey will be examined and analysis from the historical perspective

Keywords: Balkans, Turkish Foreign Policy, Turkey's Balkan Policy, Balkan Entente, Bulgarian Foreign policy

TÜRK ULUS İNŞASINA BİR BAKIŞ

Timur KOZİVER*

Çağdaş Türk milliyetçiliği – yani, başka bir deyişle, Türk Dünyasını birleştirme projesi –, şu anda bir sürü ciddi problemle karşı karşıyadır. Siyasal ve ekonomik nitelikteki sorunların yanı sıra Türk milliyetçi düşüncesi için büyük önem taşıyan bazı teorik meseleler de mevcuttur. Böyle teorik meseleler arasında en mühim, en güncel olanlardan biri, milliyetçilik ile dindarlığın arasında bir denge noktası bulma meselesidir. Bu durum ister Türkiye için, ister yeni bağımsız Türk cumhuriyetleri için geçerlidir. Şu anda bizim toplumlarımızda bu konuya iki aşırı yaklaşım gözlemlenebilmektedir. İkisini de çok kısaca nitelmeden önce hemen şunu kaydetmek istiyoruz ki, somut grup veya partilerden çok, belli insan tiplerinden, düşünme tarzlarından bahsetmekteyiz.

Birinci aşırı yaklaşımı ‘milletperestlik’ diye adlandırsak doğru olur. Bu düşünme tarzına sahip insanlar, açık veya gizli olarak milliyetini İslam dininden üstün koymakta, milliyete daha çok önem vermektedirler. Kendi milliyetine adeta tapar gibi bir izlenim bırakmaktadırlar. Bu tip şahıslar, İslam’ı sözde reddetmedikleri halde İslamiyet’i hak din olduğu için değil de Türklerin “milli dini” olarak kabul etmiş benzermektedirler. Farzedelim ki, Türkler zamanında Katolik olmuş olsaydı, bugün aynı şahıslar çok büyük ihtimalle Katolikliği aynı hırsla savunacaktı. Milletperverliğin ötesine geçerek milletperest – yani sonuçta (modernleşen) putperest, - olmanın yanlışlığının ispatı açık ve sabit hakikatlerden ibaret olması nedeniyle bu konu üzerine yoğunlaşmadan hemen öbürüne geçiyoruz.

İkinci aşırı yaklaşım bazı dindar insanlar tarafından sergilenmektedir. Ona göre milliyetin hiç önemi yok, önemli olan ancak ve sadece dindir. Bu tarzda

* Dr., Ahmet Yesevi Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi, Türkistan.

düşünen insanlar, milliyetçiliği Müslüman toplumlarına Batı'dan "sirayet eden" bir "hastalık" olarak algılamakta, "tedavi olmamız" gerektiğini düşünmektedirler. Bu öbür uçtaki görüşü çürütmek için daha sofistike argümanların getirilmesi, daha net analizin yapılması gerekmektedir. Şu yazının yazılış maksadı budur.

Öncelikle, **milliyetçilik** nedir? Bu kavramı sıkça içgüdüsel olarak ya "kendi milletine sevgi" ya da "başka milletlerden nefret" diye anlıyoruz. Oysa milliyet ve milliyetçiliğin özüne bilimsel yaklaşım da vardır. Milliyet ve milliyetçilik hakkındaki bilim dalı¹, üç bilimin – sosyoloji, etnografi ile tarihin –, kavşağında oluşarak 20. yüzyılda Batı'da gelişmiştir. SSCB'de milliyetçilik konusu onyıllarca tabu kaldığı için yeni bağımsız Türk cumhuriyetlerinde bu bilim dalı gelişmemiştir. Türkiye'de ise bazı ünlü teorisyenlerin kitapları Türkçeye artık çevrilmiştir fakat, milliyetbilimin genç bir bilim dalı olması nedeniyle, Türkiye'de de henüz gelişmiş değil. Batılı teorisyenlerin milliyetçilik konusundaki görüşleri, tartışılmaz gerçekler olarak kabul edilemediği halde milliyet ve milliyetçiliğin özünü kavramamıza yardımcı olabildiğine kaniyiz.

Aşağıda milliyetbilim kurucularından Prof.Dr. Ernst Gellner² kuramının kısaca özetini sunmak istiyoruz³. Üzerine yoğunlaşmak istediğimiz sorular, şunlardır: Niçin yaklaşık 17.-18. yüzyıllardan başlayarak önce Batı Avrupa'da, sonradan dünyanın geri kalan kısmında **dil ve kültür birliği**ne dayalı kimliğin önemi dramatik bir biçimde artmıştır? Milliyetçiliğin vatani olarak niçin genellikle Batı Avrupa tanınmaktadır?

Öncelikle, milliyet nedir? En genel ifadeyle milliyet, kitlesel kimliğin bir çeşididir. İnsanın en önemli, en derin psikolojik ihtiyaçlarından biri, mensubiyet ihtiyacı, bir topluluğa mensup olma ihtiyacıdır. İnsan tabiatı gibi, bu da değişmez. Fakat ferdin mensup olabildiği topluluk çeşitleri değişik olabilir: Kabile, din birliği (ümme, cemaat), ırk, modern millet olabilir. Bu değişik kimlikler bazen paralel olarak yanyana yaşayabilir, fakat zaman geçtikçe toplum için önemi ve rolleri değişir; mesela, kapitalizm öncesi devirde kabile ve ümme kimlikleri önemli olur, sonradan milli kimliklerin oluşmasıyla kabile ve din kimlikleri ortadan kalkmaz fakat toplum üzerindeki etkisi azalır. (Aslında, yukarıda değindiğimiz gibi, güncel meselelerden biri, çağdaş Türk kimliğindeki dini ve milli unsuru birbiriyle sağlıklı bir denge haline getirme meselesidir.)

¹ İngilizcesi *Nationalism Studies*, Türkçeye *Milliyetbilim* diye çevrilebilir.

² Gellner E. *Nations and Nationalism*. Oxford, 1983.

³ E. Gellner'in dışında bu konunun bir takım uzmanı vardır: B. Anderson, E.J. Hobsbawm, M. Hroch, A. Smith, H. Kohn, H. Seton-Watson, W. Kymlicka ve diğerleri.

Dikkatle bakılırsa kitlesel kimlik meselesinin, çok büyük ölçüde siyasal sadakat, siyasal bağlılık meselesi olduğu görülecektir. İnsan kendi kendini neyle özdeşleştiriyorsa şuna bağlı olur. M.S. 17.-18. yüzyıllarda – ayrıca Büyük Fransız inkılabı ile ilgili olarak –, Batı Avrupa ülkeleri iki çeşit devrim yaşarlar: sosyal bilinç devrimi ve teknoloji devrimidir bunlar. Şimdi herbirinin üzerinde duraklayalım.

Sosyal bilinç devrimini derken kastettiğimiz, iktidar tabiatı anlayışının değişimidir. Kapitalizm öncesi devirde bütün dünyada hakim iktidar tipi, monarşi olur. Sonra yerini demokrasiye bırakır. Fakat demokrasinin tam olarak zıt anlamı monarşi değil de, diktatörlüktür. Önemli bir nokta şudur ki, monarşinin – mutlak monarşi olsa bile –, diktatörlükten çok önemli bir farkı vardır. Farkı şu ki, yönetilen kitle algılayışında monarşi, kutsal (!) iktidardır. Yönetenin, iktidarını Tanrı'dan, veya, en azından, insanüstü bir güçten almış olduğuna inanılır. Örneğin, Ahd-i Cedid'in meşhur ifadesine göre, "Bir iktidar yoktur ki Tanrı'dan olmasın". Buna göre Avrupa'da kralın tahta oturtulması merasimi, bir kilise merasimidir. İslam alemi tarihinde benzer anlayışı görebiliriz: örneğin, Osmanlı padişahı, aynı zamanda Hz.Peygamberin halifesiydi. Çin ve Japonya'da imparatorun Gök Yüzü veya Tanrı'nın oğlu olduğuna inanılırdı⁴. Benzer örnekler çoğaltılabilir.

İktidarın kutsallığına inanan bir toplum için dindaşlık etkeni, tabiatıyla, son derece büyük önem taşır. İktidarın yönetilen kitle gözünde kanuni olması için, kitle insanının yaklaşık olarak şöyle düşünmesi şart olur: "Bizim inandığımız Tanrı bu kralı/padişahı/imparatoru üzerimize koymuştur, Tanrımız birdir; Tanrıya itaat etme gereği bu iktidara sadık olmalıyız". Bu, kabaca bir ifade olduğu halde işin özünü aşıya yukarı doğru yansıtmaktadır.

Pek iyi bilindiği gibi, Batı Avrupa'da Ortaçağda bilim – ayrıca fen bilimleri –, ile Katolik kilisesi birbiriyle savaş haline gelmiş, şiddetli mücadeleden sonra bilim galip çıkmıştır. Sonuç olarak Avrupa'da – ayrıca Fransız inkılabından sonra –, rasyonalizmin militan türü yaygınlaşır ve çok hızlı dinsizleşme süreci başlar. Avrupalıların Tanrı'ya inancı zayıfladıkça, iktidarın kutsallığına inançları da çürür. Onun yerine iktidar kanuniliğinin yeni bir anlayışı doğar. O yeni anlayışa göre, iktidarın ve iktidar kanuniliğinin kaynağı, halktır. Artık insanüstü bir güç değil de, yönetilen kitlenin kendisidir. İktidar, halk tarafından, yönetilen kitle tarafından seçilmiş ise kanunidir. Seçilmiş değilse en azından halk menfaatleri adına hareket etmesi lazım veya, hiç olmazsa, halk menfaatleri adına ha-

⁴ Japonya imparatoru bu iddiadan ancak 1945 yılında, Japonya'nın II. Dünya savaşındaki mağlubiyetinden sonra vazgeçmiştir.

reket edermiş gibi göstermek zorundadır. Dikkatle bakınca şunu farkedebiliriz ki, 20. asrın bütün diktatörleri – A.Hitler ve İ.Stalin gibi büyüklerinden başlayarak A.Pinoçet ve S.Hüseyin gibi daha ufaklarına kadar –, hiçbiri kendi adına hareket etmemiş. Tersine, hepsi istisnasız halk hizmetçisi imajını bürünmüşlerdir. Bu olay bile, yer alan iktidar anlayışı değişiminin önemli bir görüntüsüdür.

Peki, bütün bunların milliyetçilikle ne alakası var, halkı çok milletli olan ülkeler yokmu diye sorulabilir. Bu noktada Avrupa'nın yaşadığı ikinci devrime geliyoruz – teknoloji devrimine. Bu iki şeyin arasındaki bağlantıyı aşağıda göstermeye çalışacağız. Belli dönemden başlayarak “halk” kavramı sadece “nüfus, kitle” olarak değil de, bir dil ve kültürü paylaşan (bir de soy birliği olan veya, en azından, olduğuna inanılan) insanlar birliği olarak algılanmaya başlar. Bunun asıl sebebi ise teknoloji devrimi olur.

Kapitalizm öncesi devirde insanların ezici çoğunluğu primitif fiziksel işlerle meşgul, yaptığı işler ise değil tahsili, elemanter okur yazarlığı bile istemeyen işler olur. Üstelik, feodal toplumda her insan toplumdaki kendi nişine hayatı boyunca bağlı kalır – köylünün oğlu köylü, papazın oğlu papaz, tüccarın oğlu tüccar kalır, vs. Bir tabakadan başka bir tabakaya geçiş olayları son derece nadir olur. Sonuç olarak, feodal toplumlar için çok kültürlülük, aslında, normal durumdur. Mesela, ortaçağlık İngiltere’de köylüler eski İngilizcenin lehçelerini, soylular Normanca (eski Fransızca) konuşur, papazlar ise Latinceyi kullanırlardı. Bu, klasik bir örnek sayılabilir. Üstelik, feodal toplumlarda sosyal tabakaların arasında da oldukça derin kültür farklılıkları mevcut olur. Bir ülkenin köylüsüne, kendi ülkesinin feodalinden çok, komşu yabancı ülkenin köylüsü kültürce daha yakındı. Devletteki böyle çok kültürlülük ve çok dillilik, ortaçağlık toplumlar için normal durum olup, devlet mekanizmasının doğru düzgün işlemesine engel olmazdı.

Fakat kapitalizm devrine girildikten sonra, teknolojiler geliştikçe durum kökten değişir. Hatta en basit işleri yapabilmek için en azından okur yazar olmak ihtiyacı ortaya çıkar, bu da toplumdaki herkese ortak, herkesin serbestçe anlayabileceği bir dile ihtiyacı doğurur. Aynı zamanda toplumu teşkil eden tabakaların arasındaki sınırlar da gitgide geçilmezliğini yitirir, sosyal tabakalar artık birbirleriyle karışmaya başlar. Sonuç olarak devlet, **bir dil ve kültürün tekeline** muhtaç kalır. Her feodal devletin içerisindeki birkaç kültürün birisi galip çıkar ve diğerlerini ortadan kaldırır.

Yaklaşık aynı yüzyıllarda Avrupa'nın dünya çapında yayılması – büyük coğrafi keşifler ve sömürgecilik devri –, başlar. Bunun sonuçlarından biri olarak en azından teknoloji devrimi, dünya çapında gerçekleşen bir olaya dönüşür. Bu ise

bir nevi zincirleme reaksiyonuna neden olup, az önce Avrupa'da yer alan süreçler başka kıtalarda ana hatlarıyla tekrarlanır ve, böylece, yeni milliyetçiliklerin oluşumu için zemin hazırlanmış olur. Tabii ki, doğulu milliyetçilikler batılı milliyetçiliklerden bir sürü konuda oldukça farklı olur. Yine de, genel şema her yerde aşağı yukarı aynı kalır.

Şimdi yukarıda anlattıklarımızı kısaca özetleyelim. Kapitalizme geçiş döneminde Batı Avrupa toplumları iki tane önemli değişim yaşarlar. Birincisi, **iktidarın kutsallığına** inancın çürütmesiyle iktidarın ve iktidar kanuniliğinin kaynağı olarak **halk** tanınır. Yeni anlayışa göre halkın, kendisini yönetecek olan iktidarı seçme hakkı vardır; öbür yandan iktidar, ancak halk tarafından, yönetilen kitle tarafından seçilerek halka hizmet etmesi şartıyla kanuni sayılabilmektedir. Böylece, iktidarın kendisi artık **siyasal bağlılığın nesnesi** olmaktan çıkarak bu rolü **halka** bırakır. İkincisi, teknoloji gelişmesinden dolayı toplum, bir dil ve o dile dayalı kültürün tekeline muhtaç kalır. Böylece **halk**, ortak dil ve kültürü paylaşan insanlar birliği olarak algılanmaya başlar; bu insanlar çoğu zaman soy birliğine de sahip olur veya olduğu zannedilir. Başka bir deyişle, etnisite (dil, kültür, soy birliği) devletleşir, siyasallaşır; devlet ise etnikleşir. Hem devlet mekanizmasının işlemesi için halkının etnisitesi önceki devirlerde olmayan derecede büyük önem kazanır, hem de şu veya bu halkın kendi kimliğini koruyabilmesi için kendi devletine sahip olması şart olur⁵.

Sonuç olarak, modern **millet** kavramı kalıplaşır ve modern **milliyetçilik** de ortaya çıkar. Milliyetçilik, aslında, siyasal bağlılığın bir çeşididir ki, nesnesi millet olur. Bir milliyetçi için bağlı olduğu temel nesne, hükümet değil de, millettir; hükümete ise ancak millet adına hareket ettiği sürece sadık kalır. Böylece görüyoruz ki, **milliyetçilik** ile **demokrasi**, aslında iki ikiz kardeştir, aynı ağacın iki dalıdır. Şunu da görüyoruz ki, milliyet meselesi, insanların kimlik meselesi olmakla beraber aynı zamanda iktidar meselesidir. Milliyetçilik devrinde dil ve kültür iktidar vasıtası haline gelir.

Yukarıdaki tarihi açıklama ile sergilemek istediğimiz gerçek şu: Milliyetçiliğin, modern dünya realitesinde çok derin kökleri vardır. Milliyetçilik, bir "hastalık" değildir ki "tedavi" olalım. Modern dünyada yaşayarak milliyetçi olmadan edemeyiz, milliyetçi olmadan ne devlet ne de sağlıklı bir toplum kurulabilir. Dikkati çeken bir nokta, İslam aleminde en dini kimliğe sahip devletler

⁵ Tabii ki, önceki devirlerde oluşan her devletin de belli bir etnik temeli vardı. Örneğin, Osmanlı devletinin temeli Anadolu Türkleri olduğu açıktır. Yine de, kapitalizm öncesi toplumlarda etnisite tek başına siyasal bağlılık nesnesi olmaz ve devlet kurumları için de etnisitenin bugünkü kadar büyük önemi olmazdı.

bile aynı zamanda milliyetçi olmak zorunda kalmaktadırlar. Klasik örnek olarak İran İslami Cumhuriyeti getirilebilir. Tamamen enternasyonel olan din gayesi temelinde kurulduğu halde aynı zamanda çok milliyetçi bir devlettir; İran'daki Türk nüfusunun gördüğü kültürel baskılar herkesin malumu. Bu da, bize göre, İranlıların “kötülüğü” veya “ikiyüzlülüğü”nden ziyade, modern bir devlet olarak onların da millileşmek, milliyetçi olmak zorunda kaldığını göstermektedir⁶.

Milliyet meselesiyle ilgili önemli bir anahtar kavram vardır: **ulus inşa projesi** kavramı. Her toplumun millileşme sürecinde devletin – ya da, devletin olmadığı durumlarda, bir aydın tabakasının –, bilinçli katkısı çok önemli olur. Herhangi bir ulus inşasının iki anahtar noktası vardır: **milli tarih yazılımı** ve **dil politikası**. Millileşme politikasında devlet, genellikle iki temel aracın yardımına başvurur: medya ve kitlesel eğitim sistemi⁷. Bu iki aracı kullanarak devlet, toplumun ulusal kimliğini biçimlendirir. Böyle ulusal bilinci biçimlendirme programına **ulus inşa projesi** denir. Bugün var olan milletler ve milli kimlikler, hepsi birer ulus inşa projesinin ürünü olarak vücuda gelmişlerdir. Bazı milletlerin inşası, başka bir deyişle millileşme süreçleri, genellikle tamamlanmıştır; bazı diğerlerinki ise hala sürmektedirler. Milliyetçi, ulusçu olmak, aslında, bir ulus inşa projesinin taraftarı olmaktan başka bir şey değildir.

Ulus inşa projeleri, hepsi aynı derecede başarılı olmamaktadırlar, bazen başarısız kaladabilirler. Örneğin, eski SSCB halklarını “Sovyet halkı” adlı “yeni insanlar birliğine” dönüştürme teşebbüsü, aslında bir ulus inşa projesinden başka hiçbirşey değildi. Başarısız kalan bu deney, bizlere şu gerçeği öğretmektedir ki, milliyet büyük ölçüde inşa edilen şey olduğu halde, projeler çizilmesinin doğal sınırları da vardır: Dilleri, dinleri, ırkları, bütün tarihsel geçmişleri tamamen farklı olan insanları bir bütüne kaynaştırmak imkansız olur, buna dev bir devletin gücü bile yetmeyebilir. Şunu da kaydetmemiz gerekiyor ki, genellikle başarılı ulus inşa projeleri de, hepsi aynı derecede başarılı olmamaktadırlar.

Kanaatimize göre, “Türk dünyası” kavramı da bir ulus inşa projesidir. Son derece perspektifli, verimli bir projedir ki, onu gerçekleştirmek bizim görevimizdir. Türk Dünyası projesinin ilk amacı, bütün Türk topluluklarına – ilk aşamada ise bütün Müslüman Türk topluluklarına –, ortak bir üst-kimliği yarat-

⁶ Bu dediğimiz, İran hükümetinin Türk karşıtı politikasını aklamak anlamına gelmez; Rus klasik yazarı Lev Tolstoy’un “anlamak, bağışlamaktır” formülünü biz kabul etmiyoruz.

⁷ Mesela, ilk Türk milliyetçilerinden İsmail Gaspiralı, gazet çıkarmak ve eğitim sistemini ıslah etmekle işe başlamıştı. Çağdaş ulus inşa teorilerinden habersiz olduğu halde anahtar noktaları gayet isabetli bulmuştu.

maktır. Böyle bir üst-kimliğin oluşması ve kitleler tarafından benimsenmesi diğer sorunların çözümüne de yol açacaktır. Türk Dünyası çapındaki büyük Türk milletinin ulus inşası henüz tamamlanmamıştır, hala devam etmektedir. Bu durum ise milliyet ve milliyetçilik alanına dair konularda bilgili olmak, bu konuya bilimsel açıdan yaklaşabilmek ihtiyacımızı gündeme getirmektedir.

Milletperverliğin ötesine geçerek milletperest – yani sonuçta (modernleşen) putperest, - olmanın, dini bakış açısından yanlışlığını ispatlamak son derece kolaydır: Milliyet ve milliyetçilik, ne kadar büyük ve önemli şeyler olsa olsun sonuçta dünyaya aittir. Allah'a inanan kimse dünyayı ahiretten üstün koymamalı, dünyaperest olup ahiretini harap etme riskine girmemelidir. Bu hakikat açık, sabit ve konuyu kapatmak için tek başına kafidir.

MİLLET, MİLLÎ DEVLET VE ATATÜRK

Şennur ŞENEL*

“Atatürk”ü anlatmak istediğimizde “acaba Atatürk’ün hangi yönünü anlatmak daha anlamlı olur?” sorusu zihinleri meşgul etmeye başlar.

Şüphesiz pek çok konu seçilebilir: Atatürk’ün devlet adamlığı, askerî kişiliği, liderliği, o geniş ve herkese nasip olmayan ufku, veya Atatürk dönemine ilişkin(1938’e kadar) Türkiye’deki yapısal değişikliklerden biri, meselâ çok partili hayata geçişle ilgili Atatürk’ün gayreti, dış politikada takip ettiği siyaset, ilke ve inkılâplarından biri, vs.

Seçilecek konu hangisi olursa olsun bana göre diğer konuların her biri, Atatürk’ün en önemli vasfından yani Milliyetçiliğinden ilham almaktadır, zira Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti düşünüldüğünde akıllarda şu tebarüz etmektedir: Türk Kimliğiyle Dünyaya Kafa Tutan Bir Büyük Önder Ve Bu Değer Üstünde Yükselen Türkiye. Bu konu, günümüzde sıklıkla tartışılan ve muhtelif toplantılara gündem oluşturan “küreselleşme” kavramı içerisinde eş zamanlı ve zıt anlamlı olarak milli kimliklerin önemini de ortaya çıkaran veya çıkarması gereken bir konudur.

Nitekim, Atatürk döneminin tanınmış şahsiyetlerinden biri olan Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Atatürk’ü anlatan bir konuşmasında onun en önemli vasfının milliyetçiliği olduğunu şöyle anlatmaktadır:

“Atatürk’ün çeşitli yönlerinden birini diğerlerine bağlayarak bir sentezini yapmak istediğimiz vakit, bulabileceğimiz en hakim vasfı, Türkçülüğü ve milliyetçiliğidir. Millet, gene millet, daima millet, millî mücadele, millî kurtuluş savaşı, millî irade, millet egemenliği ve nihayet millî eğitim ve millî kültür davranışı... İşte Atatürk’ün dilinden hiç düşmeyen ve ölümünden beş yıl önce O’nu “Ne mutlu Türkiüm diyene” diye sesi kısılırcasına haykırtan slogan hep bu.”¹

* Dr., Gazi Üniversitesi, Öğretim Görevlisi, Ankara.

¹ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, “Atatürk ve Atatürkçülük”, *Atatürk Devrimleri*, I. Milletlerarası Sempozyumu Bildirileri, 1975, s.100.

“Küresel siyaset modernleşmenin kazandırdığı ivmeyle bugün kültür çizgileri uyarınca yeniden şekillenmekte; birbirine benzer kültürlerle sahip halklar ve ülkeler bir araya gelirken, kültürleri farklı olan halklar ve ülkeler birbirlerinden ayrılmaktadır. İdeolojinin ve süper güçler arasındaki ilişkilerin tanımladığı kamplaşmaların yerini kültür ve medeniyetin tanımladığı kamplaşmalar almaktadır. Siyasal sınırlar gitgide kültürel ve etnik sınırlar halinde çizilmektedir”².

Artık günümüzün dünyasında, bir ülkenin içinde yer aldığı ortaklıkları ve düşmanlıkları biçimlendiren temel etken kültürel kimlik olmaktadır: “Hangi taraftansınız?” sorusunun yerini, çok daha temel bir soru, “Kimsiniz?” sorusu almıştır. Her devlet bu soruya bir yanıt vermek zorundadır. Bu yanıt, yani bir devletin kültürel kimliği, o devletin dünya siyasetindeki yerini, dostlarını ve düşmanlarını tanımlamaktadır... Burada, kan ve inanç bağları, itikat ve aile önem kazanmakta; Halklar, tarih, dil, din değerleri ve kurumları kendilerininine benzeyen halklarla bir araya gelmekte; bu özellikler bakımından kendilerinden farklı olan halklardan uzak durmaktadırlar.

Nitekim, 20. yüzyılın başında, bugünkü devletimizin doğuşunu sağlayan Zafer, tamamen Milli Kimliğimize, Milli tarihimize, Türk Milleti olarak bize ait olan bütün değerlerimize sahip çıkmak ve korumak; ve bağımsızlığımızı kazanmak amacıyla yeniden örgütlenme biçimine mecbur kalışımızı ifade eder.

Bu ifade edişin önderi, Milli kimliğe uzun bir aradan sonra hayat kazandıran Mustafa Kemal Paşa olmuştur.

O yine engin ufkuyla, giriştiği siyasî hareketin sağlam fikrî temellere dayanması gerektiğini biliyordu. Çağın millî devletler çağı olduğunu ve demokrasi akımının büyük gücünü anlamıştı³. 1919’da başlayan Türk İstiklal Harbini, Türk Milliyetçiliğinden ve “Millî Hâkimiyet” ilkesinden güç alarak yönetmiş; Türk Devletini, Türkiye Cumhuriyetini aynı ilkeye dayalı olarak kurmuştur⁴.

Bir konuşmasında Atatürk: “Bizim yolumuzu çizen, içinde yaşadığımız yurt, bağrından koptuğumuz Türk milleti ve bir de milletler tarihinin binbir facia ve ıstırap kaydeden yapıklarından çıkardığımız neticelerdir”⁵ demiştir.

² Samuel P. Huntington, *Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması*, Çev. Mehmet Turhan-Y.Z. Cem Soydemir, İstanbul, 2004, s.173.

³ Turhan Feyzioğlu, “Türk Millî Mücadelesinin ve Atatürkçülüğün Temel İlkelerinden Biri Olarak Millet Egemenliği”, *Atatürkçü Düşünce*, Ankara, 1992, s.181.

⁴ Turhan Feyzioğlu, a.g.m, s.181.

⁵ *Söylev ve Demeçler*, c.I., s.405.

Anadolu'da Mustafa Kemal paşa önderliğinde başlayan hareketin fikir temellerini ve yönünü erken teşhis edenlerden İstanbul'daki İngiliz amirali Robeck, Eylül 1919'da Lord Curzon'a gönderdiği telgrafta, milliyetçilerin devamlı olarak, Anadolu'da bağımsız bir Cumhuriyet kurma yolunda ilerlediklerini ve İstanbul Hükümeti ile yapılacak bir Barış Andlaşmasının, milliyetçiler tarafından kabul edilmeyeceği için, bir anlam taşımayacağına dikkati çekmiştir⁶.

22 Mayıs 1919'da İstanbul'a Sadaret Makamına gönderdiği bir raporda:

"Millet yek vücud olup hâkimiyet esasını, Türklük duygusunu hedef ittihaz etmiştir". Bu tek cümlenin içine, Millî Mücadelenin dayanacağı üç temel ilke sığdırılmıştır:

1. Milletin birleşmesi
2. Milletin hâkimiyeti
3. Türk milliyetçiliği

22 Haziran tarihli Amasya tamiminin temel görüşü de **"milletin istiklâlini yine milletin azim ve kararının kurtaracak"** olmasıdır.

Amasya Tamiminden bir ay sonra ise, 23 Temmuz 1919'da toplanmış olan Erzurum Kongresinin 3 Ağustos tarihli bildirisinde "millî irade" sözüne yer verildiği görülmektedir. (Kuva-yı Millîyeyi âmil ve irade-i millîyeyi hâkim kılmak esastır).

Atatürk, Nutuk'da Samsun'a çıktığı tarihteki genel durumu özetledikten sonra millet egemenliğine dayalı şu ifadelere de yer vermiştir:

*"Efendiler bu vaziyet karşısında bir tek karar vardı. O da millî hâkimiyete dayanan, kayıtsız, şartsız bağımsız yeni bir Türk devleti kurmak!... İşte daha İstanbul'dan çıkmadan evvel düşündüğümüz ve Samsun'da Anadolu topraklarına ayak basar basmaz tatbikatına başladığımız karar, bu karar olmuştur"*⁷.

Erzurum ve Sivas'da da millî direniş hareketi bir teşkilâta kavuşturulmağa, ona bir meşruluk temeli kazandırılmağı çalışılmıştır. "Heyet-i Temsiliye" bu ihtiyaçtan doğduğu gibi mücadelenin fikir ve tanıtma yönü de ihmal edilmemiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın Sivas'tan geçerken orada kurduğu gazetenin adı: İrade-i Milliye iken Ankara geldikten sonra da Hâkimiyet-i Milliye adlı gazeteyi kurmuştur. Gazetelerin bu adla adlandırılmaları elbette ki tesadüfî değildir.

29 Ekim 1923'te Cumhuriyet'in ilânı ile Millî hâkimiyet ilkesinin tabîî sonucu sayılabilecek, tamamlayıcı adım da atılmıştır.

⁶ Bilâl Şimsir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, I.cilt, Ankara, 1973, s.104, 1831 sayılı telgraf.

⁷ *Nutuk*, c.I., İstanbul, 1981, s.12

İşte burada, Türk Milletine, son asırda İstiklal Harbi yaptıran ve tarihe zaferle yazılan bu şanlı Mücadelenin esasları olan millet, milliyet, milliyetçilik, milli devlet kavramları üzerinde durmak gerekmektedir.

Millet, her şeyden önce ortak bağları olan insan topluluğudur. Kelimenin menşei Lâtincede "natio"dan gelmektedir. Anlamı, aynı kökten, aynı soydan gelme, demektir. Günümüzde bu kelimenin değişik anlamlar kazanması millîti aynı soydan gelen insan topluluğu demek olan ırk birliği fikrinden ayırmıştır.

Milliyetçilik ise, 19. yüzyılda ideolojisini, prensibini ve enerjisini liberalizmden alan toplumları etkileyen ve dünyanın haritasını değiştiren önemli bir akım olarak karşımıza çıkmakta; milliyet fikri hem duyguya ve akla hem de menfaate hitap etmektedir.

Milliyet, objektif bir ifade ile "herhangi bir esas etrafında toplanan insan topluluğu" olarak ifade edilebilir. Etrafında toplanan bu esas insan topluluklarının özelliklerine göre değişiklik arz edebilir. Bu esas Fransa'da kültür, Almanya'da ırk, Araplar'da dil, ABD'de tabiiyet mefhumlarından ibaret olabilir. İnsan topluluklarının millî olabilmesi için bu esaslardan en az birinin etrafında toplanması gerekir. Buna karşılık bu bağlardan birden fazlasıyla veya hepsiyle birden bağlı topluluklara millet adı verilir.

Yusuf Akçura, millet olmanın esasını, "dil" ve "soy" olarak ifade ederken, Ziya Gökalp ve İ. Hami Danişmend bu esaslara, kültür ve din mefhumlarını da ilâve eder.

Milliyet, bir millete mensup olma veya bir millete bağlı olmak iken Milliyetçilik, milleti yüceltmeye yöneliktir ve millet gerçeğinden hareket eden bir fikir akımı ve çağımızın en geçerli toplumsal politika ilkesidir.

Milliyetçilik millî çıkarları temin amacı ile bir ülke etrafında toplanmayı ifade eder. Çağımızda da milliyetçilik insanları bir gruba veya bir topluma bağlayan en kuvvetli bağ olarak ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla milliyetçilik, milleti oluşturan unsurlara veya değerlere olan bağlılığı da ifade eder.

Milliyet, milletin ortak amaçlarına hitap eden bir anlayışı temsil eder. Millî devletin kurulup gelişmesini sağlar. Milletlerin bağımsızlığı yanında iç ve dış politikalarına yön vererek, millî politika, millî çıkarlar, eşitlik ve millî ekonomi gibi kavramları da geliştirir.

Milletleşme sürecine ilişkin hemen hemen tüm örnekleri erken sanayileşen Batı ülkelerinden derleyen araştırmacıların Avrupa merkezci bakış açısına sahip olmaları sebebiyle, modern millî devletin doğuşuna eş tuttukları milletleşme sürecini, bir anlamda Avrupa ülkelerinin tarihî gelişimlerinin özgül şartlarıyla kısıtlanmış olarak takdim ettikleri rahatlıkla söylenebilir.

Bizde ve batıda millet olma ve bunu devletleştirme geleneği birbirinden farklı seyir takip etmiştir. Bu hususta İsmail Hâmi Danişmend, Türklerde millet ve milliyetçilik akımının ve şuurunun diğer milletlere nazaran öncelik teşkil ettiğini; bunun da Türk camiasını başka cemiyetlere tekaddüm ettirdiğini söylemektedir⁸.

Batıda siyasî ve sosyal bütünü ifade eden bir kavram olarak millet sözcüğü 16. Yüzyıldan itibaren kullanılmaya başladığı halde bizde millet oluş devleti organize etmiş ve millet kavramı Türk tarihinin başlangıcından itibaren, şuurunda olunan ve yaşatılan değer olarak varolmuştur. Türk adı millet adı olarak ve Türkçe ile ilk kez Orhun Abidelerinde geçmektedir. Yazıtlarda geçen Türk milleti, töresi ile, medeniyeti ile ve diğer kültür özellikleri ile anlatılıp, tanıtılmıştır. Prof.Dr. Muharrem Ergin yazıtları , “Türk Milliyetçiliğinin temel kitabı” olarak nitelemiştir.

Millet ve milliyet kavramlarının kabulüyle hâkimiyetin millete aidiyeti hususu medeniliğin üst basamağını teşkil etmiştir.

Milliyetçiliğin Avrupa’da bugünkü siyasî anlamdaki niteliği ile ortaya çıkışı 1789 Fransız İhtilâli’nden hemen sonra olmuştur. İdeolojisini prensibini ve enerjisini liberalizmden almıştır. Liberalizmin fertler için önerdiği hürriyet ve eşitlik, zamanla milletlerin hürriyeti ve milletlerin eşitliği şeklinde yorumlanmaya başlamıştır. Bu hareketin özünde millet gerçeğini kabul etme ve fertte bir millete mensubiyet şuurunu uyandırma fikri de vardı.

Bununla birlikte Avrupa’da, 1789 ihtilâli sonrası doğan millet ve milliyetçilik gerçeğinin Türkler içinde aynı seyri takip ettiği veya aynı neticeleri ortaya koyduğu söylenemez. Türk milliyetçiliği Fransız İhtilâli’ne ve onun sonuçlarına dayanmamıştır. Türk milliyetçiliği yanlış bir tespitle 1789 Fransız İhtilâli temeline oturtulduğunda Türk tarihi ve Türk kültürü gibi tarihî gerçekler inkâr edilmiş, Bilge Kağan’ın Orhun Abideleri’nde ortaya koyduğu 730’lu yılların Türk milliyetçiliği fikri görmezlikten gelinmiş olur.

“Türklerin Anadolu’ya gelmeden önceki yaşayışlarıyla ilgili olarak bilinen bir özellik “Türklük” bilincinin çok eski devirlere kadar gittiğini bize bildiren vesikaların mevcudiyetidir. Orhun anıtlarında Türklüğe verilen önem, Türklerin üstün niteliklerinden bahsedilmesi bunun örneklerinden birini tekil eder. Ali Şir Nevai’nin 6.asırda Türk dilinden bahsettiği zaman bunu Türkleri birleştirmek için bir vasıta olarak kullanmasından kıvanç duyduğundan bahsettiğini biliyoruz. Batı’da ise bir “Germenlik” ve “İngilizlik” şuuruna 13.asırdan önce hiçbir şekilde rastlanmamaktadır”⁹.

⁸ Hamza Eroğlu, *Atatürk ve Milliyetçilik*, Ankara, 1992, s.47.(Bkz.H. Fikret Kanat, *Milliyet İdeali ve Topyekûn Millî Terbiye*, Ankara, 1942, s.44.)

⁹ Şerif Mardin, *Türk Modernleşmesi Makaleler-4*, İletişim yay., İstanbul, 1992, s.350.

"Millet" olma çabasında ilk başarıları İngiltere ve Fransa göstermiştir. Egemen millet ve devletin bir arada ve aynı hızla tarih sahnesine çıkmalarına bu devletler iyi bir örnek teşkil ederken, egemen devletin, milleti oluşturması örneğinde Avrupa dışında ve ekonomik çıkarlardan kaynaklanan iç savaşlar sonucu ortaya çıkan ABD yer alır. Millet devletten önce oluşması ise Balkanlarda ve Tuna boylarında görülmektedir¹⁰.

Osmanlı aydınlarının Fransız İhtilâli'yle ortaya çıkan fikirlerden hemen etkilendiğini söylememiz doğru olmaz. Öncelikle, eşitlik, hürriyet ve millet gibi fikirler Osmanlı'da birer hukuk teriminden ibarettir. Hürriyet esaretin zıttı olan bir kavramken Osmanlı topraklarında esaret içinde yaşayan bir zümre yoktur. Ayrıca Avrupa'daki gibi sınıf ayrılıkları (soylu, rahip, burjuva, köylü) da mevcut olmadığı için eşitlik kavramı da, önem arz etmemektedir. Millet kavramına gelince Osmanlı Devleti'nde halk Müslim, gayrimüslim ve ehl-i kitap olarak üç kısma ayrılmış; inanç birliği (ümme) esasına göre bir arada yaşayan insanlar için milliyet sınırları belirsiz bir mefhum olarak kalmıştı.

Çok geçmeden Osmanlı Devleti'ne bağlı gayrimüslim tebaa milliyetçilik cereyanına kapılacak ve Osmanlılık ideolojisi terk edilecektir. Bu ideoloji yerini kısa süreyle İslamcılık akımına bırakmışsa da II. Meşrutiyetle birlikte devletin yönetimine hakim olan görüş Türkçülük olacaktır.

II. Meşrutiyet ile birlikte İttihat ve Terakki Fırkası'nın Türkçülüğe destek vermesi, I. Dünya Savaşı döneminde Türkçülük akımına tamamen siyasî bir mahiyet kazandırmıştır. Ziya Gökalp o günlerde etkin fikirler olan Batıcılık ve İslamcılık, Türkçülük fikriyle birleştirerek harekete yeni bir üslup kazandırdı. Türkçülük fikri Turancılık fikrinin gelişmesinde etkili olmuştur.

Türkçülük ilhamını kendinden önceki ideolojilerin aksine ilmî çalışmalardan ve Türk tarihinin derinliklerinden almıştır. Türkçülüğü bir fikir hareketi olarak ortaya çıkaran neden ise hiç şüphesiz devrin sosyal ve siyasal şartlarıdır.

18. yüzyılda Avrupa'da müstakil bir disiplin olarak ortaya çıkan Türkojji ilmi, Osmanlı aydınlarını etkilemiş bunun yanı sıra batılıların uygulamaya çalıştığı "Şark Politikası" vasıtasıyla bölücülüğü ve ayrılıkçılığı desteklemesi Türkçülük fikrinin öncelikle entelektüel seviyede doğmasına yol açmıştır.

Türkçülüğün başlangıçta devletin çok unsurlu yapısı içinde bir aksiyon hâline gelmesi elbette düşünülemezdi. Ama ilk kıpırtılar da fikrî alanda meydana geldi. Osmanlı Devleti'nin Dili olan Türkçenin Arapça ve Farsça kurallarla genişlemesi konuşma ve yazı dili arasında çelişki meydana geti-

¹⁰ M. Çağatay Özdemir, "20. Yüzyıl. Sonunda Millî Devlet ve Kimlikler", *Tarih Boyunca Anadolu'da Türk Nüfus ve Kültür Yapısı*, Ankara, 1995, s.116 (H. Millas, "Ulusçuluk ve Yunanistan Örneği", *Marksizm ve Gelecek*, 2, 1994, s.68)

riyordu. Bu dönemde Türk aydını pozitif ilimlerden aldığı güç ile dilde sadeleşmeyi savundu ve bu sebeple de Türkçülük hareketi ilk olarak dilde Türkçülük biçiminde ortaya çıktı. Namık Kemal, Ahmet Vefik Paşa, Şinasi, Şemseddin Sami, Necip Asım gibi isimler dilde Türkçülüğün önderi oldular. Milliyet fikrinin canlanması Türkçülük fikrinin de doğup gelişmesinde etkili olmuştur. Sonraki yıllarda Türkistan'dan ve Karadeniz'in kuzeyinden gelen Türkler, Osmanlı aydınları ile münasebete geçince Rusya'daki gelişmelerin de etkisi ile Türkçülük siyasî bir boyut kazanmıştır. Ahmet Ağaoğlu, Hüseyinzade Ali, Gaspıralı İsmail ve Yusuf Akçura Türkiye'nin dışından gelip bu akımın önde gelen isimlerinden olmuşlardır.

I. Dünya Savaşı'nda Türkçülük fikri, Almanların Orta Doğu politikalarına uygun düştüğü için büyük destek gördü. Alman desteğinin bu denli güçlü olmasının sebebi, İslâmcılık fikri kadar Türkçülük fikrinin de Çarlık Rusyası ve İngiltere'ye karşı bir tehdit unsuru olarak fonksiyon icra etme düşüncesinden dolayı olsa gerektir.

Milliyetçilik, bütüncü bir düşünce olmakla beraber dayandığı iki temel kaynak yüzünden iki ayrı düşünce tarzı şeklinde tezahür etmiştir. Bunlardan birisi kaynağını tarihten alan "Tarihi Milliyetçilik", diğeri ise merkezinde ferdin bulunduğu "Liberal Milliyetçilik" anlayışdır.

Tarihî milliyetçiliğin kaynağı tarihtir. Kuvvetini tarihten alır. Millî vasıflar üzerinde ısrarla durur, milletlerin çeşitliliğini, farklılığını ve çokluğunu kabul eder. Bunun için kendini mazinin keşfinde arar. Bunu yaparken de romantizmin etkisinde kalır. Din, dil, gelenekler, tarih, kültür gibi unsurlar önem kazanır. Liberal Milliyetçilik ise maziye, ön yargılarla, geleneklere, dine, ferdi sınırladığı gerekçesi ile karşıdır. Bu nedenle yüzü maziye değil geleceğe dönüktür. Kendini istikbalde ispatlamaya gayret eder. Bu tür milliyetçilik yakın çağda geçerli olmuş, özellikle millet niteliği taşımayan toplumlar nazarında, bu tür liberal milliyetçilik makul sayılmıştır.

Mustafa Kemal Paşa'ya göre milliyet kavramının temelinde milleti meydana getiren fertlerin bağımsızlıkları yer almaktadır. Bu bağımsızlık insanların karşılıklı ihtiyaçlarından doğan bağlar ile sınırlandırılmıştır. Onun düşüncesinde "milliyet meseleleri" kişisel ve müşterek özgürlük meselesidir.

Millî Mücadele'nin arefesinde Türk milletinin, devletini ve bağımsızlığını koruyabilmesi onu devam ettirebilmesi ancak kendi varlığının bilincine ermesi ile yani Türk milliyetçiliğine sarılmakla mümkün olduğunu çok acı tecrübelerle anlaşılmıştı.

"Benim hayatta tek öğünç kaynağım, servetim, Türklükten başka bir şey değildir" diyen Mustafa Kemal, Osmanlı Devleti'nin çöküş nedenlerinden

birinin de kendi öz benliğini terk etmiş olmasından kaynaklandığını ileri sürmektedir.

Mustafa Kemal bu görüşünü şöyle dile getirir: "Biz milliyet fikirlerini tatbika çok çeşitli topluluklar hep millî inançlarına sarılarak, milliyetçilik idealinin gücü ile kendilerin kurtardılar. Kuvvetimizin zayıfladığı anda bizi hor ve hakir gördüler. Anladık ki kabahatimiz kendimizi unutmuş olduğumuzmuş. Dünyanın bize saygı göstermesini istiyorsak ilk önce biz kendi benliğimizi ve milliyetimize bu saygıyı, hissî, fikri ve fiili olarak, bütün davranış hareketlerimizle gösterelim.

Atatürk'ün yaptığı bir tanıma göre "Millet dil, kültür ve ideal birliği ile birbirine bağlı vatandaşların oluşturduğu bir siyasî ve içtimaî heyettir".

Yine Atatürk'e göre milletin en kısa tanımı şudur : "Aynı harstan olan insanlardan oluşan topluma millet denir".

Atatürk, milliyetçilik anlayışının temel felsefesini 1933 yılında Onuncu Yıl Nutku'nda tam olarak ifade etmektedir ;

"Daha az zamanda daha büyük işler başaracağız. Bunda da muvaffak olacağımıza şüphe yoktur. Çünkü, Türk milletinin karakteri yüksektir. Türk milleti zekidir. Çünkü Türk milleti milli birlik ve beraberlikle güçlükleri yenmesini bilmiştir. Ve çünkü, Türk milletinin yürümekte olduğu terakki ve medeniyet yolunda, elinde ve kafasında tuttuğu meş'ale , müspet ilimdir.

Bugün, aynı inanç ve katiyetle söylüyorum ki, millî ülküye, tam bir bütünlükle yürümekte olan Türk milletinin büyük bir millet olduğunu bütün medeni âlem, az zamanda, bir kere daha tanıyacaktır.

Asla şüphem yoktur ki, Türklüğün unutulmuş büyük medenî vasfı ve büyük medenî kabiliyeti, bundan sonraki inkişafı ile, âtinin yüksek medeniyet ufkunda bir güneş gibi doğacaktır".

Türk milliyetçiliğinde esas olan, "millî karakter" in teşekkülü meselesidir. Ne üstün ırk nazariyesi ne de azınlık ırkçılığı önemlidir.

Türk milliyetçiliği millî birlik ve beraberliğin sembolüdür.

Atatürk'ün milliyetçilik anlayışı ülke ve millet bütünlüğüne önem vermekte; çağdaşlaşmayı amaçlamakla medeniyetçiliği vurgulamaktadır. Her türlü mezhep ayrımcılığı, ırkçılığı ve sınıf kavgasını reddeder; Millî dayanışma ve sosyal adaletten yanadır.

M.Kemal'in Milliyetçiliği vatan kavramı ile içiçedir.

Mustafa Kemal'e göre kendisini Türk hisseden herkes Türk'tür. Ancak sosyolojik manada hissiyata dayalı bu kabul, batıdan farklı olarak kültür birliğine dayalı olan anlayışı ifade eder. Bu tarz bir hissiyatta, her türlü boy,

aşiret, kabile ve kavim asabiyetinin üstünde bir manevî ve kültürel mutabakat olan Türk milletine mensubiyet şuuru ön plânda yer almaktadır.

Türk kimliğini, müştereklerinizin esası kabul etmek kaydıyla Türk toplumunda etnik kimlik ve mezhep çatışmalarının tekrarlanmaması, kasıt ve kışkırtmalarının yeni ayrımcılıklara yol açmaması için sahiplenilmesi ve yaşatılması vazgeçilmez şarttır.

Türk milliyetçiliği Türk milletinin gözüyle olayları görmek ve değerlendirmek zihniyetini ifade etmektedir. İster Türkiye içinde olsun, ister Türkiye dışında olsun, cereyan eden her olayın Türk milletine zarar getirmemesini istemek, düşünmek ve bunun için çalışmak duygusu ve şuuru, Türk milliyetçiliğinin bir başka ifadesidir denilebilir.

Bunun yanı sıra Türk milletinin evrensel gelişme ve değişmelerden azamî ölçüde yararlanmasını istemek; ve bunun için çaba harcamak Türk milliyetçiliğinin bir gereği olarak görülmelidir.

Bugün Türkiye, Atatürk'ün vizyonunun esasını oluşturan hedefleri, önemli ölçüde yerine getirmiş ve eksiklerini de süratle giderme yolunda ciddi çabalar göstermektedir. Bunlar, evrensel hukuka uygun bir demokrasi standardı, yaratıcı sinerjiye dayalı optimum bir denge, hem iktisadi hem de siyasal alanda yarışma ve liyakat esasına dayalı, girişlerin ve çıkışların serbest olduğu bir ekonomik ve politik sistemin inşası; mali sistemde çağdaş normlar; böylece üretimde verimlilik, dağıtımda etkinlik, bölüşümden de adaletin sağlanması olarak özetlenebilir. Bu hedefler sağlanırken, milli hassasiyetlerin asla geri planda kalmasına müsaade edilmemelidir.

Millet oluş ve milli kimlik şuurunun sürekliliği hususunda basın-yayın organları, görevlerinin sorumluluğunu taşımaları ve üzerlerine düşeni yapmalıdırlar. Millet moral değerlerini, gelenek ve göreneklerin iyi özelliklerini sürdüreceği programlara yer verilmeli; Türklük-Türkiyelilik; azınlık-çoğunluk gibi sun'î tartışmalar yaratılmamalıdır. Millî meseleler canlı tutulmalı; dün ile bugünün irtibatı hafızalarda korunmalıdır.

“THE OTTOMAN’S ISTANBUL” BY JUAN GOYTISOLO, THE JEWS AND THE OTHER MINORITIES

Şebnem ATAKAN*

Anatolian history, culture and life in general has always attracted the writers and the travellers. Among them, Jean-Claude Berghet in his book *Le voyage en Orient*, Alphonse de Lamartine in his book *Voyage en Oriente*, Lady Montagu, in her book *L' Islam au peril des femmes*, Cristóbal de Villalón in his book *Viaje de Turquía*, Vicente Blasco Ibañez in his book *Oriente* tried to analyze the life in the Ottoman Empire as well as in the capital of İstanbul.

The Spanish writer Juan Goytisolo (1931 -) who has visited İstanbul many times wrote his impressions about the city in his book “The Ottoman’s İstanbul” and described the life of the city from different angles.

Goytisolo was a great admirer of Eastern and Islamic culture. One of the publishing houses ordered the writer a book called “The Historical Cities” which would include Paris, Rome, London and İstanbul. Goytisolo who has visited İstanbul many times, already knew the city’s history and its touristic life, he has tried to write the richness as well as the rise and the fall of the Ottoman Empire. The daily life, the palace, the harem and among other things he also devoted his studies to the life of the minorities, the Janissary corps and the slaves. Among his other interests were Covered Bazar, Galata, the Turkish baths and even the graveyards. In his book he tried to describe those places with his distinctive style. This was no longer a book about the touristic guide of the city, it was a thorough analysis of the Ottoman Empire.

İstanbul, throughout history has always been a meeting place of many cultures and religions. Muslims, Christians, Jews, Armenians thanks to the tolerance of the Sultan lived peacefully in this city. Like the Sultan the people of the city showed the same tolerance to the minorities. One could easily see this harmony in the following examples. When there was a

* Dr., Ankara Üniversitesi, Öğretim Üyesi, Ankara.

robbery in the neighbourhood, the neighbours discreetly would collect money with their own free will to cover the damage. Those who were in need used to receive help and care from their neighbours. One of the travellers like Bertrandon de la Brouquiere discovered the unique character of the people of Istanbul which he has not seen in other parts of Europe. Finally he wrote the following: *The people acted with good intention and were helpful to one another. They used to invite the poor to their table by offering their food. In our country we would never seen such scenes.*¹

Goytisolo, in his book, "The Ottoman's İstanbul" analyzed the rise and the fall of the Ottoman Empire in XVI, XVII, XVIII centuries. But in this book he was more interested in the life of the minorities living in the city of İstanbul.

After the conquest of İstanbul by Mehmet II the "Conqueror" in 1453, Ottoman Empire reached to its climax. During the period of Soliman the "Magnificent", Sinan, the famous architect has built magnificent mosques which can be compared to the monuments in Europe.

After the conquest, the Christians and the Greeks moved to the out side of the city walls, they settled in Golden Horn, Galata and Pera. In XVI century, the minorities belonging to different religions lived together peacefully. They were free to practice their religion and speak their native languages. There was no hatred. The rights of the minorities used to be protected by the Sultan. The minorities prayed only a reasonable amount of tax.

In the early years of the conquest, the Turks used to wear yellow, the Armenians red and the Jews black shoes. In later years the minorities were no longer discriminated. The tolerance shown to the minorities were admired by the Europeans. Jewish people living in Spain didn't see the same tolerance. They refused to be converted into Christianity and under pressure of Inquisition were forced to leave the country. The others changed their religion and stayed in Spain. Catholic Queen Isabel and King Ferdinand's decree published on 31 March 1492 forced the Jews to immigrate. The Jews first settled in Salonica and Edirne. Later on they moved to İstanbul and contributed greatly to the social and economic life of the Ottomans. The Jewish received great support and understanding by the Sultan Bayazıt II. A Jewish writer described this period with the following words: *The Sultan gave instructions to his men to help and protect the rights of the Jews and not to force them to leave the country.*²

¹ Juan Goytisolo, *Estambul Otomano*, (*Osmanlı'nın İstanbulu*, Translated by Neyyire Gül Işık), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2002, p.71

² Eva Groepfer, *İslam ve Osmanlı Dünyasında Yahudiler*, Belge Yayınları, İstanbul 1999, p.31

Juan Goytisolo, in his book, "The Ottoman's Istanbul" described the immigration of the Jews by quoting the words of Pedro de Urdemalas (Viaje de Turquia) : *The Jews were of their own kind. Majority of them were immigrants from Iberian peninsula. As a result of disgraceful treatment by the Catholic Kings of Spain, they found a new home in the Ottoman land where they were treated equally and their rights were protected by the Sultans. They were good entrepreneurs with good education background later years, they occupied important positions in the Ottoman hierarchy.*³

Those Jews "Sefardi" immigrated from Spain were not to first group immigrating to Anatolia. Before them in 1394 Jews from Germany and France and in 1394 Jews from Hungary, Italy and Sicily moved to Anatolia. The Sephardies settled in the neighbourhood of Yeni Camii (The New Mosque) in Istanbul. During this period the Ottomans were engaged more in politics, army, state and religious affairs rather than business and trade. Whereas the Jews were interested in banking, trade, and medicine. They were mostly traders, artists, translators and merchants. As a privileged class of the country, they were far more superior than Greeks and the Armenians. The Greeks were translators and traders, the Armenians were engaged mostly in small handcraft business.

As it was mentioned by Goytisolo in his book, the first printing house was established in 1494 by the Jewish immigrants from Iberic peninsula. Later on a new metal dissolution and weaving techniques were introduced. They also introduced a new way of living, there was some similarities in their cuisine and even there was some resemblance between the ezan and the prayers in the Synagogs. Words such as "palabra" which means "nonsense" was adopted in the Turkish language.

The Ottomans also treated equally the slaves brought from Africa. The slaves serving for many years, after getting old were paid well and they were considered equal and free citizens like others.

Today there is a decrease in the number of Jews living in Istanbul. Writer Mario Levi, Turkish citizen of Jewish origin in his writings he was questioning the Jewish presence in İstanbul: Was this presence an integration or assimilation? He argued on this point and came to this conclusion: *I have always considered myself an immigrant. My Jewish identity sometimes reflects the realities of the past. I know that the road I am following will be more meaningful with the this reality.*⁴

³ Estambul Otomano, p.67

⁴ Mario Levi, *Bir Yaz Yağmuruydu*, Doğan Kitap, İstanbul 2005, p.174

The travellers like Chardin, Lucas, Tournefort, Niebuhr, Tavernier wrote in their writings the despotism and the intrigues of harem, the cruelty of the Janissary corps. On the other hand, Lady Montagu, from a women's point of view, wrote the life of women in harem but did not mention anything about the life of women in Anatolia. On the other hand, Spanish traveller and writer Juan Goytisolo who wrote his "neutral" thoughts in his book "The Ottoman's Istanbul" he was able to describe the rise and fall of a great empire which ruled the Eastern world.

Key words: *Ottoman Empire, Istanbul, Juan Goytisolo, history, minorities, traveller, immigration*

YUGOSLAVYA-MAKEDONYA'DAN TÜRKİYE'YE 1952-67 "KİTLESEL" GÖÇÜ VE BURSA'DAKİ GÖÇMEN KESİMİ

Halim ÇAVUŞOĞLU*

Giriş

Türkiye; Osmanlı'nın dağılma ve çökme, Cumhuriyet'in ise kurulma ve yükselme süreçlerine paralel olarak (1988-1991 arasında Irak'tan sığınan ve bir süre sonra geri dönen 460-500 bin arasındaki göçmen hariç)¹, en son 1989'da Bulgaristan'dan gelen 300 bin göçmenle² birlikte, iki yüzyılı aşan bir süreyle çevre bölgelerden, özellikle de Balkanlar'dan yönelen "kitlesele" göçlerin hedefi olmuştur. Söz konusu bölgelerin ve Balkanlar'ın (Osmanlı öncesinden itibaren bölgede bulunan küçük Türk topluluklarına ek olarak), Anadolu'dan Türkmen gruplarının gelerek yerleştiği/getirilerek yerleştirildiği topraklar olduğu dikkate alındığında, bu göçleri hareketlilik tipi açısından kısmen de olsa "vatana dönüş" (repatriation) veya "dönüş göçü" (return migration) nitelenebilir³. Anadolu topraklarına bu çerçevedeki ilk göç hareketi, 1785-1800 döneminde Balkanlar, Kafkasya ve Kırım'dan gerçekleşmiştir⁴.

Türkiye'ye, 19. yüzyılın sonlarından itibaren yoğun göç veren çevre bölgelerden biri de "Yugoslavya-Makedonya" topraklarıdır⁵. Bu topraklar içinde ve bu topraklarla Osmanlı'nın henüz egemen olduğu Balkan toprakları arasında, kısmen de Anadolu toprakları yönünde, Osmanlı'nın "Müslüman" ölçütüne uygun ilk "kitlesele" göç hareketleri 1877-78 Osmanlı-Rus savaşıyla ("93 Harbi") başlamış⁶, 1912-13 Balkan Savaşı'yla da ağırlıklı olarak Anadolu toprakları yönünde devam etmiştir⁷. Söz konusu topraklardan son "kitlesele" göç hareketi ise Cumhuriyet'in "Türk soyundan

* Dr., Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü Öğretim Görevlisi, Ankara.

olan veya Türk kültürüne bağlı bulunan”⁸ ölçütüne uygun olarak, 1952-67 döneminde tamamen Anadolu toprakları yönünde gerçekleşmiştir.

Osmanlı'nın ve Cumhuriyet'in yukarıda geçen göçmenlerle ilgili ölçütlerin, birbirinden ayrı ve farklı içerikte sosyo-kültürel yapılara dayandığını, ayrı ve farklı içerikte sosyo-kültürel bütünleşme çabalarına karşılık geldiğini ve her birinin kendi içinde tutarlı ve kaçınılmaz olduğunu vurgulamakta yarar vardır. Ölçütlere uygun olarak, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemi göç hareketlerinin başlıca ortak yönü, *Türk soyundan olmayanlara da göç olanağı tanımış olmalarıdır*. Yalnız Cumhuriyet'e ait ölçüt, Türk soyundan olmayanların *Türkler'le biyolojik ve/veya kültürel olarak bütünleşmiş bulunmalarına* dikkat etmekte iken, Osmanlı'ya ait ölçütte böyle bir dikkat söz konusu olmamıştır. Bununla birlikte, Osmanlı'nın “Müslüman” ölçütü yine de tarihi, etnik ve kültürel olgular nedeniyle, bu dönem göçlerinin de Cumhuriyet'in ölçütüne çok yakın bir içerikte gerçekleşmesini sağlamıştır. Küçük fark, Osmanlı döneminde ölçüte uygun olmayan göçmen sayısının, Cumhuriyet döneminde dikkatten kaçanlardan oldukça fazla olmasıdır. Bu da, “Müslüman” ölçütünün, İmparatorluğun *zımmi*'lere kıyasla üst düzeyde hak ve özgürlükle donattığı, birinci derecede koruma ve kollama kaygısı duyduğu “Müslüman” milleti olgusuyla *tutarlı ve kaçınılmaz* olmasından kaynaklanmıştır. Neredeyse “Rum-Ortodoks” milletini oluşturan tüm etnik unsurların İmparatorluğa ayaklandığı ve pek çok durumda etnik ayırım yapmaksızın “Müslüman” milletini oluşturan tüm sivil etnik unsurlara dehşet salmaktan kaçınmadığı bir dönemde, İmparatorluğun, göçmen olarak (“Müslüman” milleti içerisinde) sadece “*Türk soyundan olan veya Türk kültürüne bağlı bulunan*” kimselerin alınacağı ölçütünü koymak suretiyle adeta kendisine, kurucusu olduğu devletin ideolojisine ve kuruluş felsefesine bir de kendisinin ihanet etmesi beklenemezdi. Bu arada, Cumhuriyet'in ölçütü de (yeri geldiğinde ayrıntısıyla değineceğimiz) Yugoslavya-Makedonya'daki “*çok-etnikli*” (*multi-ethnic*) ve “*çok-kültürlü*” (*multi-cultural*) sosyal yapıya olduğu kadar, “*Türk kimdir ?*” sorusuna açıklık kazandıran içeriğiyle Cumhuriyet'in “*ulus*” ve “*ulus-devlet*” yapılanmasına da uygun ve kaçınılmaz bir ölçüttür. Sonuç olarak vurgulamak gerekirse; “Müslüman” olmak, Osmanlı dönemi göçlerinde “*doğrudan ve bağımsız tek ölçüt*”, Cumhuriyet dönemi göçlerinde ise “*dolaylı ve bağımlı bir ölçüt*” olarak dikkate alınmıştır, ancak her iki dönem göçmenlerinin ağırlıklı ortak niteliği, *Türk soyundan olan veya Türk kültürüne bağlı bulunan* olmuştur.

Türkiye'deki 1952-67 Yugoslavya-Makedonya göçmenlerinin yüzyıllarca yerleşik buldukları toprakları terk etmelerine yolaçan hakim “*itici*” dışagöç (emigration) nedenini, “*etnik tabakalaşma sistemi*” çerçevesinde “*ast*”, “*çoğunluk-azınlık ilişki örüntüleri*” çerçevesinde de “*azınlık*” statü-

lerine tabi olmaları, Türkiye'yi tercih etmelerine yolaçan hakim "*çekici*" içgöç (immigration) nedenini ise kendilerini "*Türk ve/veya Müslüman*", Türkiye'yi "*Anavatan ve/veya Müslüman ülke*" olarak görmeleri oluşturmuştur. Göçmenlerin, göç etmeden önce (Osmanlı dönemi göçleri sayesinde) "*Türkiye'de akrabalarının, yakınlarının ve hemşehrilerinin bulunması*" ise, dışgöç ve içgöç hareketlilikleri bakımından "*aracı/kolaylaştırıcı*" bir neden olarak işlev göstermiştir.

Göçün gerçekleşmesinde; genelde Yugoslavya (YFSC) devletinin, özelde Makedonya'nın (MFC) ulusal çıkarı oldukça büyük "*etnik*", "*ekonomik*" ve "*sosyo-kültürel*" ağırlıklıdır. Açıkça ifade etmek gerekirse, bu ulusal çıkar; a) Bir bütün olarak tabi olduğu "*ast*" ve "*azınlık*" statüleri çerçevesinde kendisine uygulanan ve çeşitli görünümde somutlaşan "*asimilasyon*" ve "*yoksullaştırma*" amaçlı politikaların (ciddi hasarlar yaratmış olmakla birlikte) beklenen iyimser/yeterli sonuçları vermediği Türk "*etnik*" grubundan, b) Türk "*etnik*" grubunun, daha önce Arnavutlaştırma politikaları uygulanan ve Türkçe'yi unutmaya yüz tutarak neredeyse anadil olarak Arnavutça konuşur hale gelen (ancak "*Türk bilinci*" taşımayı sürdüren) kesiminden, c) Anadilleri Arnavutça olduğu halde, kendileri tarafından ve özellikle Arnavut "*etnik*" grubunun kentsel kesimi tarafından "*Osmanlı*" ve bunun (onlara göre) eşanlamlısı (müradifi) olarak "*Türk*" görülen (Osmanlı döneminde başlayan Türkler'le biyolojik ve/veya kültürel bütünleşme sürecinde bulunan) köylü Arnavutlar'dan, d) Türk "*etnik*" grubunun geniş kesiminden 1912'den itibaren "*tecri*" edilmek suretiyle, sırasıyla Sırplaştırma-Bulgarlaştırma-Sırplaştırma-Makedonlaştırma politikalarıyla karşılaştıkları ve büyük ölçüde bu dilleri konuşabildikleri halde, tam olarak asimile edilemeyen, büyük çoğunluğu itibarıyla "*Türk bilinci*"ni koruyan (Osmanlı döneminde başlayan diğer Türkler'le biyolojik ve/veya kültürel bütünleşme sürecini, belirtilen nedenlerle çok yavaş da olsa, devam ettirebilen) Torbeşler'den, e) 1912-1951 arasında iradeleri hilafına, "*Türk*" olarak tanınmadıkları ve (1953 nüfus sayımına kadar) "*Arnavut*" etnik grubu/nüfusu hanesine kaydedildikleri, açıkça "*Arnavut*" muamelesi gördükleri halde, "*Türk bilinci*"ni ve kültürünü taşımayı sürdüren Kosova Türkleri'nden, f) Hemen her uluslararası "*kitlesel*" göç hareketinde (haklarındaki önyargılar ve kalıpyargılar nedeniyle) gözlenebildiği gibi, Müslüman olanları itibarıyla olanaklar ölçüsünde Rom (Çingene) "*etnik*" grubundan kurtulmaya, ve son olarak g) Tüm bu kesimlerden göçe katılacaklar arasından ekonomik gücü yerinde/iyi olanlarının malvarlıklarına (devlet ve diğer etnik gruplar lehine) sıkışık zamanda yok pahasına sahip olmaya dayanmıştır. Türkiye'nin başlıca ulusal çıkarı büyük ölçüde benzer, "*etnik*", "*insani*" ve "*sosyo-kültürel*" ağırlıklıdır. Açıkça bu çıkar; a) Bir bütün olarak "*Türk*" etnik grubu dahil, öngörülen "*Türk soyundan*

olan veya Türk kültürüne bağlı bulunan” ölçütüne uygun olmaları şartıyla, kendilerine başkaları/ötekileri tarafından atfedilen isimler ve sıfatlar ne ve hangileri olursa-olsun, yukarıdaki tüm kesimleri, “soydaşlar” ortak adı altında, kısmen de olsa içinde bulunduğu “astı” ve “azınlık” statülerinden ve bu statülerin somut görünümlerini oluşturan “asimilasyon” ve “yoksullaştırma” amaçlı politikalardan kurtarmaya ve b) Geçmişteki olumlu ve iyimser deneyimden hareketle, bir “kültür ve nüfus deposu” olarak algılanan “soydaşlar” ortak adı altındaki bu grupların içinden “göçmen” olarak alınacak kesimin, Cumhuriyet’in başından itibaren ülkede girilen “Türk” ortak adı ve bilinci altındaki ve dolayısıyla da “tek millet” esnasındaki sosyo-kültürel dönüşüme ve sosyal bünyede bu doğrultudaki bütünleşme düzeyinin yükselmesine katkıda bulunmalarını sağlamaya dayanmıştır.

A. YUGOSLAVYA-MAKEDONYA’DA TÜRK VE KÜLTÜR VARLIĞININ KISA SOSYAL TARİHÇESİ

Yugoslavya-Makedonya toprakları; (dağılmaya rağmen günümüzde de), bölgede “sonuç” olarak gözlenen, yer-yer içiçe geçmiş, oldukça karmaşık “çok-etnikli” ve “çok-kültürlü” yapıyla dikkati çekmektedir. Bunun başlıca “neden”i, bu toprakların tarih boyunca, farklı soylardan gelen ve farklı kültürlerin taşıyıcısı olan bir çok gruba ev sahipliği yapması, bunlar arasında kurulan ilişki örüntülerinin içeriğine ve düzeyine bağlı olarak da çeşitli biyolojik karışımlara ve sosyo-kültürel olgulara sahne olmasıdır. Sözkonusu topraklar, hemen her zaman bölge içi ve bölge dışı grupların çekiciliğine uğramış, bundan dolayı da burada karşılaşan gruplar ve kültürleri arasındaki ilişki örüntüleri, neredeyse kaçınılmaz bir biçimde “çatışma”, “asimilasyon” ve “zorla-asimilasyon” olarak belirlemiştir. Bu genel olguların yanısıra, dikkatlice gözlemlendiğinde bu topraklarda “tecrit”, “sömürü”, “çoğulculuk”, “uyumlaş(tır)ma”, “kültürleşme”, “amalgamasyon” ve hatta “erime potası” gibi neredeyse diğer tüm ilişki örüntüleri örneklerine rastlama olasılığı da oldukça yüksektir. Tüm bu olgulara katkıda bulunan nedenler arasında, dağılan YFSC devleti tarafından izlenen politikaların da önemli payı olduğunu gözardı etmemek gerekmektedir. Sonuçta, hemen tüm bölge uzmanlarınca özellikle Makedonya kesimine atfedilen “Makedon salatası”, “ırklar müzesi”, “barut fıçısı”, “Balkanlar’ın kalbi” gibi sıfatlar; söz konusu ilişki örüntülerine, bunların yol açtığı (tam olarak ayrıştırılması zor, tehlikeli ve gereksiz) “çok-etnikli” ve “çok-kültürlü” yapıya, dolayısıyla da biyolojik karışımlara, bunlar arasındaki çeşitli sosyo-kültürel olgulara ve tüm bu konuların, neredeyse bölgedeki tüm “etnik” gruplar ve bunların kültürel yakınlık veya benzerlik mesafesindeki akraba yada koruyucu (hami)

ülkeleri bakımından geçerli olan, hassas ve tehlikeli durumuna işaret etmektedir.

Tahmin edileceği üzere, belirtilen hassas ve tehlikeli durum, ataları bölgede oldukça uzun bir kültürel varlık ve egemenlik geçmişine sahip olan “Türk” etnik grubu ve Türkiye için de geçerlidir. Unutmamak gerekmektedir ki, Türkiye, derin tarihi bağların yanı sıra, (Osmanlı ve Cumhuriyet dönemleri boyunca kabul ettiği göçmenler aracılığıyla) sadece Yugoslavya-Makedonya’dakilerle değil, Balkanlar’ın hemen her bölgesinde “soydaşlar” ortak adı altındaki tüm gruplarla yaşayan akrabalık bağlarına, açıkça canlı biyolojik ve sosyo-kültürel bağlara ve dolayısıyla da akraba ve koruyucu statülerine sahip en önemli bölge ülkesidir.

Yugoslavya-Makedonya’da Türk ve kültür varlığının kökleri, 3. yüzyıla dek uzamaktadır. İlk olarak Orta Asya bozkır kültürünün taşıyıcıları olarak Hunlar 378’de bu topraklara ulaşmış, ardından Avarlar ve kendilerine tabi Bulgarlar, Peçenekler, Uzlar, Kuman-Kıpçaklar göçü burada sona erdirmiş, Bizans ve bazı küçük Anadolu beyleri ile Osmanlı tarafından Anadolu’dan getirilen, bazıları bizzat kendileri gelen Türkmenler de (ki daha sonra kendilerine “Yörük” denmiştir) yine bu topraklar üzerinde yerleşik bir yaşam biçimi sürdürmüştür. Bu açıdan bakınca 2005 yılı itibarıyla (tüm Balkanlar bakımından geçerli olduğu gibi) Yugoslavya-Makedonya’daki Türk ve kültür varlığının 1627 yıllık bir geçmişe sahip olduğu anlaşılmaktadır. Söz konusu toprakların 1372’de Osmanlı sınırları içine alındığı ve 1912 itibarıyla da buradaki Osmanlı egemenliğinin son bulduğu bilinmektedir. Buna göre, bölgedeki Türk ve kültür varlığının; 994 yılı Osmanlı öncesi döneme, 540 yılı Osmanlı dönemine, 93 yılı ise Osmanlı sonrası döneme aittir⁹.

1) Osmanlı Öncesi Dönem (378-1372)

Bu dönemde bölgede varlık gösteren Türk grupları, başlıca 3 kesimden oluşmaktadır: a) **İlk kesim:** Orta Asya bozkır kültürünün taşıyıcıları olarak Karadeniz üzerinden bölgeye gelen ilk kesimin büyük çoğunluğu; egemenlik kurma amaçlı “çatışmalar” ve ağırlıklı olarak şiddet uygulamaya, daha az olarak da ödüllendirmeye dayalı zorla ve gönüllü “asimilasyon” çabaları çerçevesinde kısmen yok edilmiş, kısmen de biyolojik ve/veya kültürel asimilasyona uğramıştır. (Örneğin, 3 kale ve geniş araziden oluşan ödül karşılığında Peçenek lideri Kegen ve kendisine bağlı 20 bin Peçenek vaftiz edilmiştir (11. yy). Yenilgiye uğrayan ve esir düşen başka bir Peçenek lideri Turak ve öndegelen 140 yardımcısı ise İstanbul’a götürülerek kendilerine sunulan (rütbe ve nişanlar karşılığında) vaftiz veya ölüm seçeneklerinden ilkini tercih etmek zorunda bırakılmıştır.) Bunların dışında kalan kısım ise,

kanlı çatışmalarla yenilgiye uğratıldıktan/güçten düştükten sonra, genellikle güvenli dağlık bölgelere sığınarak yerleşmiş, ancak ağırlıklı olarak yaşam biçimlerine uygun bu türden belli bölgelere (ekonomik, özellikle de gerektiğinde askeri amaçlarla kullanılmak üzere), bizzat Bizans tarafından yerleştirilmiştir. (Örneğin Niş ile Sofya arasına Peçenekler (11. y.y), Vardar ve Ege Makedonyası topraklarına Uzlar (11.yy), Makedonya, Filibe, Ropçoz ve Bosna'ya Peçenekler (11. yy), Trakya ve Makedonya'ya Peçenekler (12. yy) Bizans tarafından yerleştirilmiştir.) İşte (bazı örnekler vermekle yetindiğimiz) bu son kısmı oluşturan grupların sadece çok küçük kesimleri ancak, dağlar sayesinde yabancı gruplardan ve kültürlerinden, diğer bir ifadeyle onlarla çatışma, kültürleşme gibi değişmeye yol açabilen ilişki örüntülerinden olabildiğince uzak ("*tecrit*" edilmiş halde) kalabildiklerinden, biyolojik varlıklarını ve taşıyıcısı oldukları bozkır kültürüyle uyumlu sosyo-kültürel yapılarını (bu çerçevede Bozkır dönemi Türk dinini) Osmanlı dönemine kadar sürdürebilmiştir¹⁰. Nitekim Sait Mustafa'ya göre de, en son 1238'de 40 bin Kuman ailesinin zorla vaftiz edilmesi sırasında bunu reddeden gruplar, Bosna, Hırvatistan ve Balkan yarımadasının diğer bölgelerine sığınmıştır¹¹. **b) İkinci kesim:** Çeşitli dönemlerde Bizans tarafından benzer bölgelere ve özellikle Selanik çevresine yerleştirilmiş olan Vardar ve Konyar Türk gruplarıdır¹². **c) Üçüncü kesim:** Bizans'ın sonuna doğru Aydın'daki Umur Bey ve İzmir'deki Çaka Bey tarafından diğer bölgelerin yanı sıra, aynı bölgelere yerleştirilmiş olan (Müslüman) Türkmen gruplarıdır. Sadece adı geçen iki beyin, bölgeye ilk çıkış yılları olan 1065 ile 1340'lı yıllar arasında Anadolu'dan en az 200 bin Türkmen'in (Batı Trakya ve Rodoplar'ın yanı sıra) Yugoslavya-Makedonya topraklarına yerleşmesini sağladığı bilinmektedir¹³. Dolayısıyla, bu dönemin sonuna doğru, bozkır kültürüne özgü "*savaşçı ve (sürü ve binek hayvanı besiciliği ağırlıklı) yarı-göçebe yaşam biçimi*" başta olmak üzere, pek çok kültür unsuru arasındaki benzerlik/yakınlık; "*tecrit*" edilmiş haldeki bu Orta Asyalı (ve henüz Bozkır dinine mensup bulunan) gruplarla ilk barışçı "*temas*"ı (ve buna uygun ilişki örüntülerini) kurabilenlerin, bölgedeki ikinci ve üçüncü Türk kesimlerini oluşturan Türkmen grupları olmasını sağlamıştır.

2) Osmanlı Dönemi (1372-1912)

Bu dönemde, bölgede bulunanların (Bizans'ın sonuna doğru) kurmuş oldukları ilk "*temas*"ın (ve buna uygun ilişki örüntülerinin) ardından, bunlara Anadolu'dan yeni getirilerek/gelerek eklenen Türkmen grupları aracılığıyla, Orta Asya'lı (Müslüman olmayan) küçük Türk gruplarının Müslüman olmaları sağlanmıştır¹⁴. Sait Mustafa, Osmanlılar'ın Yugoslavya-Makedonya topraklarına ayak basmasından sonra İslam dinini kabul eden

Peçenekler'in bir kısmının Megleno bölgesindekiler olduğunu belirtmektedir¹⁵. Bunlar, Osmanlı'nın parçalanma döneminde, özellikle de Osmanlı sonrası dönemde başlayıp neredeyse günümüze kadar uzanan süreçte (Bulgaristan'da ve Yunanistan'da, Türk "etnik" gruplarının çoğunluğunu oluşturan anadili Türkçe olan kesimiyle biyolojik ve kültürel bütünleşme sürecinin devam ettiği bir sırada, bunu önlemek ve kendilerine katmak amacıyla, "tecrit", gönüllü ve zorla "asimilasyon", zaman-zaman da "çatışma" gibi ilişki örüntüleri başta olmak üzere çeşitli politikalarla Hristiyanlaştırılarak Bulgarlaştırılmaya ve Yunanlılaştırılmaya çalışılan bir diğer bozkır dönemi Türk toplulukları kökenli Pomaklar gibi)¹⁶ sırasıyla Sırplastırma-Bulgarlaştırma-Sırpplastırma-Makedonlaştırma politikalarıyla karşılaşan, nadiren "Çitaklar", "Poturlar" ve "Kurkiler" olarak adlandırılan (bazılarınca Makedonya'nın Pomakları olarak da ifade edilen) Torbeşler'dir. Andrews, "Çitak(lar)" olarak belirttiği Yugoslavya-Makedonya'daki bu Türk kesiminin, "muhtemelen" güney Slav soyundan (bize göre yukarıda geçen Bozkır dönemi Türk topluluklarından) geldiğinin ileri sürülmesine rağmen, kendilerini genellikle Türk saydıklarını ve bu insanlara ("Çitak" hariç!) "Torbeş" (Torbesi), "Potur" (Poturi) ve "Kurki" adlarının/sıfatlarının (Müslüman değil) Hristiyan komşuları tarafından atfedildiğini kaydetmektedir¹⁷. Kısaca, Osmanlı döneminde Müslümanlaşan bu Türk kesimine ek olarak Osmanlı'nın "din temelli" bir tabakalaşma sistemi olan "millet (ümme) sistemi" çerçevesinde bölgede bulunan çok sayıda Arnavut, Boşnak ve diğer köken mensubu da, bu yeni dini benimsemiştir. Konunun önemi şuradadır: Bu olgu (Boşnaklar'dan ziyade), özellikle Arnavutlar bakımından sadece Müslüman olmakla sınırlı kalmamıştır. Tarihi kayıtlar ve sosyolojik göstergeler, (tam ve kesin sayılar ortaya koymak olası olmamakla birlikte) Müslümanlaşan Arnavutlar'dan küçümsenemeyecek büyüklükte bir kesimin (en üst düzeyde hak ve ayrıcalık sahibi olmak ve yönetici kadrolarında yer almak amacıyla) "gönüllü" olarak Türkler'le biyolojik ve/veya sosyo-kültürel bütünleşme sürecine girdiğini ve zamanla Türkleştiğini ortaya koymaktadır. Çünkü, Osmanlı'nın "din temelli" tabakalaşma sisteminin özellikle "çok-etnikli" ve "çok-kültürlü" niteliğe sahip ilk iki tabakası da (üstte "Müslüman" milleti, altta "Rum-Ortodoks" milleti) kendi içinde "etnik ve kültürel temelli" bir tabakalaşmaya sahiptir. "Müslüman" milleti tabakasında en üst konum esas itibarıyla yönetici durumdaki azınlık bir Türk grubuna ve "Türk" renkli İslam kültürüne aittir. Zamanla bu gruba, Türkleşen Arnavutlar'dan azınlık bir Arnavut grubu da eklenmiştir. "Rum-Ortodoks" milleti tabakasında ise bu konum azınlıktaki bir Yunan grubu ve "Yunan" renkli Ortodoks kültürü ile (her zaman bir Yunanlı olan ve her Rum-Ortodoks kilisesinde şahsından hayırla ve dua ile söz edilmesi zorunluluğu bulunan Rum-Ortodoks Patriği

ve Rum-Ortodoks Patrikhanesi tarafından her Rum-Ortodoks kilisesine zorunlu ibadet dili olarak yerleştirilen *Yunan* dili aracılığıyla) Yunanlılaşan azınlık bir Arnavut, Slav ve Bulgar grubuna aittir. Demek istediğimiz şudur: Osmanlı döneminde özellikle Rum-Ortodoks Arnavutlar'ın bir kesimi (Rum-Ortodoks Slavlar'ın ve Bulgarlar'ın bir kesimi gibi) "*Rum-Ortodoks*" milleti tabakasının en üst konumunda yer almak amacıyla Yunanlılaşırken, Müslümanlaşan Arnavutlar'ın bir kesimi de "*Müslüman*" milletinin en üst konumunda yer almak amacıyla Türkleşmiştir. Yunanlılaşan Arnavutlar ve Yunanlılar, Türkleşen Arnavutlar'ı "*Türk*" olarak götürken, Türkleşen Arnavutlar ve Türkler de Yunanlılaşan Arnavutlar'ı "*Yunan*" olarak görmektedir. Bu genel gerçeğe dayanarak Osmanlı İmparatorluğu hakkında yaptığı "*Türk-Yunan İmparatorluğu*" nitelemesi abartılı olmakla birlikte, Kitsikis'in "*Türkler, Müslüman Arnavutlar'ın (ya da Türkarnavutlar'ın) dayanışması ile İmparatorluğun birinci, Yunanlılar ikinci halkı idiler*" tespiti, yerinde bir tespittir. Sadece ilginç olanlara değinmek gerekirse örneğin Bernard Lewis, Namık Kemal'in annesinin Arnavut doğumlu bir mutasarrıfın kızı, "*Kamus-ı Türki*" nin yazarı Şemsettin Sami Fraşeri'nin (1850-1904) Arnavut kökenli olduğunu, her ikisinin de Türk milli bilincinin yaratılmasında katkıları bulunduğunu belirtmektedir¹⁸. Yine Mehmet Akif Ersoy gibi, bir Koca Sinan Paşa da böyledir¹⁹.

Yukarıdaki olguların ve (ayrı bir araştırma konusu oluşturacak kadar uzun) Türkleşen Arnavutlar gerçeğinin, *Türkiye'ye göçlerle* ve bölgede varlığını halen sürdüren "*soydaşlar*" ortak adı altındaki gruplarla ilgisi ve önemi çok açıktır : Bölgeden 1877-78 ve 1912-13 dönemlerinde, "*kitlesel*" olmamakla birlikte 1923-1950 döneminde ve aşağıda belirteceğimiz gibi 1952-67 döneminde Anadolu'ya ulaşan göçmen kitleleri içinde (Türkleşmiş olanların yanısıra, Türkler'le henüz biyolojik ve/veya kültürel bütünleşme sürecinde bulunan ve bu iki olgu dışında Boşnak bilincinde ve Boşnak olarak kalan görece az Boşnak'ın yanısıra) Türkleşmiş olan Arnavutlar, Türkler'le henüz biyolojik ve/veya kültürel bütünleşme sürecinde bulunan Arnavutlar ve sayıca daha az olmakla birlikte bu iki olgunun dışında (Arnavut bilincinde Arnavut olarak) kalan Arnavutlar da yer almıştır. Ve pek doğaldır ki, bunların geride kalan akrabaları ve dolayısıyla bunlar arasında da kendileri gibi bu üç olgu içinde bulunanları vardır. Açıkça, ("*etnik kimlik*" konusunda her zaman aslanan ve aslolması gereken) "*etnik bilinç*" ten bağımsız olarak, "*etnik köken*" açısından bakılacak olursa; Osmanlı döneminde (ve bu döneme oranla azalmış olmakla birlikte, günümüzde de) gerek Türkiye'deki Yugoslavya-Makedonya göçmeni bir ailenin, gerek Yugoslavya-Makedonya'daki "*Türk*" etnik grubu içindeki bir ailenin akrabaları arasında, (Türk olanların yanısıra) aynı anda, Arnavut ve hatta Boşnak kökenlilerin bulunabildiğini görmek olasıdır. Söz konusu üç köken mensuplarının

akrabaları arasında, (özellikle bu köken mensuplarının tutumu ve yetersiz temas nedeniyle) Torbeş ve Rom sayısının ise oldukça düşük kaldığını, bunun da ağırlıklı olarak bu kesimlere gelin vermek değil, gelin almak şeklinde yürüdüğüünü eklemek isteriz.

a) Osmanlı Sonrası Dönem (1912-2005)

Osmanlı sonrası dönemde; ulusal ve uluslararası gelişmelere ve çıkarlara paralel olarak Yugoslavya, Arnavutluk ve Türkiye'nin bölgedeki "etnik" gruplarla ve özellikle de yukarıdaki olgularla ilgili hassasiyeti giderek yükselme kaydetmiştir. Konumuzla ilgili etnik gruplar açısından bakıldığında, iç ve dış unsurların etkisiyle özellikle Türkler'in ve kentsel kesimdeki Arnavutlar'ın "kendi sosyal bünyeleri ile bütünleşme" olgularının ve buna paralel olarak "etnik" milliyetçilik bilinçlerinin sürekli yükselme kaydettiği görülür. Söz konusu olgu ve bilinç, kırsal kesimdeki Arnavutlar arasında ise çok ağır bir seyir izlemiştir. Genel olarak kırsal kesimdeki Arnavutlar, Türkiye'deki göçmenlerin, yukarıda anlatılan ilk iki olguyu yaşamakta olan (yani kısmen Türkleşmiş olan, kısmen Türkler'le biyolojik ve/veya kültürel bütünleşme sürecinde bulunan ve kısmen de Arnavut bilincinde Arnavut olarak kalan) gerideki akrabalarıdır. Bu çerçevede, Türkler ile kentsel kesimdeki Arnavutlar arasında (az-çok gözlenebilen) temas, etkileşme ve evlilik ilişkileri de sürekli düşüş göstermiştir. Yükselen "etnik" milliyetçilik, Türkler'in, kırsal kesimdeki Arnavutlar'la temas, etkileşme ve evlilik ilişkilerinde de düşüşe yolaçmakla birlikte, bu, görece olarak daha yavaş hızda ve ağırlıklı olarak da kız almak şeklinde yürümüştür. Buradan çıkan sonuç şudur: Kentsel kesimdeki Arnavutlar'a gelin verilen Türk kızlarının çoğu Arnavutlar'la biyolojik ve/veya kültürel asimilasyona, Türkler'e gelin alınan Arnavut kızlarının da çoğu Türkler'le biyolojik ve/veya kültürel asimilasyona uğramıştır. Türkler'in kırsal kesimdeki Arnavutlar'la temas, etkileşme ve evlilik ilişkileri ise, yukarıda belirtilen olgu, süreç ve bilinç düzeylerindeki farklılıklar dolayısıyla, ağırlıklı olarak Türkler ve Türk kültürü lehine sonuç vermiştir. Kısaca, Türkler'in; kırsal kesimdeki Arnavutlar'dan gelin aldıkları kızların çoğu Türkler ve kültürü içinde asimile olurken, gelin verdikleri kızların da büyük kısmı yeni ailesinin Türkler ve kültürü ile "uyumlaşma", "kültürleşme", "asimilasyon" gibi olgular sürecine girmesini sağlamıştır. Burada gözardı edilmemesi gereken husus; kırsal kesimdeki Arnavutlar'ın, daha Osmanlı döneminde, Türkler ve Türk kültürü ile söz konusu olguları, süreci ve ilişki örüntülerini, kentsel kesimdeki Arnavutlar'a kıyasla çok daha yoğun yaşamış oldukları gerçeğidir²⁰.

Yukarıdaki olgular yaşanırken, aynı anda, Türkler üzerinde zorla “asimilasyon” a dayalı “Sırpllaştırma”, II. Dünya Savaşı’ndan sonra (Yugoslavya’nın Arnavutluk’la birleşme hayalleri çerçevesinde) “Arnavutlaştırma”, kırsal kesimdeki Arnavutlar üzerinde ise “Arnavut milliyetçiliğini geliştirme” çabalarına hız verilmiştir. Kesin sonuca götürememekle birlikte, tüm bu uygulamaların ve çabaların Türkler ve kültürleri bakımından bazı hasarlara yolaçabildiğini söylemek olasıdır. Yine, günümüz Makedonya devletinde son yıllarda atılan bazı umut verici adımlar hariç, 1912’den 2000’li yılların başlarına kadar Türk dilinde eğitim görmelerine izin verilmeyen (ve zaten anadili Türkçe olan Türkler’le henüz biyolojik ve/veya kültürel bütünleşme sürecinde bulunan) Torbeşler üzerinde sırasıyla uygulanan *Sırpllaştırma-Bulgarlaştırma-Sırpllaştırma-Makedonlaştırma* politikalarının da, bu insanların taşıyıcısı oldukları kültürün bazı unsurları bakımından hasarlar yaratabilmiş olduğunu eklemek gerekmektedir. Türk “*etnik*” grubunun çoğunluğunu oluşturan anadili Türkçe olan kesimin, anadili Torbeşçe olan bu kesimden fiziki olarak uzakta bulunması/tutulması; aralarındaki temas, etkileşme ve evlilik ilişkilerinin, dolayısıyla da aralarındaki (biyolojik ve kültürel) bütünleşme düzeyinin düşük kalmasını sağlamış ve bu durum, ilgili politikaların yöneldiği amaca uygun olarak sözkonusu hasarların oluşmasını kolaylaştırmıştır. Bununla birlikte ilgili politikaların belirttiğimiz “açık” işlevlerine rağmen, Torbeşler’de (birkaç yıl öncesine kadar anadili Türkçe olan çoğunluk kesimden “*tecrit*” edilmiş olarak “*Yasak Bölge*”de tutulan ve “*zorla Müslümanlaştırılmış Yunanlılar oldukları*” yönünde yoğun propagandalara ve baskı politikalarına uğrayan Batı Trakya’daki Pomaklar’da da görüldüğü gibi²¹) kendilerinin Bulgar, Sırp veya Makedon değil, *Türk oldukları için* bu propaganda ve politikalarla karşı-karşıya kaldıkları kanaatinin hakim olması ve kendilerinde “*Türk*” bilincinin daha da gelişmesi yönünde “*gizli*” işlev de gösterdiğini vurgulamakta yarar vardır²².

Yukarıda ana hatlarıyla temas ettiğimiz başlıca itici nedenlerin etkisiyle, Yugoslavya-Makedonya’dan Türkiye’ye 1923-1960 döneminde “*göçmen*”, “*mübadil*” ve “*sığınanlar*” olarak 269.101 kişi göç etmiştir. Bu sayı, aynı dönemde Türkiye’ye çeşitli ülkelerden gelen tüm göçmenlerin % 22.4’üne karşılık gelmektedir.²³

Öte yandan, kaynak ve belgele bilgilere göre; “*kitleesel*” kısmı itibarıyla 1952-1967 göçüne yolaçan somut itici nedenlerin başında “*Zirai Islahat Kanunu*” (1931) gelmektedir. Bu kanunla arazi ve çiftlikleri bedelsiz olarak istimlak edilen Türkler; “*çiftçilik*” ten sadece ‘ana geçim kaynağı’ olarak değil, sosyo-kültürel yapılarıyla uyumlu ‘başlıca yaşam biçimi’ olarak da yoksun bırakılmıştır. Bununla bağlantılı bir diğer itici nedeni, “*Türkler’in hak ve özgürlüklerinin kısıtlanması*” oluşturmuştur. Bu kısıtlama II. Dünya

Savaşı'na kadar sürekli katılarak devam etmiş, savaş yılları (1941-1944) ise çok daha etkili somut itici nedenlerin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Alman, İtalyan ve Bulgar işgallerini yaşayan Türkler, özellikle Bulgarlar'ın *baskın, soygun ve adam kaçıtırma eylemlerinin* hedefi olmuş, *Torbeşler üzerinde zorla "asimilasyon"a dayalı Bulgarlaştırma, diğer Türkler üzerinde Arnavutlaştırma, yukarıda sözü edilen kırsal kesimdeki Arnavutlar üzerinde ise Arnavut milliyetçiliğini geliştirme çabaları* bu dönemde başlatılmıştır. Bu çerçevede Torbeş çocuklarının o ana dek Sırpça olan eğitim dili Bulgarca olarak yerleştirilmiş, diğer Türk ve sözkonusu Arnavut çocuklarının devam ettikleri okullara, Türk öğretmenler yerine, özellikle kentsel kesimde yetişmiş Arnavut milliyetçisi öğretmenler atanmıştır. Türk öğretmenlerini, Türk çocuklarına eğitim vermekten alıkoymanın ve onları neredeyse tamamen Arnavut milliyetçisi öğretmenlerin insafına bırakmanın bir başka yolu da kısa sürede bulunmuştur. Bu, Türk öğretmenlere, "Komünist Parti"ye üye olmaları için yapılan dayatmadır. Kısaca, bu partiye üye olmanın doğal sonucu/varsayımı, iş ve gelir sahibi olarak kalmak ve yukarıda sözü edilen zorla "asimilasyon" çabalarına ve Türk çocuklarına verilen eğitimin "asimilasyon" endeksli yanlı ve onur kırıcı içeriğine karşı çıkmamak, tepki göstermemektir. Yeni itici nedenler, savaş yıllarından sonra da oluşmaya devam etmiştir. Savaş sırasında işgalcilere karşı sözde yeterli mukavemet göstermedikleri gerekçesiyle(!), çok sayıda Türk, köy meydanlarında "Partizanlar" tarafından kurşuna dizilmiş, ailelerine teslim edilmeyen cesetlerinin akıbeti hiç bir zaman öğrenilememiştir. Tüm bunlara paralel olarak çıkarılan yeni "Soyadı Kanunu" (1946), zorla "asimilasyon" a dayalı Arnavutlaştırma çabalarının son adımını teşkil etmiştir. Bu kanunla, Türkler'in daha önce "-yeviç" ve "-yeva" ekleriyle Sırpça'ya ve Sırp "etnik" grubuna uyarlanmış olan soyadları, bu defa "-i" eki sayesinde Arnavutça'ya ve Arnavut "etnik" grubuna uyarlanmıştır. Açıkça, sosyo-kültürel hedefe uygun olarak Türkler soyadları itibarıyla Arnavutlaştırılmıştır. Son önemli itici bir neden de, zorla "asimilasyon" çabalarına karşı, yerel Türk aydınlarınca (halkı, bölge Türklerinin genel Türk tarihi ve kültürü içindeki yeri konularında aydınlatmak suretiyle) barışçı mücadele amacıyla kurulan "Yücel" (1947) derneği ile ilgilidir. Kısa zamanda farklı ve ağır suçlamalarla takibe alınan dernek üyelerinden önde gelenler idam, diğerleri ise ağır hapis cezalarına çarptırılmıştır²⁴.

Öte yandan, 1912-1951 arasında varlıklarının tamamen reddedilmesi ve kendilerinin "Arnavut" muamelesi görmesi, Kosova'daki Türkler bakımından esas itici nedeni oluşturmuştur. Kosova'daki Türk varlığını tanıma yolunun farklı bir vesileyle (Türkçe eğitime izin verilmesiyle) açılmasının, göçün başlangıç yılı olan 1952'nin hemen öncesine getirilmesi ve göçün devam ettiği sırada yapılan 1953 nüfus sayımında, isteyenin

kendini “*Türk*” yazdırabilmesine olanak tanınması; Yugoslavya (YFSC) devletinin, Türk “*etnik*” grubunun (her şeye rağmen Arnavutlaşmayan) bu kesiminden de (ve muhtemelen Arnavut “*etnik*” grubunun nüfusu aleyhine) kurtulmak istemiş olabileceğine dair yargıları güçlendirmektedir. Kosovalı yazar Recepoğlu’na göre; “1953 yılında yapılan nüfus sayımında tüm Yugoslavya’da 254.000 kişi kendini Türk bildirirken, Kosova’da 34.538 kişi 41 yıl sonra kendini Türk bildirebilmiştir”²⁵.

Konuya, Türkiye açısından bakınca, yeni devletin; Yugoslavya-Makedonya’dan da, somut bir gerçeklik olarak Türkiye sınırlarını aşan yaygın ortak “*etnik*” bilince ve ana kültür kalıplarına uygun davranarak, ülkede girişilen “*Türk*” ortak adı ve bilinci altındaki ve dolayısıyla da “*Türk milleti*” esasındaki “*sosyo-kültürel dönüşme*” ve sosyal bünyede bu doğrultudaki “*bütünleşme*” çabalarına karşılık gelen bir “*göçmen alma*” politikası izlediği anlaşılmaktadır. Kısaca, 2510/1934 sayılı İskan Kanunu’nun 3. maddesinde de yer verildiği gibi, Türkiye’nin bu husustaki politikası; “*Türk soyundan olan veya Türk kültürüne bağlı bulunan kimselerin göçmen olarak yurdumuza kabul edilebileceği*”²⁶ şeklinde ortaya konan ölçütte ifadesini bulmuştur. Türkiye’nin bu ölçütü, daha önce anlatıldığı biçimde, bir çok grup arasında biyolojik karışımlara ve çeşitli sosyo-kültürel olgulara sahne olan Yugoslavya-Makedonya’ya uygun bir ölçüttür. Amaçlarından biri de, Osmanlı’nın “*Müslüman*” ölçütüne dayanan “*göçmen alma*” politikasının, Anadolu’da gerçekleştirilmeye çalışılan sosyo-kültürel dönüşüm, oluşum ve bütünleşme olguları önündeki, küçük de olsa, olumsuz etkilerini gidermektir. Yeterince çağdaş, insani, ulus ve ulus-devlet yapılanmasına, açıkça Anadolu’yu aşan sosyo-kültürel gerçekliğe uygun, tutarlı ve kaçınılmaz olan bu ölçüt, ilgili maddedeki nitelikleri taşıyanlara, hem sahip çıkılacak, hem de belirtilen amaçlara katkıda bulunacak kimseler ve gruplar olarak bakıldığını ortaya koyması bakımından da büyük önem taşımaktadır. Hemen hatırlatalım ki, Türkiye, 1923-1930 döneminde “*mübadil*” olarak Yunanistan’dan gelen göçmenler hakkında tarihi, siyasal ve sosyo-kültürel nedenlerle uygun bulduğu (ve bizim de isabetli gördüğümüz) “*Müslüman olanlar*” (Türkiye’den gidenler için de “*Müslüman olmayanlar*”) ölçütü hariç, her zaman İskan Kanunu’nun 3. maddesinde geçen ölçütte ve dolayısıyla da bu ölçütte anlamını bulan gerçekçi göçmen kültür politikasına itibar etmiştir.

Yukarıda çizilen tablo, aslında Türkiye’nin 1923’ten itibaren, söz konusu süreçte katettiği olumlu mesafeyi de içinde gizlemektedir. Bu mesafenin elde edilmesinde, küçük de olsa izlenen iskan ve yardım politikalarının katkıları olmuştur. Bu çerçevede, bazı göçmen gruplarının yerli gruplar içinde, bazı yerli grupların da göçmen grupları içinde biyolojik ve kültürel olarak bütünleşmesi hedeflenmiştir. Nitekim, tespiti yerinde

ancak değerlendirmesi yanlış olmakla birlikte, Andrews de örneğin Bulgaristan göçmenleri gibi, Yugoslavya-Makedonya göçmenlerinin de terk ettikleri topraklardaki koşullara ve yaşam biçimlerine benzeyen bölgelere yerleştirilmeleri için “*sistemli*” bir politika izlendiğini belirtmektedir. Yine ona göre, ilk başlarda ağırlıklı olarak Trakya ve Batı Anadolu bölgelerine yerleştirilen farklı göçmen gruplarının böylece birbirleriyle biyolojik ve kültürel olarak bütünleşmeleri amaçlanmıştır²⁷. Andrews’in (“*sistemli*” nitelmesi hariç) sözkonusu olgu, amaç ve politika ile ilgili tespiti doğrudur ancak değerlendirmesi yanlıştır. Çünkü her göçmen grubu, içegöç (immigration) hareketiyle girdiği tüke topraklarında, dışagöç (emigration) hareketiyle terkettiği topraklardaki “*ekolojik-tabii*” ve “*sosyal*” çevrelerin benzerini/yakını bulmak ve hatta oluşturmak eğilimindedir. Trakya ve Batı Anadolu, tüm Balkan göçmenleri bakımından, gerek “*ekolojik-tabii*” gerek “*sosyal*” çevre olarak göçmenlerin, terk ettiklerine en benzer/yakın bölgelerdir. Bu nedenle, bu türden bölgelere yerleştirilmeleri için “*sistemli*” bir politika izlenmesine gerek olmadığı gibi, böyle bir politikanın göçmenlerin yapabileceğinden fazlasını başarması da olası değildir. Nitekim 1952-67 Yugoslavya-Makedonya göçmenleri de yerleşmek amacıyla, ağırlıklı olarak Türkiye’nin benzer bölgelerini tercih etmiştir. Az-çok “*sistemli*”, ancak zorlama içermeyen ve başarılı nitelendirilemeyecek politika, göçmenlerin çeşitli olanaklarla donatılmak suretiyle, farklı “*ekolojik-tabii*” ve “*sosyal*” çevrelere yerleştirilmesi konusunda izlenmiştir. Örneğin 1930’lu yıllarda gelen Yugoslavya-Makedonya göçmenlerine çekici kılmak amacıyla Elazığ’da toprak tahsis edilmiş olmasına rağmen, sırf sözkonusu çevrelerin yokluğu/eksikliği nedeniyle, önemli bir kısmı bölgeye hiç gitmemiş, gidenler ise aynı nedenle bir süre sonra burayı terkederek, Bursa gibi, Batı Anadolu’nun diğer bölgelerine yerleşmeyi tercih etmiştir. Ve Andrews’in değerlendirmesinden imalı olarak anlaşıldığı gibi, göçmenlerin ne Elazığ’a (veya başka bir bölgeye) yerleşmeleri ne de burayı terk etmeleri konusunda bir zorlama sözkonusu olmamıştır. Andrews’in, göçmenlerin sözde “*yerleştirilmeleri için sistemli bir politika*” takip edilmiş olduğu değerlendirmesinin yanlış olduğunu, Doğanay’ın sunduğu veriler de açıkça ortaya koymaktadır. Cumhuriyet döneminde Yugoslavya-Makedonya’dan toplam 305.158 göçmenin geldiğini belirten Doğanay’a göre, 1950’ye kadar gelen göçmenlerden sadece 14.494’ü (% 4.7’si) devlet tarafından iskan edilmiştir²⁸. Gerçekte, bir ölçüde kendiliğinden işleyen sosyoloji kanunları, bir ölçüde de Cumhuriyet’in bu kanunlara ve sosyolojik gerçeklere uygun ve asla zorlama içermeyen çabaları, yukarıda belirttiğimiz amacı çok erken yıllarda belirginleştirmiştir. Bu çerçevede “*Türk Dil Kurumu*” ve “*Türk Tarih Kurumu*” ile “*Dil-Tarih ve Coğrafya Fakültesi*” başta olmak üzere, çok erken yıllarda kurulan çeşitli örgütlere yüklenen ve

Atatürk'ün söylevlerinde açıkça gözlenen işlevler de (Türk dilini, tarihini, kültürünü ve uygarlığa katkısını ortaya koymak, bunlara ilişkin bilgiyi, sevgiyi ve bilinci geliştirmek gibi) sözkonusu amaca büyük katkıda bulunmuştur. Konumuz itibarıyla sadece göçmen grupları bakımından söylemek gerekirse, bugün artık örneğin ne 1821-1829 Mora, ne de 1877-1885 Bulgaristan ve Yugoslavya-Makedonya bölgesi göçmenlerinin torunlarını "grup" olarak tespit edebilme olanağı kalmamıştır. Aynı gerçek, 18. yüzyıl sonlarında Eğriboz adasından, 1912-1913 Balkan Savaşları sırasında eski Yugoslavya-Makedonya topraklarından göç edenlerin torunları hakkında olduğu kadar, bunlar arasında yer alan (ve o dönemde Türkleşen ve Türkler'le biyolojik ve/veya kültürel bütünleşme sürecinde bulunan kesimleri bir yana) Arnavut bilinci taşıyan Arnavut kökenlilerin torunları için de geçerlidir. Hatta daha yakın bir tarihte, 1923-1930 döneminde Yunanistan'dan gelen göçmenlerin torunlarını da sosyolojik alan araştırmalarına konu olabilecek açıklıkta "grup" olarak tespit edebilmek, artık olanaklı değildir. Kısaca tüm bu göçmen grupları, başlangıçta belirgin olan ilk yerleşim yerleri, mahalleleri ve taşıyıcısı oldukları az-çok farklılaşmış kültür unsurları itibarıyla, tüm sosyo-kültürel yapıya dahil olmuş ve tüm sosyal bünye ile bütünleşmiş bulunmaktadır. Nitekim, geçtiğimiz aylarda kamuoyu yoklama kurumu "Eurobarometre" tarafından AB üyesi 25 ülke ile aday ülkeler Bulgaristan, Romanya, Hırvatistan ve Türkiye'de yapılan (basına da yansıyan) "anadil araştırması", Cumhuriyet'in katettiği olumlu mesafeyi göstermesi bakımından iyimser bir sonuç ortaya koymuştur. Buna göre Türkiye'de "anadilim Türkçe" diyenlerin oranı % 93'tür²⁹.

B. 1952-1967 "KİTLESEL" GÖÇÜ

"Kitleselel" niteliği 1967'de sona eren 1952 Yugoslavya-Makedonya göçmenlerinin; a) büyük çoğunluğu, (1991'de "Yugoslavya Federal Sosyalist Cumhuriyeti" (YFSC)'nden bağımsızlığını ilan edecek olan eski "Makedonya Federe Sosyalist Cumhuriyeti" (MFSC)'nden (günümüzdeki Makedonya Cumhuriyeti toprakları), b) küçük bir kısmı "Sırbistan Federe Sosyalist Cumhuriyeti" (SFSC) bünyesindeki "Kosova Özerk Bölgesi"nden (günümüzde BM gözetimindeki Kosova toprakları), c) çok azı da "Sırbistan Federe Sosyalist Cumhuriyeti"nden (günümüzdeki Yugoslavya Federasyonu toprakları) göç etmiştir.

Kısaca belirtmek gerekirse, o dönemde YFSC toprakları üzerinde varlık gösteren etnik grupların sayısı 25'in üzerindedir. YFSC'nin etnik gruplarla ilgili düzenlemesi, oldukça karmaşık ve özellikle de "Müslüman" nüfus konusunda önyargılı, parçalayıcı ve ince hesaplıdır. Bunlar arasında en dikkat çekici olanı, çok geniş bir "etnik" grup oldukları halde Boşnaklar'a

yapılan uygulamadır. Boşnaklar, 1971'e kadar nüfus sayımlarında kendilerini "Sırp", "Hırvat", veya "Bağımsız" yazdırmak zorunda bırakılmış, 1971 nüfus sayımında ise kimliklerini/kökenlerini (yine "Boşnak" değil), "Müslüman" olarak belirtebilmelerine izin verilmiştir. Bu nüfus sayımında "Müslümanlar" olarak Boşnak nüfusun 1.729.932 olarak ortaya çıktığı görülmüştür. Aynı nüfus sayımı verilerine göre, tüm kesimler (Boşnak, Arnavut, Türk, Torbeş, Goran, Rom) hesaba katıldığında ülkedeki Müslüman nüfus 3.110.000 (toplam nüfusun % 15'i)'dir ³⁰. Bu nüfus sayımından sonra Boşnaklar, "Müslümanlar" dini kimliği/kökünü altında "ulus" (nation) olarak tanınmıştır ³¹. Açıkça belirtmek gerekirse; YFSC süresince etnik gruplardan sadece 6'sı (Sırlar, Hırvatlar, Slovenler, Müslümanlar (Boşnaklar), Makedonlar ve Karadağlılar) anayasal açıdan "uluslar" (nations) olarak, diğer tüm etnik gruplar (Arnavutlar, Romlar, Macarlar, Türkler, Bulgarlar, Çekler, İtalyanlar, Romenler, Rutenler, Slovaklar, Ulahlar, Almanlar, Yugoslavlar, Avusturyalılar, Yahudiler, Polonyalılar (Lehler), Ukraynalılar, Grekler v.b.) ise "ulusallıklar" (nationals) olarak tanınmıştır ³².

Geray'ın sunduğu verilere göre Yugoslavya-Makedonya'dan Türkiye'ye, 1952-1967 döneminde tamamı "serbest göçmen" olarak gelenlerin sayısı 175.392, aile sayısı ise 45.338'dir. Söz konusu dönemde 1956; "kişi sayısı" olarak (31.969 kişi), 1958; "aile sayısı" olarak (8.741 aile) en çok göçmenin geldiği yıl olmuştur. Bu arada 1952 ise gerek "nüfus sayısı"nın (73 kişi), gerek "aile sayısı"nın (32 aile) en düşük seviyede kaldığı yıl olarak yerini almıştır. Göçün hemen başlangıcında gözlenen yavaş hareketliliğin ve düşük sayının nedeni (bölge insanlarının göçle ilgili kararsızlığı değil), Türkiye'nin 1952 ve 1953 yıllarında sınır kapılarını kapatmış olmasıdır. Bilindiği gibi 1950 ve 1951 yıllarında Türkiye, Bulgaristan'dan yönelen "kitlesele" bir "soydaş" göçüne de (154.393 kişi) kucak açmak durumunda olmuştur. Türkiye'ye bu dönemde Yugoslavya-Makedonya'dan gelen göçmenlerin, yıllara göre nüfus ve aile sayısı dağılımı aşağıdaki tabloda gösterildiği gibidir ³³:

Yıllar	Nüfus		Aile	
	Sayı	%	Sayı	%
1952	73	0.04	32	0.07
1953	1.113	0.68	303	0.66
1954	9.728	5.94	2.437	5.37
1955	17.000	10.38	4.047	8.92
1956	31.969	19.53	8.083	17.82
1957	30.162	18.42	8.250	18.19
1958	30.137	11.24	8.741	19.27
1959	18.403	11.24	4.795	8.37
1960	13.304	8.12	3.417	7.53
1961	7.091	4.33	1.801	3.97
1962	3.399	2.07	1.286	2.83
1963	2.603	1.59	996	2.19
1964	1.288	0.78	318	0.70
1965	1.998	1.22	333	0.73
1966	3.672	2.24	783	1.72
1967	3.452	2.10	716	1.57
TOPLAM	175.392	100.00	45.338	100.00

Yugoslavya-Makedonya'dan 1923-1960 döneminde "göçmen", "mübadil" ve "sığınanlar" olarak gelen 269.101 kişiden % 56.4'ünün 1953-1960 döneminde (sadece 7 yıl içinde) göç etmiş olmasını dikkate değer bulan Geray, bu durumun "Tito rejiminin Müslüman ve Türk unsurlara karşı tutumunun bir sonucu" olarak değerlendirildiğini belirtmektedir³⁴.

Tablo'daki verilere rağmen, göç'ün 1967'den sonra da devam ettiğini vurgulayan Hamza'ya göre de, 1952-1975 döneminde yaklaşık 296 bin kişi Türkiye'ye göç etmiş, 1996 itibarıyla da bu sayı mutlaka 350 bine ulaşmıştır³⁵. Solak ise Yugoslavya-Makedonya'dan "asimilasyon uygulaması" nedeniyle Türkiye'ye göç edenlerin sayısının 1946-1961 döneminde 160 bin, 1962-1970 döneminde de 50 bin kişi olarak gerçekleştiğini savunmaktadır³⁶.

Bu arada, Balkan Savaşları'ndan itibaren Türkiye'ye bir göç hareketi başladığına işaret eden Hoffman, sadece 1950'li yıllarda göç eden Türkler'in sayısının 100 bini aştığını belirtmektedir. Hoffman'a göre bu sayı, Yugoslavya-Makedonya toprakları üzerindeki toplam Türk nüfusunun yaklaşık yarısını oluşturmaktadır. Bu çerçevede Türk kökenli olmayan çok az sayıda Müslüman'ın da Türkiye'ye göç ettiğini vurgulayan Hoffman, Türk raporlarında göçmen sayısının 1946-1960 dönemi itibarıyla 102.000, 1950-1958 dönemi itibarıyla da 104.372 olarak yer aldığı kaydetmektedir³⁷.

Öte yandan Türk Dışişleri Bakanlığı belgelerinde, Yugoslavya-Makedonya'dan gelen göçmenlerin sayısı 1952-1968 dönemi itibarıyla "170 bine yakın" olarak ifade edilmektedir. Aynı belgelerde göçmen sayısı 1952-1960 döneminde 150 bin, yine 1952-1963 döneminde ise 165 bin olarak belirtilmektedir. Buna göre; 1960'ta 150 bin olan göçmenlerin sayısı, 1963'te 165 bine, 1968'de de 170 bine yükselmiştir³⁸. Söz konusu belgelerde, Yugoslavya-Makedonya'da kalarak göç etmeyen "soydaşlarımız" sayısı ise en az 180 bin, en çok 200 bin olarak kaydedilmiştir³⁹.

Bilgiseven ise, "dördüncü göç" olarak vurguladığı bu göç hareketiyle Türkiye'ye gelenlerin sayısını "500 bin civarında" olarak belirtmektedir. Bilgiseven'e göre;

"... Dördüncü göç, bazı Türklerin Türkiye'ye bağlanma düşüncesi ile kurdukları YÜCEL teşkilatının kurulmasından sonra bu teşkilat üyelerinin idamı üzerine başlamıştır. İdam edilenlerin akrabaları katliam korkusuna kapılarak kendilerine kapılarını açan Türk hükümetinin bu hareketinden yararlanmışlardır"⁴⁰.

Burada hemen belirtmek gerekmektedir ki, Bilgiseven'in sözünü ettiği YÜCEL teşkilatı üyelerinin idamının 1952 göçünde önemli bir "itici" nedeni oluşturduğu doğrudur. Bununla birlikte, "bazı Türkler'in" YÜCEL teşkilatını "Türkiye'ye bağlanma düşüncesi ile kurdukları" kaydını (herhangi bir kanıt sunmadıkları ve başka hiçbir kaynaktan karşılaşmadığımız için) doğru "bilgi" olarak kabul etmediğimiz gibi, farkında olmadan haksız bir suçlama ve maalesef söz konusu teşkilat üyelerinin idamını meşrulaştıran talihsiz bir ifade olarak niteliyoruz.

YÜCEL teşkilatı, daha önce andığımız 1944-1947 döneminde hüküm süren baskıların bir sonucu olarak kurulmuştur. Türk Dışişleri Bakanlığı belgelerinde bu konuda şu bilgiler yer almaktadır :

"... tazyiklerden bunalan birkaç şüpheli Türk münevveri, ki aralarında öğretmenler ekseriyeti teşkil etmekte idi, 1947 yılında biraraya gelerek bir gizli cemiyet kurmağa karar veriyor ve cemiyetlerinin adını Yücel Cemiyeti koyuyorlar. Git gide köylere kadar nüfuz eden ve bir aralık mensuplarının adedi 500'e kadar yükselen Cemiyetin elli kadar faal azası bir taraftan komünistleştirme diğer taraftan Arnavutlaştırma siyasetine karşı Türklüğü koruma hedefiyle faaliyete başlıyorlar. ... Makedonya Cumhuriyeti içindeki Arnavut teşekkülleri açıkça Arnavutluk Hükümeti tarafından beslenmekte idi. Yücelciler ise ne Türkiye'den ne de başka bir devletten alaka ve yardım görmedikleri halde uzun zaman mevcudiyetlerini muhafazaya muvaffak olmuşlardır... Nihayet (...) adlı iki hainin Yücelcileri Hükümete ihbar etmeleri neticesinde elli kadar fedakar Türk milliyetçisi yakalanıp muhakeme edilmiş, üçü idama, diğerleri hapis cezasına mahkum edilmişlerdir"⁴¹.

Saraç'a göre de "1948-49 "Yüce (Türklere ait dayanışma teşkilatı)" aleyhinde rejime karşı eylemlerde bulunma suçlamasıyla açılan davada idama mahkum edilen Türkler'in sayısı 5 olup, mezarlarının nerede olduğu hala bilinmemektedir. Mahkeme tarafından ağır hapis cezalarına mahkum edilenlerin sayısı da, yine Saraç'a göre 19'dur⁴². Oran ise, 1930'lu yıllarda henüz "komünistlerde ateist tema yok" iken Türkler'in dini ve milli haklara kavuşmak için Komünist Partisi'ne destek verdiklerini belirtmekte ve; "bu desteğe rağmen savaştan sonra unduğunu bulamayıp, Türkleri 45-46'daki "Yücel" gizli örgütünü kurmaya itmiş olmalı" demektedir⁴³. "Yücel" in savaş sonrası dönemde Türkler'in uğradıkları duruma bir tepki şeklinde belirttiğini vurgulayan Oran'a göre; 1948'de açığa çıkarılan cemiyetten 4 Türk idam edilmiş ve bundan sonra artık Türkler'e "komünizm düşmanı" olarak bakılmaya başlanmıştır⁴⁴. Hamza da idam hükmü giyen "Yücel" üyelerinin sayısını 4 olarak vermektedir⁴⁵.

Türkiye'ye 1952 göçünde; zorla komünistleştirme ve kısa süren Arnavutlaştırma çabaları ardından Yugoslavlaştırma yönünde başvuru ideolojik ve siyasi içeriğe sahip "maneви baskılar" da başlıca itici nedenler arasında yer almıştır. Bunun yanı sıra ilk kez 1931'de başlatılan zorunlu ve bedelsiz istimlak hareketi çerçevesinde Türklerin geniş arazilerinin ellerinden alınması, rejimin karakterine uygun olarak Türkler'in arazi ve emlak sahibi olmalarının engellenmesi, vergi tarhında ve zirai kotaların tespitinde farklı muamele yapılmak suretiyle Türkler'e geniş çapta yönelen "ekonomik baskılar" kabaca diğer itici nedenler grubunu oluşturmuştur. Bir "ulusallık" (nationality) ve demografik anlamda bir "azınlık" grubu olarak, (diğerleri gibi) Türkler'in de temel hakları gerek Yugoslavya gerek Makedonya anayasaları ile güvence altına alınmış olmasına rağmen; göç öncesinde ve göçün yavaşladığı 1960'lı yılların sonuna dek, yukarıdaki baskı ve ayrımlarda hemen hiçbir değişiklik gözlenmemiştir⁴⁶. Gerçekten de baskı ve ayrımların temel işlevleri; Türk nüfusunu azaltmak, bu çerçevede "Yugoslav" kimliği altında eritmek (zorla asimilasyon), buna yanaşmayanları ise göçe zorlamak şeklinde belirlemiştir. Bu amaçlara uygun olarak, 1960'lı yılların sonuna dek;

"... Cahil ve geri kafalı hocalar vasıtasıyla soydaşlarımızın dini inançları irticaa varacak şekilde körüklenmekte ve Atatürk inkılapları yerilerek soydaşlarımızda Türkiye'ye ve Türkler'e karşı nefret ve husumet duyguları uyandırılmağa" çalışılmakta idi. Bununla birlikte, küçük bir grup hariç, Türkler o dönemde, sosyal bünyelerine uygun hale getirdikleri dinlerine, Türk-İslam kültürü esasında bağlı kalmışlar, yine yapılan gözlemlerde özellikle Müslüman olmayan bir erkekle evlenmek "hicap verici" kabul edildiğinden bu gibi evliliklere de pek nadir rastlanabilmıştır⁴⁷.

Yukarıdaki bilgilerden anlaşıldığı üzere, (1952 göçmenlerinin bünyesinden çıktığı) Yugoslavya-Makedonya Türkleri, buldukları topraklarda; sosyo-kültürel olarak bir "millet"e (*ethnos'a*), Türk milletine ait/ilişkin anlamda bir "milli" (*ethnik-i*) ve sosyolojik anlamda bir "ast" ve "azınlık" grubudur. Kendileriyle kurulan ilişki örtüntüsü bir değil, birkaç türdür: Anayasalara ve yasalara göre kuramsal olarak "çoğulcu", ancak uygulama ve dolayısıyla içerik olarak "ast" ve "azınlık", dolayısıyla da düşmanca ve eşitsizliğe dayalı bir ilişki örtüntüsü. Buna paralel olarak yardımcı işlev sağlayan "sömürtü" ile buna eşlik eden "tecrit". "Tecrit" örtüntüsünün, özellikle Torbeşler ve Batı Makedonya'daki diğer Türkler'le kurulmasına öncelik verilmiştir. Aslında sosyal bünye ile bütünleş(tir)me modeli olarak işlev göstermesi beklenemeyecek olmasına rağmen, "tecrit" örtüntüsü; sözkonusu Türkler üzerinde bazı olumsuz sonuçlara yolaçabilmiştir. Şöyle ki; Yugoslavya'nın kurulduğu ilk yıllardan itibaren "tecrit" örtüntüsüne mahkum edilen Torbeşler'in Türk dilinde eğitim almalarına hiçbir zaman izin verilmemiş ve bunların hemen tamamının anadili önce "Sırpça", Bulgar işgali döneminde "Bulgarca", Makedonya Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla da "Makedonca" olarak yerleşmiştir. Batı Makedonya'da çok sayıdaki Türk de (Arnavutlaştırma çabaları çerçevesinde) zamanla Türkçe'yi çok zor konuşur hale gelmiş, neredeyse anadil derecesinde bilinen dil Arnavutça olmuştur. Bununla birlikte, her iki grupta yaygın bilinç "*Türk bilinci*" dir. Buna ek olarak 1952 göçü döneminde Doğu Makedonya'daki Arnavutlar da (doğal olarak) Arnavutça konuşmakta idiler. Ancak bunlar arasında özellikle köylü Arnavutlar da kendilerini (yukarıdakiler gibi) "Türk" sayıyor ve Türkiye'ye göç etmek istiyordu. Nitekim bunların, Yugoslavya-Makedonya makamlarıyla ve kendilerini Arnavutluk'la özdeşleştiren "Arnavut bilinci" ne sahip kentli Arnavutlar'la aralarındaki "emik-etik" (içeriden-dışarıdan) bakışların içeriği de buna uygunluk gösteriyordu. İşte bu hassas ve kendine özgü durum; farklı bir "*etnik*" (*milli*) grubu, sosyal bünye ile bütünleş(tiril)mesi bakımından güçlükler ve hatta geleceğe ilişkin sorunlar yaratabileceği kaygısıyla "*göçmen*" olarak almak istemeyen Türkiye'yi, göç sırasında meşgul etmiş, nadiren de olsa, özellikle Arnavutça konuşan ancak "Türk bilinci" taşıyan, kısaca Türkler ve kültürleriyle bütünleşme sürecinde bulunan göçmen adaylarından talepleri reddedilerek küstürülenler olmuştur. Nitekim, günümüzde bile bölgede yaşayan çok sayıdaki Arnavut kökenlinin "İslam" dini ile "Osmanlı" ve dolayısıyla "Türk" kimliğini özdeş kabul ettikleri, ancak öte yandan Osmanlı kimliğine, Osmanlı egemenliği dönemine ve kaçınılmaz bir şekilde Türkler'e ve Türkiye'ye en ağır eleştiri ve hakaretlerin ise özellikle kentli bir grup Arnavut milliyetçisi yazardan geldiği bilinmektedir. Oran'a göre de;

"Çünkü bu ülkede [Makedonya'da] en azından orta yaşlı Arnavutlar arasında Müslümanlık ile Osmanlılık özdeş kavramlardır. Buna örnek olarak da, birçok Arnavut'un yemin ederken, hala, "Türklük dinimin hakkı için demesini gösterebiliriz" ⁴⁸.

Oran, ayrıca daha önce "*fazla Arnavut yanlısı*" olarak tanınan Arnavut kökenli Meşihat Başkanı Süleyman Recebi'nin "*Türk Demokratik Partisi*"nin kurultay davetine katıldığına, burada yaptığı konuşmada "*Osmanlıcı*" gözüktüğüne, ya da en azından öyle konuştuğuna işaret etmektedir ⁴⁹.

Yeri gelmişken bir hususu hemen belirtmek gerekmektedir. 1952 göçü, alınacak göçmen sayısı ve göçmen adaylarında aranacak nitelikler konusunda keyfiyetin Türkiye'ye ait olduğu bir uzlaşmaya dayanarak gerçekleşmiştir. Uzlaşma, diğer tarafa ise, kendi yurttaşları olmaları itibarıyla göçmen adaylarına yardımcı olmak görevini yüklemiştir. Bu çerçevede Türkiye'nin konuya yaklaşımı, ("*İskan Kanunu*" nun 3. maddesinde de yer verildiği gibi) "*Türk soyundan olan veya Türk kültürüne bağlı bulunan kimselerin göçmen olarak yurdumuza kabul edilebileceği*" şeklinde ortaya konmuştur ⁵⁰. Bu çerçevede bir göçmen adayının başvurusuna, bölgedeki Türk konsoloslukları/temsilcilikleri tarafından Türkiye'ye "*serbest göçmen vizesi*" verilebilmesi için izlenen işlem süreci, ana hatları itibarıyla şöyledir :

a) Aday, yerel makamlardan "milli" (etnik) kökeninin Türk olduğunu belirten belge alacaktır.

b) Aday, yerel makamlardan aldığı "milli" (etnik) kökeninin Türk olduğunu belirten belge ile bölgedeki Türk konsolosluğuna/temsilciliğine başvuracak ve burada uzman memurlar tarafından (elindeki belgeye dayanarak, ancak belgeye rağmen) Türkçe bilip bilmediği, Türk kültürüne bağlı olup olmadığı, Türk bilinci taşıyıp taşımadığı sınanacaktır.

c) Başvuru sırasında adaydan, (varsa) Türkiye'de akrabaları ile ilgili (yakınlık derecesi, nerede ikamet ettikleri gibi) ayrıntılı bilgiler istenecektir.

d) Bölgedeki Türk konsoloslukları/temsilcilikleri ile Türkiye'deki makamlar arasında yapılacak bilgi alışverişine dayanarak yürütülecek araştırmanın/tahkikatın sonucuna göre, başvurunun uygun bulunması halinde adaya "*serbest göçmen vizesi*" verilecek, aksi takdirde verilmeyecektir.

İşte bu işlem sürecine ilişkin çalışmalar/yazışmalar sırasında, Torbeş adayların "göç" başvuruları ilk anda "*dil*" dolayısıyla bir tedirginliğe yolaçmışsa da, Türk ve Türk bilincine sahip olmaları dolayısıyla bu tedirginlik kısa sürede aşılmıştır. Ancak Türk dilini hiç konuşamayan ya da çok zayıf konuşabilen ve anadil derecesinde Arnavutça bilen adaylar ile ilgili sıkıntı bir süre devam etmiştir. Sonuçta, gerekli bilgilerin elde edilmesiyle yerel makamlardan "*Türk*" olduğuna ilişkin belge ile başvuran adaylardan (Osmanlı'dakine oranla) çok küçük bir kesimin Arnavut bilinci taşıyan

Arnavutlar'dan oluştuğu, ancak büyük çoğunluğun kısmen Arnavutlaştırma politikalarıyla karşılaşmış Türk kökenlilerden, kısmen de yukarıda belirtilen Arnavut kökenli köylülerden oluştuğu ve bu son iki kesimin de kendi kimliğini "*Türk*" olarak ortaya koyduğu ve "*Türk bilinci*" taşıdığı anlaşılmıştır. Dolayısıyla, anadil ve Türkiye'deki akrabalar konusunda, başlangıçta öngörülen kuralların zamanla yumuşatılması yoluna gidilmiştir. Nitekim, Belgrad Büyükelçiliği'nden Türk Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen 6 Temmuz 1963 tarihli resmi yazıda sözü edilen Arnavut kökenli köylüler hakkında şu bilgilere yer verilmektedir:

"Gerek Kosmet'te [Kosova ve Metohiya], gerek Makedonya'da yaşayan Müslüman Arnavutlar'ın münevveri ve köylüsü arasında temayül ve hissiyat bakımından büyük fark vardır. Köylü Arnavut için, tıpkı köylü Bosnalılar için olduğu gibi, Müslüman ve Türk kelimeleri birbirinin müradıdır ve aynı manayı ifade eder. Köylü Arnavutlar'da dini hisler kuvvetli olduğu için, bunlar dinsiz bir devlet olarak tanıdıkları Arnavutluk'tan ziyade dinin serbest olduğu Türkiye'ye bağlıdırlar ve ... kendilerini Türk hissederler. ... Kosmet ve Makedonya'daki Arnavut münevverlerine gelince, bunlar koyu Şoven ve Arnavutluğa derin milli hislerle bağlıdırlar"⁵¹.

Aynı yazının bir başka yerinde de bu konuyla bağlantılı olarak şu bilgiler aktarılmaktadır :

"Arnavutluğun elli seneden beri emeli Batı Makedonya'yı da içine alan büyük bir Arnavutluk kurmaktır. Bu emelin Doğu Makedonya'ya, Üsküp'e kadar uzanmamasının sebebi oradaki Arnavutların Türkleşmiş olması, hepsinin Türkiye'ye gitmeye can atması, binaenaleyh "*self-determination*" prensibine göre bu bölgenin elverişli şartlar arz etmeyişi idi ve [bunların] da Türkiye'ye gitmesi Makedon makamlarının pek işine gelmiştir"⁵².

Bu göç sayesinde Yugoslavya-Makedonya makamları, göç edeceklerin ellerinde kalan mallarını sıkışık olan zamanlarında çok ucuz şartlarda devretmeleri sayesinde büyük yarar sağlamış ve bu insanların önemli bir kısmından kurtulma yolunu tecrübe etmiştir. Bu arada, 1966 yılı itibarıyla, göç etmeye aday olanlardan önemli bir kısmının; bölgede yaşama kabiliyetlerini kaybetmiş, işsiz, fakir ve eğitim düzeyi düşük kimselerden oluştuğunu, 1964-1966 yılları arasında tek bir lise veya üniversite mezunu hali vakti yerinde birinin göç için başvurmadığını resmi yazışmalarda yeralan son bir bilgi notu olarak eklemek isteriz.

Priştine'de Türkçe yayınlanan "*TAN*" gazetesinde çıkan bir yazı, buraya dek ifade edilenlerin yanısıra, bu insanların kendilerine içten, Türkiye'ye dıştan bakışlarını yansıtmaları bakımından önem taşımaktadır. Şeraffettin Ömer tarafından kaleme alınan "*Azınlık Kerameti ve Umut*" başlıklı yazıda şöyle denmektedir:

"Türkiye Dışişleri Bakanı (...)’ın konuşması... gerçekten gereken düzeydeydi. Ne var ki Türkiye dışında Balkanlarda yaşayan Türk azınlığı kastederken 'Türk kültürüyle benzerlikleri olan bazı grupların Türkiye ile işbirliğinde köprü rolü oynadıklarını' vurgulaması azıcık kulağımızı tırmaladı. Bazı Balkan ülkelerinde Türk azınlığın durumu gözöntünde bulundurulurken böyle yumuşak bir üslup ve zafiyetin gösterilmiş olabileceğinin farkındayız. Ancak Yugoslavya’da yaşayan Türk azınlığı (Makedonya’daki Türk halkı dahil) Türk kültürüyle 'benzer, bazı, gibi birtakım v.b. gruplar' değil, özbeöz kendini Türk bilen, sayan ve Türk kültürünü genişletme yönünde çarpınan insanlardır. Azınlık olmanın kerameti midir nedir pek bilinmez ancak bura Türkler 'unutulmuşluğa' karşı gereğinden fazla duyarlıdır. Nitekim değerli meslekdaşımız Mehmet Ali Birand’ın birkaç ay önce yayımlanan '32. gün' yayınında Kosova sorununa değinirken burada yaşayan Türk azınlığı 'unutması' da gözümüzden kaçmadı. Oysa kendisi yıllar önce 'Tan' redaksiyonunu ziyaret etmiş buradaki Türk varlığı hakkında bilgi edinmişti"⁵³.

C. BURSA'DAKİ GÖÇMEN KESİMİ

Tanımlama (betimleme) amaçlı, açıkça durum tespitine yönelik "sayım tipi" alan araştırması uyguladığımız Bursa’da yerleşik 1952-67 "kitlesele" (bulgularımıza göre 1952-92) göçmen kesiminin "sosyo-kültürel yapısı ve sosyal bünye ile bütünleşme durumu", araştırmanın başlıca odağını oluşturmuştur. Araştırma, göçmen kesiminin sosyo-kültürel yapısına ek olarak, kendi içindeki ve tüm toplumla arasındaki biyolojik ve/veya kültürel bütünleşme sürecini ve yönünü ortaya koymayı amaçlamıştır. Bir ilk olması bakımından araştırmayı, "Bursa Örneği" nitelemek olasıdır⁵⁴.

Araştırmaya, toplam 11 mahallede (Gülbağçe (Bahar), Zafer, Namık Kemal, Elmasbağçe(ler), Fatih, Demirtaş, Atıcılar, Selamet, Yediselvililer, Gazcılar (Kiremitçi), Hamzabey) yerleşik 3900 (%100) haneden oluşan evrenden rastlantısal örnekleme tekniğiyle seçilen 195 (%5) hane dahil edilmiştir. Bulgular, hane reislerine (18 kadın (%9.2), 177 erkek (%90.8) anket tekniği çerçevesinde 63 sorudan oluşan soru cetveli ve özgür görüşme tekniği uygulamak suretiyle toplanmıştır. Hane reislerinin anadilleri sırasıyla Türkçe (% 47.7), Torbeşçe (% 26.1), Arnavutça (% 25.7) ve Romca (% 0.5) olarak belirmiştir. Hane reislerine "Etnik kökeniniz nedir ?" sorusu yöneltilmemiştir. Ön araştırmalarımız ve ön gözlemlerimiz, böyle bir sorunun anlamlı olmayacağını, hatta olumsuz işlev gösterebileceğini ortaya koymuştur. Çünkü, (daha göç hareketinden önce) kendi içinde bütünleşme sürecini başlatan ve bunu henüz devam ettiren göçmen kesiminde etnik köken, etnik bilinç ve anadil arasında henüz gerekirci (zorunlu) bir paralellik

bulunmamaktadır. Böyle bir soru, özellikle bu nitelikteki bir göçmen kesiminde (“*etnik kimlik*” konusunda aslanan ve aslolması gereken) “*etnik bilinç*”i esas alanlar bakımından anlamsız olacağı gibi, rahatsız/rencide edici işlev de gösterebilmektedir. Önceki başlıklar altında da vurguladığımız üzere, Yugoslavya-Makedonya’dakiler arasında olduğu gibi, Türkiye’deki bölge göçmeni bir ailenin akrabaları arasında da aynı anda Türk, Torbeş, Arnavut, Boşnak ve istisna da olsa Rom etnik kökenden olana rastlamak olasıdır. Nitekim Andrews de örneğin Makedonya ve Kosova bölgelerinden gelen göçmenler arasında “*Çitak*” (*Citak*) olarak bahsettiği (Hristiyan komşuları tarafından “*Torbeş*”, (*Torbesi*), “*Potur*” (*Poturi*), bazen de “*Kurki*” (*Kurki*) adlandırıldıklarını belirttiği) Torbeşler’in Sırpça, Makedonca ya da Arnavutça konuştuğunu yazmakta, sadece Strumica’dan gelenlerin Türkçe konuştuğuna dikkat çekmektedir⁵⁵. Yine, “*Arnavutlaştırma*” politikaları sonucu çok sayıda Türk’ün anadil olarak neredeyse Arnavutça konuşur hale geldiğini, ayrıca anadili Arnavutça olmakla birlikte kendileri ve kentsel kesim Arnavutları tarafından köylü Arnavutlar’ın Türk olarak görüldüğünü de sözkonusu başlıklar altında yeteri kadar vurgulamıştık. Kısaca, tüm bu nedenlerle, hane reislerine yöneltilecek “*Etnik kökeniniz nedir ?*” sorusuna, rahatsız/rencide edici olabileceği ve buna bağlı olarak diğer sorulara beklenen objektif yanıtların alınmasını engelleyebileceği öngörüsüyle, itibar edilmemiştir. Bununla birlikte, araştırmanın amacına uygun olarak, hane reislerine; eşi, arkadaşları, akrabaları ve damatları/gelinleri hakkında “*Etnik kökenleri hangisidir?*” sorusuna yer verilmiştir. Araştırmada ayrıca, bütüncü yaklaşım ve bulgularla anlamlı nedensel ilişkiler kurabilmek bakımından, Bursa’daki göçmen derneklerinden “*Balkan Göçmen Dernekleri Federasyonu*” (BALGÖÇ), “*Rumeli Türkleri Dayanışma Derneği*” ve “*Zafer Halkoyunları Derneği*” yöneticileri ile de görüşmeler gerçekleştirilmiş, buna ek olarak göçmenlerin büyük kesiminin “*dışagöç*” (emigration) hareketini gerçekleştirdiği Makedonya topraklarında terk edilen “*ekolojik-tabii*” ve “*sosyal*” çevreler üzerinde yerinde gözlem yapılmıştır. Göçmen kesiminin % 77’si Makedonya (Üsküp, Kumanova, Kalkandelen, Kırçova, Gostivar, Koçana, Ohrid ve Pırlepe), % 20’si Kosova (Mamuşa, Gilan, Prizren ve Priştine), %3’ü de Sırbistan (Preşevo ve Vranja) topraklarında doğmuştur.

Bursa’daki göçmen kesimi, göçten önce (Yugoslavya-Makedonya’da); ağırlıklı olarak, geleneksel yapının taşıyıcısı olarak bilinen “*köy ve mahalle sosyal yapıları*” şeklinde örgütlenmiştir. Yugoslavya-Makedonya’da “*Türk*” (küçük kesimi itibarıyla “*Arnavut*”, “*Torbeş*” ve “*Rom*”) etnik grubunun üyeleri olarak, “*etnik tabakalaşma sistemi*” çerçevesinde “*ast*”, “*çoğunluk-azınlık ilişki örüntüleri*” çerçevesinde de “*azınlık*” statüsüne tabi olmuştur. Söz konusu örgütlenme biçimi ve adı geçen statüler, “*açık işlevli*” aksi

çabalara ve kısmi hasarlara rağmen, göçmen kesiminin içe kapanarak kendi bünyesi ile bütünleşme düzeyini yükseltmesi yönünde "gizli işlev" göstermiştir. Göçmen kesiminin anadili "Türkçe" olan üyeleri; kendilerinden sonra anadili "Arnavutça", daha az sayıda anadili "Torbeşçe" ve en az sayıda da anadili "Romca" olan üyelerle evlilik bağları kurmuş, bütünleşme süreci "Türkçe konuşma dili", doğan çocuklar itibarıyla da "Türkçe anadili" yönünde devam etmiştir. (Batı Trakya'daki ve Bulgaristan'daki "Türk" etnik gruplarında da, anadili Türkçe olan üyeler ile anadili Pomakça olan üyeler arasındaki evlilikler, ailede önce konuşma dili, ardından doğan çocuklar itibarıyla da anadili olarak "Türkçe"nin yerleşmesiyle sonuçlanmaktadır.) Göçmen kesimi göçten önce ayrıca, sayıca az da olsa coğrafi-kültürel benzerlik/yakınlık mesafesinde bulunduğu "Arnavut" ve "Boşnak" kökenlilerle de evlilik bağları kurmuştur.

Göçmen kesimi, Türkiye'ye yoğun göç hareketini (%80), 1952-1962 döneminde gerçekleştirmiş, ağırlıklı olarak Üsküp-Selanik-İstanbul, daha az olarak da Üsküp-Sofya-İstanbul güzergahından Türkiye'ye içegöç etmiştir. Araştırmanın bulgularıyla anlamlı olması bakımından, göçmen kesiminin % 18'inin 1963-1972, % 0.5'inin 1973-1982, % 1.5'inin de 1983-1992 döneminde Türkiye'ye göç ettiğini eklemek isteriz. İçegöç hareketinin hemen ardından neredeyse tümü, göçten önce taşıdıkları Sırpça'ya ya da Arnavutlaştırma çabaları çerçevesinde Arnavutça'ya uyarlanmış soyadlarını değiştirmiştir. Aldıkları soyadlar ile Yugoslavya-Makedonya'dan "dışagöç" ve Türkiye'ye "içegöç" nedenleri arasında doğrusal bir ilişki söz konusudur. İlk üç anadili konuşan hane reisleri arasında not aldığımız bazı soyadları şunlardır: Anavatan, Atasoy, Ay, Bilaçlı, Cenkçiler, Çelikkol, Deva, Dinsever, Gürvardar, Hürcan, Hüroğlu, İleri, Kumova, Kurtuluş, Özgür, Sabırlı, Serbest, Sipahi, Şen, Şenocak, Şentürk, Toprak, Tunalı, Üsküplü, Vatansever, Yurtsever.

Türkiye'ye "serbest göçmen" statüsünde giriş yapan üyeler, ilk olarak, büyük ölçüde "dışagöç" ettikleri topraklardaki "ekolojik-tabii" ve "sosyal" çevrelere benzerlik/yakınlık gösteren bölgelere yerleşmiştir. Esasen Marmara, Ege, İç Anadolu ve Karadeniz'den oluşan bu bölgeler, göçmen kesiminin hem en çok akrabalarının, hem de diğer Balkan ülkelerinden gelen, dolayısıyla kültürel benzerlik/yakınlık mesafesinde bulunan göçmenlerin yaşadığı bölgelerdir. Türkiye'nin diğer bölgelerine kıyasla, bu bölgeler ile Yugoslavya-Makedonya'daki ekolojik-tabii ve sosyal çevreler arasında da daha çok benzerlik/yakınlık bulunmaktadır.

Hane reislerinden Fettah Güllü, Bursa'ya ilk yerleştiklerinde, şu anda yerleşik oldukları bölgenin meyve ağaçlarıyla kaplı olduğunu, ilk evleri (ilk 3 ev) kendilerinin inşa ettiğini söylemiştir. Güllü, ayrıca şu bilgileri vermiştir : "...Çoğumuz da sanatsız geldik. Dil sorunu vardı biraz. Üsküp dışından

olanlar biraz zorlukla karşılaştı...Gençlerimiz iyidir, saygılıdır, selam vermeden geçmez. Güzel giyinirler...İnsanlarımız sıcaktır...Bizde 7 veya 9 kuşak akraba arasında evlenme yoktur...Bizler, Makedonya'ya Konya-Karaman'dan gitmişiz..."

Hüseyin Memnun şunları söylemiştir: "1952'den sonra ilk gelenlerin ekonomik durumları çok kötüydü. Çoğu yoksul olduğu için çocuklarını tahsile gönderemediler. Ama bir şeyler biliyorlar. ...O zaman için en önemli sorun (az olarak) Türkçe bilmemeleri. Ama sadece Üsküp dışındakilerden. Üsküplüler Türkçe biliyorlardı...Bizde evlenmeden önce söz kesilir. Düğünlerde erkekler ayrı, kadınlar ayrı kına gecesi yapılır. Kızlar o gece yöresel kıyafetler giyer. O geceye şalvar, cepken ve diğerleri giyildiğinden "Şalvar ya da Çinti(y)an Gecesi" denir...Çocuklarımızın hepsi hatim indirmiştir. Bizden daha çok namaza düşkündür. Rumeli insanının olduğu yerde camiler dolar taşar. Osmanlı kültürü bizden kopmaz, koparmayız. Anadolu'da kopmuştur, bizde kopmaz...1989 Bulgaristan göçmenlerinde, rejim etkisi dolayısıyla din zayıf, ahlak zayıf. Ama burada bu zamanla düzeliyor."

Sinan Kurtuluş şu bilgileri vermiştir: "Orada ben , 16 yaşında hatırlarım, Bayramda şeker bile bulamazdık. Vesika ile veriyorlardı... Hısım-akraba uzak köyler arasında bağlar sürüyordu."

Arnavut kökenli olduğunu vurgulayan Mümin Serbest çeşitli konular hakkında şu görüşleri aktarmıştır: "Türkler, Arnavutlar, Araplar kitap diniyle gelmişler. Torbeşler, Boşnaklar müslümanlığı kılıçla kabul etmişler. Onun için Torbeşim, Boşnakım demiyorlar...Gençlere sorma, onlar der ki ben Fransızlan da evlenirim...Okula gönderememe ekonomiden kaynaklanıyor. Ahlaksızlık da önemli. Kız çocuğum olsa göndermem dedim...Genelde Türkçe konuşuruz. Evde yaşlılar dolayısıyla Arnavutça konuşuruz...Göç ederken bir tek çanta aldık geldik, yüzde 90'ımız... Milli Gençlik Vakfı'na katılan genç çok... Kız çocukları genelde (çoğu) başörtülü...Dışardan evlenme oranı az. Ama gene de adetlerimiz uyduğu için var".

Açıkça ve ayrıntılı olarak, araştırma bulgularımıza göre :

1. Göçmen kesimini, "göç"ten önce;

1.1. Yugoslavya-Makedonya'dan "dışagöç" hareketine iten başlıca nedenler, "baskılar ve ayrımlar" (%47.7) ile,

1.1.1. "Dini kısıtlamalar" (%21.5)'dir.

Bu çerçevede, anadili Türkçe olanlar (%54.8) ve Torbeşçe olanlar (%51) bakımından "baskılar-ayrımlar", anadili Arnavutça olanlar (%52) bakımından ise "dini kısıtlamalar" nedeninin öncelikli ve yoğun olduğu görülmüştür.

1.2. Türkiye'ye "içegöç" hareketine çeken başlıca neden, Türkiye'yi "anavatan/vatan olarak görmeleri" (%51.8)'dir.

"İçegöç" nedeni; anadili Türkçe olanlar (%65.6) ve Arnavutça olanlar (%42) bakımından Türkiye'yi "anavatan/vatan olarak görmeleri", anadili Torbeşçe olanlar (%39.2) bakımından ise kendilerini "Türk" olarak görmeleri şeklinde ortaya çıkmıştır.

2. Göçmen kesimi, Türkiye'ye "içegöç" hareketi sırasında;

2.1. Türkiye'ye gençlik döneminde (%66.2) göç etmiştir.

2.2. Anadilleri ile Yugoslavya-Makedonya'da gördükleri eğitim dilleri arasında paralellik vardır. Bununla birlikte, söz konusu paralellğin "simetrik" olmadığı görülmüştür. Şöyle ki; sadece eğitim görenler (124 kişi) bakımından ele alındığında anadili Türkçe olanların (57 kişi) gördükleri eğitim dilleri sırasıyla; Türkçe (%75.4), Arnavutça (%14,3) ve Sırpça-Makedonca (%10.5)'dir. Anadili Torbeşçe olanların (37 kişi) gördükleri eğitim dilleri sırasıyla; Sırpça-Makedonca (%78.4), Arnavutça (%13.5) ve Türkçe (%8.1)'dir. Son olarak, anadili Arnavutça olanlar (29 kişi) için söz konusu veriler sırasıyla; Arnavutça (%86.2), Sırpça-Makedonca (%6.7), Türkçe (%3.4) ve Arapça (Medrese) (%3.4)'dir.

3. Göçmen kesimi, Türkiye'ye "içegöç" hareketinden sonra;

3.1. İlk olarak, terkettiği "ekolojik-tabii" çevreye benzerlik gösteren bölgelere yerleşmiştir.

3.1.1. İlk olarak, terkettiği "sosyal" çevreye benzerlik gösteren bölgelere yerleşmiştir.

Her iki çevreyi birarada bulunduran bölgeler itibarıyla sıralamanın; Marmara (%95.9), İç Anadolu (%1.6), Ege (%1) ve Karadeniz (%1) şeklinde olduğu görülmüştür.

3.1.1.1. İlk olarak yerleştiği bölgelerde akrabalarının ve coğrafi-kültürel benzerlik/yakınlık mesafesindeki gruplar ile diğer Balkan göçmenlerinin yaşıyor olmasının etkisi olmuştur.

Bu varsayım çerçevesindeki sıralama; Marmara (%69.7), Ege (%14.8), İç Anadolu (%8.7) ve Karadeniz (%3.6) şeklindedir.

3.2. Karşılaştığı dil sorunu, anadili Arnavutça olanlar bakımından daha büyük (%46) olmuştur.

3.3. Bursa'ya ilk yerleştiğinde, çevreyle uyumsuzluk yaşamamış (%76,9)'tır.

4. Göçmen kesiminde, zamanımız itibarıyla;

4.1. "Görücü" yöntemiyle evlilik oranı yüksek (%77)'tir.

4.2. Yükseköğrenim düzeyi düşüktür.

Bu çerçevede yükseköğretim düzeyinin %5.1, ilkökul düzeyinin ise %65.1 olduğu görülmüştür.

4.2.1. Serbest çalışma (%32.8) ve zenaatkarlık işleri (%25.6) yoğunluktadır.

4.2.2. Kadınlar, gelir getiren bir iş sahibi değildir (%77,8).

4.3. Bursa dışında akraba sahibi olma oranı yüksek (%96.9)'tir.

4.3.1. Bursa dışındaki akrabalarının yaşadıkları bölgeler, Yugoslavya-Makedonya'daki "ekolojik-tabii" ve "sosyal" çevrelere benzerlik/yakınlık göstermektedir.

Söz konusu bölgelerin; Marmara (%51), Ege (%29), İç Anadolu (%14.1) ve Karadeniz (%3.6) şeklinde belirlediği görülmüştür.

4.4. Türkiye dışında akraba sahibi olma oranı yüksek (%87.2)'tir.

4.4.1. Türkiye dışında en çok akraba bulunan bölge/ülke günümüz Makedonya Cumhuriyeti devleti (%47.8)'dir.

4.5. Sinemaya (% 22.6), tiyatroya gitme (% 17.9) ve kitap okuma düzeyi (% 49.2) düşüktür.

4.6. Namaz kılma (% 86), oruç tutma sıklığı (% 98.8) yüksektir.

4.6.1. Erkeklerin Cuma ve Bayram namazlarına gitme sıklığı (Sürekli % 75.2, Çoğu zaman % 20.3, Nadiren % 4.5) yüksektir.

4.7. Göçmen olmayanlarla ve diğer başlıca Balkan ülkelerinden gelen göçmenlerle sosyal ilişkilerinden "arkadaşlık ilişkileri" oldukça yüksek, "akrabalık ilişkileri" iyimser sayılabilecek düzeydedir. Açıkça;

4.7.1. Göçmen olmayan arkadaşına (% 83.6), Bulgaristan göçmeni arkadaşına (% 73.3) ve Yunanistan göçmeni arkadaşına (% 57.4) sahip olma düzeyleri oldukça yüksektir.

4.7.2. Göçmen olmayan akrabaya (% 51.3), Bulgaristan göçmeni akrabaya (% 30.3) ve Yunanistan göçmeni akrabaya (% 12.3) sahip olma oranı iyimser bir düzeydedir.

Buradaki sonuçların, göçmen olmayan nüfusun üstünlüğü nedeniyle kaçınılmaz olarak ortaya çıktığını, bu açıdan bakınca diğer Balkan ülkelerinden gelen göçmenlerle sosyal ilişkilerin azımsanamayacak bir düzeyde seyrettiğini gözardı etmemek gerekmektedir.

4.8. Başlıca coğrafi-kültürel benzerlik/yakınlık (Arnavut, Boşnak) ve benzemezlik/uzaklık (Gürcü, Kürt) mesafesindeki bireylerle sosyal ilişkilerinden "arkadaşlık ilişkileri"; ilk gruptakilerle oldukça yüksek, ikinci gruptakilerle iyimser sayılabilecek düzeydedir. Bu bağlamda, aynı bireylerle

"akrabalık ilişkileri" ilk gruptakilerle yüksek, ikinci gruptakilerle ise oldukça düşük bir düzeyde bulunmaktadır. Açıkça;

4.8.1. Arnavut arkadaşa (% 97) ve Boşnak arkadaşa (% 65.6) sahip olma oranı oldukça yüksek, Gürcü arkadaşa (% 41.5) ve Kürt arkadaşa (% 32.8) sahip olma oranları ise iyimser sayılabilecek düzeydedir.

4.8.2. Arnavut akrabaya (% 87.2) ve Boşnak akrabaya (% 29.2) sahip olma oranı yüksek, Gürcü akrabaya (% 9.2) ve Kürt akrabaya (% 7.2) sahip olma oranı ise oldukça düşük düzeyde bulunmaktadır.

4.9. Çocuklarının evli olduğu eşlerinin (gelinlerinin/damatlarının) etnik kökeni ile ilgili duruma bakıldığında, sıralamanın; Arnavut (% 28.1), Göçmen olmayan (% 24.2), Torbeş (% 15.7), Makedonyalı Türk (% 13.2), Bulgaristan göçmeni (% 9.3), Kosovalı Türk (% 3.9), Boşnak (% 2.5), Yunanistan göçmeni (% 2.1), Kürt (% 1.1) şeklinde belirlediği görülmüştür.

Sonuç

"Dışagöç" hareketini gerçekleştirdikleri Yugoslavya-Makedonya topraklarında "Türk" (küçük kesimi itibarıyla "Arnavut", "Torbeş" ve "Rom") etnik grubu içinde yer alan, kendilerine içeriden ve dışarıdan bakışlar arasında "Türk" oldukları doğrultusunda paralellik bulunan, ülkede hakim "etnik tabakalaşma sistemi" çerçevesinde "ast", "çoğunluk-azınlık ilişki örüntüleri" çerçevesinde "azınlık" statülerine tabi olan, yerel makamlardan aldıkları "etnik" (milli) kökenlerinin "Türk" olduğunu belirten belge ile Türkiye'ye "serbest göçmen vizesi" talebinde bulunan, Türk makamlarınca (ellerindeki belgeye dayanarak ve belgeye rağmen) "ancak Türk soyundan olan veya Türk kültürüne bağlı bulunan kimselerin göçmen olarak yurdumuza kabul edilebileceği" ölçütüne göre sınılandıktan ve böyle olduklarına kanaat getirildikten sonra Türkiye tarafından göçmen olarak kabul edilen "kitlesele" 1952-67 Yugoslavya-Makedonya göçmenlerinin Bursa'daki (1952-92) kesimi, Türkiye'dekinden az-çok farklılaşmış olmakla birlikte, esas itibarıyla Türk ve Müslüman kültürünün taşıyıcısı olup, Türkiye'ye bu özelliğini koruyarak "göç" etmiştir.

Göçmen kesimi, Türkiye'ye "içegöç" hareketinden sonra günümüze dek uzanan süreçte hiçbir zaman bir "karşı(t)-kültür" (contre-culture) grubu olarak ve/veya "Türk"ten ayrı bir "ethnos" a (millet'e) aidiyet kimliği anlamında bir "etnik" grup olarak ortaya çıkmamış, kendisiyle ne tüm toplum ne de siyasal erk (devlet) arasında (terk ettiği Yugoslavya-Makedonya'da olduğu gibi) "üst-ast" ve "çoğunluk-azınlık" statülerine dayanan ilişki örüntüleri kurulmamıştır. Göçmen kesimi, bir yandan "dışagöç" hareketinden önce kendi içinde başlayan karşılıklı gelin alıp-verme ve "Türkçe" konuşma dili ve ardından doğan çocuklar itibarıyla

"Türkçe" anadili esasında "biyolojik" ve "sosyo-kültürel" bütünleşme sürecini (azalan oranda) devam ettirirken, aynı bütünleşme sürecini, tüm sosyal bünye ile (artan oranda) sürdüren kısmen bir "alt kültür" (sub-culture) grubudur.

Bulgulardan hareketle, göçmen kesimi hakkında geleceğe ilişkin yapılabilecek en önemli öngörü (prediction) şudur: Göçmen kesiminin henüz devam ettirdiği "Türk" ortak adı ve bilinci altında kendi içindeki ve tüm sosyal bünye ile arasındaki "biyolojik" ve "sosyo-kültürel" bütünleşme süreci; ani nedenler tarafından kesintiye uğratılmadıkça yada yönü saptırılmadıkça, tamamlanacaktır. Sürecin tamamlandığı, Türkiye'nin çeşitli bölgelerinde, hayatta olmayan akrabalarından bazılarının 1952-92 Yugoslavya-Makedonya göçmeni olduğunu söyleyen bireyler dışında, göçmen kesimini, sosyolojik alan araştırmasına konu olabilecek açıklıkta ve belirginlikte tespit edebilme olanağının ortadan kalkmasıyla anlaşılacaktır.

Özet: Türkiye, "İmparatorluk"un çöküşünden batışına, "Cumhuriyet" in doğuşundan yükselişine, Balkanlar, Kafkasya ve Kırım'dan Bulgaristan'a, 1785'ten 1989'a, "kitleysel" göçler alan bir "göçmen ülkesi" haline gelmiştir.

Balkanlar'ın "Yugoslavya-Makedonya" bölgesinden Türkiye'ye ilk "kitleysel" göç hareketi ("Müslüman" ölçütüne göre) 1877 ile 1878 arasında, sonuncusu ise ("Türk soyundan olan veya Türk kültürüne bağlı bulunan" ölçütüne göre) 1952 ile 1967 arasında gerçekleşmiştir. Bursa bu son göçmenlerin bir çoğu için başlıca çekici merkez olmuştur. Bu çalışmada kuramsal kısmın yanısıra, tamamlayıcı uygulamalı kısım olarak, Bursa'da yerleşik 195 hane "örnek" seçilmiştir. Veriler, hane reislerine uygulanan anket ve görüşmeler aracılığıyla elde edilmiştir.

Verilerin çözümlemesi, Bursa'daki göçmen kesiminin "içer kapalı" yapısını, dışagöç ettiği "ekolojik-tabii" ve "sosyal" çevrelere benzerlik gösteren Marmara Bölgesi'ndeki Bursa'ya yerleşmenin bir sonucu olarak, ilk kuşakta koruduğunu, göçten önce "Türkçe anadili" esasında başlamış olan bütünleşme sürecini devam ettirdiğini, ikinci kuşağın yükselmesiyle birlikte ise, diğer Balkan göçmenleri başta olmak üzere yerli halkla ve "coğrafi-kültürel" benzerlik ve yakınlık mesafesindeki ailelerle (biyolojik ve kültürel) bütünleşme sürecine girdiğini göstermiştir.

Anahtar Kelimeler: Yugoslavya, Makedonya, Kosova, Göçmenler, Bursa.

The “Mass” Migration of 1952-67 from Yugoslavia-Macedonia to Turkey and The Part of Immigrants in Bursa

Abstract : Since “Empire”s collapse to downfall, “Republic”s raising to increase, from Balkans, Caucasia and Crimea to Bulgaria, from 1785 to 1989, Turkey became an “immigration country” as an importer of “mass” migrations.

The first “mass” migration movement to Turkey from the “Yugoslavia-Macedonia”, region of Balkans took place (according to criteria of “Muslim”) between 1877 and 1878 and the recent (according to criteria of “who has Turkish origin or who hangs on the Turkish culture”) between 1952 and 1967. Bursa has been the principal attracting center for a good many of those recent immigrants. In this research in addition to theoretical, as the complementary practical part, “sample” was taken the residents of 195 houses in Bursa. Data were collected through questionnaires and interviews by household heads.

Data analysis showed that, the part of immigrants in Bursa has preserved it’s “inward-covered” structure on the first generation as a result of being settled in Bursa of Marmara Region, which presents similarity to “ecological-natural” and “social” environments which it has emigrate. It has continued the process of integration on the basis of “Turkish mother tongue” which was started before emigration. And with the rise of second generation, it entered to (biological and cultural) integration process with the native people and the families in “geographical-cultural” similarity and proximity distance, come first the other immigrants from the Balkans.

Key words: *Yugoslavia, Macedonia, Kosovo, Immigrants, Bursa.*

Dipnotlar

- ³ Muharrem Kaynak v.d., **Iraklı Sığınmacılar ve Türkiye (1988-1991)**, Tanmak Yayınları, Ankara 1992, s. 7, 28, 155.
- ² Beğlan Toğrol., **Direnış (Bulgaristan Türklerrinin 114 Yıllık Onur Mücadelesinin Karşılaştırılmal Psikolojik İncelemesi)**, Boğaziçi Üniversitesi Matbaasında Basılmıştır, İstanbul 1991, s. 60 ; Ayrıca ayrıntılı bilgi için bak. Beğlan Toğrol, **112 Yıllık Göç 1878-1989 (1989 Yazındaki Üç Aylık Göç'ün Tarihi Perspektif İçinde Psikolojik İncelemesi)**, Boğaziçi Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Boğaziçi Üniversitesi Matbaasında Basılmıştır, İstanbul 1989.
- ³ Frank Bovenkerk, **Migration: A Bibliografic Essay**, Martinus Nijkoff, The Haque 1974, s. 5-6 ; Faruk Kocacık, "1878-1900 Yılları Arasında Balkanlar'dan Anadolu'ya Yönelik Göçlerin Anadolu'daki Sürekli Yerleşme Yerleri ve Toplumsal Yapıya Etkileri" **Toplum ve Göç**, II. Ulusal Sosyoloji Kongresi, Mersin 20-22 Kasım 1996, DİE-Sosyoloji Derneği Yayını, Ankara 1997, s. 137-138.
- ⁴ Sevgi Aktüre, "Osmanlı Devleti'nde Taşra Kentlerindeki Değişimler" **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi (4.c.)**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s. 896.
- ⁵ Bu çalışmada biz, "**Yugoslavya-Makedonya**" toprakları tanımlaması ile řu toprakları kastediyoruz: Balkanlar üzerinde tarihte ilk olarak "**İlir(i)ya**", "**Pannon(i)ya**" gibi adlarla anılan, 7. yy'dan itibaren "**Sırbistan**" olarak geçen, Osmanlı döneminde kısmen "**Rumeli**" olarak ifade edilen, 1929'dan sonra "**Yugoslavya**" adı verilen, eski ("**Yugoslavya Federal Sosyalist Cumhuriyeti**") bünyesindeki Kosova ve Voyvodina özerk bölgelerini de kapsayan) Sırbistan ve Makedonya federe cumhuriyetlerinin üzerinde bulunduğu, günümüzde ise bağımsız **Yugoslavya Federasyonu** ile **Makedonya Cumhuriyeti** ve **Kosova** tarafından paylaşılan topraklar.
- ⁶ Ayrıntılı bilgi için bak. Bilal N. Şimşir, **Rumeli'den Türk Göçleri-Belgeler I 1877-78, II 1879, III 1880-1885**, (3 cilt), TTK Yayınları, TTK Basımevi, Ankara 1989.
- ⁷ Ayrıntılı bilgi için bak. Yusuf Halaçoğlu, **Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri (1912-1913)**, TTK Yayınları, TTK Basımevi, Ankara 1994.
- ⁸ Dışişleri Bakanlığı, "No: 183 , 843/412/3186, 06 Temmuz 1963, Belgrad Büyükelçiliği'nden Dışişleri Bakanlığı'na", **Dış Türkler (Belgeler)** (iç.), T.C. Dışişleri Bakanlığı AZEM Dairesi, Ankara 1969, s. 645.
- ⁹ Kamuran Gürün, **Türkler ve Türk Devletleri Tarihi** (c.I), Aslımlar Basımevi, Ankara 1981, s. 248-254; George W. Hoffman, "The Evolution of the Ethnographic Map of Yugoslavia: A Historical Geographic Interpretation" **An Historical Geography of the Balkans**, Francis W. Carter (ed.), Academic Pres Inc., London 1977, s. 464 ; İbrahim Kafesoğlu, "Asya Türk Devletleri" **Türk Dünyası El Kitabı** (c.1), TKA Enstitüsü Yayınları, Ankara 1992, s. 116-119 ; Akdes Nimet Kurat, "Doğu Avrupa Türk Kavim ve Devletleri" **Türk Dünyası El Kitabı** (c.1), TKA Enstitüsü Yayınları, Ankara 1992, s. 178 ; Georg Ostrogorsky, **Bizans Devleti Tarihi** (çev. Prof.Dr.Fikret İşiltan), TTK Yayınları, Ankara 1981, s. 66, 374, 424 ; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi** (1.c.), TTK Yayınlarından, Ankara 1961, s. 171-173.
- ¹⁰ Hoffman, a.g.e., s. 464 ; Kafesoğlu, a.g.e., s. 116 ; Kurat, a.g.e., s. 178 ; Gürün, a.g.e., s. 248, 255-256, 277 ; Mehmet Eröz, **Hristiyanlaşan Türkler**, TKA Enstitüsü Yayınları, Ankara 1983, s. 11-13 ; Ostrogorsky, a.g.e., s. 310-317, 349 ; Sait Mustafa, "Dünyada Türk Toplulukları" **Birlik** gazetesi, Cumartesi 9 Aralık 1995 "Nova Makedoniya" R.E. Marketing, Üsküp, s. 9 ; Oral Sander, **Siyasi Tarih (İlkçağlardan 1918'e)**, İmge Kitabevi, Ankara 1989, s. 32.
- ¹¹ Sait Mustafa, "Dünyada Türk Toplulukları" **Birlik** gazetesi, Cumartesi 9 Aralık 1995, "Nova Makedonija" R.E. Marketing, Üsküp, s. 9.

- ¹² Hüseyin Memişoğlu, **Pomak Türkleri'nin Tarihi Geçmişinden Sayfalar**, Şafak Matbaası, Ankara 1991, s. 12-13 ; Geza Feher, **Bulgar Türkleri Tarihi** (Bir heyet tarafından Macarca'dan Türkçe'ye çevirisi yapılmıştır), (2. Baskı), TTK Yayınları, Ankara 1985, s. 70.
- ¹³ Memişoğlu, a.g.e., s. 12-13.
- ¹⁴ Tahsin Uzer, **Makedonya Eşkiyalık Tarihi ve Son Osmanlı Yönetimi**, TTK Yayınları, Ankara 1979, s. 82-83 ; Yusuf Sarımay, "Balkanların Stratejik Kalbi Makedonya Cumhuriyeti" **Silahlı Kuvvetler Dergisi**, Yıl: 114, Sayı: 345, Temmuz 1995, Genelkurmay Basımevi, Ankara, s. 10; Stanford J. Shaw ve Ezel Kural Shaw, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türliye (c.2)** (Türkçesi: Mehmet Harmancı), e Yayınları, İstanbul 1983, s. 54, 136 ; Stanford J. Sjaw, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye (c.1)** (Türkçesi: Mehmet Harmancı), e Yayınları, İstanbul 1982, s. 37 ; İlber Ortaylı, **Türkiye İdare Tarihi**, TODAİE Yayınları, Ankara 1979, s. 85.
- ¹⁵ Sait Mustafa, "Dünyada Türk Toplulukları" **Birlik** gazetesi, Cumartesi 9 Aralık 1995, "Nova Makedonija" R.E. Marketing, Üsküp, s. 9.
- ¹⁶ Ayrıntılı bilgi için bak. Halim Çavuşoğlu, **Balkanlar'da Pomak Türkleri: Tarih ve Sosyo-Kültürel Yapı**, Detay Basım Cilt ve Mücellithanesi, Ankara 1993.
- ¹⁷ Peter Alford Andrews, **Ethnic Groups in the Republic of Turkey**, Dr. Ludwig Reichert Verlag, Wiesbaden 1989, s. 102. Burada, araştırmaya değer önemli bir tespit olarak, Bulgaristan'da ve Yunanistan'da bozkır dönemi Türk toplulukları kökenli diğer Türk kesimi Pomaklar'ın da "**muhtemelen**" Slav, Bulgar (zayıf olarak da Yunan) soyundan geldiklerinin ileri sürüldüğüne, bu insanlara da "**Pomak**" adının/sıfatının ilk olarak (Müslüman değil) yine Hristiyan komşuları tarafından atfedildiğine dikkat çekmek isteriz. Bu tespiti daha da önemli ve araştırmaya değer kılan (şahsımızın da Batı Trakya'da bizzat yaşadığı, tanık olduğu, gözlediği) bir husus şudur: Anadili Türkçe olan Türkler, Pomaklar'a aşağılama ifadesi olarak "**Küflü Pomak**", "**Balkan Ayısı**", "**Aaren**" şeklinde hitap ederken, Pomaklar buna karşı aşağılama ifadesi olarak "**Sen nesin ? Çitaksın (!) çırılçıplaksın**" nitelemesinde bulunmaktadırlar.
- ¹⁸ Hoffman, a.g.e., s. 477; Dimitris Kitsikis, **Syggkritiki İstoria Ellados kai Tourkias ston 20'o aiona** (Metafrasi apo ta gallika), Bibliopoleion tis Estias, Athina 1978, s. 53-54 ; Orhan Koloğlu, "Osmanlı Döneminde Balkanlar" **Balkanlar**, Ortadoğu ve Balkan İncelemeleri Vakfı (OBİV) Yayınları, İstanbul 1993, s. 87-88 ; Mustafa Nuri Paşa, **Netayic-ül Vukuat: Kurumları ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi (c.I-II)** (Sadeleştirilen, notlar ve açıklamaları ekleyen Prof.Dr.Neşet Çağatay), TTK Yayınları, Ankara 1979, s. 68-69 ; İlber Ortaylı, **Osmanlı İmparatorluğu'nda 'Millet' Nizamı (Prof.Dr.Hamide Topçuoğlu'na Armağan'dan Ayrı Basım)**, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi A.Ü. Basımevi, Ankara 1995, s. 86, 92 ; Sander, a.g.e., s. 32 ; Sarımay, a.g.e., s. 10 ; Uzer, a.g.e., s. 82-83 ; Wayne S. Vucinich, "Some Aspects of the Otoman Legacy" **The Balkans in Transition**, Charles and Barbara Javalich (ed.), Russian and European Studies, University of California Pres, Berkeley & Los Angeles 1963, s. 99 ; Taha Toros, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Gayrimüslim Azınlıklar" **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi (4.c.)**, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s. 1011; George G. Arnakis, "The Role of Religion in the Development of Balkan Nationalism" **The Balkans in Transition**, Charles and Barbara Javalich (ed.), Russian and European Studies, University of California Pres, Berkeley & Los Angeles 1963, s. 143 ; Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu** (İngilizce'den çeviren: Prof.Dr.Metin Kıratlı), TTK Yayınları, Ankara 1993, s. 140, 345.
- ¹⁹ Ayrıntılı bilgi için bak. İsmail Hami Danişment, **Osmanlı Devlet Erkamı**, Yaylacık Matbaası, İstanbul 1971, s.11-15, 17-21, 24-25, 27, 29, 33.
- ²⁰ Dışişleri Bakanlığı, "No: 183, 843/412/3186, 06 Temmuz 1963 Belgrad Büyükelçiliği'nden Dışişleri Bakanlığı'na", **Dış Türkler (Belgeler)** (iç.), T.C. Dışişleri Bakanlığı AZEM Dairesi, Ankara 1969, s. 644 ; Baskın Oran, "Balkan Müslümanlarından Dinsel ve Ulusal

- Kimlik (Yunanistan, Bulgaristan, Makedonya ve Kosova Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme)" A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, A.Ü. SBF Yayını, Cilt:48, No:1-4, Ocak-Aralık 1993, Ankara s. 117 ; Baskın Oran, "Balkan Türkleri Üzerine İncelemeler (Bulgaristan, Makedonya, Kosova)" A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, A.Ü. SBF Yayını, Cilt:48, No:1-4, Ocak-Aralık 1993, Ankara, s. 133.
- ²¹ Ayrıntılı bilgi için bak. Halim Çavuşoğlu, **Batı Trakya Türkleri'nin "Yasak Bölge"deki Bir Yerleşim Birimi: Pomaklar'la Meskun Şahin Nahiyesinin Sosyo-Kültürel Yapısı**, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, 01 Şubat 1991, Ankara.
- ²² Dışişleri Bakanlığı, "No: 183, 843/412/3186, 06 Temmuz 1963 Belgrad Büyükelçiliği'nden Dışişleri Bakanlığı'na", **Dış Türkler (Belgeler)** (iç.), T.C. Dışişleri Bakanlığı AZEM Dairesi, Ankara 1969, s. 642, 649-650.
- ²³ Cevat Geray, **Türkiye'den ve Türkiye'ye Göçler**, Türk İktisadi Gelişmesi Araştırma Projesi, SBF Maliye Enstitüsü, Ankara 1962, s. 11, 13.
- ²⁴ Dışişleri Bakanlığı, "No: 183, 843/412/3186, 06 Temmuz 1963, Belgrad Büyükelçiliği'nden Dışişleri Bakanlığı'na", **Dış Türkler (Belgeler)** (iç.), T.C. Dışişleri Bakanlığı AZEM Dairesi, Ankara 1969, s. 641-643 ; Dışişleri Bakanlığı, "No: 186, 25 Temmuz 1968, Yugoslavya'daki Soydaşlarımızın Durumu Hakkında AZEM Dairesince Hazırlanmış Bir Rapor", **Dış Türkler (Belgeler)** (iç.), T.C. Dışişleri Bakanlığı AZEM Dairesi, Ankara 1969, s. 661-662 ; Dışişleri Bakanlığı, "No: 187, 114/68, 21 Ekim 1969, Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği'nden Dışişleri Bakanlığı'na", **Dış Türkler (Belgeler)** (iç.), T.C. Dışişleri Bakanlığı AZEM Dairesi, Ankara 1969, s. 672-673 ; Dışişleri Bakanlığı, "No: 188, 1746/685-3186, 26 Ekim 1968, Belgrad Büyükelçiliği'nden Dışişleri Bakanlığı'na", **Dış Türkler (Belgeler)** (iç.), T.C. Dışişleri Bakanlığı AZEM Dairesi, Ankara 1969, s. 680.
- ²⁵ Altay Suroy Recepoğlu, "Prizren ve Türk Dünyası" **'Bay' Kültür ve Sanat Dergisi**, Yıl:1, Sayı:1, Eylül 1994, Sehar Baymak Ofset Hazırlık, Baskı ve Cilt Sıprint, Prizren, s. 5.
- ²⁶ Dışişleri Bakanlığı, "No: 183, 843/412/3186, 06 Temmuz 1963 Belgrad Büyükelçiliği'nden Dışişleri Bakanlığı'na", **Dış Türkler (Belgeler)** (iç.), T.C. Dışişleri Bakanlığı AZEM Dairesi, Ankara 1969, s. 645.
- ²⁷ Peter Alford Andrews, **Ethnic Groups in the Republic of Turkey**, Dr. Ludwig Reichert Verlag, Wiesbaden 1989, s. 98.
- ²⁸ Filiz Doğanay, "Türkiye'ye Göçmen Olarak Gelenlerin Yerleşimi" **Toplum ve Göç**, II. Ulusal Sosyoloji Kongresi 20-22 Kasım 1996, D.İ.E.-Sosyoloji Derneği, Ankara 1997, s. 198.
- ²⁹ **Hürriyet** gazetesi, "Türkiye'de 'anadilim Türkçe' diyenler % 93", Cumartesi 24 Eylül 2005, Ankara, s. 27.
- ³⁰ HADZİC, Kasim. "Brojnost I Rasprostranjenost Muslimana U Jugoslaviji" **Takvim 1975** (iç.), Hadzi Husein Dozo (ed.), Izvrnog Odbora Uddruzenja İmiye U Srbih, Sarajevo 1975. s. 119, 121, 133.
- ³¹ Hugh Poulton, **Balkanlar: Çatışan Azınlıklar, Çatışan Devletler** (Türkçesi:Yavuz Alagon), Sarmal Yayınevi, İstanbul 1993, s. 11, 49, 68.
- ³² Poulton, a.g.e., s. 15.
- ³³ Cevat Geray, **Türkiye'den ve Türkiye'ye Göçler**, Türk İktisadi Gelişmesi Araştırma Projesi, (Teksir), SBF Maliye Enstitüsü, Ankara 1962, s. 8, 13, EK:1, EK:2 ; Ş. Yücelten, "Yugoslavya Türkleri" **Türk Dünyası El Kitabı**, TKA Enstitüsü Yayınları, Ankara 1974, s. 1094.
- ³⁴ Geray, a.g.e., s. 11, 13.
- ³⁵ Yusuf Hamza, "Makedonya'da Türk Sorunu" **Birlik** gazetesi, Perşembe 1 Ağustos 1996, "Nova Makedonya R.E. Marketing, Üsküp, s. 15.

- ³⁶ Ferruh Solak, "Türkiye'ye Göçler" **'Gök' Aylık Dergi**, Yıl:1, Sayı:9, Ağustos 1995, Yada Yayıncılık ve Tic. Ltd Şti., Ankara, s. 7.
- ³⁷ George W. Hoffman, "The Evolution of the Ethnographic Map of Yugoslavia:A Historical Geographic Interpretation" **An Historical Geography of the Balkans**, Francis W. Carter (ed.), Academic Pres Inc., London 1977, s. 485, 489.
- ³⁸ Dışişleri Bakanlığı, "No: 186, 25 Temmuz 1968, Yugoslavya'daki Soydaşlarımızın Durumu Hakkında AZEM Dairesince Hazırlanmış Bir Rapor", **Dış Türkler (Belgeler)** (iç.), T.C. Dışişleri Bakanlığı AZEM Dairesi, Ankara 1969, s. 665 ; Dışişleri Bakanlığı, "No: 188, 1746/685-3186, 26 Ekim 1968, Belgrad Büyükelçiliği'nden Dışişleri Bakanlığı'na", **Dış Türkler (Belgeler)** (iç.), T.C. Dışişleri Bakanlığı AZEM Dairesi, Ankara 1969, s. 679 ; Dışişleri Bakanlığı, "No: 183 , 843/412/3186, 06 Temmuz 1963, Belgrad Büyükelçiliği'nden Dışişleri Bakanlığı'na", **Dış Türkler (Belgeler)** (iç.), T.C. Dışişleri Bakanlığı AZEM Dairesi, Ankara 1969, s. 645-646.
- ³⁹ Dışişleri Bakanlığı, a.g.e., s. 661, 666, 676, 678, 689.
- ⁴⁰ Amiran Kurtkan Bilgiseven, **Yugoslavya'da Türk Kültürü**, Türk Dünyası Araştırma Vakfı, İstanbul 1987, s. 60.
- ⁴¹ Dışişleri Bakanlığı, "No: 183 , 843/412/3186, 06 Temmuz 1963, Belgrad Büyükelçiliği'nden Dışişleri Bakanlığı'na", **Dış Türkler (Belgeler)** (iç.), T.C. Dışişleri Bakanlığı AZEM Dairesi, Ankara 1969, s. 643. Not: Belgelerde "*hain*" olarak belirtilen iki Türk'ün ismini, gereksiz ve yararsız bir tartışmaya yolaçmamak için yazmadık.
- ⁴² Erdoğan Saraç, "Makedonya" **Yeni Türkiye (Türk Dış Politikası Özel Sayısı)**, Yıl: 1, Sayı: 3, Mart-Nisan 1995, Yeni Türkiye Medya Hizmetleri, Ankara, s. 286.
- ⁴³ Baskın Oran, "Balkan Türkleri Üzerine İncelemeler" (Bulgaristan, Makedonya, Kosova) **A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 48, No: 1-4, Ocak-Aralık 1993, AÜ-SBF Yayını, Ankara, s. 136.
- ⁴⁴ Oran, a.g.e., s. 133-134, 136.
- ⁴⁵ Yusuf Hamza, "Makedonya'da Türk Sorunu" **Birlik** gazetesi, Perşembe 1 Ağustos 1996, "Nova Makedonya R.E. Marketing, Üsküp, s. 15.
- ⁴⁶ Dışişleri Bakanlığı, "No: 183 , 843/412/3186, 06 Temmuz 1963, Belgrad Büyükelçiliği'nden Dışişleri Bakanlığı'na", **Dış Türkler (Belgeler)** (iç.), T.C. Dışişleri Bakanlığı AZEM Dairesi, Ankara 1969, s. 647-648 ; Dışişleri Bakanlığı, "No: 186, 25 Temmuz 1968, Yugoslavya'daki Soydaşlarımızın Durumu Hakkında AZEM Dairesince Hazırlanmış Bir Rapor", **Dış Türkler (Belgeler)** (iç.), T.C. Dışişleri Bakanlığı AZEM Dairesi, Ankara 1969, s. 663-664 ; Dışişleri Bakanlığı, "No: 187, 114/68, 21 Ekim 1969, Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği'nden Dışişleri Bakanlığı'na", **Dış Türkler (Belgeler)** (iç.), T.C. Dışişleri Bakanlığı AZEM Dairesi, Ankara 1969, s. 668, 671-672 ; "No: 188, 1746/685-3186, 26 Ekim 1968, Belgrad Büyükelçiliği'nden Dışişleri Bakanlığı'na", **Dış Türkler (Belgeler)** (iç.), T.C. Dışişleri Bakanlığı AZEM Dairesi, Ankara 1969, s. 680-681.
- ⁴⁷ Dışişleri Bakanlığı, "No: 187, 114/68, 21 Ekim 1969, Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği'nden Dışişleri Bakanlığı'na", **Dış Türkler (Belgeler)** (iç.), T.C. Dışişleri Bakanlığı AZEM Dairesi, Ankara 1969, s. 670-673.
- ⁴⁸ Baskın Oran, "Balkan Müslümanlarında Dinsel ve Ulusal Kimlik" (Yunanistan, Bulgaristan, Makedonya ve Kosova Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme) **A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 48, No:1-4, Ocak-Aralık 1993, AÜ-SBF Yayını, Ankara, s. 117 ; Baskın Oran, "Balkan Türkleri Üzerine İncelemeler" (Bulgaristan, Makedonya, Kosova) **A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 48, No: 1-4, Ocak-Aralık 1993, AÜ-SBF Yayını, Ankara, s. 133.

- ⁴⁹ Baskın Oran, "Balkan Türkleri Üzerine İncelemeler" (Bulgaristan, Makedonya, Kosova) A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Cilt: 48, No: 1-4, Ocak-Aralık 1993, AÜ-SBF Yayını, Ankara, s. 138.
- ⁵⁰ Dışişleri Bakanlığı, "No: 183 , 843/412/3186, 06 Temmuz 1963, Belgrad Büyükelçiliği'nden Dışişleri Bakanlığı'na", **Dış Türkler (Belgeler)** (iç.), T.C. Dışişleri Bakanlığı AZEM Dairesi, Ankara 1969, s. 644-645.
- ⁵¹ Dışişleri Bakanlığı, "No: 183 , 843/412/3186, 06 Temmuz 1963, Belgrad Büyükelçiliği'nden Dışişleri Bakanlığı'na", **Dış Türkler (Belgeler)** (iç.), T.C. Dışişleri Bakanlığı AZEM Dairesi, Ankara 1969, s. 644.
- ⁵² Dışişleri Bakanlığı, "No: 183 , 843/412/3186, 06 Temmuz 1963, Belgrad Büyükelçiliği'nden Dışişleri Bakanlığı'na", **Dış Türkler (Belgeler)** (iç.), T.C. Dışişleri Bakanlığı AZEM Dairesi, Ankara 1969, s. 646.
- ⁵³ Şerafettin Ömer, "Azınlıklar Kerameti ve Umut" **Tan** gazetesi, Cumartesi 6 Ocak 1996, "Panorama" GYKŞ, Priştine, s. 1.
- ⁵⁴ Bu araştırmanın ayrıntılı bulguları için bak. Halim Çavuşoğlu, **Bursa'da Yerleşik Yugoslavya-Makedonya Göçmenlerinin Sosyo-Kültürel Yapısı ve Sosyal Bünye ile Bütünleşme Durumu**, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anadilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 08 Ocak 1999.
- ⁵⁵ Peter Alford Andrews, **Ethnic Groups in the Republic of Turkey**, Dr. Ludwig Reichert Verlag, Wiesbaden 1989, s. 102.

Kaynakça

- AKTÜRE, Sevgi. "*Osmanlı Devleti'nde Taşra Kentlerindeki Değişimler*" **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi (4.c.)**, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s.s. 891-904.
- ANDREWS, Peter Alford. **Ethnic Groups in the Republic of Turkey**, Dr.Ludwig Reichert Verlag, Wiesbaden 1989.
- ARNAKİS, George G., "*The Role of Religion in the Development of Balkan Nationalism*" **The Balkans in Transition** (iç.) Charles ve Barbara Javalich (ed.), Russian and European Studies, University of California Press, Berkeley & Los Angeles 1963, s.s. 140-153.
- BİLGİSEVEN, Amiran Kurtkan. **Yugoslavya'da Türk Kültürü**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayını, İstanbul 1987.
- BOVENKERK, Frank. **Migration: A Bibliographic Essay**, Martinus Nijhoff, The Hague 1974.
- ÇAVUŞOĞLU, Halim. **Batı Trakya Türkleri'nin "Yasak Bölge'deki Bir Yerleşim Birimi: Pomaklar'la Meskun Şahin Nahiyesinin Sosyo-Kültürel Yapısı**, Y.Lisans Tezi, Hacettepe Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Bölümü, 01 Şubat 1991, Ankara.
- ÇAVUŞOĞLU, Halim. **Balkanlar'da Pomak Türkleri: Tarih ve Sosyo-Kültürel Yapı**, Detay Basım Cilt ve Mücellithanesi, Ankara 1993.
- DANIŞMENT, İsmail Hami. **Osmanlı Devlet Erkani**, Yaylacık Matbaası, İstanbul 1971.

- DIŞİŞLERİ BAKANLIĞI, **Dış Türkler (Belgeler)**, T.C. Dışişleri Bakanlığı AZEM Dairesi, Ankara 1969.
- DOĞANAY, Filiz. "*Türkiye'ye Göçmen Olarak Gelenlerin Yerleşimi*" **Toplum ve Göç**, II. Ulusal Sosyoloji Kongresi, Mersin 20-22 Kasım 1996, DİE-Sosyoloji Derneği Yayını, Ankara 1997, s.s. 194-205.
- ERÖZ, Mehmet. **Hristiyanlaşan Türkler**, TKA Enstitüsü Yayınları, Ankara 1983.
- FEHER, Geza. **Hristiyanlaşan Türkler**, TKA Enstitüsü Yayınları, Ankara 1983.
- GERAY, Cevat. **Türkiye'den ve Türkiye'ye Göçler**, Türk İktisadi Gelişmesi Araştırma Projesi,(Teksir), SBF Maliye Enstitüsü, Ankara 1962.
- GÜRÜN, Kamuran. **Türkler ve Türk Devletleri Tarihi** (c.I), Aslımlar Basımevi, Ankara 1981.
- HADZİC, Kasim. "Brojnost I Rasprostranjenost Muslimana U Jugoslaviji" **Takvim 1975** (iç.), Hadzi Husein Dozo (ed.), Izvrnog Odbora Uddruzenja Ilmiye U Srbih, Sarajevo 1975, s.s. 119-134.
- HALAÇOĞLU, Ahmet. **Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri (1912-1913)**, TTK Yayınları, TTK Basımevi, Ankara 1994.
- HAMZA, Yusuf. "*Makedonya'da Türk Sorunu*", **Birlik** gazetesi, Perşembe, 1 Ağustos 1996, "Nova Makedoniya" R.E. Marketing, Üsküp 1996, s.s. 15.
- HOFFMAN, George W., "*The Evolution of the Ethnographic Map of Yugoslavia: A Historical Geographic Interpretation*" **An Historical Geography of the Balkans** (iç.), Francis W. Carter (ed.), Academic Press Inc., London 1977, s.s. 440-464.
- HÜRRIYET gazetesi. "**Türkiye'de 'anadilim Türkçe' diyenler % 93**", Cumartesi 24 Eylül 2005, Ankara, s.s. 27.
- KAFESOĞLU, İbrahim. "*Asya Türk Devletleri*" **Türk Dünyası El Kitabı** (c.1), TKA Enstitüsü Yayınları, Ankara 1992, s.s. 111-156.
- KAYNAK, Muharrem. **Iraklı Sığınmacılar ve Türkiye (1988-1991)**, Tanmak Yayınları, Ankara 1992.
- KİTSİKİS, Dimitris. **Syggkritiki İstoria Ellados kai Tourkias ston 20'o aiona** (Metafrasi apo ta gallika), Bibliopoleion tis "Estias", Athinai 1978.
- KOCACIK, Faruk. "*1878-1900 Yılları Arasında Balkanlar'dan Anadolu'ya Yönelik Göçlerin Anadolu'daki Sürekli Yerleşme Yerleri ve Toplumsal Yapıya Etkileri*" **Toplum ve Göç**, II. Ulusal Sosyoloji Kongresi, Mersin 20-22 Kasım 1996, DİE-Sosyoloji Derneği Yayını, Ankara 1997, s.s. 137-146.
- KOLOĞLU, Orhan. "*Osmanlı Döneminde Balkanlar*" **Balkanlar**, Ortadoğu ve Balkan İncelemeleri Vakfı (OBİV) Yayınları, İstanbul 1993.
- KURAT, Akdes Nimet. "*Doğu Avrupa Türk Kavim ve Devletleri*" **Türk Dünyası El Kitabı** (c.1), TKA Enstitüsü Yayınları, Ankara 1992, s.s. 175-186.
- LEWIS, Bernard. **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, (5. Baskı) (İngilizce'den çeviren: Prof.Dr.Metin Kıratlı), TTK Yayınları, Ankara 1993.
- MEMİŞOĞLU, Hüseyin. **Pomak Türkleri'nin Tarihi Geçmişinden Sayfalar**, Şafak Matbaası, Ankara 1991.
- MUSTAFA, Sait. "*Dünyada Türk Toplulukları*" **Birlik** gazetesi, Cumartesi 9 Aralık 1995, "Nova Makedoniya" R.E. Marketing, Üsküp, s.s. 9.

- NURİ PAŞA, Mustafa. **Netayic Ül-Vukuat: Kurumları ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi** (c. I-II) (Sadeleştiren, notlar ve açıklamaları ekleyen Prof. Dr. Neşet Çağatay), TTK Yayınları, Ankara 1979.
- ORAN, Baskın. "*Balkan Müslümanlarında Dinsel ve Ulusal Kimlik*" (*Yunanistan, Bulgaristan, Makedonya ve Kosova Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme*) **A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 48, No:1-4, Ocak-Aralık 1993, Ankara Üniversitesi SBF Yayını, Ankara, s.s. 109-120.
- ORAN, Baskın. "*Balkan Türkleri Üzerine İncelemeler*" (*Bulgaristan, Makedonya, Kosova*) **A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 48, No: 1-4, Ocak-Aralık 1993, Ankara Üniversitesi SBF Yayını, Ankara, s.s. 121-147.
- ORTAYLI, İlber. **Türkiye İdare Tarihi**, TODAİE Yayınları, Ankara 1979.
- ORTAYLI, İlber. **Osmanlı İmparatorluğunda 'Millet' Nizamı** (Prof. Dr. Hamide Topçuoğlu'na Armağan'dan Ayrı Basım), Ankara Üniversitesi HF AÜ Basımevi, Ankara 1995.
- OSTROGORSKY, Georg. **Bizans Devleti Tarihi** (Çev. Prof. Dr. Fikret Işıltan) TTK Yayınları, Ankara 1981.
- ÖMER, Şerafettin. "*Azınlıklar Kerameti ve Umut*" **Tan** gazetesi, Cumartesi 6 Ocak 1996, "Panorama" GYKŞ, Priştine.
- POULTON, Hugh. **Balkanlar: Çatışan Azınlıklar, Çatışan Devletler** (Türkçesi: Yavuz Alagon), Sarmal Yayınevi, İstanbul 1993.
- RECEPOĞLU, Altay Suroy. "*Prizren ve Türk Dünyası*" **'Bay' Kültür ve Sanat Dergisi**, Yıl: 1, Sayı: 1, Eylül 1994, Sehar Baymak Ofset Hazırlık, Baskı ve Cilt Siprint, Prizren, s.s. 5-6.
- SANDER, Oral. **Siyasi Tarih (İlkçağlardan 1918'e)**, İmge Kitabevi, Ankara 1989.
- SARAÇ, Erdoğan. "*Makedonya*" **Yeni Türkiye (Türk Dış Politikası Özel Sayısı)**, Yıl: 1, Sayı: 3, Mart-Nisan 1995, Yeni Türkiye Medya Hizmetleri, Ankara, s.s. 285-289.
- SARINAY, Yusuf. "*Balkanların Stratejik Kalbi Makedonya Cumhuriyeti*" **Silahlı Kuvvetler Dergisi**, Yıl: 114, Sayı: 345, Temmuz 1995, Genelkurmay Basımevi, Ankara, s.s. 9-20.
- SHAW, Stanford J., **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, (c.1) (Türkçesi: Mehmet Harmancı), e Yayınları, İstanbul 1982.
- SHAW, Stanford J. ve Ezel Kural SHAW. **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, (c.2) (Türkçesi: Mehmet Harmancı), e Yayınları, İstanbul 1983.
- SOLAK, Ferruh. "*Türkiye'ye Göçler*" **'Gök' Aylık Dergi**, Yıl: 1, Sayı: 9 Ağustos 1995, Yada Yayıncılık ve Tic. Ltd. Şti., Ankara, s.s. 6-11.
- ŞİMŞİR, N. Bilal. **Rumeli'den Türk Göçleri-Belgeler I (1877-1878)**, TTK Yayınları, TTK Basımevi, Ankara 1989.
- ŞİMŞİR, N. Bilal. **Rumeli'den Türk Göçleri-Belgeler II (1879)**, TTK Yayınları, TTK Basımevi, Ankara 1989.
- ŞİMŞİR, N. Bilal. **Rumeli'den Türk Göçleri-Belgeler III (1880-1885)**, TTK Yayınları, TTK Basımevi, Ankara 1989.
- TOĞROL, Beğlan. **112 Yıllık Göç 1878-1989 (1989 Yazındaki Üç Aylık Göç'ün Tarihi Perspektif İçinde Psikolojik İncelemesi)**, Boğaziçi Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Boğaziçi Üniversitesi Matbaasında Basılmıştır, İstanbul 1989.

- TOĞROL, Beğlan. **Direnış (Bulgaristan Türklerinin 114 Yıllık Onur Mücadelesinin Karşılaştırılmal Psikolojik İncelemesi)**, Boğaziçi Üniversitesi Matbaasında Basılmıştır, İstanbul 1991.
- TOROS, Taha. "*Osmanlı İmparatorluğu'nda Gayrimüslim Azınlıklar*" **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi** (4.c.), İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s.s. 1008-1011.
- UZER, Tahsin. **Makedonya Eşkiyalık Tarihi ve Son Osmanlı Yönetimi**, TTK Yayınları, Ankara 1979.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı. **Osmanlı Tarihi** (1.c.), TTK Yayınlarından, Ankara 1961.
- VUCINICH, Wayne S., "*Some Aspects of the Ottoman Legacy*" **The Balkans in Transition** (iç.) Charles ve Barbara Javalich (ed.), Russian and European Studies, University of California Press, Berkeley & Los Angeles 1963, s.s. 95-110.
- YÜCELTEN Ş., "*Yugoslavya Türkleri*" **Türk Dünyası El Kitabı**, TKA Enstitüsü Yayınları, Ankara 1974.

D İ L

GÖK-TÜRK VE UYGUR DİLLERİNİN ÇİN DİLİNE OLAN ETKİSİ

Rukiye HACI*

Uygurlar uzun tarih ve uygarlığa sahip bir millettir. Binlerce yıllık tarihi gelişme sürecinde ana dilini şu ana kadar koruyagelmektedir. Türkçe konuşan halkların Uygur edebi dilini ortak dil olarak kullanma geleneğinin uzun tarihi geçmişi vardır. Vatanımız Çin dünyada en eski uygarlığa sahip ülkelerden biri olup 4 bin yıla yaklaşan güvenilir bir yazılı tarihi vardır. Çinliler'in gördüklerini, bildiklerini, tarihi anıları gerçekliğiyle yazılı hale getiren geleneklerinin yanı sıra, yazdıklarını koruyabilen yetenekleri de vardır. Onun için Çin'in 24 Tarihi adlı eseri vatanımızın sistemli devlet tarihi olarak tanınmıştır.

Bizim eski çağ ve orta çağ tarihinin temel kaynağı bahsettiğimiz 24 Tarih'tir. 24 Tarih'in Kuzey, Kuzey Batı ve Orta Asya'ya ait detaylarını öğrenmek bizim için çok önemlidir.

Biz Türkler'in tarihimizin derinliklerini ortaya çıkarmamızda bu 24 Tarih oldukça önemli bir kaynaktır. Çin'li bilim adamları, özellikle Sı Ma Çen'in Tarihi Hatıralar'ı ve 24 Tarih'i olmasaydı Gök - Türklerin tarihini yazmak mümkün değildi. 24 Tarih'in üçde birinde azınlık milliyetler tarafından kurulan hanedanlıklardan sözedilmektedir. Çin tarihinde Türkçe konuşan milletler Kırmızı DPlardan bu yana vatanımızın tarihi olgu - olaylarıyla hep birlikte yaşayagelmekteyiz. Başka Türkler ise her tarafa göç ederek oralara yerleşmişlerdir. VII. yüzyıldan önceki "eski Türk dili" gerçekte bir Uygur dili olduğu tarihte kanıtlanmıştır.

Miladi VI. yüzyılın ortalarında Uygurlar Gök - Türk Hanedanlığına tabi (744-552 yıllar) olup Gök-Türk uygarlığının (Orhun-Yenisey uygarlığı da denirdi) daha da gelişmesine katkıda bulunmuştu.

Kaşkarlı Mahmut döneminde Karahanelerin batı kısmındaki halkların diline 'Oğuz dili', doğu kısmındaki halkların diline 'Türk dili' denilmiştir. Demek 'Türk Dili' eski Gök-Türk ve eski Uygur edebi dili demektir.

* Prof. Dr., Pekin Üniversitesi Öğretim Üyesi, Pekin.

Uzun zamandan beri beraber yaşayan çeşitli milliyetlerin dillerinin bir birlerine olan etkisini milletlerin tarihi, toplumsal gelişmişlik seviyeleri ile değerlendirilmesiyle tahlil edersek etkileşimin yönünü ve kaynağını bulabiliriz diye düşünüyorum.O zaman milletlerin dillerinin etkileşimini ve bu dillerin gelişme sürecindeki aşamalarda meydana gelen farklılaşmaları ve değişimleri de ayırt edebiliriz.

Gök-Türkler doğuda Kore, güneyde Çin, güneybatıda Hindistan ve İran ,batıda ise Bizans ve Doğu Avrupa ile sınır komşu olarak yaşamış ve bu komşu ülkelerin kültür ve uygarlıklarıyla temaslar kurmuştur.

Uzun yıllardır Gök-Türk tarihini araştıran Çinli bilim adamları Gök-Türk tarihi hakkında önemli bilgiler vererek Türk dilinin Çin diline olan etkisini yazmıştır. Çin uygarlığı ve dili ile uzman düzeyinde olmayan seviyede dahi ilgisi olanlar bilirler ki, Çin dili yabancı sözcükleri almada oldukça tutucudur. Hatta modern hayatın icatları olan ve bütün dünya dillerinde ortaklaşa isimlendirilmiş olan telefon, televizyon, video, kamera, fotoğraf gibi ürünlerin isimlendirmeleri dahi Çince de farklıdır. Bu nedenle Türk dillerinden Çinceye geçen sözcüklerin özellikle Çin kaynaklarından incelenmesi önemlidir. Şimdi ben burada eski Türkçe-Uygurca görev adlarının Kara-Kıtay(Batı Liao) - Liao sülalesine olan etkisi, yani Kara Kıtaylar tarafından kabul edilişi hakkında duracağım.

1. Çin bilim adamları eski Türkçe "kağan" sözü Çin tarihi kayıtlarında imparator anlamında olup Çince "ki hen" diye Türkçe kullanıldığı yazılıyor.
2. Türkçe "hatun" sözü, Liao Sülalesi Tarihi,Prenseler Tezkeresi adındaki kitapta Liaolular,prenseleri Türkçe "hatun"u, " ki dun" diye Türkçe kullanıldığını yazılıyor.Bu bilgi Divanu-Luga-Tit Türk'deki "hatun" sözünün açıklanmasında da aynen böyle anlatılıyor.
3. "Erkan" sözü Liao Sülalesi Tarihi,Devlet Dili Hakkında İzah adındaki kitapta ordu komutanı anlamında olup Çince teleffuzuyla "yi li cin" diye Türkçe'den alınarak kullanılmış diye yazılıyor.
4. "Tegin" (hakanın kardeşi yahut oğlu) Sung Sülalesi devrinde Devleti Yönetme Örneklerinin Devamı adındaki kitabının 97.cildinde Sun Şu'nun Yukarı Kara-Kıtaylıların Örf ve Adetleri adındaki kitabının açıklanmasında Tegin sözünün bir çeşit görevli memur anlamında olduğunu yazarak bu sözün Türkçe'den Çince'ye "te yin" şeklinde kabul edildiğini yazıyor.
5. Eski Türkçe'deki "üge" sözünün Çinliler tarafından "yö yue" diye kullanıldığı Liao SülalesiTarihi,Devlet Dili Hakkında İzah' da, Sung Sülalesi Tarihi 4.ciltte, Liao Sülalesi Tarihi 490.ciltte, Dun Huan'da

- kazılan 9-11 yüzyıllara ait eski Hotan dilinde ve diğer tarihi belgelerde açıklanıyor.
6. Eski Türkçe'deki "tarhan" sözü Liao Sülalesi Tarihi, Devlet Dili Hakkında İzah'ta bu sözün bir kasaba memuru anlamında olduğu yazılarak bu sözün Türkçe'den Çin diline Da La Gan diye kabul edildiği açıklanıyor.
 7. Eski Türkçe'deki "elteber" sözü Devleti Yönetme Örneklerinin Devamı 97. ciltte, Sun Şu'nun Yukarı Kara-Kıtaylıların Örf ve Adetleri kitabından örnek göstererek "elteber",bu bir görev anlamında olup bu görevliler egemenlik işlerini idare ediyor diye yazıyor.Liao Sülalesi Tarihi, Devlet Diline İzah kitabında ise Elteber sözünün ceza mahkemesi işlerinde de görevli olabileceği belirtiliyor.Elteber sözcüğü Çince teleffuzuyla "yi li bi" diye kabul edilmiş.
 8. "Sangım" Liao Tarihi,Devlet Diline İzah'ta,"sangun" sarayın nezaret işleriyle görevli memur anlamında olduğu yazılıyor. Bu söz Çin diline "şang ven" olarak kabullenilmiş.
 9. "Tarım", Liao Sülalesi Tarihi, Devlet Diline İzah'ta "tarım" bir görev adı diye yazmış. Bu söz Çin teleffuzuyla "da lin" diye kabullenilmiş.
 10. "Birok" Liao Tarihi,Devlet Diline İzah'ta "birok" görev adı olup Çin diline "mei li" diye kabul edildiğini yazılıyor.

Miladi 916.yılı Kara-Kıtay (Batı Liao) Liao Sülalesi devlet kurduğunda devlet sorumlularının adı eski Türkçeyle kullanılmıştır.Kara-Kıtaylardan sonra Batı Şialılar ve Moğollar da aynen Türkçe'den almışlardır.

Eski Türk Kağanlığının simgesi olan Türkçe "tuğ"(bayrak,sancak) sözü Çin kaynaklarına göre,o dönemlerde Çince "duğ" diye kullanıldığı anlaşılıyor.

Gök-Türk tarihi üzerinde araştırma yapacakken temel inceleme konusunun Kağanlık-Çin ilişkileri üzerinde olmasının ne kadar önemli olduğunu anladım.

Türkçe'den Çinceye geçen sözcüklerin özellikle yönetim kademe ve birimleri alanında yoğunlaştığının Çin kaynakları tarafından belirtilmesi de anlamlıdır. Yerleşik hayata geçişin bir zorunluluğu olan örgütlenme birimlerinin ve kademelerinin sadece isimlendirilmelerinin Türk dillerinden aktararak kullanılması Çin uygarlığı ile Türk boylan uygarlıklarının alışverişlerinin seviyesi ve niteliği hakkında da ipuçlarını ortaya koymaktadır.

Şu anda konuştuğumuz Türk dillerinin Çin diline olan etkisi daha da çoğalmaya başladı. Bu Çinlilerle uzun zamandan beri birlikte yaşadığımızın bir sonucudur.Bu etkilerden zaman darlığı nedeniyle sadece bir kaç örnek gösterebilirim.

(Çince teleffuzuna göre okunuyor.)

1. Aka (Abi)-ağı.
2. Hece (abla)-ce.(Kırgızlar ablayı Hece der,isim arkasına geldiğinde tıpkı Çinliler gibi Ce derler.)
3. Dada(baba)-Çin'nin Şanşi eyaletinde tam bizim gibi Dada derler.
4. Osma (bu bir çeşit sürme)-Çince Osimen derler.
5. İmam- imamu.
6. İslam-isilen.
7. Kuran-gulencin.
8. Etles (atlas)-etleyis.
9. Cüme (Cuma) -Cuma
10. Nezir (birisi öldüğünde anılan tören)-nazır.
11. Hemmisi(Hepsi)-Haması.
12. Çapan (ceket)-Çapen.
13. Bazar(Pazar)-bazar.
14. uy(inek)-Çin'nin Hman bölgesinde Uv diyor.
15. Karız(yeraltı su kanah)-karcin.
16. Ketmen(bir çeşit Kürek)-kentumen.

Yemekler

1. Piyaz (soğan)-Piyazı.
2. Yangyu(patates)-yangyu.
3. Çamgur(Enginar gibi bir çeşit sebze)-çamagu.
4. Zire (kimyon)-ziren.
5. Lengmen (makarna)-lamiyen.
6. Badam (badem)-badamu.
7. Nan (ekmek)-nang.(Farsça'da da aynıdır) İsimler.
1. Urumçi-Ulumuçi.
2. Atuş-Atuşu.
3. Kaşkar-Kaşı.
4. Aksu-Akusu.
5. Teklimakan-Taklamakan.
6. Karamay-Karamay.
7. Tarbagatay-Tarbagatay.
8. Altay-Altay.

Millet isimleri.

1. Kazak-Kazak.
2. Kırgız-Kırgız.
3. Tacik-Tacik.
4. Özbek-Uzibeki.
5. Tatar-Tatar.

Müzik aletleri.

1. Tembur (müzik aleti)-Tanbur.(Hatta Çin'nin Şan Dong bölgesinde özel Tambur programı da var.)
2. Duttar (çalgı aleti)-dutar.
3. Revap -revapu.
4. Erhu -erhu.(Tan Sülalesi döneminde Çinliler Uygurları Hu derlermiş.Er,iki demek olup,iki telli Uygur çalgı aleti diye anmışlardır.)
5. Mukam (Makam)-makamu.
6. Sunay (zurna)-Sona.
7. Berbap(çalgı aleti)-piba.

Yukarıda bahsettiğim kelimeler Türk dillerinin Çin diline olan etkisinden sadece bir kaç örnek verdim.Bundan sonra bu konu üzerindeki araştırmalarımı devam ettireceğim.Sabırla dinlediğiniz için teşekkür ederim.

SADELEŞEN DİL ESKİYEN EDEBİYAT ÜRÜNLERİ

Hamza ZÜLFİKAR*

Orhan Seyfi Orhon *Kulaktan Kulağa* adlı kitabında topladığı yazılarını 1943 yılında İstanbul'da Çınaraltı yayımları arasında yayımlamış. Orhan Seyfi Orhon'un bu kitabındaki ilk yazı şöyle başlıyor:

Bana öyle geliyor ki, konuşma dilimizin kelimeleri gittikçe azalıyor. Atalarımızın kullandığı kelimelerden bazılarını biz unuttuk. Bizimkilerden bazılarını da bizim çocuklarımız unutuyor. Bana ararasıra:

Kuytu nedir?

Sağrı ne demektir?

Değirmi neye denir?

Diye soran delikanlılara rastgeliyorum.

Bu yakınmaya daha sonraki yıllarda da rastlıyoruz. Yalnızca Türkçe kelimeler değil, karşılıkları bulunamayan ve dilimizde yüzyıllarca kullanılmış olan doğu kökenli kelimeler de artık kullanılmaz olmuştur. Konuşma ve yazı dilinin söz varlığının aşırı bir biçimde daraldığını yapılan istatistikler, anketler de göstermektedir. Az sözle çok şey ifade etmek, hatta konuşmadan beden diliyle birşeyler anlatmaya çalışmak, bazen de yalnızca bir *yani* veya *işte* kelimesiyle yetinmek nerdeyse bütün konuşmalara hâkim oldu. Vedalaşma en kısa ifadeyle *bay bay* (by by) ile karşılanmaya başladı. Bu durumu araştırmakta ve sebeplerini göstermekte çaba sarf edildiği söylenemez. Bu konuya eğilmenin sadeleşen Türkçe'ye karşı gelmek anlamına geleceği kaygısı da toplumumuzda vardır.

Dilimiz 1900'lü yılların ilk çeyreğinden bu yana sadeleşiyor. Yabancı kökenli kelimeler yerine dilde mevcut Türkçe kelimelerin kullanılmasıyla başlayan süreç harf devriminden sonra yeni bir boyut kazandı. Arapça köklerden ve eklerden kelime türetmek dönemi kapandı. 1932 yılında Türk

* Prof. Dr., Ankara Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Öğretim Üyesi, Ankara.

Dil Kurumunun kurulmasıyla Türkçe köklerden Türkçe eklerle kelime türetmek çağı başladı. Gerçekten de dilimiz Atatürk'ün gösterdiği yolda doğu dillerinin boyunduruğundan kurtuldu, Arapça ve Farsça kelimelerden, eklerden, tamlamalardan büyük ölçüde arındırıldı. Artık bu dillerden Türkçeye herhangi bir kelime girmediği gibi bu dillerin kelimelerine ve eklerine dayanılarak yeni türetmeler yapma yoluna da gidilmedi. Ancak bu arada ilgi çekici gelişmeler oldu. O dönemlerde yazılanlara ve uygulamalara bakıldığında bu hareketin bazı çevrelerce dildeki bütün doğu kökenli kelimelerin atılacağı biçiminde algılandığı görülür. Deyimlerde, atasözlerinde yer etmiş, gündelik dilde bulunan yabancı kaynaklı sözlerle de mücadele edilmeye başlanmıştır. Karşılığı olan olmayan diye bir ayırım yapılamadığı gibi kavramların anlam incelikleri (nüans) da dikkate alınmadı. Nerdeyse kötü Arapça ve Farsça olan her kelimededen nefret edilmeye başlandı. Bu yolla vaktiyle yazılmış edebî değeri yüksek türünler içerdikleri bu tür kelimelerden dolayı yeni kuşaklarca anlaşılmasız oldu. Örnek olarak Abdülhak Hamit'in eserleri verilebilir. Bir zamanlar halkın kolaylıkla okuması için pek çok hikâye, fıkra yazan Ahmet Mithat'ın eserlerine karşı duyulan ilgi kaybedildi. Aynı yolda giden Ahmet Rasim'in dili de eskimiş sayıldı. Tevfik Fikret'in şiirleri anlaşılır olmaktan uzaklaştı. Daha sonraki yıllarda Ruşen Eşref Üneydin, Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Reşat Nuri Güntekin, Hüseyin Rahmi Gürpınar, Abdülhak Şinasi Hisar, Ercüment Ekrem Talu, Orhan Seyfi Orhon, Refik Halit Karay, Peyami Safa gibi Cumhuriyet dönemi Türk klasik eserlerini ortaya koyanların dili de bu eskimeden nasibini aldı. Bunlardan Halit Ziya Uşaklıgil dildeki bu gelişmeyi görerek sağlığında daha önce yazdığı eserlerin bazılarını biraz daha sadeleştirerek ortaya koydu. Ancak o dönemin yazarlarının pek çoğu bu imkânı bulamadı. Sonradan onların eserlerini sadeleştirmeye çalışanlar ise eserlerin özünü bir türlü yansıtamadılar. Tevfik Fikret'in şiirlerinin günümüz Türkçesine aktarılmış biçimleri aslından çok uzaklaştı. "Sis" adlı şiirinden bir örnek verelim:

*Sarmış yine afakını bir dud-ı muannit,
Bir zulmet-i beyza ki pey a pey müteyazit*

Mehmet Bayrak tarafından günümüz Türkçe'sine yapılan aktarma ise şöyle:

*Gene bir sis kaplamış ufuklarını, inatçı bir sis
Git gide büyüyen bir ak karanlık*

Yeni kuşaklarca klasik dilin anlaşılmasını sağlamak için başka yollar da denendi. Örnek olarak Dün Bugün yayınları arasında çıkan kitaplarda, romanda, hikâyede, makalede geçen ve günümüzde eskimiş olan kelimeler

numaralandırılarak yayının arkasında karşılıklarıyla, açıklamalarıyla yer aldı. Özellikle şiirde bu girişim sonuç vermedi. Bu durum yalnızca doğu dillerinden kalan kelimelerle sınırlı kalmadı. Mehmet Âkif Ersoy'un halk söyleyişlerine ve çeşitli Türkçe deyimlere yer verdiği şiirleri bile anlaşılması güç hâle geldi. Bu büyük kültür değişikliği karşısında sorunlar bilimsel ölçüler içinde değerlendirilemedi. Şimdi gençlerce en çok şikâyet edilen konulardan biri, "Bu eserlerin dilini anlamıyoruz " biçimindedir. Alanla ilgili, öğretmenler, yazarlar, bilim adamları ise bunu bir tür yozlaşma ile açıklamaya başladılar. İşin özünde okuma alışkanlığının giderek azaldığı noktasına dikkatler çekilemedi. Kelime dağarcığının gün geçtikçe daralması okuma hevesinin körelmesine yol açtığı, görsel yayınların öne çıktığının, ihtiyacın bu yolla karşılandığının farkına varılamadı.

Bu durum yalnızca genç kuşakların sorunu değildir. Radyo ve televizyon spikerleri arasında yapılan bir araştırmada bu kişiler, günlük 200 kelime ile haber sunduklarını birkaç gün önce Başkent Üniversitesinin B adlı televizyonunda açıkladılar.

Okunamayan edebî eserler, daralan söz varlığımızın sebepleri üzerinde dururken Atatürk'ün *Nutuk* adlı eseri başta olmak üzere onun özlü sözlerinin, öğütlerinin içerdiği kelimeler açısından kolaylıkla anlaşılamayan bir hâl aldığını da hatırlatalım. *Nutuk* adlı eserin ve çeşitli özlü sözlerin günümüz Türkçesine aktarılmasında pek çok tartışmalar, suçlamalar yaşandı. Örnek olarak *İstiklâl Savaşı* sözünün *Kurtuluş Savaşı* biçiminde karşılanması bile yadırgandı ve *istiklâl'in kurtuluş* demek olmadığı dile getirildi. 1950'li yıllardan bu yana çıkan çeşitli dergilerde, gazetelerde bu konu ile ilgili yazılar yayımlandı. Bunları burada ele almak mümkün değildir.

Bu arada önemle beltelim ki, dildeki özleşme akımı, bu eserlerin özlü sözlerin öğütlerin okunmasını, anlaşılmasını engelleyen bir gelişme değildi. Dil devrimine gönül verenlerin amacı Cumhuriyet döneminin klasikleşmiş eserlerini okutmamak veya halkı bu eserlerden soğutmak da değildi. 1911 yılında *Genç Kalemler* adlı dergi etrafında toplanan ve yeni lisan görüşünü ortaya atanlar, *-dan (sürmedan)* gibi Farsça, *-in (memurin)* gibi Arapça ekleri gereksiz buluyordu. *Lisan-ı resmî* gibi bir tamlamanın *resmî dil* biçimine dönüştürülmesini yani tamlamanın Farsça kurallara göre değil, Türkçe kurallara göre yapılmasını istiyorlardı. Ağzı varken *dehan*, yanak varken *ruhsar*'ı fazla buluyorlardı. Onlar bu isteklerinde ve gösterdikleri yolda başarıya büyük ölçüde ulaştılar. Ancak bu görüşü paylaşıp yazı yazar, eser veren yazarların, bilim adamlarının hiç biri şu kelimeyi kullanın şu kelimeyi kullanmayın diye bir uyarıda bulunmadı. O günkü sağduyu sahiplerinin görüşü, eğilimi Türkçesi varken karşılığı olan yabancı bir sözü

kullanmamak doğrultusunda. “Sen benim muhatabım değilsin.” Örneğindeki *muhatap* kelimesinin Türkçede bir karşılığı olmadığı için bunu dilin aslı kelimelerinden saydılar. *Adam mültefitir, naziktir tanıdıklarına karşı samimi bir tavır alır* gibi bir cümlede geçen *tavır almak, mültefit olmak* sözleri de dilin mevcut kelimelerinden sayıldı. Kısaca onlar her dilin içerdiği kelime, ek, terim bakımından tamamen öz olmadığını farkındaydılar. Bu tutum 1930 yılına kadar sürüp geldi.

Yeni Türk harflerinin kabultü, Türk Dil Kurumunun 1932 yılında kurulmasıyla dilin içinde bulunduğu sorunlar bu kez daha güçlü bir biçimde gündeme geldi. Gelmesi de gerekliydi. Çünkü millî bir devlet kurulmuş ve bu millî devletin aslı unsuru Türk'tü. Üzerinde yaşadığı toprağın adı Türkiye, halkı Türk, konuştuğu dil de Türkçe idi. Bu durumda Türkçenin bilimsel ölçüler içinde ele alınması gerekliydi ve işe okullardaki yabancı terimlerin ayıklanması ve bunlara anlaşılır Türkçe karşılıklar bulunmasıyla başlandı. Amaç, anlatımın Türkçe kelimelerle verilmesiydi. Amaç, konuşma dili ile yazı dili arasındaki farkı asgariye indirmek, okuma yazma oranını yükseltmekti. Atatürk'ün bu yolda okullar için pek çok isabetli Türkçe terim türettiğini hepimiz biliriz. *Türkçeden Osmanlıcaya Osmanlıcadan Türkçeye Cep Kılavuzları* 1935 yılında, astronomi, biyoloji, botanik, coğrafya, fizik, jeoloji, kimya, matematik, zooloji bilim dallarının özel sözlerini içine alan *Türkçe Terimler Cep Kılavuzu* ise 1941 yılında çıktı. Bu eserler okullardaki öğretimde kullanıldı, terim seçmede kılavuzluk etti. *Kurun-ı vusta orta çağ* oldu. En önemlisi çağrışımı olan, kolayca bellenen, anlamın ne olduğunu sözlüklere bakılmadan kavranan bir terim varlığına kavuşuldu.

Dildeki Türkçe karşılıkları bulmak amacıyla kaynaklar hazırlatıldı, 1934 yılında Türk Dil Kurumunca çıkarılan *Tarama Dergisi*'nin birinci cildi Osmanlı Türkçesindeki bir kelimenin yaşayan Türk lehçelerinde ve halk ağzında, eski tarihi metinlerde ne gibi karşılıklarının var olduğunu gösteriyordu. Bu eser de dildeki yabancı kökenli kelimeleri karşılamak üzere hazırlandı. Tarihi metinler, Türk lehçeleriyle ilgili sözlükler taranarak ortaya konan bu çalışmada örnek olarak *ismet* kelimesinin önünde *arıklık, sililik* konmuştur. Gerçekten de tarihi dönemlerde bu kelimeler *ismet* anlamında kullanılmıştı; ancak yüzyıllar boyunca *ismet*, bu kelimeleri bastırılmış, *arıklık, sililik* gibi iki Türkçe kelime dilde kullanılmaz olmuştu. Osmanlı Türkçesinden kalan bir kelimenin önüne çeşitli Türk lehçelerinden derlenmiş kelimelerin konması karışıklığa da sebep oldu. Her yazar, kendi zevkine göre bunlardan birini seçtiği için bir kargaşa ortaya çıktı. Söz konusu ettiğimiz bu eserin bir faydası olmadı denemez. Bu eser *arıtma, kut, dek, kaygı, amaç* örneklerinde olduğu gibi birçok eski Türkçe kelimenin gün

ışığına çıkmasını sağladı. Bununla birlikte bu eserde tespit edilen ve karşılık olarak gösterilen kelimelerin yüzde sekseninin benimsenmediğini söyleyebiliriz. O günün gazetelerinde, hatta devlet adamlarınca verilen demeçlerde bunların kullanımı denendi ama başarı sağlanamadı. *Utku*, *zafer*'in yerini alamadı. Eski metinlerde geçen *dua* karşılığı *alkış* kelimesi, *eziyet* karşılığı *kıyn*, *ıyınç* sözleri benimsenemedi.

Burada önemle belirtmemiz gereken bir hususu hatırlatmakta yarar vardır. Bu yıllarda toplumun Türkçe kelimelere yönlendirilmesi zorlamayla olmamıştır. Bu konuda bir yasa da çıkarılmamıştır. Hele kökü doğu dillerine dayanan ancak dilde var olan bir kelimenin kullanılmamasını kimse savunmamıştır. 1950'li yıllarda dilde bulunan Arapça, Farsça kökenli kelimelerle mücadele eden Nurullah Ataç bile bu tür sözlere gücü yettiği kadar karşılık göstermekle sınırlı kalmıştır. Türkçeyle doğrudan ilgili olan herkes o gün için Türkçenin özleşebileceği kadar özleşmesinden yanadır.

Bu olumlu gelişmeye paralel olarak Tanzimat döneminden beri sürüp gelen batı kökenli kelimelerin akımı 1960'li yıllardan sonra giderek arttı ve bu kez daha önce alınmış İtalyanca, Fransızca kelimelerin üzerine İngilizce kelimeler eklendi. Peyami Safa başta olmak üzere birçok yazar, üniversite öğretim üyeleri, özellikle terim türünde olan bu kelime akımını gerekli buldular. Gelişmeleri yakından takip eden bir kişi olarak diyebilirim ki, Atatürk'ün başlattığı Türkçe terim türetme akımı orta öğretim düzeyinde kalmıştır. Onun ölümünden sonra Cumhuriyetin yeni kuşakları eski karşılığı beğenmeyip, onları Osmanlıca sayarak kullanmazken Türkçesine yönelmediler, batıdaki karşılığı kullanmak onların işine daha uygun geldi. Bugün birçok bilim dalında artık Türkçe terime rastlanmaması bu gelişmenin bir sonucudur. *Terapi* nerdeyse *tedavi* sözünün yerine kullanılmaya başlandı *İktisat* çoktan *ekonomi* oldu. Eskiden *ameli* idi yerini Türkçesi değil, batı kökenli *pratik* aldı, *asri*, *modern* oldu. Kimse *kozmpolit* kelimesine karşılık bulmayı düşünmedi. *Tarama Dergisi*'nde toplanmış yüzlerce eski Türkçe kelime kökünden yararlanarak çeşitli türetmeler yapılamadı ve kolay yolu yani batıdaki karşılıkları olduğu gibi alma yolu seçildi. 1990'lı yıllara gelindiğinde bu akım, terim düzeyini de aşarak günlük kelimelere kadar ulaştı. Hatta Osmanlı Türkçesinde kullanılan *nesil* ve bunun Cumhuriyet döneminde kullanılan karşılığı *kuşak* sözleri yok sayılarak yerine *jenerasyon* gelip oturdu. *Kıstas* idi, *ölçüt* oldu günümüzde *kriter* öne çıktı. Spor, bankacılık, iletişim gibi yeni alanlarındaki hızlı gelişme, yabancı dilde eğitim, küçülen dünya ve kültürel yıkıma kapı açan küreselleşme faaliyetleri Türkçenin batı dillerinden etkilenmesini hızlandırdı.

Birkaç örnekle anlatmaya çalıştığım bu durumun elimizde yüzlerce örneği bulunmaktadır. Bu arada başta hukuk olmak üzere bazı bilim dallarında terimler Osmanlı Türkçesindeki biçimiyle kaldı. Bugün mahkemelerde bir kişi *fer'en suça iştirak* ile yargılanıyor. Suçlanan kimse, *fer'en* kelimesinin anlamını bilmiyor. Bu örnekte olduğu gibi pek çok terimin ne anlama geldiğini yargılanan kimse, sonradan avukatından öğreniyor. Atatürk'ün vasiyet metninde geçen *nukut* (paralar) *emval* (mallar), *ati* (aşağıda) gibi kelimeler 1938'da hukuk dilinde geçerken bugün bu kelimelerin anlamları sözlüklere bakılarak öğreniliyor.

Osmanlıcadan Türkçeye oradan da İngilizceye yöneldiğimiz bu 70 yıl içinde Türkçeleştirme bir bilgiye veya ilkeye dayanılarak yapılmadı ve herhangi bir sınır tayin edilemedi. Zengin söz varlığını içeren klasikleşmiş edebiyat ürünleri gereği gibi okutulmadığından son birkaç kuşağın söz varlığı iyice daraldı. Ortaya çıkan boşluğu batı kökenli kelimeler doldurmaya başladı. *Aşağıda zikredilen konunun...* diye başlayan bir cümledeki *zikretmek* sözünün ne olduğunu bundan üç dört yıl önce, sınıfta, öğrencilerimin bana sorması üzerine vardığımız düzeyi daha iyi anladım.

Edebi eserlerin eskimesine sebep olan dil dışında başka etkenler de var. Örnek olarak tekniğin getirdiği yenilikler ve onlarla gelen kelime ve terimler bunun yerine eskiden var olanları anlatıldığı kelime ve terimleriyle tarihe gömdü. *Makyaj*, Türkçe kökenli *düzgün* kelimesini dilden çıkardı *allık* kullanılmaz oldu.

Genel olarak göstermeye çalıştığım bu tabloda iki önemli olumsuzluk daha bulunmaktadır. Bunlardan biri imlâdaki kargaşa diğeri kelimelerin telâffuzuyla ilgilidir. Ayrıca, cümlelerin yapı bakımından doğru olup olmadığını kontrol etmeye yarayacak bilgilerin, ölçütlerin neler olduğunun artık bilinmediğini de söyleyelim. Bunları da eklersek yeni kuşakların söz varlığının daralması yanında kelimelerin imlâları ve telâffuzlarıyla da başlarının dertte olduğunu söyleyebiliriz. Bugünlerde sık kullanılan *zina* kelimesine kulak veriniz. Televizyon spikerlerinin pek çoğu bu sözün ilk hecesini uzatarak söylüyor. Oysa bu kelimenin son hecesi uzun ilk hecesi kısadır.

Karşılığı bulunamayan ve bu arada yeni kuşaklarca anlamı bilinmeyen her kelime yabancı sayıldı. Söz varlığının daralmasının belli başlı sebeplerinden biri de budur. "Ömürleri piyano başında, kitap sayfaları arasında heba oluyor" biçiminde karşımıza gelen cümledeki *heba olmak* sözü başka bir kelime ile karşılanamadığına göre bunu kelime dağarcımıza almak zorundayız. *Ezeli düşmanımız* sözündeki *ezeli* yerine herhangi bir söz konamadı. *Öncesiz* biçimindeki bir öneri de ilgi görmedi. "Bilhassa taze soğan ve sarımsak sarfiyatı mühim bir yekûn tutar." cümlesiyle karşılaşan

öğrenciler arasında *yekun tutmak* sözünü bilmeyenler var. *Mühim*'in önem ile *sarfıyat*'ın *tüketim* ile karşılanabileceğini düşünelim. Geri kalan *yekûn tutmak*'ın ne anlama geldiğini öğrenci sözlüklere bakarak öğrenmelidir. Karşılaşılan her söze "Bunlar eski kelimeler, ben bunları öğrenmek zorunda değilim." demek anlatım kısırlığını doğurdu. Bunun dışında bir dönemin zevklerini, alışkanlıklarını, olaylarını, gelenek ve göreneklerini, tutumlarını, giyim kuşanmalarını ve daha pek çok özelliklerini anlatan eserler de bir kenara itildi. Bir zamanlar yeni dilin öncüsü sayılan Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın eserleri bile okunmaz, anlaşılmaz oldu. İmlasını aynen koruyarak *Utanmaz Adam* adlı romanından bir parça aktaralım:

Kadın vücutlerini baldırdan diz kapaklarına kadar açan moda hazretlerinin bu soygunculuk cür'eti ne raddeye varabileceğini şimdiden tahmin müşküldür. Son asırda her istipdada karşı baş kaldıran cinsi lâtif yalnız müstebidin çok muti bir eseridir. Moda isterse Havva kızlarına yazın taş kızgınlığında kürk giydirir. Tebaasını zemheride yalın kat tüller içinde gezdirir. Sırık hamalları gibi enselerini traş ettirtir, kaşlarını yoldurtur, kulaklarını, dudaklarını galibardaya boyatır.. Sokağa dansözler kadar kısa roplar içinde çıkartır. On iki santimlik ökçe üzerinde yürütür.. Boyunlarına kedilere yaraşacak türlü boncuklar geçirir...

Zengin fakir onun bütün haraçgüzarları namakul israfatına karşı hemen cüzdanlarını açmak mecburiyetindedirler.. Hiç kimse için istisna insaf bilmez. Beğendiği renge hemen boyanmalı, emrettiği şekle derhal girmelidir.. Bazan güzeli çirkin, çirkinin gudubet yapar...

Modanın biçimsizlik garabetlerine yavaş yavaş göz alışkanlığıyla tahammül edebiliyoruz. Asırlardanberi bu müstebidin medenîleri ne gülünç kıyafetlere soktuğunu moda koleksiyonlarını tetkikle anlayabilirsiniz. Bir arşın yerleri süpüren uzun etekler, kadınları balona çeviren malakoflar, sırt üstünde hamal semerini turnürler, türlü çiçekler, türlerle kabarmış leylek yuvası şapkalar. Biz şimdi bunları görünce tuhaflıklarına gülmekten kendimizi alamıyoruz. Fakat zamanlarında bu şekilleri beğenmeyenler bedîî histen mahrum sayılırlardı. Kuyruklarını sansara kaptırmış tepeli tavukları gibi iki açık bacak üzerinde yürüyen bu günkü kadını bir iki asır sonra moda koleksiyonlarında seyredecek ihlâfımız bu canbaz kıyafetinin önünde aynı kakkahaları koparacaklardır. (251 – 252 s.)

Parçada 194 kelime var. Bunlardan 15'ü bugün için eskimiştir. Yüzde beş oranında

Cür'et (kalkışma), *radde* (düzey), *İstibdat* (uyruklarına hiçbir hak ve özgürlük tanımayan uygulama), *cins-i lâtif* (güzel ve hoş a giden kadın), *müstebit* (zorba), *muti*' (yumuşak başlı), *teba*' (uyruk), *zemheri* (kara kış),

sırık hamalı (taşınacak yükleri sırtına geçirerek omuzlarında taşıyan hamal), *galibarda* (Fr. mora çalan kırmızı), *rop* (Fr. çoğu tek parça kadın elbisesi), *namakul* (akla uygun gelmeyen), *israfat* (gereksiz yere harcamalar), *gudubet* (yüzüne bakılmayacak kadar sevimsiz ve çirkin), *bedî* (Edebî niteliği olan), *malakof* (İçe giyilen, düzgün görünümü sağlayan giysi) *haraçgüzar* (haraç verici), *istisna* (ayırma, ayrı tutma), *turnür* (Fr. Belden aşağı giyimek üzere yapılmış iç giysi), *ihlâf* (arkadan gelen nesil)

Bunlardan *istibdat* terimi tarih derslerinde geçtiği için gençlerce bilinebilir. *Teba* sözü de pek eskimemiştir. *Sırık hamalı* örneğinde ise böyle bir taşımacılık artık söz konusu olmadığı için gençlerce bilinmeyebilir. Bunları da hesaba katarsak geriye kalan 13 kelime bu parçanın yüzde beşini oluşturmaktadır. Yüzde beşlik bir oran yüzünden böyle bir metnin artık nerdeyse okunmaz olmuş ve tarihe mal olmuştur.

Yabancı kelimelere özellikle doğu kökenli olanlara karşı duyulan soğukluk, isteksizlik onların telâffuzlarını da etkilemiştir. Örnek olarak *ikametgâh*, *azami*, *asgari* gibi kelimeleri doğru telâffuz edenler azaldı. Aynı durum söz konusu kelimelerin imlâlarında da görüldü. *Başvuru* sözü yayılmadan önce bunun karşılığı olan *müracaat* kelimesinin farklı yazılışların buna örnek olarak verilebiliriz.

Yazısı okunaklı olan kimseler de artık parmakla gösteriliyor. Öğrencilerin yazılı kâğıtları imlâ ve ifade açısından içinden çıkılmaz bir hâl almışken bir de bunların okunaksız oluşu öğretim üyesini, öğretmeni bir hayli zorlamaktadır.

Acaba zengin kelime kadrosuna sahip, Türkçenin yüksek düzeyde işlendiği Cumhuriyet dönemi eserlerinin okunamaması yalnızca içerdiği kelimelerden mi kaynaklanıyor? El yazısı veya okunaklı yazı yazamayan gençlerin, bu çocukların bir eksikliği mi var? *Afet* kelimesinin ilk hecesini kısa okuyan, *dahi* ile *dâhi*'yi söyleyiş bakımından birbirinden ayıramayan yeni kuşaklar beceriksiz mi, yeteneksiz mi? Bunlara evet demek mümkün değildir. Bu durum, ilgisizlikle, yetersiz eğitimle açıklanabilir. Öte yandan toplum genel olarak yazmadan ve okumadan soğumuştur. Mektup yazmanın yerini birkaç cümleyle dileğin ifade edilebildiği telefon aldı. Romanları, hikâyeleri okuyup özet çıkarmak bir zamanlar liselerde, edebiyat fakültelerinde mecburi idi. Şimdi öğrenciler istendiği takdirde bunları genel ağ dediğimiz internette hazır buluyor, oradan kopya ediyor ve okuma zahmetinden kurtuluyor.

Eskiyen yalnızca edebî ürünler değil, Klasik Türk müziğinin dili de eskidi. Televizyonlarda sunulan bir Türkçe parçanın sözleri dikkat edilirse artık alt yazılı olarak veriliyor. Bir zamanların dillerden düşmeyen

şarkılarının sözleri de anlaşılabilir olmuştur. Sürenin kısıtlı olması sebebiyle bu konuyu yalnızca hatırlatmakla yetiniyorum.

Bütün bu olumsuzlukların kaynağının okullar olduğunu saklamamalıyız. İlk ve orta öğretim kurumları görevini gereği gibi yapamıyor; hastalığı teşhis edip gerekli programları üretilmiyor; ders kitapları derde deva olacak biçimde düzenlenemiyor. Yıllar yöntem kavgasıyla geçti. Beklenen gerçekçi programlar yapılamadı. Öğrencilere bol bol kitap okutulmuyor. Şiir sevdiremiyor. Dilin gelişmesini dolaylı olarak sağlayacak piyesler okullarda sahneye konamıyor. Birçok anlam yüklü kalıp söz artık her kuşakta kullanılmaz oldu. Hele az sözle çok şey ifade etmek tarihe karıştı. *Kadd-ı canana kimi ar'ar kimi elif der / Herkesin maksudu bir ama rivayet muhtelif* veya *Tiz reftar olanın payına damen dolaşır, aheste giden erişir menzili maksuduna* gibi bir zamanlar dilden düşmeyen yüzlerce kalıp sözün unutulup gittiğini ve bu eksiklikten dolayı birtakım boşluklar oluştuğunu açıkça söylemeliyiz.

Türkçenin doğru kullanımıyla ilgili kurallar gereği gibi öğretilmiyor. Birbirini tutmayan piyasadaki imlâ kılavuzlarıyla Türk Dil Kurumunun *İmlâ kılavuzu* arasındaki farklılık kargaşa yaratıyor. Piyasadaki yazım veya imlâ adları ile dolaşan kılavuzların seçimi öğretmenlerin eğilimine ve arzusuna kalmıştır.

Öğretmen yetiştiren okullar esas amaca yönelmiyor. Bütün bunlar için gerekli donanımına sahip öğretmen kadrosu hazırlanamıyor. Ülkenin çeşitli köşelerinde okula gidemeyen çocuklar var. Okula giden öğrencilerin öğrenim düzeyleri buldukları yerleşim yerleri açısından farklılıklar gösterir. Anadolu'nun birçok köşesinde kız çocuklarını okutamayan bir toplumun üyeleriyiz. Dil bayramını işte böyle bir ortamda kutluyoruz ve bu vesileyle sorunlarımızı bir nebze de olsa dile getirme fırsatı buluyoruz. Her dil bayramından sonra hatırlatılan bu olumsuzlukların ele alınması beklenir. Ancak sorunlar çözülemez, şikâyetler, bir başka dil bayramında dile getirilmek üzere rafa kalkar.

Türkçe öğretiminin Türkiye sınırları dışındaki durumu da ayrı bir sorundur. Aynı dil grubuna mensup olup Avrupa'da, Balkanlar'da, Irak'ta, Suriye'de yaşayanların kendilerine özgü çeşitli sorunları vardır. Bunlar Türkiye Türkçesini yani İstanbul Türkçesini yazı ve konuşma dili olarak seçmişlerdir. Bunlara yönelik herhangi bir dil eğitimi yıllarca verilemedi. Bunların dille ilgili araç ve gereklere gözden geçirilmedi. Gerekli programlar yapılamadı. Bu konuya el atmış olan Bilkent Üniversitesi her yıl özellikle Irak'tan getirttiği öğretmenlere, radyo ve televizyon muhabirlerine yaz aylarında verdiği dil kursları övülmeye değer bir faaliyettir.

Yetmiş milyonluk bir ülkede ana dili eğitiminin büyük bir mesele olduğunun, 15 milyon öğrenci ile bir milyon öğretmenin ihtiyaçlarını karşılamamanın kolay olmadığını bunun için doyurucu bir bütçeye ihtiyaç bulunduğunun bilincindeyim. Yetişmiş, gönüllü insanlara gerek olduğunu da kabul ediyorum. Bu bakımdan bizi bekleyen büyük görevler bulunmaktadır. Devletin imkânları yanında toplum bireylerinin, sivil kuruluşların imkânları da bu yolda harcanmalıdır.

Testlerin ağırlıklı olduğu bu öğretim faaliyeti içinde dil öğretiminin öne çekilmesi, kitap okutulması üzerinde duracağımız başlıca konular olmalıdır. Özellikle Cumhuriyet döneminin klasik eserlerinden öğrencilerimize bol bol metin okutmalıyız. Onlar 400 – 500 kelime öğrenmeyi göze alırlarsa, bu metinler aracılığı ile akıcı konuşmak, düşüncelerini rahatlıkla ifade edebilmek becerisi kazanacaklardır. Böylece bu güzelim eserler de eskiyen edebiyat ürünleri olmaktan çıkacaktır. Bu önerimiz, “Çocuklarımızın güntümüz yazarlarını okumasın.” anlamına gelmemeli. Tabii birkaç baskı yapmış güntümüz Türk romanları, Türk hikâyeleri de okunacaktır. Uyarımız önceki dönemin eserlerinden yüz çevrilmesiyle ilgilidir.

SOFYA BAŞMÜFTÜLÜĞÜ VE BULGARISTANDAKİ TÜRK OKULLARINDA YENİ TÜRK ALFABESİNİN UYGULANMAYA KONULUŞU

Cengiz HAKOV *

Bilâl Şimşir¹, Ahmet Merdivenci², Hüseyin Memişoğlu³, İbrahim Yalimov⁴, Cengiz Hakov⁵ gibi Türkiye ve Bulgaristanlı diğer tanınmış bilim adamlarının eserlerinde Bulgaristan Türklerinin öğrenim davasına önemli bir yer verilmiştir. Bizim bu bildirimizin konusu genel olarak Bulgaristan Türklerinin öğrenim ve eğitim davası değil, Bulgaristan Türk okullarında yeni Türk alfabesinin uygulanmaya konulmasında Sofya Başmüftülüğünün rolü olacaktır.

Bulgaristan, 1908 yılında Genç Türkler devriminden sonra ortaya çıkan uygun koşullardan yararlanarak Türkiyeden kesin bağımsızlığını ilân ediyor. Bundan böyle Türkiye ile olan ilişkileri, aralarında yeni yeni imza edilen anlaşmalar temelinde ayarlanmaya başlıyor. 1909 yılında İstanbul'da imzalanan Türk-Bulgar Protokolü ve Müftülük Sorunu Üzere Anlaşmada⁶ ilk defa Sofyada bir başmüftülüğün açılmasından bahsediliyor. Sözü geçen bu ilk belge ile iki ülke arasındaki mali sorunlar çözüme kavuşturulurken, ikinci belge ile Sofya Başmüftülüğünün yetkileri, onun Bulgar makamları ve Şeyhül İslâm ile karşılıklı ilişkileri

* Prof. Dr. Cengiz Hakov, Balkanistik Enstitüsü – BAN, Sofya

1 ŞİMŞİR, B. Bulgaristan Türkleri. Ankara, 1986.

- Türk Yazı Devrimi. Ankara, 1992.

2 MERDİVENCİ, A. Türk Yazı Devrimi ve Yurt Dışındaki Türklere Yansıması. İstanbul, 1980; Türk Yazı Devrimi, İstanbul, 1998.

3 MEMİŞOĞLU, H. Bulgaristan Türklerinin Eğitimi. Ankara, 1992;

- Geçmişten Günümüze Bulgaristanda Eğitim Tarihi, Ankara, 2002.

4 YALIMOV, İ. İstoriya na turskata obştnost v Bılgariya. (Bulgaristanda Türk Toplumunun Tarihi, Bulgarca) Sofya, 2002.

5 HAKOV, C. Bılgaro-turskite otnoşeniya i turskoto naseleniye v Bılgariya (Bulgar – Türk ilişkileri ve Bulgaristandaki Türk azınlığı, Bulgarca), Studia Balkanika, No 23, Sofya, 2001.

6 GENOV, G.P. Mejdunarodni aktove i dogovori zasyagaştı Bılgariya, (Bulgaristana ilişkin Uluslar Arası Akitler ve Antlaşmalar, Bulgarca), Sofya, 1940. s. 35.

belirlenmiş oluyordu. Ancak 1912 yılında başlayan Balkan Savaşı, Müftülük sorunu üzere varılan anlaşmanın tam olarak uygulanmasının harpten sonraki devreye ertelenmesine neden oluyor. O zaman ise müftülük sorunu üzere yeni bir anlaşma imzalama gereği ortaya çıkıyor.

29 Eylül 1913 tarihinde İstanbulda Bulgar – Türk Barış Antlaşması⁷ imzalanıyor. Bu anlaşma ile Bulgaristandaki Türklere ve diğer müslümanlara geniş haklar tanınıyor. Aynı antlaşmaya⁸ getirilen eklerden biri Sofya Başmüftülüğü ve bölge müftülüklerine dairdir.

Yapılan bu ilâveye göre Sofyada İstanbuldaki Şeyh-ül İslâm ile Bulgar Dışişleri ve Mezhepler Bakanlığı arasındaki bağlantıyı sağlayacak bir başmüftü bulundurulacaktı. Başmüftü, bölge müftüleri tarafından seçilerek Şeyh-ül İslâm tarafından onaylanacaktı. Bölge müftülükleri ise yerel müslüman encümenlikleri tarafından seçilip başmüftü tarafından onaylandıktan sonra Şeyh-ül İslâm haberdar edilecekti. Müftüler ve müftülük personelinin giderleri bütçe tarafından karşılanacak ve Bulgaristanlı diğer memurların haklarından yararlanacaklardı. Başmüftülüğün örgütlenmesi ve çalışmaları, Başmüftü tarafından hazırlanacak bir yönetmelik üzere belirlenecekti⁹. Başmüftü ve bölge müftülerinin Bulgaristanda Türkçe öğretim yapılan, ancak Bulgarcanın zorunlu olarak okutulduğu ilk ve ortaokulları teftiş etme hakkı olacaktı.

Bulgaristandaki Türk Müslüman nüfusun İstanbul Barış Antlaşması üzerine elde ettiği haklar pratikte tam olarak uygulanmıyor. Bu durum, 18 Ekim 1925 tarihinde Ankarada Bulgar – Türk Dostluk Antlaşmasının imza edilmesine kadar devam ediyor¹⁰. Yeni imzalanan antlaşma, 1913 yılında İstanbulda imzalanan antlaşma hükümlerini ortadan kaldırıyor. Bundan böyle her iki ülkede yaşayan azınlıklar, Türkiye'deki Bulgarlara ilişkin 1923 yılı Lozan Barış Antlaşması¹¹; Bulgaristandaki Türklere ilişkin 1919 yılı Nöy Antlaşması¹² gibi uluslar arası antlaşmaların koruması altına almıyordu. Bu suretle her iki ülkedeki azınlıklar, uluslar

7 Mustafa Kemal Atatürk i tursko-bılgarskite otnoşeniya v dokumenti, 1913-1938. (M.K. Atatürk ve belgelerle Bulgar-Türk ilişkileri, Bulgarca), Ankara, 2002, s. 3-35.

8 Aynı yerde, s. 21-28.

9 YALIMOV, İ. a.g.e., s. 166-181.

10 Mustafa Kemal Atatürk I Tursko-bılgarskite otnoşeniya..., s. 51-67.

11 SOYSAL, İ. Türkiye'nin Siyasal Anlaşmaları, Cilt I (1920-1945), Ankara, 1983, s. 67-244.

12 KESYAKOV, B. D. Prinos kım diplomatıçeskata istoriya na Bılgariya. Tom II, Noyski dogovor. (Bulgaristanın Diplomasi Tarihine katkı. Nöy Antlaşması. Cilt I, Bulgarca) Sofya, 1926, s. 86-102.

arasında tanınmış azınlık haklarına göre eşit haklara kavuşturulmuş oluyordular.

Bulgar anayasası ve ona dayanılarak kabul edilen yeni yasalar, 1925 yılında imzalanan Ankara Antlaşmasının azınlıklara ilişkin istemlerine uygun şekildedir. Bütün bunlar Türk ve diğer müslüman azınlığın, özellikle öğretim davasını olumlu şekilde etkiledi. Ağırhıklı Türk müslüman nüfusun yaşadığı bir sıra yerleşim yerlerinde yeni okullar açıldı, bu okullara gelir kaynağı sağlayacak tarlalar, meralar, ormanlar verildi. 1913 yılında imzalanan İstanbul Antlaşmasına göre, özel bir dini okul açılması kararı 1922 – 1923 ders yılında Şumen’de “Nüvvab” okulunun açılışıyla gerçekleşmiş oldu¹³. Balkanlarda bir başka benzeri olmayan bu okul, iki dereceli idi: 5 yıl öğrenim görülen lise seviyesindeki alt kısmı ile 3 yıl öğrenim görülen yüksek kısmı vardı. “Nuvvab” okulunu bitirenler müftü, müftü yardımcısı, imam, hatip, şeriat kâtibî ve öğretmen oluyorlardı. “Nuvvab” okulunun Bulgaristanda Türk müslüman nüfusun kültürel, eğitsel ve dinsel seviyesinin yükselmesi ve ilk Türk aydınlar temsilcilerinin belirmesinde büyük hizmetleri olmuştur.¹⁴

Bulgaristan Türklerinin öğretim ve eğitim alanında ilerleyişi ve “Nuvvab” okulunun açılışı, çağdaş, lâıyk bir devlet olarak Türkiye Cumhuriyetinin kuruluşu ve kemalist reformların gerçekleşmekte olduğu yıllara rastlar. Ancak yapılan bu reformlar ve özellikle öğretim ve eğitim alanında gerçekleştirilenleri, Sofya Başmüftülüğü ve ona bağlı olan “Nuvvab” okulu yönetmenliği tarafından düşmanca karşılanıyordu. Onlar, yeni Türk alfabesinin Bulgarüstandaki Türk okullarında uygulanmasına karşı çıkıyorlardı. Lâkin Türk öğretmenlerin daha çoğu, kültür eğitim öğretim ve gençlik örgütleri¹⁵, bir bütün olarak Bulgaristan Türklerinin daha bilgili kısmı ile genellikle şehirlerde oturan nüfus, yeni alfabenin uygulanmasından yana idi. Bütün bunların sonucu olarak Bulgaristan Türkleri ve öteki müslüman nüfus arasında kemalist reformların ve özellikle öğretim eğitim alanındaki reformlar taraftarları ve muhalifleri arasında çetin bir savaş başlamış oldu. Reform aleyhtarları, Bulgar makamlarının desteğine dayanırken, reform taraftarları da Bulgaristandaki diplomatik temsilcileri aracılığıyla Türk idarecilerinin

13 TsDA, f.471k, op. 2, a.e. 20, L. 1-40 yapraklar.

14 BERTÜRK, H., Bulgaristanda Türk İslâm Eğitim ve Kültür Müesseseleri ve Medresetün Nüvvab. İstanbul, 1993, s. 29-87.

15 YALIMOV, İ. a.g.e., s. 165-217.

desteğine güveniyordu. Bu yıllarda yeni büyükelçi göreviyle Bulgaristana 1919 yılında Samsuna Atatürk ile beraber gelen Hüsref Gerede gönderilmişti¹⁶.

16 Temmuz 1928 tarihinde Lom kasabasında kongreye toplanan Türk Öğretmenler Birliği, yeni ders yılından başlayarak yeni Türk alfabesi üzere öğretime geçilmesini kararlaştırıyor. Bu maksatla Türk öğretmenler için hazırlık kursları düzenleniyor ve yeni harflerle ilk ders kitapları basılıyor¹⁷. Yeni alfabe sorunu, Bulgaristan Türklerinin 1929 Kasımında Sofyada çağrılan ilk ulusal kongresinde de ele alınıyor. Kongreye, alfabe taraftarları ve aleyhtarları da katıldıkları için yeni alfabenin uygulanması konusunda oybirliğiyle alınan bir karara varılamıyor. Fakat orada söz alıp konuşan delegelerin çoğunluğu Türk okullarında yeni alfabeğe geçme fikrini destekliyorlar¹⁸. Ancak Sofya Başmüftülüğünün isteği üzere Bulgar Eğitim Bakanlığı 10 Ekim 1928 tarihinde Türk okullarında yeni alfabenin uygulanmasına geçişi 4 yıl ertelemeyi kararlaştırılıyor. Buna neden olarak da Arap harfleriyle basılmış olan kitapların henüz eskimemiş olmaları gösteriliyor.¹⁹

Bu arada yeni alfabe taraftarları kendi tarafından aktifleşerek Bulgar Parlamentosunda bulunan Türk milletvekillerinin yardımıyla Eğitim Bakanlığının kararının kaldırılması için faaliyete geçiyorlar. Yeni harflerle yazılan ilk Türkçe ders kitabının müellifi Ahmet Şükrü, Türkiye Cumhuriyeti başbakanı İsmet İnönü'ye bir mektup yazarak, Bulgar makamlarının Türk okullarında yeni alfabe ile öğretimi yasakladıklarını bildiriyor.²⁰ Sofyadaki Türkiye büyükelçisi Hüsref Gerede Bulgar başbakanı Andrey Lyapçev ve dışişleri bakanı Aleksandır Burov ile birkaç defa özel olarak görüşüyor. Bu görüşmeler sırasında o, kendilerine Türk okullarında yeni alfabe uygulanmasına geçiş ve bu suretle dış ülkelerdeki Türklerin eğitsel ve kültürel seviyelerinin yükselmesine büyük önem veren Türk hükümetinin tutumunu açıklıyor.²¹

14 Ocak 1930 tarihinde Bulgar Eğitim Bakanlığı gelecek ders yılından başlamak üzere Türk okullarında yeni Türk alfabesinin zorunlu olarak uygulanmasına geçişi kararlaştırıyor²². Bu şekilde Sofya Başmüftü-

16 MEMİŞOĞLU, H. a.g.e., s. 170-172.

17 Aynı yerde, s. 172-174.

18 YALIMOV, İ. a.g.e., s. 206.

19 MEMİŞOĞLU, H. a.g.e., s. 174-176.

20 Aynı yerde, s. 178.

21 Şimşir, B. a.g.e., s. 18.

22 MEMİŞOĞLU, H. a.g.e., s. 180.

tülüğünün direnişine rağmen Bulgaristan, Türkiyeden hemen sonra ülkedeki Türk okullarında yeni alfabeyi uygulayan ilk devlet oluyor.

Ancak başmüftü Hüseyin Ahmedov bu yenilgiyle bağdaşmayarak özel bir mektupla Dışişleri ve Mezhepler Bakanlığına başvuruyor. Bu mektubunda o, şehirlerdeki Türk ahalisinin bir kısmının, gençlerin ve özellikle öğretmenlerin Ankara hükümetinin reformlarını kabul ettiklerini bildiriyor. Hemen bütün kasabalarda ve bazı köylerde müslüman encümenlikleri ve okullarının reform taraftarları elinde bulduklarını yazıyor. Müftülerden bazıları ile şeriat kâtiplerinden hemen hepsinin kemalist reformların destekçisi olduklarını ve eğer bu tehlikeye karşı önlemler alınmazsa çok geçmeyecek, bütün islâmi kuruluşların kâyık, kemalist kuruluşlar haline geleceklerini belirtiyor. Bu nedenle bakanlığın, müftülerin, şeriat kâtipleri ve müslüman encümenliklerindeki üçlü komisyonların atanmaları ve görevden alınmaları sırasında Başmüftülüğün görtüşü alınmasını rica ediyor²³.

Dışişleri ve Mezhepler Bakanlığı, Vladimir Hindalov adındaki bilirkişisini Başmüftünün mektubunda ileri sürülen verilerin ne kadar doğru olduğunu yoklamak ve Türklük bölgelerde durumu öğrenmek amacıyla görevlendiriyor. Hindalov, hazırladığı raporunda, başmüftünün mektubunda ileri sürülenleri doğrulamakla kalmayarak kemalizmin güçlü etkisi altında bulunan ve ulusal bilince erişen Bulgaristan Türklerinin yakın bir gelecekte Bulgar devleti için teşkil edecekleri tehlikeyi önemle belirtiyor. O, Bulgar Türklerinin kemalizm etkisinden uzak tutularak anonim bir müslüman topluluğu olarak korunması için önlemler alınmasını öneriyor²⁴.

Vladimir Hindalov'un bu raporundan sonra başbakan Nikola Muşanov, dış ve içişleri, Savunma ve Milli Eğitim Bakanlıklarıyla Basın Müdürlüğü temsilcilerinden ibaret bir komisyon kurarak onlara Bulgaristan'da azınlıklar arasında yürütülen yabancı propaganda sorunlarını esaslı bir şekilde inceleyip öğrenmeyi ve Bulgar çıkarlarının korunması yolunda konkrete önlemler teklif etmelerini havale ediyor. Bu komisyon 1934 Nisanında konkrete önlemler içeren raporunu başbakana sunuyor. Raporda önerilen önlemlerden 49'u Bulgaristan Türkleri ve onlar arasında yürütülen kemalist propagandaya ilişkin olanlardır²⁵. Bu

23 TsDA, f.166k, op. I, a. e., 890, L. 240-241.

24 TsDA, f.176k, op. 6. a.e. 2558, L.174-180.

25 TsDA, f, 176k, op, 6. a.e. 2556, L.14-23.

önlemlerden bazıları şunlardır: Bulgaristan Türklerinin dini özgürlükleri garantilenerek kemalist propaganda neutralize edilmeli; Türkiyeden gelen siyasi sığınmacılara antikemalist propagandalarını yaymalarında engel olunmamalı; kemalizme karşı savaş veren gazeteler finanse edilerek kemalizm karşıtı propagandayı genişletmek amacıyla devlet eliyle yeni bir gazete ve derginin yayımlanmasına başlanmalı; Türk Öğretmenler Birliğinin faaliyetini felce uğratmak için önlemler alınmalı ve öğretmen kadrosu kemalizm taraftarlarından arındırılmalı; Türk okullarında yeniden Arap harfleriyle öğretime geçilmeli ve bu önlemin Bulgar makamları tarafından değil de Türk ahalisinin ısrar ve isteği üzere alındığı belirtilmeli; yeni kurulan Müslümanlar Konseyi madden ve manen desteklenmeli; kemalizm yanlısı bütün müftüler, müftü yardımcıları ve şeriat kâtipleri görevlerinden alınmalı; Sofya Başmüftüsünün yetkileri artırılmalı ve yanına yüksek Bulgar çıkarlarına hizmet uğrunda kendisine nasihatlar verip yol gösterecek bir Bulgar atanmalı; “Nüvva” ruhani okulu Balkanlarda islâmi dini öğretimin merkezi haline getirilmelidir²⁶.

19 Mayıs 1934 tarihinde Bulgaristan’da gerçekleştirilen antide-mokratik askeri darbe, yukarıda belirtilen bu önlemlerin uygulanmasını kolaylaştırıyor. Başmüftülük, Dışişleri ve Mezhepler Bakanlığının desteğiyle bütün memlekette İslâmiyeti Koruma Cemiyetleri kuruluyor, kemalizme karşı ve islâmi örf ve adetlerle Türk okullarında Arap harflerinin korunması için aktif propaganda yürüten “Medeniyet” gazetesini yayınlamaya başlıyor²⁷. Bütün kemalizm taraftarları okullardan ve müslüman encümenliklerinden uzaklaştırılarak onların yerine, yetersiz öğrenimlerine ve düşük genel kültürlerine bakmaksızın islâmiyeti Koruma Cemiyeti üyeleri atanıyor. Kemalist kadroların görevlerinden alınmalarında başlıca rolü Sofya Başmüftülüğü oynuyor. Artık Türk okullarında okutulacak kitapları önceden Başmüftülük, sonra da Milli Eğitim Bakanlığı tasvip ediyor²⁸. Bütün bunların sonucu olarak Bulgaristandaki Türk okullarında yeniden Arap alfabesine dönülüyor ve bir tek Arap harfleriyle basılan gazeteler çıkmaya devam ediyorlar²⁹. Fakat Loveçe bağlı Suhindor köyü okulu gibi bazı yerlerde, her türlü

26 Aynı yerde.

27 TsDA, f.166k, op. I, a.e. 890, L.105

28 Aynı yerde.

29 TsDA, f. 471k, op. 2, a.e. 26, L.4.

yasaklara rağmen, yeni Türk alfabesiyle öğretime aralıksız devam ediliyor³⁰.

Ancak yeni Türk alfabesi taraftarları onun yeniden okullarda uygulanmaya başlaması için savaştan vazgeçmiyorlar. Türk gençlerinin "Turan"³¹ Cemiyeti başkanı Ömer Nalbantov, 3 Haziran 1935 tarihinde, Çar III Boris'e gönderdiği özel mektubunda önemle şunları kaydediyor: 1928 yılında Türkiye'de dahiyane bir reform gerçekleştirilerek Lâtin alfabesi resmi Türk alfabesi olarak uygulanmaya koyuldu. Bu, Türk ulusunu en az 100 yıl ileri götürdü. Biz, Bulgaristan Türklerinin de, bu ulusun bir parçası olarak, çocuklarımızın yeni alfabe üzere okumalarını istememiz, pek doğaldır. Türk okullarında yeni alfabenin uygulanmaması yüzünden Bulgar Türklerinin uğradıkları maddi ve manevi zararlarda Başmüftü ve maiyetindekilerin rollerini açıklayarak kendisinin görevden alınıp yerine yeni başmüftü seçilmesini teklif ediyor³².

Sofyaya atanan yeni Türkiye büyükelçisi Ş. Berker, kendi hükümetinin havalesiyle, yeni Türk alfabesi sorununu birçok defa Bulgar makamları önüne koyuyor. Bulgar tarafı kendisine, Türk okullarında yeniden Arap elifbasına geçişin Bulgar Türklerinin isteğiyle olduğunu söylüyorlar; ancak bu konuda araştırma ve yoklamalar yapılarak gerekli önlemler alınacağı vaadediliyor³³. Fakat hiç bir önlem alınmıyor, zira Türk okullarında yeniden Arap elifbasının uygulanmaya başlamasında Başmüftülük, Bulgar makamlarıyla birlik ve uyarlılık içinde hareket ediyor.

1938 yılında Bulgaristanda parlamento seçimleri yapılarak anayasal demokratik rejim iade ediliyor. Bu durum, Bulgaristan Türklerinin sorunlarının hallini ve bu sayıdan Türk okullarında yeni Türk alfabesinin yenibaştan uygulanmasını olumlu şekilde etkiliyor. 12 Nisan 1938 tarihinde Milli Eğitim Bakanlığının aldığı bir kararla Türk okullarında yeni Türk alfabesi zorunlu olarak uygulanmaya başlıyor. Arap harfleriyle ancak haftada iki defa Kuran okutulmaya devam ediliyor³⁴. Bulgaristan Türkleri için son derece büyük önemi olan bu sorunun çözüme kavuşturulmasında Çar III Boris'in belli başlı hizmetleri olmuştur. Bu

30 Merdivenci, A. a.g.e.

31 YALIMOV, İ. a.g.e., s. 191-203.

32 Mustafa Kemal Atatürk i Tursko-Bılgarskite otnoşeniya..., s. 429-442.

33 Şimşir, B. a.g.e., s. 153-162.

34 TsDA, f.166k, op. 1, a.e. 188, L.29-30.

vesileyle kendisi: “Bu, Büyük Atatürkün davasıdır; varsın bizdeki Türkler de ondan yararlınsınlar” demiştir³⁵.

Sonuç olarak şunu söylememiz gerekir. Sofya Başmüftülüğü ve dolayında toplanan Bulgaristan Türkleri gerici güçlerinin şiddetli direnişine rağmen, yeni Türk alfabesi bizdeki Türk okullarında yeniden uygulanmaya başlıyor. Burada Bulgar Türklerinin daha bilgili ve kültürlü kısmının Türk makamlarından gördükleri destek sayesinde yürüttükleri savaş; Bulgaristan’daki demokratik değişimler ve Bulgar Çarı III Boris’in tutumu; İkinci Dünya Savaşı arifesinde uluslar arası ilişkilerin gerginleşmesi ve Bulgaristan için artan reel tehlike karşısında Türkiye’nin dostluğunun öneminin artması olan faktörlerdir. Bu nedenledir ki, Bulgar makamları, Başmüftülüğün ve dolayındakilerin takındıkları tavra bakmaksızın, Türk okullarında yeni Türk alfabesini kesin olarak uygulamaya geçiyorlar. Nihayet, başmüftü ve onu destekleyen tutucu güçler, kendilerinin Bulgar makamları tarafından birer maşa gibi kullanıldıklarını anlamış oluyorlar.

Özet:1913 yılında Bulgaristan ile Türkiye arasında imzalan İstanbul antlaşmasına göre; Seyh-ül İslam ile Bulgaristan Dışişleri ve Diyanet Bakanlığı arasında işbirliğini sağlamak üzere Sofya’da Başmüftülük kuruldu. 1925 yılında Ankara’da imzalanan Türk-Bulgar dostluk antlaşması Bulgaristan’daki müslüman Türk halkının haklarını azınlıkların uluslararası hakları çerçevesinde genişletiyordu. Böylece müslüman Türk halkının eğitim konusu oldukça iyileştirilmişti. Daha 1928-de Türkiye’deki eğitim reformunun etkisiyle Bulgaristan’daki Türk okulları eski Arap alfabesi yerine yeni Latin alfabesini kullanmaya başlamışlardı. Fakat bu değişiklik müslüman Türk halkı arasında yeni alfabeyle taraf olanlar ile karşı olanlar arasında sert tartışmalara sebep olmuştu. Başmüftülük ise yeni alfabeyle karşı olanlar safında yer alarak Türk okullarındaki eski Arap alfabesinin korunması için ne gerekirse yapmıştı.

Sonuç olarak, İkinci Dünya Savaşı arifesinde Bulgar-Türk dostluğunun korunması ve güçlendirilmesi için Bulgaristan Hükümeti, Başmüftülüğün olumsuz yaklaşımını dikkate almadan Türk okullarında yeni alfabenin sürekli kullanmasını onaylamıştır.

Anahtar Sözcükler: Türkler, Müslümanlar, müftülük, arapça, latince

35 TsDA, f.176k, op. 6, a.e. 2370, L.368.

СОФИЙСКОЕ ГЛАВНОЕ МУФТИЙСТВО И ВВЕДЕНИЕ НОВОЙ ТУРЕЦКОЙ АЗБУКИ В ТУРЕЦКИХ ШКОЛАХ БОЛГАРИИ

По Цариградскому Болгаро-Турецкому договору из 1913 г. в Софии создается Главное муфтийство для связи между Шейх-юл Ислямом и болгарским министерством иностранных дел и вероизповеданиях. Подписанный в Анкаре в 1925 г. Турецко-Болгарский договор расширяет права турецко-мусульманского населения в Болгарии на основе международно признанных прав меньшинствах. В результате этого значительно улучшается учебное дело турецко-мусульманского населения. Под влиянием реформы в области просвещения в Турции, еще в 1928 г. в турецких школах в Болгарии переходят от старой арабской азбуки на новую латинскую. Однако это становится причиной для острой борьбы между сторонниками и противниками новой азбуки среди турецко-мусульманского населения. Главное муфтийство поддерживает противников новой азбуки и делает всего возможного для сохранения арабской азбуки в турецких школах. В конце концов, в интерес сохранения и укрепления болгаро-турецкой дружбы накануне Второй мировой войны, болгарское правительство окончательно утверждает новую азбуку в турецких школах, не принимая во внимание негативное отношение Главного муфтийство.

турки, мусульмани, муфтийство, азбука, арабица, латиница

ESKİ YUGOSLAVYA BÖLGELERİNDE TÜRKÇENİN ÖĞRETİMİ

Nimetullah HAFIZ*

Eski Yugoslavya'nın büyük bir kısmı beş yüz yıl kadar Osmanlı Yönetimi altında bulunmuştur. Bu nedenle Yugoslavya'nın tüm bölgelerinde Türk dili, edebiyatı, folkloru, müziği, gelenek ve görenek gibi zenginliğinde büyük ölçüde Türk mirası bulunmaktadır. Bu yüzdendir ki bura ulus ve halkların tarihleri, dilleri, edebiyatları, folklorleri, müzikleri, tek sözcükle kültürleri araştırma ve incelenmelerinde ister istemez Türk dilinin öğrenilmesine büyük gereksinme vardır.

1912 yılına dek Osmanlı İmparatorluğu döneminde az çok Bosna Hersek'te, daha çok Türk ulusunun kabarık sayıda yaşadığı Kosova ve Makedonya bölgelerinde Türk dilinde eğitim sibyan (dört yıllık ilkokul) ve medreselerde yapılmıştır. Daha geçlerde, yani XIX. yüzyılın sonlarında bu dini mekteplerden başka iptidai (ilkokul), rüştiye (orta okul), idadiye (lise) ve darülmualim (öğretmen okulu) da kurduktan sonra bu dilde eğitim sürdürülmüştür. 1912 yılından sonra Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkanlardan çekilişinden sonra, bura Türklerinin büyük bir kısmı zaman zaman Anadolu topraklarına göçetmeye başlamalarıyla birlikte, ilk olarak Sırbistan, ondan sonra da Yugoslavya Krallığı devleti, bu memlekette yaşamlarını sürdürmeye devam eden Türk halkına anadillerindeki eğitimlerine devam etmelerine izin vermediğinden bu bölgelerdeki Türk dili eğitim ve öğretiminin gittikçe azalmasına neden olmuştur. Fakat nedense 1912 yılından sonra Osmanlı İmparatorluğu'nun bıraktığı iz ve kültür zenginliklerini yok etme girişimlerinde ne kadar çalışılmışsa, zamanla Osmanlı İmparatorluğu dönemindeki tarihin kendi ulus tarihi yararına son derece önemli olduğu kanaatına varan ilk olarak Kırallık, daha sonraları Tito Yugoslavyası memleketinde yaşayan ulus ve halklar Türk dilini öğrenmek için bir sürü uğra-

* Prof. Dr., Priştine Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Öğretim Üyesi, Priştine

şılarda bulunmuştur. Örnek olarak Krallık döneminde yaşayan birkaç Sırp büyüklerinin adlarını zikretmeden geçemeyeceğim, örneğin: Yanko Kadiç, Mişa Anastasiyeviç, Branislav Nuşiç, Panta Gavriloviç, Todor Stankoviç, Stoyan Kapetanoviç, Voyislav İliç, Grigoriy Bojinoviç, Yelena Dimitriyeviç, Noviça Rakoçeviç gibi daha bir sürü ad yapmış kişiler. Buna benzer daha birçok Sırp büyükleri Türk dilinin, kendi ulusları tarihi için son derece önemli bir dil olduğunu değerini sezmele 1925 yılında Belgrat'ta Felsefe Fakültesi'nde Doğu Bilimler Filolojisi Kürsüsü'nü kurdular.

Yirmi yıl sonra, yani 1944 yılının Aralık ayında, Tito Yugoslavyası Slovenya, Hırvatistan, Bosna Hersek, Karadağ, Sırbistan ve Makedonya adlı altı cumhuriyetten kuruldu. Sırbistan Cumhuriyeti'nde ise Voyvodina ve Kosova Özerk Bölgeleri de bulunuyordu. Slovenya'da Slovenler, Hırvatistan'da Hırvatlar, Sırp lar ve Boşnaklar, Bosna Hersek'te Boşnaklar, Sırp lar ve Hırvatlar, Karadağ'da Karadağlılar, Sırp lar, Boşnaklar ve Arnavutlar, Sırbistan'da Sırp lar, Karadağlılar ve Sancak Boşnakları, Macarlar, Arnavutlar, Romlar (Çingeneler), Gorahlılar (Müslüman Pomaklar), Türkler, Makedonya'da ise Makedonlar, Arnavutlar, Sırp lar, Torbeşler (Müslüman Pomaklar) ve Türkler yaşamaktadır. Makedonya Cumhuriyeti'nde ve Sırbistan Cumhuriyeti'nin güneyinde yer alan Kosova özerk Bölgesi'nde kabarık sayıya Türk halkı yaşadığından Makedonya Cumhuriyeti'nde Türk dilinde hem "Birlik" gayetesi yayınlanmaya, hem de Türk okulları çalışmaya başladı. Kosova Özerk Bölgesi'nde ise bu Türk ulusunun hakkı çiğnenmiştir. Bura Türk halkı bu hakka ancak 1951 yılında sahip olabildi. Böylece bu yıldan itibaren hem Makedonya Cumhuriyeti'nde hem de Kosova Özerk Bölgesi'nde ilk ve orta okullarda kendi ana dilleri olarak öğrenim görmeye devam etmiştir. Daha ileride Türk dilinde öğretmen ve yüksek pedagoji okulu da açılıp çalışmaya başlamıştır. Daha ileride hem Makedonya Cumhuriyeti'nde hem de Kosova Özerk Bölgesi'nde çalışmaya başlaya bir de Türk dilinde öğretmen ve yüksek pedagoji okulları da açılıp çalışmaya başlamıştır. Daha geçlerde bu yüksek pedagoji okulları kapatılarak onların yerine 1972 yılında Priştine Üniversitesi Felsefe Fakültesi'nde Şarkiyat Bölümü, Üsküpte 1976 yılında Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, 1988 yılında ise yine Priştine Üniversitesi Filoloji Fakültesi'nde Türk öğrencilerine ayrıca Türk Dili ve Edebiyatı Kürsüsü açılıp çalışmaya başlamıştır. Bu bölüm ve kürsülerde Türk öğrencilerine Türk dilinde Arnavut ve Boşnak öğrencilerine ise Arnavut ve Sırp dilinde Türk dili ve edebiyatı dersleri verilmiştir.

2001/02 okul yılında ise Priştine Üniversitesi Filoloji Fakültesi'nde Türk dili dünya dili olarak öteki dünya dilleri arasına girmiştir. Bu nedenle Eski Yugoslavya bölgelerinde Türk dili öğretimini:

1. Yabancı dil olarak,
 2. Ana dili olarak ve
 3. Dünya dili olarak
- diye üç bölüm üzerinde durmayı uygun buluyoruz..

1. Yabancı Dil olarak Türkçe'nin Öğretimi.-

a) Belgrat'ta Şarkiyat Kürsüsü'nde.-

1925 yılından bu yana Belgrat Üniversitesi Filoloji Fakültesi'nde Şarkiyat Bölümü günümüze dek sürdürmektedir. Başlangıcında Türk dili dersleri Arap dili dersleriyle birlikte dört yıl öğrenim görülüyordu, Bu derslerin yanında Fars edebiyatı dersleri de vardı. Bu derste Fars edebiyatı ile ilgili genel bilgi verilirken özel olarak özel olarak Firdevsî'nin "Şahname eseri ve Ömer Hayyam'ın dörtlükleri üzerinde durulup felsefi düşünceleri incelenirdi. Bu dersi veren Prof. Dr. Fehim Bayraktareviç idi. Aslen Prof. Dr. Fehim Bayraktareviç bu Şarkiyat Bölümü'nün kurucusu da idi. Arap dili ile Türk dili yabancı dil olarak Sırp dilinde verilir. 1960 yıllarında Arap memleketlerinden (daha çok Mısır ve Irak'tan), daha geçlerde ise (1964) Türkiye cumhuriyeti'nde okutmanlar temin olundu ve büzden bu iki yabancı dilleri öğretimi bir kat daha kolaylaştı. Türk dili derslerini Bölüm kurucusu Prof. Dr. Fehim Bayraktareviç veriyor, asistanlığını ise O süre Hasan Kaleşi yapıyordu. Edebiyat derslerini ise veren Dr. Mariya Cukanoviç idi. Türk dilbilgisi dersi alıştırmalarıyla birlikte Prof. Dr. Fehim Bayraktareviç'in hazırladığı skripte ile gidertiliyordu. Bu skripte 1962 yılında Türk dili açıklamaları Sırp dilinde, Türk dilindeki örnekler ise Arap hurufatında "Osнови Turske gramatike" adıyla yayımlandı. Daha geçlerde Türk dili asistanı Slavoljub Cinciç Bölümün I. Ve II. Sınıfları için şapilografrafla "Ucbenik turskog jezika" (Türk Dili Ders Kitabı) alıştırma ve alıştırma sözükleriyle birlikte Türk dilbilgisi kitabını yayınladı. Bu kitabın beş baskısı var. Beşinci baskısı Priştine'ne 1998 yılında Bölge Kitap Yayıma Kurumu aracılığıyla basıldı. Bu kitap temel Türkçe programına göre hazırlanmıştır.

b) Sarayevoda Şarkiyat Bölümü'nde.-

Bosna Hersek'te Osmanlı İmparatorluğu idaresinden sonra Boşnak şarkiyatçıların bir sürü bilimsel araştırmaları vardır ama ne yazık ki 1944 yılından 1950 yılına dek Türk dili öğretimine pek önem verilmemiştir. Fakat 1950 yılında her cumhuriyete kendi tarihini araştırma ve incelemeleri için önem vermelerinden Bosna Hersek Cumhuriyeti'nin de 400 yıldan fazla Osmanlı İmparatorluğu döneminin araştırılması ve incelenmesi için ve bu

uzun dönem le ilgili tarhsel evrak ve malzeme derlemeleri için Bosna-Hersek Cumhuriyeti Meclisi 1950 yılında Sarayevo’da Şarkiyat Enstitüsü’nün kurulması hakkında karar getirmiştir. Bu dönem ile ilgili evrakların çoğu Türk, Arap ve Fars dilinde yazılı olduklarından bu dillerlerin öğretilmesi için Sarayevo Üniversitesi Felsefe Fakültesi’nde bir Şarkiyat Bölümü’nün de açılmasına ihtiyaç görülmüştür ve böylece aynı yılda bu bölüm kuruldu. Bu Enstitü’nün ve Bölüm’ün kurucusu Akademik Prof. Nedim Filipoviç’tir. Bu Enstitü’de çalışan uzmanların çoğu 1992 yılına dek bu Şarkiyat Bölümü’nden mezun olanlardır. Ne yazık ki 17. Mayıs 1992 yılında bu değerli Şarkiyat Enstitüsü Sırp tarafından yakılmış ve böylece kırk yıldan fazla zaman içinde derlenmiş olan 5300 özgün yazma eser ve 300.000 Bosna Hersek arşiviyle ilgili özgün evraklarla birlikte küle dönmüştür.

2. Ana Dili Olarak Türkçe’nin Eğitimi

a) Makedonya Cumhuriyeti’nde.-

Eski Yugoslavya’nın güney bölgelerinde, daha doğrusu Makedonya Cumhuriyeti’nde ve Sırbistan’ın güneyinde yer alan Kosova Özerk Bölgesi’nde öteki ulus ve halklarla birlikte Türk halkı da yaşamaktadır. Aralık 1944 yılında Makedonca ve Arnavutça yayınlanmaya başlayan gazete ve dergiler yanında bir de Türk dilinde “Birlik” gazetesinin ilk sayısı basından çıktı. Bu tarihten itibaren, öteki ulus ve halklarda olduğu gibi Türk halkına da ana dillerinde Türkçe öğrenim görme hakkına sahip olmuştur. Bu yıllarda kadrosuzluk nedeniyle 3500 kadar Türk öğrencisi vardı. Fakat 1947’de Üsküp’te öğretmen okulu açılarak Türkçe eğitim görülmeye başlanmıştır. Böylece Türk dili eğitim için kadro yetiştirmekle Türk öğrencilerinin ve onlarla birlikte ana okulu, ilkokul, ortaokul, lise ve diğer mesleki okullarının sayıları da çoğalmaya başlamıştır, çünkü 1952 yılındaki nüfus sayımında 205.000 Türk olarak kayıt olunmuştur. Böylece Türk öğrencilerin de sayısı 11.500’ ü bulmuştu. 1954 yılından sonra 157.000 Türkün büyük bir sayısı Türkiye’ye, az bir sayıda da Avrupa memleketlerine göç etmesiyle ve bu yüzden Türk öğrenci sayısının 6.000’e öğretmen kadrosunun da gittikçe azalmasıyla Türk okullarındaki sınıflar da kapatılmaya başlandı.

Türk okullarında hemen her ders Türk dilinde yapılırdı. Okuma kitapları, Matematik, tarih, Fransızca, biyoloji, kimya, fizik... gibi kimi kitaplar. Türk dilinde yayınlanmaya başladı. Türk dilbilgisi ilk önce Türkiye’de yayınlanan kitapların getirilmesiyle hazırlanırdı. Daha geçlerde Şükrü Ramo’da ilk “Dilbilgisi” kitabını hazırlayıp Üsküp’te bastı (1959). On yıl sonra (1969) Süreyya Yusuf da Türk ortaokullar için yani bir “Türk Dilbilgisi” kitabını aynen Üsküp’te yayınladı. Fakat bu kitapların yanı sıra

Türkiye’de yayımlanan dilbilgisi kitapları da getirilip Yugoslavya eğitiminin plan ve programlarına göre kullanılmıştır.

b) Kosova’da.-

İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra, 29 Kasım 1945 tarihinde yeni Tito Yugoslavyası’nın kuruluşunda Sırbistan Cumhuriyeti’nin güneyinde bulunan Kosova Özerk Bölgesi’ndeki Türk halkının azınlık hakkı çığnenmiştir. Makedonya Cumhuriyeti’nde öteki ulus ve halklar gibi Makedon ve Arnavut dilinde yayınladıkları, anaokulu, ilk ve orta okulları eğitim ve öğretimlerini sürdürürken Kosova’daki Türkler ancak Arnavutça veya Sırpça okullarda eğitim görmeye mecbur kalmışlardır. Fakat 20 Mart 1951 yılında öteki tüm azınlıkların varlıkları gibi Türk varlığının da kabul edilmesinden ve Türk halkının da kendi anadilinde eğitim yapabilmeleri kararı çıkmasından sonra Türk dilinde 1951/52 öğretim yılında ilkokullar açılmış ve böylece Kosova’da Türk öğrencileri de öteki ulus ve halklar gibi kendi anadillerinde eğitimlerini sürdürmeye başlamışlardır. Hemen kadro yetiştirilmesi için Üsküp’te ve Priştine’de yaz ve kış kursları düzenlemişlerdir. İlk olarak sekiz yıllık, daha geçlerde ilk, orta okullar ve liseler de eğitim ve öğretim devam ettirildi. Makedonya Cumhuriyeti’nde olduğu gibi 1956-1958 yıllarındaki göçler yüzünden bu bölgedeki Türk okullarında da kadro eksikliği ortaya çıktı. Bu eksiklikleri gidermek için 1964/65 okul yılında Prizren’de bir öğretmen okulu da açıldı. Fakat zamanla durum yine değişiyor ve bu öğretmen okulu da kapandıktan sonra onun yerine iki yıllık Yüksek pedagoji okulu açılıyor.

3. Dünya Dili Olarak Türkçe’nin Öğretimi

Son Kosova olaylarından sonra bir buçuk yıl içinde bir sürü güçlüklerle karşılaşmakla birlikte Priştine Üniversitesi, Filoloji Fakültesi’nde söz konusu olan Türk Dili ve Edebiyatı Kürsüsü yine yine eğitim düzeyine girmiş durumdadır. Fakat bu yıl tüm Avrupa Üniversitelerinde olduğu gibi Priştine Üniversitesi’nde de Bolonya’da imzalanan yeni üniversite programını uygulanması çalışılacaktır. Bu yeni Bolonya programının formülü şöyledir: 3 + 2 + 3. Böylelikle bu yıldan itibaren Priştine Üniversitesi’nde eğitim gören tüm öğrenciler üç yıl ıldan sonra daha iki yıl eğitim gördükten sonra “mastır” diplomasını alacaktır ve ondan sonra devam etmek isterse daha üç yıl doktora derslerine ve tez hazırlamasına devam edebilir. Tezini de savunduktan sonra bilim dokoru ünvanına sahip olacaktır. Bu 2001/02 okul yılında bu yeni programla öğretime başlandı. Şimdilik üç yıllık özel program da hazırlandı. Fakat program hazırlamalarında dünya dilleri ile ilgili plan hazırlanırken Türk dilinin çok konuşulan ve bu dille Çin devletinden Adriyatik

kıyılarında dek hatta Almanya, Fransa ve hatta İngiltere'ye dek bu dille rahat rahat anlaşılabilirliğinden ve bu dille 250.000.000 kadar dünyada konuşulduğundan Arap dilinden daha ön sıralarda Türk dilinin yer alması kararlaştırıldı. Bu nedenle bu yıl Priştine Üniversitesi Filoloji Fakültesi Dekanlığı'nda Türk dili dünya dili olarak kabul edilmiştir ve bu yüzden bu okul yılından sonra her bölümde bir dünya dili olarak İngilizce, Almanca, Fransızca, İtalyanca ve Arapça dilleri yerine iki yıl Türk dilini seçebilir ve bu dil sınavlarına çıkabilir.

Özet: Eski Yugoslavya'nın büyük bir kısmı beş yüz yıl kadar Osmanlı yönetimi altında bulunmuştur. Bu yüzden Yugoslavya'nın tüm bölgelerinde Türk dili, edebiyatı, folkloru gibi zenginlikler Türk mirası olarak kalmıştır. Bu bölgede Osmanlı İmparatorluğunun izleri 1912 yılından başlayarak silinmeye çalışılmışsa da 1925 yılında Belgrad'da Felsefe Fakültesinde kurulan Şarkiyat Kürsüsünde Türk dili de yabancı dil olarak öğretilmeye başlandı.

Bu bildiriye eski Yugoslavya bölgelerinde Türk dili öğreten birimler ve Türk dili öğretimine yer verilecektir.

Abstract: A major part of the Former Yugoslavia had been under the Ottoman rule for nearly 500 years. This is why in all regions of Yugoslavia the Turkish language, literature and folklore has been maintained as a Turkish heritage. Beginning from 1912, attempts were made to eradicate the traces of the Ottoman Empire; however, in 1925, with the founding of the "Department for Oriental Studies" under the Faculty of Philosophy in Belgrade, Turkish was started to be taught as a foreign language.

This paper will include the Turkish-teaching institutions and Turkish education in the former Yugoslavia.

K a y n a k ç a

1. ABBAS, Zerrin Bedri, "Makedonya'da Türklerin Eğitimi (1912-1996)", Balkan Ülkelerinde Türkçe Eğitim ve Yayın Hayatı – Bildiriler, Ankara, 1999, s. 283-300.
2. HAFIZ, Nimetullah, "Yugoslavya'da Türkçe Öğretim (Üniversite düzeyinde)", Balkan Ülkelerinde Türkçe Eğitim ve Yayın Hayatı – Bildiriler, Ankara, 1999, s. 245-250.

3. HAYBER, Dr. Abdülkadir, “Makedonya’da Türkçe Öğretimi (Üniversite Düzeyinde)”, Balkan Ülkelerinde Türkçe Eğitim ve Yayın Hayatı Bilgi Şöleni – Bildiriler, Ankara, 1999, s. 301-307.
4. KORO, Bedrettin, “İkinci Dünya Savaşı Sonrası Kosova’da Türkçe Eğitiminin 50. Yılı”, Türkçem Çocuk Dergisi, Sayı 15, Prizren.
5. LİKA, Salih, “Yugoslavya’da Türkçe Eğitim Hayatı (İlkokul ve ortaokul düzeyinde)”, Balkan Ülkelerinde Türkçe Eğitim ve Yayın Hayatı Bilgi Şöleni – Bildiriler, Ankara, 1999, s. 215-243.
6. TEODOSİYEVIÇ, Dr. Miryana, “Sırp Aydınları Arasında Türkçeyi Bilenler”, Çiğ Dergisi, Sayı 8, s. 26-28.
7. TÜRKEL, Ali, “Bosna Hersek’te Türkoloji’nin Tarhçesi – Sorunlar, Öneriler”, Uluslararası Dünyada Türkçe Öğretimi Sempozyumu, 11-13 Mayıs 2000, İstanbul, Ankara 2000, s. 165-173.

E D E B İ Y A T

İSLÂMÎ TÜRK EDEBİYATINDA NEVRUZ

Gönül AYAN*

Haşmetli tabiat unsurlarının toplum hayatı üzerindeki tesiri inkâr edilemez. Bütün hayatı boyunca, tabiatla mücadeleye mecbur tutulan her insan topluluğu, yaşama hakkı karşılığı olarak ona, hem boyun eğmek, hem de bir bakıma saygı göstermek mecburiyetindedir. Daha düne kadar ayı gördüğümüzde: "Ayı gördüm Allah, Amentü Billah, Günahım çok, Sen afv et Allah" diye okuduğumuz duayı hatırlayalım. Gündelik hayatın dümenini her an elinde tutan ve çeşitli görevleri üzerine almış bulunan tabiat unsurları arasında, şüphesiz mühim rol oynayanlardan birisi de ay ve güneş olmuştur. Türk epik eserlerinde de yer almış olan ay-güneş telakkisi tesadüfe bağlı basit bir olay olarak düşünülemez. Bu, her şeyden önce eski toplum hayatında sağlam bir yer tutmuş olan semâ alâmetlerine karşı saygı geleneklerinin bir bakiyesidir.(Caferoğlu, 1965, s. 19) Bu iki kültün, epik eserlerde aldığı geniş ve ehemmiyetli vazifeler yanında, din sahasında yüklenmiş olduğu, dikkate değer bir hususiyeti daha vardır. Bu da eski gelenek ile, herhangi bir dinsizin dine davet edilme vazifesi, Pir'e verilmiştir. Manas destanında ise, bu geleneğe sadakat gösterilerek, kâfirin İslâmlığa davet vazifesi "Ay Koca"ya havale edilmiştir".(Caferoğlu, 1965, s. 24.)

Güneşin ve ayın uzaydaki konumuna bağlı olarak gün, ay ve yılların mantıklı biçimde gözlemlenebilecek başlıca astronomi olgularına, gereğinde de ayın uzaydaki konumuna bağlı kalarak sayımını yapmak için sistemler ortaya konmuştur.(Meydan Larousse, 1973, s. 576.) Bu sistemlere zamanlandırma manasına takvim adı verilmiştir. Türkler de; takvim başını güneşin Hamel (Koç) burcuna girişi olarak almışlardır. Bu da 21 Mart tarihidir. Bu günü, ilim âlemini oluşturan bilginler "ilm-i nücum, ilm-i felek, astronomi, astroloji" olarak nitelendirilen sahalara göre değerlendirip mutluluğun başlangıcı, hayatın canlanması, dirilişi şeklinde yorumlayıp

* Prof. Dr., Selçuk Üniversitesi Eğitim Bölümü Başkanı, Konya.

algılanmış ve bayram diye kutlanmışlardır.

Yine biz Türkler, İslâm medeniyeti çerçevesine girdikten sonra da önceki bayramlarımızdan bâzılarını, çeşitli etkinliklerle kutlamaya devam ettik. Hiç kimse bu işi yaptığımızdan dolayı bizi yadırgamadı. Örf, âdet olarak bilindi. Dinimize, inancımıza zararlı bir davranış olarak telâkki edilmedi. Nevruz da bunlardan birisidir.

İranlılar 21 Mart gününe "yeni gün" manasına Nevruz demişlerdir. Bu güne sahip çıkmışlardır. Bu sahip çıkışta, büyük Türk sultanı Gazneli Mahmud'un rolü vardır. Zira Gazneli Mahmud, Firdevsî'yi Türklerin geçmişlerini, kültürlerini, âdet ve anelerini kapsayan bir şeh-nâme yazmakla görevlendirmiştir. Firdevsî de İran milliyetçisi olarak hareket etmiş, mübalağalı bir tarih şuuruyla başka milletlere ait âdet ve töreleri, kültür unsurlarını İran'a mal edip, 60 bin beyitlik İran'ın millî destanını hazırlamış ve buna Şeh-nâme ismini koymuştur. Türklere ait bahar bayramına da Nevruz adını vermiş ve bu günü millî birlik ve beraberliklerini perçinleştiren kutsal bir gün halinde yoğunlaştırmıştır. İşte Nevruz adı, Firdevsî'nin Şehnâme'siyle ortaya çıkar. İranlıların, Genceli Nizamî'ye, Mevlânâ'ya, Fuzûlî'ye sahip çıkma gayretleri, millî bayramımıza da sahip çıkmalarının en yakın bir isbatıdır. Halbuki Türkler hâkim bir millet olmanın hoş görüşüyle, başka sahalarda olduğu gibi hareket etmiş böyle kültür unsurlarını ayakta tutabilme, yaşatma çalışmalarına girmemişlerdir. Bundan istifade eden şer güçleri de bizi bizimle harcama, yeme faaliyetlerini her dönemde olduğu gibi devam ettirmişlerdir. Bunlar, Nevruz üzerinde kimlik arayışlarına girip, tartışmalar çıkarma gayretkeşliğine yönelmişlerdir. Bu da hayırlı bir hareket olmuştur, denebilir. Kendimize, öz kaynaklarımıza dönmemizi sağlayacaklardır. Bugün, memleketimizdeki Nevruz Kutlamalarıyla bunu sağladıklarımızı gururla söyleyebiliriz.

Nevrûz'un millî bayramlarımızdan olduğunun en güzel şahidi de kalemlerini bu konuda çalıştıran divan şâirlerinin eserleridir.

On dördüncü yüzyılın kudretli devlet adamı ve ayrıca tanınmış Türk Şâiri Kadı Burhaneddin (1345-1398), Nevrûz'un bahar bayramı olduğunu çeşitli beyitlerde dile getirir.

Meğer Nev-rüz gelmişdür musavver

Ki olmuşdur cihan yine münevver (Alpaslan, 1977, s., 212.)

"Nevruz gelmiş, kendini göstermiş, her taraf aydınlanmış" der. Ve bu günün "yeme-içme zamanı olduğu"na işaretle, sevgilinin dudakını bayram hediyesi kabul eder.

Gözlerün tatarıyçün canı pîş-keş çekerem

Tâ lebünden ayağ içem ya'nî ki Nev-rüzdur (Ergin, 1980, s. 110.)

Kadı Burhaneddin, Nevrûz'un insan ruhu üzerindeki etkisini, sade bir Türkçe ile kelime oyunları yaparak özetler:

Nevruz olalı cihanı görsen

Bu kevn ile mekânı görsen

Ten ten tene düşdi cümle ten ten

Sığmaz kanuma bu canı görsen (Alpaslan, 1977, s. 212.)

Güntümüz Türkçesiyle: Nevruz olalı cihanı bir görmelisin. Bu oluşu, varlığı, bu durağı görmelisin. Var olan, meydana gelen, çıkan ve görülen her şeyle onların bulunduğu bu varlık durağını -yeryüzünü- görmelisin. Bütün vücutlar -varlıklar- ten ten nağmesiyle oynamağa başladı. Canım da kanıma sığmıyor. Onu görmelisin.

XV. yy. şâiri Ahmet Paşa (? - 1496) bir bayram olarak Nevrûz'u, sevgilinin güzelliği ile ilişkili gösterir. Sevgilinin yanaklarını Nevruz bayramına, saçlarını uzun geceye benzetir:

Ey müneccim ruh u zülfin görücek dil-berümün

Iyd-ı Nev-ruza bulaşmış şeb-i yeldâ göresin (Pala, 1967, s. 162.)

Devamla, zamanın padişahının başarısını Nevruz Bayramı üzerinden tebrik eder.

°Iyd-ı Nev-ruzu görüp gül defterinden °andelîb

Hoş dua vü medh okur şah-ı zafer-yab üstüne (Onay,1992, s. 317.)

XVI.yy.'ın "ŞâirlerSultanı"olarak vasıflandırılan, şeyhülislâmlığa terfi edemeyen BakîÇelebi(1526-1600)de Nevrûz'un gelişiyile kâinatın dirilişini beyitler içinde coşkuyla anlatarak:

Bisât-ı °ayşa kadem basdı nâz ile Nev-rûz

Şüküfe perde-sarây-ı 'ademden itdi bürtüz (Küçük, 1994, s. 222.)

Nevruz yeme-içme yaygısına naz ile ayak bastı. Çiçek, yokluğun kapalı sarayından ortaya çıktı.

Mu'attar kıldı âfâkı neslm-i bâd-ı Nev-rûzı

Fürüzan oldı hurşidün çerâğ-ı °âlem-efrûzı (Küçük, 1994, s. 429.)

Nevruz rüzgârının esintisi, ufukları kokulandırdı. Güneşin cihanı parlatan ışığı yandı, ... şeklinde güzel tablolar çizer. Yine:

Vasf-ı hüsninde ser-âgâz itdi dil Nev-rûzda

Bülbül-i şüridenün itdikleri gulğul gibi (Küçük, 1994, s. 430.)

Nevrûz'da gönül güzelliğinin vasfı konusunda bülbül çılgın âşığın şamatası, gürtültüsü gibi söze başladı, diyerek baharın bir aşk mevsimi olduğunu vurgular.

Osmanlılarda Nevruz, sayılı bir gün olarak kutlanmıştır. Ve bu günlerde insanların birbirlerine diğer bayram günlerinde olduğu gibi hediye vermeleri âdettir. Nevrûz'da padişahlara, sadrazanlara, vezirlere, diğer mevki

sahiplerine sunulan bütün hediyelere, şâirlerin yazdığı gazel, kaside gibi kutlama şiirlerine de Nevruzîyye ismi verilir. Eyalet valileri, devlet erkânına "Nevruz pişkeşi" adıyla hediyeler göndermişlerdir. İslâmî Türk Edebiyatı Şâirleri, imparatorluğun şatafatlı dönemi olan XVI. yy. ve daha sonraları, Nevruz'u kutsal günler arasında saymış, bu konuda güzel Nevruzîyyeler yazmışlardır. Divanları buna tanıktır.

Bakî, Sultan Mehmet Han'a sunduğu "Bahâriyye" kasidesinde, Cenâb-ı Hakk'ın, cihanı Firdevs-i âlâya çeviren gücü karşısında hayran kalarak can gözünün sabah vakti rahat uykudan uyanıp çimen bülbülleriyle Mevlâ'yı zikir etmeye çağırır. Daha sonraki beyitlerden birinde ise Sultan Mehmet ile Nevruz arasında ilişki kurup; "Nevruz'un parlaklığı dünyayı aydınlattıkça senin âlemi aydınlatan yüzün, ufuklara aydınlık versin" der.

Cihan bağına virdi revnak-ı Firdevs-i a'âlâyı
Temaşa eyle sun'-ı Hazret-i Bârî Te'âlâyı
Uyandır çeşm-i camî hâb-ı râhatdan seher-hiz ol
Çemen bülbülleriyle subh-dem zikir eyle Mevlâyı
Ziyâ-bahş olsun âfâka cemâl-i 'âlem-efrûzı
Füruzan eyledükçe t al'at-ı Nevruz dünyâyı (Küçük, 1994, s. 36.)

Yine Bakî, Sultan Mehmet'e sunduğu bir başka kasidesinde,
Kadr ü şerefde her gicesi Leyletü'l-berât
Hayyâm-ı ömr-i devleti Nev-ruz u nev-bahar (Küçük, 1994, s. 342.)

Padişahın değerinde, kıymette gecelerinin Berât gecesi gibi kutsal, hayatının ve zenginliğinin, günlerinin Nevruz ve ilkbahar günleri gibi güzel, canlı, diri olması duasında bulunurken Nevruz'u Kadir ve Berât geceleri gibi mukaddes gün karşılığı değerlendirir. Bir gazelinde de yine Sultan Mehmet'in zamanını, adalet yönüyle Nevruz ve bayramla eşleştirir.

Hân Mehmed şeh-i 'âdil ki zamân-ı adli
'İyd ü Nevruz gibi kıldı cihanı tezyin (Küçük, 1994, s. 342.)

XVII. yy.ın Şeyhülislâm Şâiri Yahya Efendi, Sultan Ahmet'in hükümran olduğu günlerdeki rahatlığını sayılı günlerle denkleştirirken, sayılı günler arasına Nevruz'u da katar.

Şâddur Yahya eyyamında Sultân Ahmedün
Gicesi Kadr ü günü bayram u ya Nev-ruzdur

"Yahya, Sultan Ahmed'in döneminde mutludur. Gecesi Kadir gecesi gibi gündüzü de Nevruz gibi geçmektedir."

Yakın ildi felek eyyâm-ı şekke rüz-ı Nev-rüzü

Bu takrib ile bir kaç gün temâşâ-gâh olur sahra (Büyük Türk Klasikleri, 1987, s. 135.)

"Felek, Nevruz gününü, şüpheli güne (Ramazan ayının başlangıcına)

yaklaştırdı. Bu tahmin ile kırlar, bir kaç gün gezinti yeri olur.”

Kanuni'den sonra Osmanlı imparatorları arasında ordusu tarafından en çok sevilen, Bağdat, Revan Fâtihi, idealist padişah IV. Murat da Nevruz'u bir bayram olarak dile getirip şükürünü belirtir:

Hamdu'li'llâh kim bahar ile gelüp Nevruzumuz

Gül gibi geldi açıldı tâli'ifirüzümüz (Kırkkılıç, 1985, s. 135.)

“ Allah'a hamd olsun. Nevruzumuz bahar ile geldi. Parlak tâliimiz gül gibi açıldı.”

Erzurum'un korkusuz, sivri dilli, günümüz tabiriyle Dadaş Şâiri, dilinden babasının bile kurtulamadığı ve ölümüne; "Nefî diliyle uğradı Hakkın belâsına" diye şâirlerin tarih düşürdüğü Nefî' (1572 1635)nin

Sultan Ahmed'e sunduğu kasidesinde, “Allah senin gününü Nevruz ve geceni de, her yıl, Kadir gecesi eylesin. Üstünlüğün, şahların baht açıklığının kiblesi olsun.”

Hakk rüzunu Nev-rüz u şebın Kadr ide her sâl

O payede kim kible-i ikbal-i şehandır (Karahan, 1985, s. 66.)

dileklerinde bulunur.

Nef'i Sultan Murat'ın övgüsünü de Nevruz redifli bir gazelle yapar.

Erişdi bahar oldu yine hemdem-i Nevruz

Şad itse n'ola dilleri câm-ı Cem-i Nevruz

Gül gibi cihan oldu yine hurrem ü handan

Gör n'eyledi feyz-i eser-imakdem-i Nevruz

Yıldı bir olur bu dem-i ferhunde °aceb mi

Olmazsa her eyyamda ger °âlem-i Nevruz

Rind ise eğer ko heves-i bâğ-ı behiştî

Cennet mi değil bezm-geh-i hurrem-i Nevruz

Nef i yaraşır bu gazele eylese taksim

Bülbül gibi bir mutrib-i mu'ciz dem-i Nevruz

Bezm-i şehe bu nazm ile olsan güher-efşân

Güya ki gülistana düşer şebnem-i Nevruz

Ârâyış için bezmini Sultân Murâdun

Erişdi bahar oldu yine hemdem-i Nevruz (Karahan, 1985, s. 176.)

Günümüz Türkçesiyle:

Bahar erişti, yine Nevruz arkadaş oldu. Nevruz padişahının kadehi gönülleri sevinçli kılsa ne olur (şaşılmaz?)

Dünya, yine gül gibi sevindi. Güldü. Nevruz'un gelişinin tesirinin bereketinin neler yaptığını gör.

Bu mutlu uğurlu zaman, ancak yılda bir defa olur. Nevruz âlemi, eğer her zaman olmazsa garipsenmez, şaşılmaz.

Gerçekten gönül eri isen cennet bahçesi arzusunun bir tarafa bırak; Nevruz'un sevinçli eğlence yeri de bir cennet değil midir?

Ey Nefî, Nevruz'un bülbül gibi eşsiz nefesli bir çalgı çalan, şarkı söyleyeni, bu gazeli bir makamdan nağmelerle terennüm etse yaraşır.

Padişah meclisine bu şiirle inciler saçmak, gül bahçesine, Nevruz şebnemleri saçmak gibidir

Sultan Murad'ın (IV) meclisini süslemek için bahar erişti, yine Nevruz'la arkadaş oldu.

İslâmî Türk Edebiyatı, Ümmet Edebiyatı, Klâsik Türk Edebiyatı diye adlandırılan bu on asırlık dönemde Nevruz kutlamalarının edebiyattaki akisleri, XVI. yy. dan itibaren yoğunluk göstermektedir. Nevruz kutlama şiirlerine Nevruzîyye, 'ıydiyye, bahâriyye adını veren şâirler, bu millî bayramı bir Ramazan bayramı, bir Kurban bayramı kutlamalarına benzer tarzda ifadeler, mecazlar, mazmunlar kullanarak coşkuyla terennüm etmişlerdir. Nitekim önceki şâirlerin yolundan giden Nefî, bayramlar arasına Nevruz'u da katarak ona üstünlük verir.

Gün günden yeg olsun rûze-daran-ı gam-ı 'aşkın

Demezler kim bizim de 'ıydimiz Nevruzumuz vardır (Karahan, 1985, s. 166.)

Günümüz Türkçesiyle:

Aşk derdine yüz vermeyenlerin günleri birbirinden iyi olsun. Zira onların bayramları Nevruz bayramıdır.

Nailî, Nev'î, Taşlıcalı Yahya, Mezakî, Cevrî, Lâle Devri'nin zevk, eğlence şâiri Nedim de; Nevruzîyyeler, bahâriyyeler, 'ıydiyyeler yazıp devrin padişahlarına, sadrazamlarına, şeyhülislâmlarına takdim ederek Nevruz kutlamalarına katılmışlardır. Bu metinler divanlarda mevcuttur.

Yukarıda adı geçenler arasında Nevruz Kutlama şiiriyle dikkati çeken şâir, Cevrî Çelebi'dir. Cevrî Çelebi, XVII. yy. şairlerindedir. Aynı zamanda devrin meşhur bir hattatıdır. İstinsah ettiği eserler kütüphanelerimizi süslemektedir. Kendisi Ankaralı Rüsuhi Dede'nin sohbetlerine ve Mevlevi tekelerindeki semâlara katılmıştır. Mevlânâ hayranıdır. Bu hayranlığını, 26 bin beyit uzunluğundaki Mesnevî'yi 22 defa istinsah ederek göstermiştir.

Cevrî Çelebi, zamanının padişahı İbrahim Han'a 18 beyit uzunluğunda "Nevruz" redifli Nevruzîyye kasidesini yazıp, padişahın bayramını coşkuyla tebrik eder. Şâir, Nevruz dolayısıyla söze tabiat tasviriyle başlar. Beyitlerin bazılarında Nevruz'u padişahın bir sembolü olarak ele alıp Nevruz üzerinden padişahın övgüsünü yapar:

Subh-dem şa°şa°a-i mihr değıldir görinen

Çıkdı şevketle giyüp hil'at-ı diba Nevruz (Ayan, 1981, s. 76.)

Güntümüz ifadesiyle:

Sabah vakti görünen güneşin parlaklığı değildir. Nevruz dîbâ kumaşından dikilmiş kaftanını giyerek heybetle göründü.

Burada söylenen; güneşin parlaklığından ayrı bir şekilde kaftan giyerek çıkan Nevruz değildir. Kâinatın bahar bayramı olan Nevruz'da padişahın diba kaftanıyla görüntü Nevruz ile eşleştirilmesidir.

Cevrî Çelebi, kasidenin devamında padişahın Nevruzunu kutlar, onun hükümran olduğu günlerin Nevruz bayramı gibi aydınlık, feyiz kaynağı olması, adaletli uzun ömründe bütün halkın Nevruz, yani bayram yapması dileğinde bulunur.

Cevrî Çelebi Nevruz kutlamalarını, yazdığı şiirlerinden başka, XIV yy. başlarında yaşayan Selahattin Yazıcı'nın Şemsiyye adlı astrolojiye dair bilgiler içeren eserini 200 yıl sonra, o günün şartlarına uygun olarak Melheme adıyla kaleme almış ve Nevruz'u da ayrı bir bölüm halinde işlemiştir.

Çevri Çelebi Melheme'de XIV. yy. büyük alimi Selahattin Yazıcı'dan naklen Nevruz dönemini çeşitli yönleriyle ele alır. Mesela Nevruz geleneğimizde yerleşinceye kadar değişik gün ve haftalarda kutlanmıştır. Önce büyük ve küçük Nevruz diye ikiye ayrılmıştır. Fakat her iki kutlama da mart ayı içindedir. 18,20,24,25,26,29 mart günleri olmak üzere... Sadece Harzemşah Nevruz kutlamasını 13 Nisan tarihine taşımıştır. Çevri Çelebi Nevruz ile ilgili olarak; falcıların, kehanetlerde bulunanların ilgi alanına giren bilgileri de sıralar. Örneğin; "Çocuğu olmayanlar, Nevruzda eşleriyle birleşirlerse nur topu gibi bir çocukları olur.". "Martın yirmisinde bir iş yapmak uğursuzluktur. Bu tarihten sakınmak gerekir.", "Martın 25i Hristiyanların bayramıdır. Çünkü Hz. Meryem Hz. İsa'ya o gün hamile kalmıştır"

İslâmî Türk Edebiyatında, Kalkandelenli Mu'îdî'nin hamsesini teşkil eden mesnevilerden birisi de Gül ü Nevruz adını taşır.

Türk musikisinde Nevruz adıyla anılan makamlar vardır.

Sanatın gayesi güzele ulaşmaktır. Sanat, daima hayatın canlı ve hâkim tarafıdır. Sanatın bir şubesi edebiyattır. Edebiyat sosyal hayatın bir aynasıdır. Toplumun duyguları, düşünceleri, âdetleri, gelenekleri buraya yansır. İşte Nevruz da Türk toplumunun, en eski bir geleneği olarak yoğun bir şekilde, hayattan kopuk olduğu söylenen bu eserlere yansımıştır. Bunu inkâr etmek mümkün değildir.

Netice olarak diyebiliriz ki; Nevruz geleneği İslâmiyetten çok öncelere giden, İslâmiyetle beraber güzelliklerin dile getirilmesine konu teşkil eden, dinî bayramlardaki âdetlerle donanan, Türk insanını birbirine

kenetleyen, bağlayan, kaynaştıran millî örfler, âdetler, gelenekler bütünüdür.

Türk Dünyasında, Nevruz'un birlik, beraberlik, kardeşlik bağlarının güçlenmesine vesile olmasına engel tanınmamak gerekir.

Özet: Nevruz, Türklerin İslamiyetten önce olduğu gibi İslamiyetten sonra da, günümüze kadar, devam eden milli bir kültür bayramıdır. Bunun en güzel delili, hemen hemen bütün divanlarda rastlanan Nevruziyelerdir.

Nevruz In Islamic Turkish Literature

Abstract: Nevruz is a national and culturel festival. This festival was celebrated in Turkish culture before Islam and Turks go on to celebration. Nevruz festival after Islam.

The most best the evidence of this is Nevruziye's which is coincided nearly in all Divan's.

BİBLİYOGRAFYA

- Ahmet Caferoğlu, Türk Onomastiğinde Ay ve Güneş Unsurları, İst. Üni. Ed. Fak. Türk Dili ve Ed. Dergisi, İst. 1965.
- Meydan Larousse, İstanbul 1973, c. II.
- Doç. Dr. Ali Alpaslan, Kadı Burhaneddin Divanından Seçmeler, Kültür Bakanlığı yay. Ankara 1977.
- Prof. Dr. Muharrem Ergin, İst. Üni. Ed. Fak. Yay. İst. 1980 .
- Doç. Dr. Ali Alpaslan, Kadı Burhaneddin Divanından Seçmeler, Kültür Bakanlığı yay. Ankara 1977 .
- Dr. İskender Pala, Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü, Akçağ yay. Ankara 1967
- Ahmet Talat Onay, Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar, Türkiye Diyanet Vakfı yay. Ankara 1992 . (Haz. Doç. Dr. Cemal Kurnaz)
- Dr. Sabahattin Küçük, Baki Divanı, TDK. yay. Ankara 1994.
- Büyük Türk Klâsikleri, Ötügen-Söğüt, c. V, İstanbul, 1987.
- Ahmet Kırkkılıç, Sultan Üçüncü Murad Hayatı, Edebi Kişiliği ve Divanının Tenkidli Metni, (Basılmamış Doktora Tezi) Erz. 1985.
- Prof. Dr. Abdülkadir Karahan, Nefî Divanından Seçmeler, Kültür ve Turizm Bak. yay. Ankara 1985.
- Doç. Dr. Hüseyin Ayan, Cevri Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Divanının Tenkidli Metni, Atatürk Üni. yay., Erzurum, 1981.

SEYYİD NESİMÎ DİVANINDA HARFLERLE İLGİLİ ÖZELLİKLER

Rıza OĞRAŞ*

GİRİŞ

Türk edebiyatı tarihî gelişimi içerisinde dinî, tasavvufî, siyasi akımlardan ve görüşlerden etkilenmiştir. Bu etkilenme bazı şairlerle sınırlı kalabildiği gibi etkisi uzun süre devam eden akımlar da bulunmaktadır. Mezhep ve tarikat temsilcisi olan şairlerin diliyle yayılmak istenen bu görüşler işlenmiş ve diğer şairlerin şiirlerine de yansımıştır. XIV. yüzyıldan itibaren yayılmaya başlayan Hurûfilik akımı, Türk edebiyatında kendine taraftar bulmuş ve etkisini uzun yıllar boyunca sürdürmüştür. Seyyid Nesîmî de bazı şiirlerinde Hurûfilik inançlarını harflerin şekil ve anlam özelliklerinden faydalanarak işlemiş ve bu akımı yaymaya çalışmıştır.

Hurûfilik

Hurûfilik, XIV. Yüzyılın ikinci yarısında Horasan'ın Esterâbâd şehrinde Fazlullah-ı Naîmî-i Esterâbâdî (ö.1393) tarafından kurulmuş bir tarikattir (Çubukçu 1984: 31). Fazlullah'ın savunduğu görüşler itibarıyla, zaman içinde mehdilik ve Tanrılık iddiasında bulunarak bir mezhep veya din kurma çabası içinde olduğu görülmektedir. Fazlullah'ın hurufiliğe dair Câvidân-ı Kebîr adlı Farsça yazılmış manzum eseri meşhurdur. Bundan başka Naîmî mahlasıyla yazdığı şiirlerinin toplandığı Divançesi, Muhabbetnâme, Arş-nâme, İlâhinâme adlı eserleri bulunmaktadır. Fazlullah, sapık görüşleri sebebiyle Şirvân'da öldürülmüştür.

Herşeyi tevil edip harflere göre anlam çıkarma esasına dayanan Hurufilik, IX. yüzyılda gelişmeye başlayan Batınîlerde ve bunlardan önce de Musevî Kabalistlerde mevcuttu. Kabalistlerin Tevrat'ın tevil ve tefsirine dayanan, harflerin ve sayıların gizli anlamlar taşıdıklarını iddia ettikleri görüşleri İbranice yazılmış olan Cabale veya Kabbale adıyla geçen kitapta yer almaktadır. Kabalizm denilen bu akım, gizli ilimlerden, simyadan ve

* SDÜ Burdur Eğitim Fakültesi Türkçe Bölümü Öğretim Üyesi, Burdur.

sihirden faydalanarak bazı semavî varlıkların tabiat kuvvetlerini etkilediği düşüncesini savunmuştur. Müslümanlar Hz. İbrahim'e, Hz. Musa'ya ve Tevrat'a saygı gösterirler. İslâm hurufîleri de bir nevi Tevrat'ın batınî tefsiri ve tevili olan Kabalizm akımından etkilenmişlerdir. Batınîler, Kabalistlerin Tevrat'ı tevil etmelerine karşılık Kur'an ve hadisleri tevil etmeye çalışmışlardır (Çubukçu 1984: 32)

Batınî bir mezhep veya tarikat olarak ortaya çıkan Hurufîlik, varlığını ortaya çıkışını ses olarak kabul eder. Sesin kemali sözdür. Söz ise harflerden meydana gelmiştir. Sesin ve sözün aslı harftir. Kelâm şeklinde tecellî eden Tanrı'nın harflerle ortaya çıktığına inanılır.

Hurufîlikte 4, 7, 14, 28 ve 32 rakamları önemli yer tutar. Allah âlemi 4 unsurdan (ateş-su-toprak-hava) yaratmıştır. Dört kitap (Kur'an-Tevrat, Zebûr, İncil) vardır. İsâ, Musâ, Meryem ve Asiye dört mehdidir. Bu nedenle Hurufîlik, Hristiyanlık içinde de yer almıştır. İnsan vücudunda dört kapı (ağız, burun, göz, kulak) vardır. Nefisler dört (emmâre, levvâme, nutmainne, mülhime) tanedir. Dört ruh (hayvânî, cismânî, insânî, nebatî) ve dört âlem (nâsût, lâhût, ceberût, melekût) ile dört büyük melek (Cebraîl, Azraîl, Mikail, İsrâfil) vardır. Harflerin de aslı dörttür (P, Ç, J, G). Her isim bu dört harften çıkmıştır. Bu harflerin on iki noktası on iki imamdır. Muhammed ve Ali isimleri yedi harften oluşur. Besmelede yedi harf mevcuttur (Pala 1989: 459).

Fatiha suresi Kur'an'ın özüdür ve yedi ayettir, yedi de adı vardır. Bu sure yüzdeki yedi hatta karşılıktır. Fatiha okunduktan sonra ellerin yüze sürülmesi de buna işarettir. Âmîn denilirse yedi ayet sekiz olur, saç da sünnet olduğu şekilde ortadan ayrılırsa sekiz olur. İnsan yüzünde yedi kara hat vardır: iki kaş, dört kirpik, bir saç. Bunlar hutût-ı ümmiyye (ana hatlar)'dir. Ergin erkeklerde yedi kara hat daha ortaya çıkar: sağ ve sol yanlarda iki bıyık, iki sakal, iki burun, bir çene. Bunlar da hutût-ı ebıyye (baba hatlar)'dir. Her iki yedi hat da hal (kendisi) ve mahal (yeri) olarak ondörder hattır ki, toplamı yirmi sekiz eder. İşte bu yirmi sekiz hat, Kur'an'daki yirmi sekiz harfe karşılıktır. Bu harflere asıl harfler olan P, Ç, J, G eklenince Fars alfabesindeki otuz iki harf ortaya çıkar (Köprülü 1981:331).

Hurufîlikte harf ile ilgili nazariyeler sonsuzdur. İnsan vücudundaki bütün hatları ve uzuvları birer harfe benzetirler. Elifi buruna, burnun iki tarafını lam harfine ve gözleri de he harfine benzeterek insanın yüzünde Allah yazılı olduğunu iddia ederler. Böylece insan vücudu ve kâinatı harf ile izah ederler. Hurufîler, kelime ve harf oyuncağı yapmak için bütün hakikatleri, hatta ayet ve hadîsleri tahrif ederler. Onlara göre Hâlık harftir, Allah hurûftur. Fazlullah'ın uluhiyyetine hâildirler. Kur'an'da geçen "Fazl" kelimesinin Fazlullah'a işâret olduğuna inanırlar (Pala 1989: 459). Huru-

flerle kâinatın devri üç esas üzerindedir: Nübüvvet, İmamet, Ulûhiyyet. Nübüvvet Âdem Peygamber'le başlamış, Hz. Muhammed'le bitmiştir. İmamet Hz. Ali ile başlamış ve on birinci imam Hasanü'l-Askerî ile bitmiştir. Mehdi olan Fazl'ın ortaya çıkışıyla Ulûhiyyet devri başlamıştır. Bütün peygamberler, Fazl'ın tanığı ve müjdecisidir. Fazl'a uyan kemale erecektir. Bu şekilde harflerle ve hatlarla dinî emirleri tevil ederek insanı yani Fazl'ı Allah'laştırma inancını yerleştirmek ve yaymak istemişlerdir. Fazl'ın yirmi sekiz harfe dört harf daha ekleyerek otuz ikiye çıkarmasında, daha doğrusu Arapça yerine Farsçayı koymasında, Cavidan'ı kutsal kitap gibi tanıtmaya amacı vardır ve bunun temelinde de milli şuur bulunmaktadır (Gölpınarlı 1973:26-27).

Fazl'ın öldürülmesiyle İran'da sıkı takibe uğrayan Hurûfler, Anadolu ve Rumeli'yi kendilerine bir sığınak olarak görmüşler, oralara göç etmişlerdir. Genellikle Bektaşî tekkelerine yerleşmişler ve görüşlerini yaymaya çalışmışlardır. Hurûfî metinlerinin ketebelerine göre faaliyet merkezleri Rumeli'de Arnavutluk ve Ergiri Kasrı, Filibe, Tatarpazarlığı, Varna, Ahyolu, Mısır'da İskenderiye, Anadolu'da Akçahisar, Eskişehir, Sivas ve İstanbul'dur. XIX. yüzyıla kadar inançlarını muhafaza eden Hurûfler, Bektaşî görünmeye çalışmışlar ve Hacı Bektaş'ın adını ancak tehlikelerden korunmak için anmışlardır. Onlara göre pir de, Tanrı da Sahib-tevil ve Sahib-beyan dedikleri Fazl-ı Yezdân'dır. Bütün Bektaşîleri bu inançta saymak doğru değildir. Onların bir kısmı belki Fazl'ı duymuştur, ancak Hurûflikten ve yorumlarından haberi yoktur. XV. Yüzyılda Osmanlı sarayına nüfuz edecek kadar güç kazanmıştır. Fatih devrinde Fahreddin-i Acemî tarafından Edirne'de sıkı takibe uğramışlar, Kanunî devrinde Osmanlı ülkesinden sürülmüşlerse de XV-XVI. yüzyıllarda Hurûflik, Bektaşîliğin aslı inançlarından biri olmuş, yayılmaya ve temsilciler yetiştirmeye devam etmiştir (Gölpınarlı 1973:26-29).

Bektaşîlerce ikinci pir olarak tanınan Balım Sultan (ö.1516), Otman Baba (ö.1478), Akyazılı, Muhyiddin-i Abdal, Yenî Hurûfliği yaymaya devam etmişlerdir. Divan şairlerinden Yenice Vardar'lı Hayretî (ö.1534), Muhîfî (ö.1599-1600), Arşî (ö.1621), Bektaşîlerce Gül Baba adıyla tanınan Misâlî (ö.1607), Bağdatlı Ruhî (ö.1605), Âlî (ö.1599) Hurûfliği benimseyen şairlerdir. Onların Abdal, Kalenderî veya Bektaşî görünmeleri Hurûfliği örtmek için bir perdedir. Neyzen Tefik de bazı şiiirlerinde Fazl-ı Yezdân ve Câvidân'dan bahsetmektedir (Gölpınarlı 1973: 29-30).

Seyyid Nesîmî Divanında Harfler

Seyyid Nesîmî'nin Divanında (Ayan 1990) yer alan şiiirler incelenerek harflerin yorumuna dayanan özellikler tespit edilmiş ve bir değerlendirme yapılmıştır.

Elif-nâme, mısra başındaki kelimelerin ilk herflerinin alt alta, elif'ten ye'ye kadar alfabetik bir tarzda devam etmesinden meydana gelen şiirlerdir (Çelebioğlu 1998: 605). Divanda yer alan 4, 27 ve 307. gazeller elif-nâme şeklinde yazılmış ve her üç elif-nâmede mısra başında elif'ten ye'ye ve ye'den elif'e kadar 89 harf ve kelime alfabetik sıraya uyularak elif-nâmeler oluşturulmuştur. Elif-nâmeler dışında bazı beyitlerde de harflerin sembolik kavramlar için kullanıldığı görülmektedir.

Elif-nâmelerde yer alan kelimeler şunlardır:

Allâhtır, bilindi, te'âlâ'llâh, türâbîler, sevâbı, cemâlin, hayât, haber-dâr, delîl, zâkir, Rahmânü'r-rahîm, zâhid, sa'âdet, şehid, sâdıklar, dalâletten, tapındır, zuhûr, ayân, gayretli, fenâ, kavseyn, Kelâmu'llâh, lebin, melek, nihân, vechin, hidâyet, yüvesvisten, penâhımdır, çâr, jâle, gönlüdür (G. 4).

Yüzün, lâ-raybe, hilâlin, vahdet, ne, muvahhidler, la'lin, gördüm, Kur'ândır, felek, gayra, zuhûr, tanıktır, zalâlet, safâ, şems, sa'âdet, zülâli, revân, zikrimdir, da'vîsi, hayâlim, hayâtım, cemâliyle, Süreyyâ, te'âlâ'llâh, bekâ (G. 27).

Yine, Lâ, Veylinden, Hemîşe, Ne, Muhammed, Lebbeyk, Göster, Kâdir, Felekden, Gayret, İşret, Zulm, Tanıktır, Darbından, Sabr, Şeyhu'llâhım, Sa'âdet, Zevâl, Refik, Zâkirlerden, Da'im, Hayr-endîş, Harîsim, Cehennem, Sakîl, Temennâm, Bekâ, Allâh (G. 307).

Mısra başındaki harflerle başlayan bu kelimelerin bazıları Türkçe, Arapça ve Farsça asıllıdır; bazıları dinî, tasavvufî anlam taşımaktadır. Bazı kelimeler de huruffilikte mevcut olan rumuzlarla açıklanabilmektedir.

Elif-nâmelerde ve hurufî metinlerde harflerin rumuz olarak ifade ettiği kelimeler:

Harfler	4. Gazel	27. Gazel	307. Gazel	Remizler
(Gölpınarlı 1973: 148-149)				
Elif ا	Allâhdır	Allâhdır	Allâh	Allâh
Bî ب	bilindi	bekâ	Bekâ	leb
Pî پ	penâhımdır			
Tî ت	türâbîler	te'âlâ'llâh	Temennâm	hat
Sî س	sevâbı	Süreyyâ	Sakîl	
Cîm ج	cemâlin	cemâliyle	Cehennem	(cm) Cuma
Çim چ	çâr			
Hî ح	hayât	hayâtım	Harîsim	Hazret, harf, hûr,
Fazl				
Hî خ	haber-dâr	hayâlim	Hayr-endîş	Huda
Dâl د	delîl	da'vîsi	Dâ'im	Âdem (dm)
Zâl ذ	zâkir	zikrimdir	Zâkirlerden	zât
Rî ر	Rahmânü'r-rahîm		revân	Refik
Zî ز	zâhid	zülâli	Zevâl	
Sîn ع	sa'âdet	sa'âdet	Sa'âdet	istivâ
Şîn ش	şehid	şems	Şeyhu'llâhım	arş
Sâd ص	sâdıklar	safâ	Sabr	salât

Zâd	ض	dalâletten	zalâlet	Darbundan	
Tî	ط	tapındır	tanıkdır	Tanıkdır	hat
Zî	ظ	zuhûr	zuhûr	Zulm	
Ayn	ع	ayân	İlm-i Fazl	İşret	ilim, Ali, anasır
Gayn	غ	gayretli	gayra	Gayret	Gilmân
Fî	ف	fenâ	felek	Felekden	Fadl
Kâf	ك	kavseyn	Kur'andır	Kâdir	Hak
Kâf	ك	Kelâmu'llâh		kelime	
Kâf	ك	gönlüdür	gördüm	Göster	
Lâm	ل	lebin	la'lin	Lebbeyk	levh
Mîm	م	melek	muvahhidler	Muhammed	Hz.Muhammed,
Mehdi					
Nûn	ن	nihân	ne	Ne	nokta
Vav	و	vechin	vahdet	Veylinden	Havva, (vh) vech
Hî	ه	hidâyet	hilâlin	Hemişe	Allah
Lâmelif	ل	Û	Ûç harf	lâ-raybe	Lâ
Yî	ي	yüvesvisten	Yüzün	Yine	Yezdân

Nesîmî, birden fazla harfî aynı beyitte rumuz olarak kullanarak bazı şahıslara, kavramlara, ayet ve hadislerle işaret eder. Şiirlerinde kaynak olarak kullandığı ayet ve hadislerden huruffilik inançlarına uygun olanları özellikle seçer ve bunları ustalıkla kullanır. Dört büyük İslâm mezhebince müteşabih olarak adlandırılan, bir veya birkaç harften meydana gelen (nûn, kâf, tâ, elif-lâm-mîm, yâsîn, elif-lâm-râ, tâ-hâ) ve anlamı bugüne kadar anlaşılammış ayetlerden faydalanmıştır (Ayan 1990: 38).

Müteşabih veya mukattaat olarak geçen ve bazı surelerin adı olan ayetler, muhtevasıyla uygun düşecek şekilde harflerle çağrıştırılır:

Ey münâdî ey müdellil ey nidâ-yı tâ ve hâ

Ey ki yetmiş yedi harfin ihtivâsı *kâfhâ*

G. 3/1

Ey saçın ve'l-leyli izâ yagşâ yüzündür ve'd-duhâ

Yâ vü sîn şânında münzel hem beyânın tâ ve hâ

G. 6/1

Elif Allâhtır ki olmaz nutk-ı zâtından cüdâ

Uş kitâb-ı vahy-i mutlak uş Mesîhî mu'cizat

G. 27/15

(Elif, ilk ve tek oluşu sebebiyle Allah sözünün karşılığı ve kısaltılmış şeklidir. Mutlak vahiy kitabı Kur'an-ı Kerim ve Hz. İsa'nın mucizeleri zatının söyleyişinden ayrı olmaz.)

Sûret-i kesretle olmuş muhtelif

Cümlesinden zâtı birdir çün elif

M. 3/97

(Kesret şekliyle farklı olmuş hepsinden zâtı elif gibi birdir.)

Cihân içinde Nesîmî elif tek oldu ferd

Eger inanmaz isen uşta şer' u uşta güvâh

G. 354/12

(Cihân içinde Nesîmî, elif gibi tek oldu. Eğer inanmazsan işte din, işte delil!)

Aslı denîdir dünyanın içinde yoktur bir elif
Terkîbini gör bak anun şol yi vü nûn u dâline

G. 362/7

(Dünya kelimesinin içinde elif yoktur, aslı denîdir. Terkibini gör, onun d, n, y harflerinden oluşan deniliğine bak!)

Fâtihadır anun yüzü nûn u eliftir âyeti
Sallû ve sellimû alâ sûret-i cân-fezâyına

G. 368/6

(Onun yüzü Fatıha suresidir, âyeti nun ve eliftir. Cana can katan yüzüne salât ve selâm olsun.)

Dünyâ vü âhirette âzâd idim elif tek
Çekti beni belâyâ bâlâsının belâsı

G. 407/10

Dünya ahirette elif gibi herşeyden âzâd idim. Boyunun belâsı beni belâyâ çekti. Elest bezmine işaret vardır.)

Kâmetüne elif diyen gör ne uzun hayâl eder
Kim ki diler visalini arzû-yı muhâl eder

G. 81/1

Boyuna elif diyen ne uzun hayal eder. Sana kavuşmayı dileyen olmayacak bir dilekte bulunmuş olur.)

“İsa’dan başka Mehdi yoktur” mealinde olan ve hadis olarak nakledilen sözü inanç haline getiren Hurufîlik, Fazl’ın aynı zamanda İsa olduğunu kabul etmiştir (Gölpınarlı 1973:20).

Hî hayât irdi lebinden Hızır u İsâ oldu hayy
Derd-mend âşıkların derdine oldu çok devâ

G. 4/6

Hz. Peygamber’in cemâli Elif’tir. Düz bir çizgi olduğu, noktası bulunmadığı ve kendinden sonra gelen harfle bitişmediği için kesrete bulaşmamıştır. Bu yüzden vahdeti temsil eder. *Rahman, arşı kuşatmıştır* (Kur’an, 20: 5) ve cemâlinde tezahür ettiği için Hz. Peygamber’in boyu, yedinci kat gökteki makama kadar uzanır.

Elf-i Allâhtır cemâlin sidre boyun müntehâ

Çün cemâlidir senin *Rahmân ale'l-arşistevâ*,

G. 4/1

Ancak Hurufîlik’te Sidretü’l-müntehâ’dan maksat, sûret-i Âdem’de görünen Fazl’ın burun delikleridir (Köprülü 1981:331).

İki veya daha fazla harften oluşan kelimeleri çağrıştırmak için harfleri söyleyerek muhteva ile uygun bir şekilde kullanır. Çağrıştırılan kelimeler ayet veya rumuz olabilir.

Elif ve hâ harflerinin bitişmesiyle oluşan *âh* kelimesi *Allah* kelimesini karşılar:

Kim *elif* dedi de kim *hâ* bu yana
Ben anuñtün demişim *hâ* bu yanan
Gün yüzün olalı me'vâ bu yana
Cân verir ehl-i temâşâ bu yana

Tuyuğ: 4

Kur'an'da 7 ayette geçen (Bakara: 117; Âl-i İmrân: 47, 59; En'âm: 73; Nahl: 40; Meryem: 35; Yâsîn: 82; Mü'min: 68), *kün feyekûn* (Ol der ve oluverir) ifadesindeki "ol" anlamındaki "kün" emri yaratılışımızın sebebidir ve ayrık şekli de kâf ve nûn harfleridir.

Kâf ile nûndan yarattın onsekiz bin âlemi
Kudretinden erbâ'in günde temâm oldu cesed

G. 36/6

(Kün (ol) emriyle onsekiz bin âlemi yarattın. Kudretinle kırk günde insan bedeni tamamlandı.)

Cûş kıldı akl-ı kül geldi vücûda kâ'inât
Kâf u nûn emrinden oldu bu cihân yek-bâr mest

G. 22/5

Küllî akıl coştı, kâinât meydana geldi. Kün (ol) emrinden bu cihân bir dere kendinden geçti.)

Nutk-ı zâtımdan ayân oldu cihân
Sözlerimden kâf u nûndur lâ-mekân

M. 3/55

(Konuşmamdan cihân apaçık belli oldu. Sözlerimden lâ-mekân (mekâna sığmama) kün (ol) emridir.)

Kâf ile nûn ezelde çün illetimizdir ey beşer
Cevher-i lâ-mekân biziz kim biliser hudûdumuz

G. 187/7

(Ey insan, kün (ol) emri ilk başlangıçta bizim illetimiz olduğu için mekâna sığmayan cevher bizi, bizim sınırlarımızı kim bilecek?)

Kâf u nûn ma'nide külli ma'nidir
Ya'nî kâf u nûn sadeftir mâ'nîdür
Haşr u neşrin sûru uş çalındı tur
Kâmetin geldi kıyâmet şimdîdür

T. 81

(Kün (ol), anlamda küllî mânâdır, yani kün inci kabuğu, mânâ incidir. Dur, toplanma gününün borusu çalındı, boyun göründü. Asıl kıyâmet bugündür.)

Leb (dudak), tasavvufî rumuz olarak ilâhi aşktır ve ayrılığı sona erdirenidir.

Ey birâder bil bu nutkun gâyetin

Lâm u bî görgil yetirgil fûrkatın

Mesnevi 3/49

(Ey birader, bu konuşmanın sonunu bil. Dudağı gör, ayrılığı bitir!)

Hızır elinden içelim âb-ı hayât

Lâm u bîden iriştî câm-ı Hudâ

Terci-i B. 3/VII

(Hızır elinden ölümsüzlük suyunu içelim. Hudâ'nın aşk şarabı dudaktan erişti.)

Aşk, harflerle çağrıştırmada önemli bir yer tutar:

Ayn ü şîn ü kâfa bak yârin cemâlin anda gör

Kul tebârek yâ musavvir *leyse fîhâ min futûr*

G. 39/9

(Aşka bak, yârin yüzünü onda gör. Ey musavvir, tebârek *leyse fîhâ min futûr* âyetini söyle!)

Nesîmî'nin şiirlerinde hurufiliğin kurucusu Fazl, her fırsatta anılır. Kur'an'da geçen Fazl kelimesi ile Fazlullah'ın kastedildiği kabul edilir. Fazl kelimesini oluşturan harfler ayrı ayrı kullanılarak çağrıştırlır:

İbtidâ geldi kelâm-ı lâ-yenâm

Fî vü zâd ü lâm-ı Hakdan ve's-selâm

M. 3/2

Fâ vü zâd u lâma düştü gönlümüz

Nergisin tek câma düştü gönlümüz

Sünbülünden şâma düştü gönlümüz

Dâne gördü dâma düştü gönlümüz

T. 103

Nesîmî, hurufiliğin temelinde var olan harf, hece ve ebcedle ilgili unsurları rumuz olarak şiirlerinde kullanır. Hurufilikte namaz, oruç, hac, zekât gibi ibadetler 28 ve 32'ye uygulanır. Böylece ibadetler de insanın yüzünü çağrıştıır:

Levh-i mahfûzum *hurûfum ebcedim* ben hem *hecâ*

Hem Halîle Ka'be oldum ben benim *savm* ü *salât*

G. 26/10

Sûretin levhında yazılmış *hurûfu* bilmeyen

Bilmedi *savm* ü *salâtin* sağışın yevmü'l-hisâb

G. 13

Fatiha suresi Kur'an'ın özüdür ve yedi ayettir, yedi de adı vardır. Bu sure yüzdeki yedi hatta karşılıktır. Fatiha okunduktan sonra ellerin yüze sürülmesi de buna işarettir.

Sûretinin safhasında yazılı *innâ fetah*

Harf harf anun yüzünde *hatm-i Kur'an* gizlidir

G. 44

(Yüzünün bölümlerinde, *muhakkak biz açtık* âyeti yazılıdır, harf harf Kur'ân'ın özü Fatiha suresi gizlidir.)

Fatiha suresinin bir adı Seb'a'l-mesânîdir ve yedi âyetten oluşmuştur.

Kâf Kelâmu'llâh Seb'a'l-mesânîdir yüzün

Zülf ü kaş u kirpiğindir yedi yedi hattına

G. 4/22

(Yüzün Allah kelâmı Fatiha suresidir. Yedi âyete karşılık iki kaş, dört kirpik ve bir saç yedi hatta karşılıktır.)

İnsan yüzünde yedi kara hat vardır: iki kaş, dört kirpik, bir saç. Bunlar hutût-ı ümmiyye (ana hatlar)'dir. Ergin erkeklerde yedi kara hat daha ortaya çıkar: sağ ve sol yanlarda iki bıyık, iki sakal, iki burun, bir çene. Bunlar da hutût-ı ebiyye (baba hatlar)'dir. Her iki yedi hat da hal (kendisi) ve mahal (yeri) olarak ondörder hattır ki, toplamı yirmi sekiz eder. İşte bu yirmi sekiz hat, Kur'an'daki yirmi sekiz harfe karşılıktır. Bu harflere asıl harfler olan P, Ç, J, G eklenince Fars alfabesindeki otuz iki harf ortaya çıkar. Kur'an'da bu dört harf yerine *lâmelif* gelmiştir. Lâmelif okunduğu gibi yazılırsa dört harftir: lâm, elif, mîm, fe.

Lâmelif üç harf oluptur bil ki Simürg-ı cihân

Bilmedi aslın hurufûn kim dedi bu harfe lâ

G. 4/28

(Cihanın Simürgü, lâmelif üç harften meydana gelmiştir bunu bil. Bu harfe lâ diyenler harflerin aslını bilmediler.)

Hurufilikte 4, 7, 14, 28 ve 32 rakamları önemli yer tutar. Allah âlemi 4 unsurdan (ateş-su-toprak-hava) yaratmıştır. Harflerin de aslı dördttür (P, Ç, J, G). Her isim bu dört harften çıkmıştır:

Çîm çâr unsur oluptur terkibi her mazharın

Bunda buldu Hakkı küllî enbiyâ vü evliyâ

G. 4/31

(Her görünen şeyin meydana gelişinde dört unsur olan toprak, hava, ateş, su vardır. Bütün nebler ve veliler Hakk'ı bunda buldu.)

Ey tapılası güzel, zülfün ve kaşın Nesîmîye Allah'ın bahşettiği güzel kısmet, ilâhî nimettir. Zülfünün "Cim"i, kaşının "Nun"u hangi kitapta var? Saç kıvrımı Kur'an-ı Kerim harflerinden Cîm'e, kaş kavsi de nûn'a benzetilmektedir. Cîm'in kıvrımlı, Nûn'un yayvan birer harf olduğu göz önüne getirilmelidir. "Rizk-i hasen" tâbiri Kur'ân-i Kerîm'in XI. Hûd sûresinin 88. ; XVI. Nahl sûresinin 67. ve 75. ; XXII. Hac sûresinin 58. âyetlerinde geçer (Kürçüoğlu 1985: 237).

Zülf ü kaşun Nesîmîye *rizk-i hasendür* ey sanem

Cîm ile nûn bu hüsn ile kangı kitâb içindedür

G. 142/11

Lâb, güneş anlamı ile yüz için benzetme unsurudur. Ebced hesabına göre 32 sayısına karşılık gelir, o da huruflerce insanın yüzünü belirtir.

Ey güneş nûr-ı tecellîdir yüzün
 Sûreti fi'l-cümle ma'nîdir yüzün
 Sûreti bî-çûn u mevlîdir yüzün
 Ebced ile lâm elif bîdir yüzün

T. 155

Ayn harfi göz için benzetme unsurudur. Hurûfîlik'te ise Fazl'ın rumuzudur.

Kenz-i eşyâ menba-ı cândır özü
 Ayn-ı ayn olur görenler ol yüzü

M. 150

(Özü canın kaynağı, eşyanın en değerlisidir. O yüzü görenler Fazl'ın gözü olur.)

Sonuç

Gerek Dîvan, gerek Halk edebiyatında harfler, şairler tarafından şekil ve anlamları dikkate alınarak pek çok değişik anlamda kullanılmıştır. Bu kullanım bazen dinî-tasavvufî olabilmekte bazen de din dışı konularda olabilmektedir. Nesîmî'nin şiirlerinde bu kullanımların bazen ortak olduğu, bazen de çok farklı şekillerde yorumlandığı görülmektedir. Önce tarikat olarak ortaya çıkıp daha sonra mezhep ve nihayetinde bir din kurma amacını güden hurûfîlik, Türk edebiyatındaki harfleri benzetme unsuru veya mazmun olarak kullanma ve yorumlama noktasında farklılık göstermektedir. Bir inancı telkin amacı taşıdığı için yorumlar bazen akıl ve mantık sınırlarını zorlamaktadır. Nesîmî'nin şiirlerinde harflerle ilgili tespit edilen beyitlerden anlaşıldığı kadarıyla 4, 7, 14, 28, 32 sayıları, harflerin şekil ve anlam özellikleriyle ilişkilendirilerek ve anlamı kesin olarak bilinemeyen müteşâbih âyetler yorumlanarak rumûzlar yardımıyla Hurûfîlik inancı işlenmiştir. Rumûzlara dayalı tezli şiirler Nesîmî'nin ustalığı sayesinde edebî değer kazanmışlardır. Hurûfî olsun veya olmasın daha sonra yetişen pek çok şairin harfleri benzer şekilde mazmun veya benzetme unsuru olarak kullanması da onun edebiyat tarihimizdeki yerini ve önemini ortaya koymaktadır. Seyyid Nesîmî, yaşadığı XIV. yüzyılda harflerle ilgili mazmunların kullanımında gösterdiği başarı ile bu mazmunların Türk edebiyatında yerleşmesine ve kalıplaşmasına katkıda bulunmuştur.

Özet: XIV. yüzyılda yaşamış olan ve Hurûfîlik inancının etkisiyle şiirler yazan Seyyid Nesîmî, harfleri birer mazmun veya benzetme unsuru olarak kullanmadaki başarısı ve bunların kalıplaşmasındaki rolü sebebiyle önemli bir şairdir. Hurûfî olsun veya olmasın pek çok şair onun etkisinde kalmıştır. Hurûfîlik inancında geçerli olan 4, 7, 14, 28, 32 sayılarını, harflerin ve bazı âyetlerin şekil ve anlam özellikleri ile birleştirerek şiirde kullanmıştır.

Hurûfliği yaymak için tezli şiir yazmasına rağmen başarılı olmuş ve etkisini uzun süre devam ettirmiştir. Nesîmî'nin şiirlerindeki harflerle ilgili beyitler ve Elif-nâmeler tespit edilerek Hurûflikteki ve Türk edebiyatındaki yeri ile ilgili bir değerlendirme yapılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Nesîmî, Hurûflik, Elif-nâme, harf.

FEATURES ABOUT LETTERS IN THE DIVAN OF SEYYİD NESİMİ

Abstract: Seyyid Nesimi who has lived in the XIV. century and who has written poems under the influence of the Hurufî (interpretation of letters) belief, is an important poet due to his success in using letters as a means of signification and as elements of likening and also due to his role in structuring these elements. Many poets whether Hurufî or not have come under the influence of him. He has used to numbers 4, 7, 14, 28, 32 which are valid in the Hurufî belief, by combining them with letters and some structure and features of verses. Although he has written messaged poems in order to spread the Hurufî belief, he has succeeded and has had a long term influence. The couplets and Elif-nâmas about letters in the poems of Nesimi has been identified and an evaluation has been tried to be reached about their place in the Hurufî belief and the Turkish literature.

Key Words: Nesîmî, Hurûfî belief, Elif-nâme, letter.

Bibliyografya

- Ayan, Hüseyin (1990). *Nesimi Divanı*, Ankara: Akçağ Yayınları: 51.
- Cunbur, Müjgan (1990). *Prof.Dr. Ali Nihat Tarlan'ın Makalelerinden Seçmeler*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını Sayı: 45.
- Çelebioğlu, Âmil (1998). *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*. İstanbul: MEB Yayınları 3116, Bilim ve Kültür Eserleri Dizisi: 969.
- Çubukçu, İbrahim Agah (1984). *Mezhepler, Ahlâk ve İslâm Felsefesi İle İlgili Makaleler*, Ankara.
- Gölpınarlı, Abdülbaki (1973). *Hurûflik Metinleri Kataloğu*, Ankara: TTK Yayınlarından XII. Seri: 6 .
- Köprülü, Fuad (1981). *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Kürkçüoğlu, Kemal Edib (1985). *Seyyid Nesîmî Divanı'ndan Seçmeler*, Ankara Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Pala, İskender (1989). *Ansiklopedik Dîvân Şiiri Sözlüğü c.1*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları: 1018.

KÖROĞLU'NUN KENDİSİ OLMAKTANSA ÜNLÜ OLMAK DAHA İYİDİR

Nail TAN*

2 Aralık 1994'te dünya değiştiren ünlü "Bu Vatan Kimin?" şairi, Dede Korkut uzmanı, yazar, eleştirmen, Türk dili ve edebiyatı öğretmeni Orhan Şaik Gökyay'ın ailesi tarafından 2001 yılında başlatılan şiir ödülünü vermek ve onu anmak amacıyla 01 Aralık 2005 günü Bursa yollarındayız. Yanımda ödüle değer görülen Zileli Âşık Emîni Düştü ve Samsunlu Âşık Kemalî Bülbül var. Gökyay Hoca, 1937-1939 yılları arasında Bursa Erkek Lisesinde öğretmenlik yapmış; "Bu Vatan Kimin?" şiirini 1938 yılında, bu tarih kokan şehirde yazmıştı. Lise Müdürlüğü, vefa duygusuyla yerinde bir girişimde bulunarak 2 Aralık günü, eski öğretmenini ölüm yıl dönümünde anmak istemişti. Eşi, 93 yaşındaki emekli İngilizce öğretmeni Ferhunde Gökyay ve vefalı öğrencisi edebiyat öğretmeni Kudret Ünal, bu isteğe olumlu karşılık vermişler, anma vesilesiyle ödül törenini Bursa'da düzenlemeyi kararlaştırmışlardı.

Otobüsümüz çok güzel. Âdeta uçak gibi. Yanımda oturan Âşık Emîni zaman zaman uyuyor, uyumadığı zamanlarda ise güzel hikâyeler, fıkralar anlatıyor, şiirler okuyordu. Anlattığı fıkralardan biri; kısa bir halk hikâyesi, bir serencamdı. Dinleyenlere öğüt veren bir sonucu vardı. Yedi yıldır TDK'nin "Türk Dünyası Destanlarının Tespiti, Türkiye Türkçesine Aktarılması ve Yayınlanması Projesi"nde görev yaptığım için, Âşık Emîni "Günlerden bir gün koçyiğit Köroğlu'nun" diye anlatmaya başlayınca, bütün dikkatimi toplayıp anlattıklarına odaklandım. Bursa'ya inip dinlenmek için Öğretmenevindeki odama çekildiğimde hemen serencamın ilk metnini kaleme aldım. Ankara'ya dönünce gözden geçirip Emîni'ye okuyarak son şeklini yazdım. Bu serencam, aynı zamanda bir deyim in doğuş hikâyesiydi.

1943 Zile Hatıppınar köyü doğumlu, okuma yazmayı kendi kendine öğrenen Emîni Düştü'nün nerede kimden dinlediğini hatırlamadığı ancak kitaptan okumadığını belirttiği söz konusu serencam şöyle:

* Dr., Araştırmacı-Yazar, Ankara.

“Günlerden bir gün koçyiğit Köroğlu'nun canı sıkıldı. O günlerde Çamlıbel'de günler sakin geçiyordu. Keleşlerinden 17-18'ini yanına alıp ava çıkmaya karar verdi. Avdan eli boş dönmek için; en güvendiği, nişancı, gözü pek keleşlerini yanına aldı. Amcası Köse Kenan, oğlu Hasan Bey, Ağca Kuzu, Ayvaz, Demircioğlu, Reyhan Arap, Timurlenk, Tepesi Delik, Kabire Sıgmaz ve Lokma Yutmaz başta olmak üzere 17-18 keleşle daha güneş doğmadan yola çıktı. Mevsim yaz sonuydu. Ovalar, dağlar, tepeler hentiz yemyeşildi.

Öğlene kadar; o dağ senin bu dağ benim, o tepe senin bu tepe benim dolaşıp durdular. Nafile! Bir keklik bile vuramadılar. Niyetleri, avladıkları hayvanları öğle olunca bir pınar başında kızartıp yemekti.

Öğlen oldu. Temiz hava ve at üstünde sürekli hızlı hareket etmelerinden dolayı, karınları hiç doymayacak gibi acıkmıştı. Köroğlu, şöyle dıştan bakınca 45-50 yaşında, 1.60-1.70 arası boyda, kara kuru bir adamdı. Öyle iri yarı, heybetli, ilk bakışta insanı korkutan bir adam değildi. Ancak, yüreği boyundan uzundu. Davudî bir sesi vardı. O gazele, türküye başladığında gökyüzündeki kuşlar etrafına toplanırdı. Acı kuvvete sahipti. At nalını bükür, öküz nalını yırtıp atardı. Kuvvetinin yarısını da gözlerinde toplamıştı. Hiddetlendiği zaman gözlerine iki kez bakan titrer, üçüncüsünde baygın yere düşerdi. Hikâyeci âşıkların anlattığına göre; çok az yemek yerd. Sabahleyin yirmi kadar lavaşın içine bir okka tereyağı ve bir okka balı sarıp yerd. Öğle yemeği için de Ayvaz bir koyun keser, içini pirinçle doldurup, iki çatal arasında çevire çevire kızartırdı. Öğle yemeğinde bir koyun yiyen Köroğlu, akşam yemeğinde genellikle bir şey yemezdi. Kahveyi büyük bir cezvede pişirtir, tasa döktürüp içerd.

Köroğlu'nun açlıktan gözleri kararmaya başlamıştı. Önlerine çıkan pınardan, açlıklarını bastırmak için kana kana su içtiler. Hiç suyla karın doyar mı? Daha beter acıktılar. Etrafta yiyecek bir şeyler ararken, karşı tepenin yamacında bir koyun sürüsü görünce, Köroğlu'nun neşesi yerine geldi. Amcası Köse Kenan'a dedi ki:

- Emmi! Ben şu karşıdaki sürünün çobanından iki koç alıp geleyim. Siz pınarın başından ayrılmayın. Keleşler, koçları kızartmak için odun toplayıp ateş yakınlar. Sen de yüksek bir kayanın üstüne çıkıp beni gözetle. Ne olur ne olmaz!

- İşin rast gitsin! diye cevap verdi Köse Kenan.

Köse Kenan, Köroğlu'nun en güvendiği keleşlerinin başında gelmekteydi. Yaşı sekseni bulmuştu. Sakalı olmadığı için “Köse” demişlerdi ona. Sadece çenesinde üç kıl sakalı vardı. Sinirlendiği zaman, bu üç kıl birbirine değer, aralarında sanki şimşekler çakardı. Gözlerinin feri, dizlerinin takati kesilmesin diye evlendirilmemişti. Gözleri on ok atımı mesafedeki insanı görür; athı-yaya, kadın-erkek, silahlı silahsız olduğunu söyler,

elbiselerini tarif eder, göz rengini bile söylerdi. Yüksek bir kayanın tepesine çıkıp yeğenini gözetlemeye başlarken, Köroğlu Kırat'ını sürüp geldi çobanın karşısına:

- *Selam!*

- *Aleykümselam!*

- *Ben Köroğlu'yum! Keleşlerimle ava çıktım. Avlayacak hayvan bulamadım. Karnımız çok acıktı. Şöyle en irisinden iki koç seç. Kes ve eyerimin terkisine as! Biz yüzeriz!*

Çoban, Köroğlu'nu şöyle tepeden tırnağa süzdü. Bu ufak tefek adam, koçyiğit Köroğlu olamazdı:

- *İN aşağı! Sen kimi kandırıyorsun? Eşkuya müsveddesi!* diye bağırdı.

Köroğlu, hiç beklemediği bu cevap karşısında hiddetlendi. Kırat'ın üzerinden yay gibi yere atlayıp çobanın kepeneğinin yakasına yapıştı:

- *Sen kimin silahına tükürdüğünü sanıyorsun acemi çoban? Ben şimdi sana kim olduğumu gösteririm!* deyip çobana iki tokat atmak istedi.

Çoban, çevik bir hareketle kepeneğini kurtarıp elindeki sopayla Köroğlu'na vurmaya başladı. Sonra, ayaklarının arasına dalıp kaldırıp gövdesini sırt üstü yere çaliverdi. Yerdeki Köroğlu'na bir iki sopa indirip, onu tehlikesiz hâle getirdi. Köroğlu'nun yüzü gözü yara bere içinde kalmış; bacakları ve beli incinmişti. Çoban, yerde yatan Köroğlu'nu atına bindirdi. Sopasıyla Kırat'ın döşüne vurup:

- *Deh! Var git eşkıya bozuntusu! Bende koçlarını eşkıyaya kaptıracak göz yok! Sen Köroğlu'ysan, ben de dağlar padişahıyım!* deyip ikisini de yanından uzaklaştırdı.

Bu sırada, Köse Kenan çıktığı kayanın üzerinden olanı biteni görüyor, keleşlere kavgayı safha safha anlatıyordu. Köroğlu'nun dövüldüğünü görünce:

- *Eyvah! Yandığımızın resmidir. Sen git, beylerin ordularını yen, sonra da bir çobana dövül. Hazır olun! Köroğlu bu dayağın acısını mutlaka birimizden çıkartır!* dedi.

Biraz sonra Köroğlu Kırat'ın üzerinde, iki büklüm, pınarın başına döndü. Başından kanlar akıyordu. Aflaya puflaya yatırdılar pınarın başına. Hem açıklıktan hem de yediği dayaktan olsa gerek yarı baygın durumdaydı. Köse Kenan, Ayvaz'a seslendi:

- *Ayvaz! Haydi evlat. İş sana düştü. Şu çobana bir de sen git. Parayla iki koç kap da gel. Köroğlu'nun karnı doymazsa, iyileşmesi hiç mümkün olmaz!*

Ayvaz, yakışıklı mı yakışıklı bir delikanlıydı. Kavgaya dövüşe karışmaz Köroğlu'nun hizmetine bakardı. Onun öz oğlu gibiydi. Çok güzel kahve pişirirdi. Çok da akıllıydı. Allah yeryüzündeki insanlara akıl dağıtırken ona

biraz iltimas geçmişti. Yanına biraz akçe aldı. Atına binip sürtiye doğru koşturmaya başladı. Kısa bir süre sonra çobanın yanına ulaştı:

- Selam!

- Aleykümselam! Sen de kimsin?

- Ben Köroğlu'nun keleşi Ayvaz'ım!

- Ne istiyorsun?

- Köroğlu şu karşı tepenin yamacındaki pınarın başında keleşleriyle dinleniyor. Karnı acıktı. Şöyle en semizinden iki koç istiyor, kızartmak için.

Çoban, bir Ayvaz'a baktı, bir altındaki ata, bir de belindeki kamaya. Şöyle cevap verdi:

- Köroğlu sağ olsun! Sürümün hepsi ona feda. Seç, hangi koçu istersen al götür!

Ayvaz, bu cevabı beklemiyordu. Şaşırıp kaldı. Merak edip sordu:

- Az önce bir atlıya rastlamıştım. Bu taraftan geliyordu. Fena hâlde dayak yemişti? Tanıyor musun onu?

Çoban güldü:

- Ha, o mu? Kendini Köroğlu sanan bir zavallı. Köroğlu'yum deyip benden haraç olarak iki koç isteyecek oldu. Haddini bildirdim. Bastım sopayı. Hiç Köroğlu olacak yiğit, iki koç için kendisi gelir mi? Şimdi yaptığı gibi keleşini gönderir, emir verir bize.

Ulular derler ki; "Çobanlar ârif insanlardır. İnsan sarrafıdırlar." Ayvaz, çobanın cesaretini de aklını da beğenmişti. Sürtiden iki koç seçti. Birlikte kestiler. Kuşağını çıkarıp, iki ucuyla koçları ön ayaklarından bağlayıp atının eyerine astı. Pınarın başına döndüğünde Köroğlu sevinçle bağırды:

- Bre Ayvaz! Var ol! Kaç akçeye bitirdin koçları?

Ayvaz, sakin cevap verdi:

- Hiç! Sadece emrini söyledim çobana! Sürütün hepsini al götür, dedi.

Köroğlu, inanmak istemedi. Ayvaz, çobanın söylediklerini, tavrını bir bir anlattı Köroğlu'na. İşte o zaman, Köroğlu yaptığı yanlışını anladı ve keleşlerine dedi ki:

- Demek ki, "Köroğlu'nun kendisi olmaktansa ünü olmak (yeğdir) daha iyidir."

Bu söz zamanla deyim hâline geldi. Şan şöhretin, tamtmanın, reklamın önemini belirtmek için söylenmeye başlandı.

AZERBAJYAN'DAN GÜÇLÜ BİR SES: BEŞ KATLI YAPININ ALTINCI KATI

Bilge ERCILASUN*

Azerbaycan'ın tanınmış yazarlarından Anar Rızayev'in bir romanı "Beş Katlı Yapının Altıncı Katı" adıyla 1994 yılında Kültür Bakanlığı tarafından yayımlandı (Türkiye Türkçesine aktaran: İldeniz Kurtulan). Anar, Modern Azerbaycan Edebiyatı içinde önemli bir mevkie sahiptir. Okumaya düşkün olan Azerbaycan toplumunda Anar'ın her eseri başlı başına bir edebî hadisedir. Burada onun, adı geçen romanındaki unsurları tanıtacak ve incelemeye çalışacağım.

Özet:

Roman Zaur'la Firengiz'in evlenip balayına çıkmalarıyla başlar. Genç evliler balaylarını geçirmek üzere Afrika'ya gitmişlerdir. Zaur sık sık evini ve ailesini düşünmektedir. Evlenmeden önce başından geçen olayları hatırlar. Başından, büyük bir aşk macerası geçmiştir. Dakar'da, Engor Otelinin on yedinci katında kalmakta olan Zaur düşünceye dalar. Moskova ile aralarında on bir saatlik bir uçak mesafesi vardır. Orada kar yağarken şimdi tropikal iklimin kavurucu sıcaklığını yaşamaktadırlar. Zaur bu sıcaklığı beş duyusu ile hissetmektedir.

Vakit gece yarısıdır ve Zaur düşüncelere dalmıştır. Uykuya dalar ve uykusunda Tehmine'nin kokusunu duyar. Tehmine'nin çeşitli esanslardan meydana getirdiği terkihi sürdüğünü, kendisinin de bu kokuyu bir türlü çözemediğini hatırlar. Tekrar uyanır, uykusu kaçmıştır. Firengiz'e kıyıya ineceğini söyler ve plâja iner. Zihninden birçok şey geçmektedir. Firengiz'le beraber Amerika'ya da seyahat etmeyi hayal eder. Fakat birden bütün bu olanların anlamsızlığını düşündür. Hiçbir şey ona geçmişini unutturamayacaktır. O aslında geçmişinden kaçmak istemektedir. Deniz kıyısında gezinir-

* Prof. Dr., Hacettepe Üniversitesi Öğretim Üyesi, Ankara.

ken kumsal, ayışığı ve okyanusun uğultusu ona bir başka kıyıyı hatırlatır. Zaur geçmişe dalar gider.

Bakû'da Aşeron'da deniz kıyısında Tehmine ile oturmaktadırlar. Tehmine onunla konuşurken işten ayrılmak istediğini, televizyonda sunucu olacağını söyler. Artık Moskova'da çalışacaktır. Zaur çok şaşırır ve bu kararın sebebini sorar. Tehmine onun yüzünden bu kararı verdiğini söyler, artık beraberliklerinin de bitmesi gerektiğini, bunun son buluşma olduğunu belirtir. Bu arada Tehmine Zaur'un el falına bakar ve Zaur'un geleceği hakkında bir sürü şey söyler. Bundan sonra kendi eline bakar ve çizgilerinin yarıda kesildiğini, bunun da erken yaşta ölmesi demek olduğunu belirtir.

Zaur bu esnada Tehmine hakkında kötü şeyler duymaktadır. Önce annesi, sonra Dadaş ona Tehmine aleyhinde bir takım söylentileri naklederler.

Zaur eve gelir. Düşüncelidir. Annesi kendisi için plânlar yapmıştır. Zaur'a aldıkları evin iki ay içinde biteceğini söyler. Artık Zaur'un evlenmesine sıra gelmiştir. Anne, gelinini de seçmiştir. Komşularının kızı Firengiz... Ertesi gün Zaur'un doğum günüdür. Doğum gününe Murtuzları çağırıldığını söyler.

Tehmine televizyon spikeri olarak Moskova'ya gitmiştir. Zaur doğum gününde ekranda Tehmine'yi seyrederek. Tehmine televizyonda haberleri sunmaktadır ; sözlerini bitirirken şöyle der :

"Bugün doğum gününü kutlayan izleyicilerin doğum günlerini kutlarım."
(s. 59)

Zaur çok heyecanlanmıştır. Tehmine'yi sevdiğini anlar. Bir kaç günlüğüne Moskova'ya, onun yanına gitmeye karar verir. Annesi çok kızmıştır, yalvarır, üzülür, ağlar. Fakat oğlunu caydıramaz.

Zaur'un uçağı Moskova'ya iner. Tehmine karşılamaya gelmiştir. İki sevgili birbirlerine sarılırlar. Zaur bu anı hiç unutmayacaktır. Her ikisi de çok duygulanmışlardır. Birbirlerine aşklarını itiraf ederler.

Bu arada Manaf'la evli olan Tehmine, kocasının kendisini aldatması üzerine ondan boşanır.

Zaur, anne ve babasının Tehmine konusunda kendisine baskı yapmalarından bunalmıştır. Babası Tehmine'yi bırakırsa ona Volga marka araba alacağını söyler. Aksi halde onu evlâtlıktan reddedeceklerdir. Zaur kızar, babasının teklifi gururuna dokunmuştur. Evi terkeder ve Tehmine'nin yanına gider.

Tehmine ile beraberdirlere. Bir müddet sonra Zaur erkek arkadaşlarıyla vakit geçirmeye başlar. Geceleri Tehmine ile Zaur müzik dinlerler. Zaur halk şarkılarının sözlerini duyunca çok şaşırır. Sanki "onlardan çok çok önce yaşamış olan insanlar" onların duygularını dile getirmişlerdir.

Zamanla aralarındaki bağ zayıflar. Tehmine'nin serbest tavırları, Zaur'un yerli yersiz kıskançlığı, Zaur'un alışverişteki beceriksizliği ve bunun Tehmine tarafından yüzüne vurulması, Ziver Hanımın Tehmine'ye hakaretleri ve Tehmine'nin de onun hakkında aşağılayıcı konuşmaları, Zaur'un evini özle-

mesi, Tehmine'nin ise ona kırıcı ve anlayışsız davranması ve onun duygularını incitmesi gibi bir takım sebepler birleşerek aralarında bir düğüm olur. Tehmine de onun kıskançlığından bezmiştir. İlişkileri kopma noktasına gelmiştir.

Tehmine ile kavga ederler. Birbirlerine ağır sözler söylerler. Zaur evi terkeder.

Zaur gece vakti üniversiteden arkadaşı Azer Merdanov'un evine gelmiştir. Bu arada işinden ayrılır ve babasının evine döner. Anne ve babası onu hiçbir şey olmamış gibi karşılarlar. Olanlardan söz etmezler.

Zaur odasına gider. Her tarafı özlemiştir. Hasretle etrafına bakar.

Babası Zaur'a Volga marka araba almıştır. Ertesi gün Zaur yeni arabasıyla biraz dolaşmaya çıkar. Apşeron'a doğru uzanır. Murtuzların yazlık evinin önünden geçerken Spartak'ın arabasını görür. Dönüş yolunda arabayı, Spartak'ı ve yanındaki kadını görür. Bu Tehmine'dir. Birden her şeyi anladığını düşünür, Günlerden Salıdır. Tehmine'nin Salı günleri provam var dediğini hatırlar. Arabayla önlerini keser ve arabadan iner. Spartak da inmiştir. Zaur Spartak'a bir yumruk atar. Spartak sustalı çakısını çıkarır. Tehmine araya girer, Spartak'a sarılır, yalvarır. Kavgaya mani olur. Arabaya binip yazlık eve geri dönerler.

Zaur Tehmine'den intikam almak istemektedir. Annesine Firengiz'le evlenmeye hazır olduğunu bildirir. Ziver Hanım çok sevinir. Dünyalar onun olmuştur. Zaur da mutludur. Bu haberle Tehmine'ye acı çektireceğini düşünür. Hayat, gelecek onundur artık. Zaur, gelecek için güzel hayaller kurmaktadır.

Söz kesilir, nişan takılır. Evlilik hazırlıkları yapılır. Bir gün Zaur arabasıyla işten dönerken otobüs durağında Medine'ye rastlar. Onu arabasıyla evine götürür. Bu arada Tehmine'nin hasta olduğunu öğrenir. Tehmine karaciğerinden hastadır, fakat yine de içki içmektedir. Medine onun, gece gündüz müzik dinlediğini söyler.

Zaur eve gelir. Televizyonu açar. Tehmine'yi görür. Tehmine sararmış ve zayıflamıştır. Ertesi sabah saat altıda telefon çalar. Zaur uyanır ve telefonu açar. Ses gelmez. Küçelere su sepmişem, türküsü gelir. Telefon kapanır. Arayanın Tehmine olduğunu Zaur anlamıştır. Bu sefer Zaur Tehmine'yi arar. Türküler devam eder.

Zaur bir aylık balayından dönmektedir. Gemi İstanbul'a uğrar. Bakü'ya dönerler. Uçaktan inince onları aileleri karşılar. Fakat iki aile kavga etmişlerdir. Ziver Hanım kavgayı öfke ile Zaur'a anlatır. Hepsi Zaur'un evine gelirler. Eşyaları yukarı taşırlar. Ayrılırken asansörün başında Spartak Zaur'a Tehmine'nin sirozdan öldüğünü söyler.

Zaur'un bir oğlu olur. Bir müddet önce ölen Murtuz'un adını koyarlar. Murtuz, Spartak'ın tutuklanıp beş yıl hüküm giymesine dayanamamıştır.

Bundan sonra Zaur'un üç oğlu, bir kızı olur. Anneler babalar birer birer ölürlere. Aradan otuz yıl geçer. Zaur ve arkadaşları bir araya gelirler. Nemet söz arasında geçen gün sokakta Tehmine'ye çok benzeyen birini gördüğünü ve onun tıpkı Tehmine gibi giyindiğini, yani otuz yıl önceki kıyafetlerle dolıştığını söyler.

Romanın sonunda Zaur çok yaşlanmıştır. Devamlı Tehmine'nin apartmanında onun hayalini görmektedir. Tehmine bu beş katlı apartmanın asansörüne binerek altıncı katın düğmesine basmaktadır. Buna çok şaşırın Zaur, Memmed Nesir'le konuşur ve şahit olduğu bu olayı anlatır. Sık sık da

- Ama yapı beş katlıydı

diye tekrarlamaktadır. Roman şu cümlelerle sona erer:

"Memmed Nesir uzun süre bir yerlere baktı, daldı. Sanki bakışlarıyla duvarı delip çok çok uzaklara bakıyordu. Sonra beklenilmeyen şöyle bir kelâm beyan etti:

- Ne olur insanlar beş katlı bir yapıda altıncı katın da olabileceğine inansalardı, ne olurdu sanki?" (s. 237).

Şahıs Kadrosu:

Romandaki şahıslar şunlardır: Zaur, Tehmine, Firengiz, Murtuz, Alya, Spartak, Mecit Zeynallı, Ziver Hanım, Manaf, Medine, Tanya, Nemet, Muhtar, Dadaş, Behram Zeynallı, Ruhsare Hanım, Rasim, Şahin, Tahire, Cabbar, Süreyya.

Zaur: Olayın asıl kahramanı Zaur jeologdur. 1940 doğumludur. Okuldan mezun olduktan sonra annesinin isteği ile Neşriyat'ta çalışmaya başlamıştır. Romanda Zaur'un görünüşü ile ilgili hiç bir bilgi verilmez. Zaur'un karakteri hakkında da fazla bir şey öğrenemiyoruz. Yalnız Tehmine'nin Zaur hakkındaki sözleri ve yorumlarının doğru olduğu anlaşılmaktadır. Zaur annesi ve babasının gölgesinde ve desteğindedir. Hayatı tanımaz, bilmez. Kendisine çizilen yolu tartışmasız kabul eder. Parası yetmez, annesinden ve babasından destek görür. Ailenin tek çocuğudur, bu yüzden biraz şımarıkça davranır. Aile, bütün maddî imkânlarını Zaur'a sunar. O da hiçbir yorum yapmadan bunları kabul eder. Evi terkedip Tehmine ile yaşamaya karar verdiği zaman bu sefer Tehmine'nin imkânlarından faydalanır. Tehmine'den ayrıldıktan sonra olayları hep kendi açısından yorumlar. Hiç anlayışlı değildir. Sadece kendisini olayların akışına kaptırmıştır. Olaylar karşısında seyirci, silik ve pasiftir. Evlenirken hiç vicdanı sızlamaz. Tehmine'yi merak etmez. Fakat Tehmine'yi ölünceye kadar unutamayacaktır. Tehmine'den ayrıldıktan sonra hayatı manasızlaşmıştır. Tehmine'den sonra benliğini saran yalnızlık duygusu onu ölünceye kadar bırakmaz. Zaur'un iç dünyası ve kendinden kaçmasının imkânsızlığı romanın başında anlatılmaktadır.

Romanda Zaur, ailesiyle birlikte tanıtılmıştır. Zaur'un ilk gençlik yıllarında duygu ve düşüncelerindeki değişimler verilmiştir. Ailesinin geleneksel anlayışını ve yaşayışını beğenmeyen Zaur, buna karşılık onların kendisine sundukları imkânları reddetmez. Evlerinin pahalı ve ağır mobilyalarla dolu olması, büfenin üstünü pahalı eşyalarla süslemeleri, Hint filmlerini çok sevmeleri, görkemli şöenler tertip etmeleri ve bu şöenlerde uzun ve sıkıcı konuşmalar yapmaları Zaur'un hoşlanmadığı özelliklerdir.

Zaur Tehmine'ye duyduğu aşkın derinliğinin farkında değildir. Farkedince de kendine itiraf edemez. Hep ondan kaçmak ister. Mantığı ile duyguları çatışmaktadır. Onunla olan yakınlığını basit ve geçici bir macera gibi görmek ister: Fakat olaylar üzerinde düşünürken Tehmine'ye ne kadar çok değer verdiği ortaya çıkar:

Zaur umursamaz bir tavırla Dadaş'tan Tehmine'nin telefon numarasını ister. Dadaş defterini açar ve numarayı söyler.

"Zaur yazmadı. Bu numara da Tehmine'nin ev numarası gibi belleğine kazındı." (s. 34).

Burada da Zaur'un Tehmine'ye verdiği önem, telefon numarası vasıtasıyla belirtilmektedir.

Zaur ne kadar inkâr etse de Tehmine'ye olan derin duyguları, her olayda ortaya çıkmaktadır. Zaur devamlı kendisiyle mücadele içindedir. Televizyonda Tehmine'yi gören Zaur'un ruh hali şöyle anlatılır:

"Zaur'un dünyası sise boğuldu. Sisin içinde yalnız bir yüz apaydın ayırt ediliyordu; Tehmine'nin yüzü. Tek bir ses dupduru duyuluyordu; Tehmine'nin sesi." (s. 56)

Tehmine'nin, televizyondan onun doğum gününü kutlayan sözler söylemesi Zaur'u mest eder:

"Üç dört kadeh içmişti, kafası dumanlıydı biraz. O anda, Tehmine'yi sevdiğini ve hiçbir zaman, hiçbir kimseyi sevmediği ve sevmeyeceği kadar sevdiğini anladı." (s. 59)

Zaur zaman zaman Tehmine ile Firengiz'i mukayese eder:

"Firengiz alabildiğine iyi bir kız. Uysal ve güzel. Onunla evlenebilir onunla iyi bir aile kurulur. Ama n'apalım ki bu dünyada bir Tehmine var ve Zaur'un talihine de böylesi yoğun ve mutlu bir sevgi düşmüş." (s. 76)

Zaur gururlu ve utangaçtır.

Romanda Zaur Tehmine'nin gözüyle de veriliyor. Tehmine onu tecrübesiz ve çocuksu bulmaktadır.

"Benden ihanet bekledin durdun. Yüreğinin ta derinliklerinde, her zaman beni kötü kadın olarak gördün. İşte bu düşüncedir bugün de senin huzurunu bozan. Çünkü sen gelişmemişsin, çocuksun, emzikli bebesin, sen erkek değilsin." (s. 174)

Zaur balayından döndükten sonra Tehmine'nin öldüğü haberini alır. Ne yapacağını, nasıl davranacağını şaşırır. Anlamsız bir şekilde odadan odaya gider gelir. Eşyaların yerlerini değiştirir. Sonra evden çıkar, Tehmine'nin evine gider. Oraya başkası taşınmaktadır. Medine ile karşılaşır. Konuşur ve ağlaşırlar. Zaur büyük bir ıstırap içindedir. . Ve o anda da bir daha kesinlikle Tehmine'nin olmadığını ve hiç bir zaman olmayacağını kavradı. Bir daha görmeyecekti Tehmine'yi." (s. 222-223) Çok yıllar sonra Zaur'un hayatı şöyle tasvir edilir:

"Düşünecek ki yeni müdürle yıldızları barışamıyor, düşünecek ki hava çok sıcak ve düşünecek ki çok anlamsız bir yaşam geçirmiş bu dünyada." (s. 234)

Bütün bu alıntılar romanda Zaur'un başka yönleriyle değil, Tehmine'ye olan duygularıyla ele alındığını göstermektedir. Bu arada Zaur'un özellikleri hakkında da bazı bilgiler verilmiştir. Fakat bu bilgiler, yani Zaur'un kişiliği, daima Tehmine ile olan ilişkileri içinde anlatılmıştır. Zaur'un kendine güveni yoktur. Tehmine'yi kıskanır. Hele başkaları yanında büsbütün davranışlarını ve konuşmasını şaşırır. Gururlu ve onurludur. Muhtar'ın Tehmine'yi ve kendisini yemeğe davet etmesini ve onları yönlendirmesini kabullenemez ve cebinde fazla parası da olmadığı için ayakkabılarını satıp yemeğin parasını öder.

Zaur, olayları kendine göre yorumlamayı bilmez. Olaylar kendisine nasıl takdim ediliyorsa onları öyle kabul eder. Olayları yorumlayacak, insanları tanıyacak bir kişiliğe ve hayat tecrübesine sahip değildir. Zaur ana kuzusudur. Hayatı tanımaz, bilmez. Ev geçindirmemiştir. Ev sorumluluğunu yüklenmeyi bilmez.

Tehmine: Tehmine romanın asıl kadın kahramanıdır. Romanda onun yeri geldikçe dış özellikleri verilir. Kara gözlü, alımlı, güzel bir kadındır. (s. 139). Simsiyah ve uzun kirpikleri vardır. "Bir de simsiyah uzun sık kirpikleri öyle kaldırır ki kirpiklerini, sanki eski bir kitabın ağır sayfalarını çeviriyor. Kirpikleri yüzünün yarısını gölgeliyor." (s. 7). Hareketli, hayat dolu ve canlı bir kişiliğe sahiptir. Rusçayı ve Azericeyi çok iyi bilir. Diksiyonu düzgündür.

Tehmine ile Zaur, başlangıçta aynı yerde, yani Neşriyat'ta çalışmaktadırlar. Tehmine 24 yaşındadır. Güzel, alımlı, hayat dolu ve uçarıdır. Evli olmasına rağmen etrafındaki erkeklerle de ilgilenmektedir. Hakkında çıkan dedikodulara aldırılmaz ve dilediği gibi yaşamaya devam eder. Serbest tavırlı, şahsiyetli, bağımsızdır. Temiz, titiz, bakımlı ve şıktır. İyi yaşamasını sever, gururludur. Sıkıntılarını ve problemlerini kendi başına halletmeyi seven, gözü tok bir kadındır. Müziğe kabiliyetlidir, evini ve mutfağını tertipli ve düzenli tutmayı sever. Uzun saçları vardır. Başına buyruk, kimseye hesap vermek istemeyen, hür ve bağımsız bir kadındır. Romanda Tehmine'nin bu özelliği, değişik şahsiyetler tarafından dile getirilmiştir.

Tehmine'nin yaşayışı şöyle anlatılıyor:

"Tehmine'nin her köşede bir tanıdığı vardı. Gerçekten de bu böyleydi. Çeşit çeşit insanlar, değişik meslek sahiplerinin adları ağzından düşmezdi. Giysilerini Baku'nun en pahalı terzi dikmeli, fotoğraflarını uluslararası ödül sahibi sanatçılar çekmeli, kuaförü kentin en ünlüsü olmalıydı. Ne dersen de, Tehmine delisiydi bu tutkuların. Bunlar, bu tür yaşam biçimi ancak belirli bir zümrenin desteğiyle yürütebilir. Genellikle erkeklerle ilgili bir durumda, tüm bu ayrıcalıkları karşılıksız kazanamazdı Tehmine. Bu ikramlar ona karşılıksız sunulmuyordu. Eşsiz giyim eşyaları, beklemesiz önemli gösteri biletleri ve ülkede kıt olan her şey." (s. 37)

Kuvvetli ve iradelidir. Ne kadar sıkıntısı olursa olsun kısa zamanda kendini toparlamayı bilir. Daima güzelliğini ve canlılığını muhafaza eder. Kimseye dayanmadan, tek başına ayakta durmasını bilir. Hayatı tanımış, hayatın güçlükleriyle baş etmesini öğrenmiştir.

Tehmine'nin hayatı sıkıntılar içinde geçmiştir. Annesini hiç tanımamıştır. Babası da çoktan ölmüştür. Küçük yaşta beri hayatla doğrudan doğruya başa çıkmaya çalışmıştır. Kendini koruyan, kollayan hiç yakını, kimsesi yoktur.

Tehmine'nin bir özelliği de kendisini olduğu gibi göstermesidir. Yalandan nefret eder. Dürüst bir karakteri vardır.

Romanda sık sık Tehmine'nin cazibesi ve kişiliği vurgulanır.

Tehmine'nin kuvvetli kişiliği evine de yansımıştır.

ayrıca betimlenmeyen düşünülemeyen açıklanamayacak bir hava, özgün bir ışıltı, bir haz duyuluyordu her tarafta. Tehmine'nin beğenisi, Tehmine'nin kişiliği..." (s. 113)

Tehmine'nin evi tertipli ve temizdir, mutfağı düzenli ve pırıl pırıldır. Ziver Hanımın dağınıklığı ve pasaklılığı ile tezattır.

Tehmine'nin önemli bir tarafı da müziğe olan düşkünlüğüdür. Sık sık müzik dinler ve şarkı söyler. Onunla beraberken Zaur da aynı müziği dinler ve bu türkülerde kendini bulur. Bu türkülerin, kendi aşkını ve duygularını nasıl bu kadar gerçek bir şekilde ifade edebildiğine şaşar. Romanda müzik, iki sevgiliyi birleştiren, aşklarını ifade edebilen önemli bir unsurdur.

Tehmine zaman zaman Zaur'a karşı da kırıncı ve hırçın davranır. Hayat şartları onu böyle huysuzlaştırmıştır. Zaur'un düzenli hayat şartlarını, maddî imkânlarını belli belirsiz kıskanır ve bu psikoloji ile ona karşı elinde olmaksızın kırıncı davranır (s.144).

Tehmine bütün uçarı ve havai yaşayışına karşılık Zaur'u gerçekten derin bir aşkla sevmiştir. Romanda bu durum bir iki yerde belirtilir:

"Medine ansızın

- Zaurik, inanın bana, o yalnız sizinle mutluymuştu, zavallı." (s. 203)

Tehmine Zaur'dan ayrıldıktan sonra kendini büsbütün içkiye vermiştir. Durmadan içmektedir.

Tehmine devamlı bir hayat mücadelesi içindedir, zaman zaman para sıkıntısı çeker. Arkasında hiç bir desteği yoktur. Hayatı ise aksiliklerle doludur. Mutlu bir yuva kuramamıştır. Kocasını ile manevi bir anlaşma sağlayamamışlardır. Hayatta karşılaştığı her probleme kendi kendine çözüm bulmak zorundadır. Arzulu ve ihtiraslıdır. İyi yaşamayı sever. Gezmeyi, giyinmeyi sever. Tertipli ve düzenlidir, bakımlıdır. Tutkuludur. Başına buyruktur.

Firengiz: Firengiz çok sessiz ve utangaçtır. Zaur'dan altı yaş küçüktür. Romanda sık sık onun çok sessiz olduğu, hiç konuşmadığı belirtilir. Narin yapılıdır. Bu yüzden Zaur onu kristal bir vazoya benzetir. Uyurken hiç horlamaz. Çünkü horlamak onun mizacına aykırıdır.

Firengiz sessiz ve tepkisizdir.

"Zaur

- Nedense uyuyamadım, dedi. Çıkıp kıyıda biraz gezineyim.

Firengiz'den ses çıkmadı. Ne 'olur' dedi, ne de 'olmaz'.

Zaur emindi, aynı biçimde,

- Çıkıp atayım kendimi denize

de deseydi, karısı tınmayacaktı.

Zaur bazen Firengiz'in dilsiz olduğunu varsayardı. Ve bazen tanıdıklar, Firengiz'in sesini hiç duymadıklarını söylerken Zaur,

- Ben ne zaman duydum ki? Siz nereden duyacaksınız diye geçirirdi içinden. Neyse ne zaman duyduğunu anımsadı. Sadece tek tek heceler; Evet, hayır. Gidelim, evet. Kalalım, hayır. Yatalım, evet. Kalkalım, hayır. Ya da tersine, hayır evet. O kadar." (s. 8)

Firengiz'in bu sessizliği, Zaur'a onun ailesinden farklı olduğunu düşündürür.

Firengiz gerçekten güzel bir kızdır.

Mecit ve Ziver Zeynallı: Zaur'un babası ile annesi. Zaur'a çok düşkündürler. Zaur da onlara aynı derin hislerle bağlıdır. Babası Mecit Zeynallı Jeoloji-Mineraloji Bilimler doktoru ve profesörüdür. 1930'larda bir dağ köyünden Bakü'ya gelmiş, önce işçi olarak çalışmış, sonra fakülteyi bitirince Leningrad'a asistan olarak atanmıştır. 1936'da doktor olur. Bakü'ya dönünce Ziver'le tanışır ve evlenirler. Mecid, uzun ve çetin mücadelelerden sonra her şeyi kendi emeğiyle elde etmiş bir insandır (s. 26). Babası ile Zaur arasında bir mesafe vardır. Zaur parayı babasından doğrudan doğruya değil annesi vasıtasıyla ister. Bu durum geleneksel aile yapısını gösterir. Karısı ve oğluyla az konuşur, daima mesafelidir. Mecit iyi bir insandır. Çevresine yardım etmekten hoşlanır.

Ziver Hanım romanın en canlı karakterlerinden biridir. İnatçı, dediğim dedik bir kadındır. Geçimsiz, geveze ve dedikoducudur. İnsanları yönetmek ister. Pis ve dağınıktır. Kıskanç, fesat ve mal düşkünüdür.

Ailesi Zaur'un istikbalini düşünür ve onun maddî ihtiyaçlarını azamî derecede temin etmeye çalışırlar. Ona bir daire ve yeni model bir araba alırlar.

Dadaş: Romanda Dadaş, en canlı çizilen karakterlerdendir. Zaur ondan nefret eder. Bu nefretini, onun kötü görünüşüne dikkat çekerek ortaya koyar. Ziver Hanımın tasviriyle yaşlı, bodur dazlak herif, burnunun üstü sivilce li bir adamdır. (s. 30)

Dadaş kısa ve hantal görünümlüdür, pistir, iğrençtir. Bu görüntü, Zaur'un Dadaş'a duyduğu öfke ve nefretle birleştirilerek vurgulanır.

"Gömleğinin teri, boyunbağının kiri, sağa sola dönen göz bebekleri. Bu adamın tüm görünümü Zaur'un içini bulandırır. Kolları ne kadar da kısa, parmakları küt. Hay Allah ilk kez mi görüyor bu küt parmakları?" (s. 153)

Dadaş'ın kısa kolları ve küt parmakları bir kaç yerde tekrar edilir. Bu kısa kollar ve küt parmaklar, onun güvenilmez karakterinin timsali olur.

"Zaur nedense yalnız Dadaş'ın kısa kolları, küt parmakları üzerinde düşünüyordu... Böyle el kolla Tehmine'yi nasıl kucaklayabilir ki?" (s. 154)

"Kısaydı kolları, parmakları küt. Zaur bir tek söz söylemedi." (s. 154)

Aşağıdaki alıntı bize Mehmet Akif'in ve Charles Dickens'in tasvirlerini hatırlatıyor. Mehmet Akif Mahalle Kahvesi'nde mekânın pisliğini ve iğrençliğini aynı canlı ve gerçekçi üslupla tasvir etmiştir. Dickens da David Copperfield'de mesela Uriah Heed'in kötü karakterini yine canlı, gerçekçi bir anlatımla ve mizahi bir tonla tasvir etmiştir. Romancı burada Dadaş'ın portresini Dickens'ın romanlarını hatırlatan canlı ve gerçekçi bir üslupla çiziyor:

"Dadaş tombul küt parmaklarıyla önündeki haşlanmış tavuğu elleriyle parçalayıp, ağzının içine sokuştura sokuştura yiyor. Hava oldukça sıcak.

Dadaş'ın teri, tavuğun yağına karışmış, çenesinden boynuna akıyor, kirli yakasının ardından içine, göğsüne..." (s. 156)

Spartak: Romanda kötü çizilen karakterlerden biri de Spartak'tır. Spartak ile Dadaş'ın kötü tarafları, görünüşlerine yansıtılarak çok canlı tasvirler yapılmıştır.

Spartak çok çapkındır. Zaur Tehmine'nin onu tanıdığını öğrenince fena halde bozulur.

Spartak'ın karakteri, arabasına da yansımıştır. Araba, kişileştirilerek tasvir edilir.

"Kapıdan çıktı, merdivenleri beşer beşer atlayarak aşağı indi. Spartak'ın pembe Volga'sı yerinde olduğu gibi duruyordu. Bir yanı kaldırım

üstünde, öteki yanı caddede. Sanki iki tekerleğiyle kaldırıma ağalık taşıyor, öteki iki tekerleğiyle de caddeye. Zaur cebinden çakısını çıkardı ve Volga'nın arka lastiğini şişledi." (s. 120-121)

"Spartak'ın kendini beğenmişliği, Volga'sına da bulaşmış gibi geliyordu Zaur'a. Arabanın da huyu suyu olurmuş gibi, nitekim şu Volga'nın çalımından geçilmiyor. Belki de bu izlenim, Spartak'ın arabayı hep burnu yukarda park ettiğindendi." (s. 121)

Yazar diğer şahsiyetlerin önemli özelliklerini bir ressam gibi tasvir eder. Birkaç örnek verelim. Firengiz'in annesi Alya'nın en önemli özelliklerinden biri, hamaratlıdır. Şöyle belirtilir:

"Değişik börekler, pastalar, tartlar hazırlamakta Ziver Hanımın üstüne yoktu. Buna karşın bugünkü hamaratlığı daha çok baskın. Çünkü Alya gibi bir jüri üyesinin önüne çıkıyordu, beğenilmeliydi." (s. 45)

Alya'nın kocası Murtuz'un gösterişe olan merakı şöyle tasvir edilmiştir:

"Komşularla fazla ilişkileri yoktu. Komşulardan yalnız Murtuzovgil konuktu. Ordudan istifayla ayrılan Murtuz Murtuzov tüm nişan ve madalyalarını takmıştı." (s. 51)

Muhtar'ın güçlü kişiliği şöyle veriliyor:

"Muhtar'ın hazırcıvaplığı, sevecenliği, esnekliği, uyumluluğu, hatta ince kederi karşısında Zaur kendini son derece ağır, hantal, hımbıl ve hatta geri zekâlı ve basit olarak değerlendiriyordu." (s. 89)

Bu kısa tasvirlerde görüldüğü gibi romancı bir ressamın fırça darbeleri gibi şahısların portrelerinin en can alıcı noktalarını vurgulamıştır. Buralarda bir ressam dikkati ve titizliği görülmektedir.

Mekân:

Romanın asıl mekânı Bakû'dur. Olay Bakû'da geçer. Fakat romanın başında kahramanlar, balayı dolayısıyla Afrika'dadırlar. Burada Afrika ile Moskova iklim ve uzaklık bakımından karşılaştırılır.

Afrika'nın değişik tabiatı tasvir edilir. Tropikal özellikler teferruatlı bir şekilde tasvir edilmektedir.

Zaur Apşeron'u hatırlar. Onun da Atlantik kıyıları kadar güzel olduğunu düşünür.

Romanda dış mekân o kadar önemli değildir. Vaka iç dünyadadır. Zaur'un iç dünyasındaki çatışma önemlidir. Ve bu, bütün derinliğiyle, çarpıcı bir anlatımla verilmiştir.

Yazar çok az mekân tasviri yapmıştır. Zaur'un ailesinin evi tasvir edilir. Sosyal statüyü ve geleneksel yaşayışlarını anlatabilmek için bu tasvir gereklidir. Zaur'un evi, Neşriyat, Tehmine'nin evi anlatılmıştır.

Romanın sonunda da mekân değişmez. Zaur Bakii'da yaşar, yaşlanır. Birden bire romanın sonunda mekânın bir bölümü önem kazanır. Bu, Tehmine'nin yaşadığı evdir. Roman, ismini de buradan almıştır. Zaur, çok ihtiyarlanmış bir vaziyette durmadan Tehmine'nin hayalini ve onun, beş katlı apartmanın altıncı katında kaybolduğunu görmektedir.

Zaur hayatının muhasebesini yapar, geçirdiği hayat ona çok manasız gelmektedir. Gençlik aşkı unutamamıştır. Bu yüzden hayalle hakikat arası bir dünyada yaşar. Devamlı Tehmine'nin hayalini görür. Tehmine ile birlikte oturduğu ev bu arada önem kazanır. Zaur bu evin civarından bir türlü ayrılamaz.

Zaten roman içinde Tehmine'nin kişiliği verilirken onun oturduğu mekân kullanılır. Tehmine'nin evi temiz ve tertiplidir, Tehmine'nin sürdüğü parfüm özeldir ve onun kişiliğini yansıtmaktadır. Tehmine, yaşadığı mekâna kendi kokusunu ve kişiliğini sindiren bir karaktere sahiptir.

Zaman :

Romanda asıl olay bir kaç ay içinde geçer. Yıl bellidir. 1940'ta Zaur'un doğumuna kadar gidilir. Asıl olayın geçtiği zaman Zaur yirmi iki yaşındadır. Zaur'un hayatı, zamanın çerçevesini teşkil eder. Bu da 60-70 yıllık bir süredir. Olay, geriye dönüşlerle anlatılır. Bunlar Zaur'un hatırlamalarıdır.

Bazan gerçek, bazen itibari zaman kullanılır. Belli belirsiz bir şuur akışı tekniği sezilir. Romancının, klasik roman ile şuur akışı teknikleri arasında orta ve karma bir teknik uyguladığı görülür.

Romanın başında Afrika ile Moskova arasındaki zaman farkına dikkat çekilir.

Romanın çerçevesine, geriye bakış tekniği hakimdir. Çok uzun yıllar sonra Zaur'un hayatının mutlu anları vurgulanır. Bunlar Zaur'un Tehmine'yle birlikte geçirdiği saatlerdir.

"Çok yıllar sonra, yaşlılığında kimi zaman yaşamın acı ve tatlı anılarını anımsarken Zaur, eğer yaşam boyu mutlu geçen anları olmuşsa o mutlu anların en gözdesi işte bu andı, diye düşündürdü. Domodedova havalimanının camlı galerisinde, uzaktan Tehmine'yi gördüğü, ona doğru koştuğu, Tehmine'yi kolları arasına aldığı an. Ve Tehmine'nin ona, Zaurik, ne iyi ettin de geldin, dediği an." (s. 62)

Yine aynı yerde Tehmine Zaur'a şöyle der:

"Görüyorsun, bu dakikalar var ya, bu Moskova'ya doğru uzanan otoyolda yürüdüğümüz dakikalar, sen ve ben, mutluluk budur işte. Zaurik. Gerçeklerin en büyüğü bu. Bizim ilişkilerimizde başka bir anlam arama. Birlikte olduğumuz dakikaları dolu dolu yaşa.

Haklıymış Tehmine." (s. 65-66)

Haklıymış Tehmine." (s. 68-69)

Yukarıdaki alıntılarda zamanın bazı anlarının tespit edildiğini, dondurulduğunu ve geriye bakış tekniği ile tasvir edildiğini görüyoruz.

Bakış Açısı:

Eserde Zaur'un bakış açısı hâkimdir. Çerçeve ise yazarın bakış açısı vardır. Gösterme tekniği kullanılmıştır. Bu yüzden şahısların ve olayların yorumu, diyaloglarla verilmiştir. Aynı olay ve aynı şahıs hakkında zaman zaman değişik, farklı ve tezatlı yorumlara rastlanır. Tehmine ile Spartak arasındaki ilişki, Ziver Hanımla Alya'nın kavgaları, Tehmine'nin çevresindeki kişilerle ilişkisi gibi bazı olaylar kapalı ve ortada kalır. Romancının bazı olaylara bilerek açıklık getirmediği anlaşılmaktadır. Ziver Hanımla Alya'nın kavgalarında ve Tehmine'nin erkeklerle olan ilişkilerinde olduğu gibi. Eserde gerçeklerin değil, herkesin o olaylar hakkında hissettiklerinin önemli olduğu belirtilmek istenmiştir.

Üslûp:

Üslûp ve anlatım son derece çarpıcı ve sürükleyicidir. Yazar pek çok yerde iç konuşma tekniği kullanmıştır. Üslûba da iç konuşma-gösterme teknikleri hakimdir. Romancının çok canlı ve hareketli bir üslûbu vardır.

Yukarıya bir kaçını aldığımız örnekte de görüldüğü gibi yazar akıcı, canlı ve değişken bir üslûp kullanmıştır.

Romanda mizahî bir üslûp ve ton dikkati çekmektedir. Pek çok yerde karakterler ve olaylar mizahî bir anlatımla verilir.

"Kim baklavayı daha çok seviyor? Kimin hangi tarttan, hangi çörekten, hangi pastadan daha fazla hoşlandığını, hangi erkek, tatlı delisi hangi kadına hiç bir şey beğendiremezsin. (Oysa geçen yıl kendi evlerinde pilavın dibi tutmuş, yanmıştı)

- Oluyor işte bazen, a Ziver Bacı, iştir bazen ters gider." (s. 45)

Ziver Hanımın konuşmaları ve yorumları pek çok yerde mizahi bir anlatımla verilir:

"- Ayol, ben size dememiş miydim? Ziver Hanımın heyecandan yüzü gözü kaymıştı. Ben yalnız ölüm günümü bilmem. Demedim mi sana, kocasından boşanacak diye? Dedim, dedim, dedim!" (s. 109)

"Ziver Hanım,

Aşk olsun bu nasıl söz? Kendi evinizdir, hoş geldiniz, diyordu. Ama Zaur'un anasının da kullandığı sözcüklere başka anlamlar yüklediği seziliyor. Çünkü Tahire'nin hava bastığını ve kendini beğenmişliğini

Zaur'un anası iyi biliyordu, fırsatını bir bulsun bozacaktı fiyakasını." (s. 51-52)

Mizahî anlatım romanın bütününde kullanılmıştır. Yukarıda şahıs tanıtımlarıyla ilgili alıntılarda da mizahî üslûp görülmektedir. Onun için buraya iki örnek almakla yetindik.

Fon:

Romanda önemli iki unsur görülür. Bunlardan biri gelenek ve sosyal farklılıklar, diğeri de musikidir. Romandaki konu, sosyal bir yapı içine oturtulmuştur. Geleneğin ağırlığı ve sosyal statü farkı sık sık vurgulanmaktadır. Zaur'un ailesinin hayat anlayışları, geleneksel yaşayışları, tercihleri ve merakları mobilyalarının tasvirleri ve konuşmalarıyla belirtilir (s. 23-26).

Aile ve komşuluk münasebetlerinde geleneğin etkileri, Zaur'un bakış açısıyla incelenir ve yorumlanır.

Gelenek ve sosyal statü aynı zamanda Zaur'la Tehmine'yi ayıran önemli bir faktördür. Romanda bu durum, sık sık vurgulanır ve sosyal statü-duygu tezadı şeklinde ortaya konur.

Romanda gelenekten başka kullanılan motiflerden biri de musikidir. Musiki, aşkı sembolize eden ve iki sevgiliyi birleştiren, onların duygularına tercüman olan ortak bir unsurdur. Tehmine'nin müzik merakından bahsedilir, Zaur'la Tehmine Leyla ile Mecnun operasını, Küçelere su sepmişem türküsünü ve diğeri Azeri türkülerini dinlerler ve duygulanırlar (s. 138-141).

Zaur'la Tehmine'nin ayrılığı ve duydukları derin acı, yine müzik vasıtasıyla anlatılır. Bu kısım romanın en kuvvetli yerlerinden biridir. Tehmine Zaur'a sabahın erken saatlerinde telefon eder ve türkü dinletir. Derken Zaur onu arar. Hiç konuşmazlar ve Pencereden daş gelir ve Araz üste buz üste gibi türkülerini dinlerler. Romanın bu kısmında ayrılığın trajik boyutu, lirik bir üslûp içinde bütün derinliğiyle çarpıcı bir şekilde verilir.

"Tehmine, ey Tehmine, neden yaptın bunları? demek istiyordu Zaur; ama demiyordu. Hem de kiminle, Spartak'la demek istiyordu Zaur; ama demiyordu. Tehmine ben seni gerçekten sevdim ve gerçekten mutluydum seninle, demek istiyordu Zaur; ama demiyordu. Hepsi yalan mıydı, yani. Yani beni hiç mi sevmedin, sevmedinse neden yaraladın beni? demek istiyordu; ama demiyordu. Artık ben hiç bir zaman ama hiç bir zaman mutlu olmayacağım. Bunu biliyorsun. Çünkü sensiz yaşamıyorum, ölüyüm, canlı cenazeyim, demek istiyordu Zaur; ama demiyordu." (s. 212)

Bu telefonlaşmalar sırasında ayrılışlarının bütün ıstırapı tasvir edilir. Telefonda Laçın türküsü çalmaktadır. Bu türkü Tehmine'nin kasetindeki son türküdür. Bunun arkasından ayrılık başlayacaktır.

"Laçın türküsüydü bu. Tehmine bu türküyü dinlerken, hıçkırarak ağlardı... Zaur da bu anda ağlıyor. Çocukluğundan beri ilk kezdi ağladığı, sessiz sessiz. Gözlerinde yanaklarına süzülen göz yaşlarını silmiyordu. Ağlıyordu, çünkü vedalaştığının ayrımındaydı ve yeryüzünde bir tek kadın vardı ki bu şekilde vedalaşabilir... Laçın türküsünün son dizesini dinliyordu... Zaur biliyordu ki Tehmine'nin kasetinde bu son türkü. Ve artık Zaur'la Firengiz'in düğünleri öngütünde, Tehmine onun yaşamından ebediyen çekilip gidiyordu.

Araz üste buz üste

Kebab yanar köz üste

Goy meni öldürsünler

Bir alagöz gız üste

Türkü bitti, telefon kapandı." (s. 212-213)

Musiki, romanın bütün lirizmini ve trajedisini hissettiren bir fon oluşturuyor. Azerbaycan müziği onlara tercüman olur. Birbirlerine olan aşklarını, türküler vasıtasıyla dile getirirler.

Sonuç:

Bu eser, lirik ve trajik bir aşk romanıdır. Trajik bir konu, lirik bir anlatım ve üslûpla verilmiştir. Üslûptaki lirizm pek çok cümlede ortaya çıkmaktadır. Romancı bir hayal dünyası yaratmak istemiştir. Romanın adındaki altıncı kat bu hayali dünyanın sembolüdür. Çünkü bahsedilen bina, yani Tehmine'nin evi, beş katlıdır. Romanın gerçekçi bir anlatımı ve kurgusu vardır. Buna karşılık sonu hayalle biter. Bu sürprizli bitişdir. Hayal-hakikat tezaadı bu sürprizli sonla verilmek istenmiştir.

Roman tek bir vak'a üzerine kurulmuştur. O da Zaur'un Tehmine'ye duyduğu aşk ve ikisi arasındaki münasebettir. Bunun yanında diğer olaylar çok küçük ve önemsizdir; her şey ana olaya bağlı ve ana olayın etrafında verilmiştir. Zaur'un evliliği gibi...

Bu romanda her şeyden önce insan vardır. Bütün yoğun duygu dünyasıyla insan ele alınmıştır. Anar, insanın yoğun his çatışmalarını bütün derinliği ve karmaşıklığıyla ile işlemiştir. Bu, zengin bir dünyadır. Romanda insanların his dünyalarının zenginliği göze çarpar.

Romanda Zaur, bir karakter olarak çok önemli değildir. Asıl önemli olan Zaur'un Tehmine'ye hissettikleridir. Daha doğrusu Zaur'la Tehmine arasındaki duygusal bağıdır. Romancı bu bağı derinliğini, bütün teferruatıyla işlemiştir. Bunun dışında hayat anlamsız ve yüzeyseldir. Bu, modern bir Leyla ile Mecnun veya Romeo ve Juliet hikâyesidir. Yazar beşerî ve klasik bir konuyu ele almış, başarılı bir kurgu içinde işlemiştir. Romanda Dostoyevski'??den gelme bir terbiye ve derinlik hissedilir. Yazar karakterleri Dostoyevski'yi

hatırlatan bir bakışla tahlil etmiştir. Yazarın Rus romanını ve Batı romanını iyi bildiği anlaşılıyor. Rus romanının bütün derinliklerini eserine sindirmiştir. Bir aşk hikâyesini geleneksel ve sosyal boyutlarıyla, modern roman tekniği içinde mükemmel bir şekilde işlemiştir.

Eserde kahramanları tasvir ve tahlil de mükemmeldir. Yer yer mizahî bir anlatım görülür.

Romanda şahıslar idealize edilmemiştir. Bunlar ideal değil, reel şahıslardır. Romancı, şahısları bütün özellikleriyle, meziyet ve zaaflarıyla vermektedir.

Romanda klâsik bir aşk hikâyesi, zamana ve mekâna bağlı olarak işlenmiştir. 16. yy.da Romeo ve Juliet'i ayıran aile anlaşmazlığı, bu romanda sosyal statü uyuşmazlığı şeklini alır. Leyla ile Mecnun'daki sosyal yapı ve şartlar burada 20. yy. Azerbaycanındaki şartlarla yer değiştirir. Zaur ile Tehmine modern bir Kerem ile Aslı'dır veya diğerleridir. Derin ve yoğun bir aşk, her cephesiyle ele alınır ve işlenir.

Aşk her zaman işlenen beşerî bir konudur. Bazen modern yazarların bunu şuurlu olarak yaptıklarını görürüz. Reşat Nuri de klasik bir aşk hikâyesini ve kahramanlarını modernize etmiştir. Eski Hastalık romanında Yusuf ve Züleyha hikâyesinden ilham alır. Roman kahramanlarının adını da değiştirmemiştir. Eski Hastalık'ta kadın kahraman Züleyha, erkek kahraman Yusuf'tur. Birbirlerine olan duyguları çok derin olduğu halde romanın sonunda ayrılırlar.

Roman türü, 20. yy. sanatında ve hayatında önemli bir yere sahiptir. Roman 19. yy.ın ikinci yarısında kazandığı bu itibarı günümüzde de kaybetmemiş, aksine genişletmiştir. Bugün teknolojinin ilerlemesi, bu türü zenginleştirmiş ve çeşitlendirmiştir. Kurguya dayalı yaygın türler, romandan çıkmıştır. Televizyon ve sinemalar için senaryolar yazılmakta, dizi filmler yapılmakta, çizgi filmler meydana getirilmektedir. Çağımızın sanatçıları bu yüzden romanın bu özelliğinden faydalanırlar. Artık pek çok türde roman yazılmaktadır.

Böylece roman teknik, konu ve tür olarak oldukça zenginleşmiştir. Masal tekniğinden faydalanarak modern masallar yazılmakta, dedektif, polisiye, korku konularının her türlü, dinî konular ele alınmaktadır. Biz bugün romanın içinde estetik, pedagojik, sosyal olmak üzere pek çok unsur bulabiliriz.

İncelediğimiz bu romanda da bütün bu özellikleri görüyoruz. Romancı beşerî bir konu olan aşkı ele almış, onu müzik, gelenek, âdetler gibi bir takım sosyal unsurlar içinde işlemiştir. Bu arada modern ve çağdaş özellikleri de göz önünde tutarak klâsik bir aşk hikâyesini, 20. yy. insanının da dikkatini çekecek bir estetik ve sosyal kıyafete sokmuştur.

Anar, akıcı üslûbu, canlı karakterleri ve sağlam roman kurgusu ile Modern Türk Edebiyatının güçlü ve işlek kalemlerinden biridir. Onun eserlerinde lirizm ve derinlik görülür. Modern Türk Edebiyatı Cengiz Aytmatov, Cengiz Dağcı, Anar ve daha nice romancının yazdıkları ve yazacakları eserlerle daha da zenginleşecektir.

“NECATİ ZEKERİYA’NIN ŞİİRİNDE DİL VE ÜSLUP”

Fatma HOCİN*

NECATİ ZEKERİYA’NIN HAYATI:

Makedonya Türk edebiyatının öncüsü Necati Zekeriya 1928 yılında Üsküp’te doğdu. İlköğretimini doğduğu kente tamamladı. Henüz oniki yaşındayken İkinci Dünya Savaşının patlak vermesiyle öğrenimine ara verdi. Ülkenin işgali sırasında çok ağır bir çocukluk dönemi yaşayan Necati Zekeriya sürekli kitap okudu. Halk Kurtuluş Savaşından sonra öğrenimine devam etti ve orta okulunu tamamladıktan sonra Üsküp Felsefe Fakültesi’ne kaydoldu. Genç yaşta yazmaya başladı. Üsküp’te “İrfan“ okulunda öğretmenlik yaptı. 24 Aralık 1944 yılında kurulan “Birlik” gazetesi dahilinde çıkan “Tomurcuk” ve “Sevinç” çocuk dergilerinin başında bulundu,daha sonra da “Birlik“ gazetesinin başyazarlık görevini yaptı. “Birlik’ten ayrıldıktan sonra Prizren’de çıkan “Tan” gazetesi dahilinde “Kuş” dergisini kurdu. 1988 yılında aniden kapıldığı hastalık yüzünden tedavi edilmek üzere gittiği Sremska Kamenica’da vefat etti.

Şair, yazar, çevirmen, gazeteci Necati Zekeriya şiir, hikaye, denemenin yanı sıra eleştiriyle de uğraştı. Değerli antolojiler hazırladı, birçok kitap için metinler yazdı. Çok tanınmış “Bizim Sokağın Çocukları” hikaye kitabının orijinali yani Türkçe’si sayısız baskı yaptı, dünyada birçok dile çevrildi.

Necati Zekeriya’nın en önemli eserler arasında: Şiirler - 1950, Okul Çanı - 1952, Silahşör Tavşan - 1953, Gelincik - 1954, Kırmızı Kúpeler - 1958 (şiir

* Türkolog, Üsküp.

kitapları), Bizim Sokağın Çocukları - 1960 (hikayeler), Ninniler - 1964, Sevgi - 1965 (şiiirler), Eski Sokağın Çocukları - 1966, Yeni Sokağın Çocukları - 1967(hikayeler), Damlalar - 1967, Küçük-Büyük Çocuklar -1967, Yeşil Nerde - 1975 (Türkçe- Makedonca), Burda Şiir Okunur - 1986, Lorca Soyutlaması - 1976, Ağaçlar Dile Gelse - 1986, Ablama Sevda Şiirleri - 1988 (şiir kitapları), Orhan - 1988 (hikayeler). Dilimize kazandırdığı antolojiler arasında: Çiçek - Türk halkı yazarlarından şiirler, öyküler (1963), Bir Dalda Bin Çiçek-Eski Yugoslavya halklarının şairlerinden çocuk seçme şiirleri (1964), İnciler- Nobel Ödülü kazanan yazarlardan seçme çocuk öyküleri (1966 bu antoloji daha sonra İstanbul "Milliyet" yayınları dahilinde beş kez "Nobelcilerden Çocuklara Hikayeler" adı altında yayımlandı), On Makedon On Ozan (1971), Çağdaş Yugoslav Hikayeleri Antolojisi (1975), Uçun Kuşlar Uçun - Türk halkı Yazarlarından Seçme Çocuk Öyküleri (1978), Çağdaş Makedonya Şiiri (1978), Buket -Türk Halkı yazarlarından çocuk şiirleri, öyküleri sırpa-hırvatça (1981) , Çağdaş Türk Şiiri Antolojisi (1981), Demet (1982), Çağdaş Yugoslav Şiiri Antolojisi (1984), Çiğdem-Çocuk Şiirimizin Güldestesi antoloji1985.

Bu eserlerden başka Necati Zekeriya edebiyatımız ve kültürümüz üzerine değerli yazılar yazdı. Makedonca ve Sırpırvatça'dan Türkçe'ye sayısız çeviriler yaptı. Türkiye'deki çağdaş edebiyatının bu topraklarda da tanınmasında büyük katkısı oldu.

Necati Zekeriya'nın eserleri birçok yabancı dile tercüme edilmiştir. Onun ünlü "Bizim Sokağın Çocukları" ve " Orhan" hikaye kitapları ilkokullarda lektür listelerine girmiştir.

NECATİ ZEKERİYA'NIN EDEBİ KİŞİLİĞİ:

Makedonya edebiyatının önde gelen isimlerinden biri olan Necati Zekeriya'nın eserleri özellikle Makedonya Türk edebiyatı için büyük önem taşıyor. Nazım ve nesirde birçok kitaba imzasını atan yazar, Kurtuluş Savaşından sonra 1950 yılında,değişik bir toplumsal ortamda "Şiir" adlı kitabını yayınlıyor. Bu kitap aslında, savaştan sonra eski Yugoslavya topraklarında yaşayan Türk edebiyatı temsilcilerinin sadece bir yazar tarafından basılan ilk şiir kitabıdır. Bundan önce 1949 yılında şair Şükrü Ramo tarafından "Türk Yazarlarının Şiirleri" adlı kitap yayınlanmıştır, ki bu kitapta Şükrü Ramo ve Necati Zekeriya'nın şiirleri yanısıra bir de Mustafa Karahasan'nın üç perdelik " Şaban Hoca" oyunu yer alıyor. Nitekim Makedonya Türk yazınının ilk örnekleri daha

1944 (şiiirler) ve 1946 (hikayeler) yıllarında 24 Aralık 1944 yılında kurulan ve Makedonya Türklerinin Alfabetesi sayılan "Birlik" gazetesinde yayımlandı. Dolayısıyla Necati Zekeriya'nın ilk şiiri de Birlik sayfalarında basıldı.

Necati Zekeriya ilkin "Birlik" sayfalarında yeni bir şiir anlayışıyla ortaya çıkıyor. Daha sonra gazete dahilinde çıkan "Sevinç" ve "Tomurcuk" çocuk dergilerinde küçükler için yazdığı şiirlerinde, çağdaş şiir anlayışını değer bakımından çok yüksek seviyeye ulaştırıyor. Büyükler için yazdığı ilk şiirlerinde Nazım Hikmet'in serbest veznini benimsiyor. Daha sonraki şiirlerini kendi nazım anlayışıyla özgün bir merteye ulaştırıyor. Türk şiirinin gelişmesini dikkatle izleyen yazar hem şiir hem de hikayede bir uyum, bir uzlaşma sağlamayı yeğliyor. Bu amaçla Balkanlarda yaşayan halkların dolayısıyla Eski Yugoslav yazımından epeyce şiir, hikaye çevirileri yapıyor. Bu konudaki tüm çalışmaları değişik gazete ve dergilerde yayınladı. Bu kapsamda da değerli antolojilere imzasını attı. Dahası Türk çağdaş yazının da en değerli şiirlerinin seçimini yaparak çok sayıda gazete ve dergilerde yayınladı.

Ünlü dünya yazarlarının yapıtlarını yakından tanıdığını için onların en güzel örneklerini dilimize çevirdi. Bu arada edebiyatımız ve kültürümüz üzerine değerli yazılar yazdı. Makedonca, Sırpırvatça'dan Türkçe'ye ve Türkçe'den bu dillere birçok çeviri yaparak ünlü yazarların tanıtılmasında büyük katkı sundu. Bu arada kendi yazın ufuklarını da genişleten yazar, şiir ve hikayelerini sanatın zirvesine ulaştırdı.

KONU, DİL VE ÜSLUP:

Necati Zekeriya'nın yaratıcılığı değişik edebi türlerini içerdiyse de en çok çocuklara aittir. Zengin hayat tecrübesi, değişik ruhsal durumların izleri yazılarında yansıyor. Yaratıcılığa daima özenen şair yeni estetik biçimler aramaya- rak, hep kendine özgün bir deyiş, bir dize uyguluyor. Kendisinde gelişen duygu ve düşüncelerini şiir diliyle iletmek için yarasır şiir biçimlerini buluyor. Çocuk dönemin izleri başta olmak üzere devrimcilikten, romantik sevilere değin çeşitli konuları ele alıyor. Henüz 22 yaşındayken yayınladığı kitabında geleceğimizin baharı çocuklara okumanın, okulun, öğretmenin, öğrencinin önemini, doğanın güçlü tasvirini bütün ayrıntılarıyla gözler önüne seriyor. Şiirlerinde gerçekçilik algılanıyor. Gerçeği esas alıyarak şiirlerini de çağdaş sanat öğeleriyle oluşturuyor.

Çağdaş Türkçe'ye karşı gösterdiği derin ilgisi ve duygusu bizde gelişmekte olan Türk yazısına değerli katkı sundu. Özellikle Türkiye'de konuşulan Türkçe'yi yeğleyerek, (dolayısıyla yaşamı süresince bu topraklarda yaşayan Türklerin dil bilgisinin esas ilklerinden hareketle temiz Türkçe'nin konuşulması için daima mücadele etmiştir) yöresel bir düzeyde olan Batı Rumeli ağızları arasında Türkçe'nin sağlam gelişmesine ışık tutmak amaçlardan en önemlisi sayılır. Böylece ilk edebiyat sevgisini güzel Türkçe'yle küçükler için yazdıklarıyla duyuran Necati Zekeriya'nın her şürinde, her dizesinde, kafiyeside, her sözcüğün anlamında çocukların varlıkları seziliyor. Küçüklerin Büyük Şairi vanını taşıdığı da özellikle çocuklar tarafından şiirlerinin bir solukta okunduğu tastikliyor. Tüm eserleri canlı bir dil, tatlı bir anlatım içeriyor. Estetik bakımından da en beğenilen şiirlerdir.

Şiirlerinde çocukluk yılları yamırsıra, gençlik, dönemi, ailesi, mahallesi ve yaşadığı kent, savaş, özgeçmişiyile ilgili birçok olaylar yamırsıra evrenselliği de takdir ettiği göze çarpıyor. Böylece sevgi, özgürlük, çalışkanlık, saygı, değerbilirlik, düşüncelilik, doğanın güzelliği ve değeri, en çok bahsettiği öğelerdir.

Türk edebiyatında daima ağır basan şiir (halkımızın dudaklarından hiç eksilmeyen halk türküleri özellikle Rumeli türkülerin zenginliği) Necati Zekeriya'nın yaratıcılığında da didaktik, öğretici, eğitici nitelik taşıyor. Çocukların dünyasını bütün ayrıntılarıyla anlatıyor. Sevgiye bütün kalbiyle inanan Necati Zekeriya tüm şiirlerinde sevgiden söz ediyor. Şairin ,

Eğer sözlükte tek bir söz seçmek zorunda

Kalsaydım

Kuşkusuz bu söz SEVGİ olacaktı

Eğer dünya yüzünde SEVGİ olmasaydı

Sanırım onu ben bulacaktım

Ya da

.....

SEVGİ benim umudum

SEVGİ benim onurum

SEVGİ benim ölümüm

umutları da sevgide gördüm

onurları da

ölümleri de

dizeleri de şairin sevgiye olan tutkusunu doğruluyor.(1965 yılında yayınlanan “SEVGİ “ adlı şiir kitabının önsözünden alınmıştır).

İlk başta çocuk şairi olan Necati Zekeriya büyükler için yazdığı şiirlerinde de çocuk kalmayı bilmiştir. Kısacası doğuştan şair olan Necati Zekeriya şiiri ve çocukları çok sevmiştir. Şiirlerle gönlünü çocuklara vermiştir. Çocuklara karşı sevgisini şu şiiri de kanıtlıyor :

SONDEYİ

Bir gün, öldüğüm zaman bir gün
mezarımı aramayın
çimenlerde çiçeklerde

Bir gün, öldüğüm zaman bir gün
mezarımı aramayın
istikamlarda, menzillerde

Bir gün, öldüğüm zaman bir gün
mezarımı arayın
bir çocuk gülüşünde

(*Süreyya Yusuf " Yugoslavya Türk Şiiri" - say.54*)

Dünyanın en büyük şairlerinden biri olan F.G.Lorka'ya karşı hayranlığı, Lorka Soyutlaması'nda dile geliyor. Necati Zekeriya devrim şiirlerini de yazmıştır. 1945 yılına çıkan Birlik gazetesinin sayfalarında “ 2 Ağustos” adlı şiiri, 20-12-1952 tarihinde “Hasan Destanına Çıkma”, 31-05-1951, “Geleceğin Şehri” ve dolayısıyla 1951 yılında yayınladığı “ Şiirler” adlı kitabında da peçe ile fereceyle ilgili şiirlerinin büyük bir kısmı devrim ilhamıyla yazılan şiirlerdir.

Şairin bir yıl ölümünden sonra ünlü “ Çayhane Şiirleri” kitabında Make-donya, Bosna Hersek, Kosova, Türkiye'nin ad yapan şair ve yazarları anılıyor. Ölümünden kısa bir süre önce yazdığı şiirlerinde şair sevgi, umut, hayatın güzelliklerinden konuşuyor.

Ömür boyu kitaba büyük değer veren şair, kitap okumanın ne kadar önemli olduğunu vurgulayarak, dile özellikle kurallara uyarak doğru dürüst konuşmanın biçilmez değerinde olduğuna sürekli dikkat çekiyor. En önemli özelliklerinden biri kullanmış olduğu dil ve üslubudur. Konu, anlam ve dil yönüyle dikkat çeken

hem şiir hem de hikayelerinde kısa özlü anlatım ve güldürü özelliklerini taşıyan zengin tümceler, halk deyimleri, atasözleri, tekerlemeler özellikle çocuklara yazdığı şiirlerinde göze çarpıyor. Hem nazım hem nesir arasında kurduğu bağ dolayısıyla şiir ve hikayelerinde de yansıyor. Konu, üslub, dil bütünlüğünü sağlamakta çok dikkatli.

Necati Zekeriya çok temiz, çok net dil kullanmıştır. Kısa ve anlaşılır tümcelerini ustaca kullanan şair Üsküp ağzına uygun, bura Türkleri tarafından konuşulan ve Türkiye’de kullanılan dilin bir sentezini yaparak çağdaş Türkçe’yi inceliklerine kadar tanınması sonucu dizelerindeki kelimelerde hem biçim hem de anlamca sağlanan uyum doruk noktaya ulaşmıştır.

ÖZEL İÇERİKLER:

Batı Rumeli Türkçe’si özellikle Üsküp ağzında mevcut unsurlar genelde çocuklara adadığı şiirlerinde ağır basıyor. Halkın konuştuğu dilin özelliklerinden biri de çok devrik tümcelerin kullanmasıdır. Bu unsur Necati Zekeriya’nın şiirlerinde de mevcut.

Ninniler malıdır tüm çocukların
Ninniler söylenir tim çocuklara...

Ya da
..... Alırım bir parça altın güneşten...

Mektup alırım uzak diyardan...

(Ninniler şiir kitabından say.5 ve 16.-1963)

Haydi koşun küpeler

Getirdi şen haziran

“Küpelerim Kırmızı”

Odur diyen bağırın.....

Bir kızcağz var komşuda

Kurumlu kurumlu

Bize bakar yukardan.....

(Kırmızı Küpeler şiir kitabından say. 45 ve 51 -1958)

Üsküp ağzının özelliklerinden biri şimdiki zaman –yor ekinin pek az ya da hiç kullanılmamasıdır. -yor ekinin eksikliği çok sayıda şiirde göze çarpıyor.

Çocuklar geçer söğütler yanından
Kırarlar dalları okla yay yapsınlar
Acı acı söğütler ağlar

Ya da

Kentte Mayıs yürür yüce dağlardan
kent her şeyini döker yollara
çocuklar ararlar yeni giysilerini....

(*Ağaçlar Dile Gelse* “şiir kitabı say 10-1990 ve *Damlalar şiir kitabından say.35-1966*)

Geçen yüzyıldan dolayısıyla 1908-1920 yılları arasında özellikle batıda başlayan yepyeni yazın türleri konuları genişletmekle birlikte biçim ölçü, kafiye önemini yitirmeye başlıyor ve yeni tarzlar meydana geliyor. Necati Zekeriya da büyükler için serbest vezinle yazdığı şiirleri nispetten çocuklar için yazdığı şiirleri estetik bakımından en sevilen şiirlerdir. Dizelerindeki kafiyeler, hece ölçüsü (şiirleri 3,4,5,8 ve çok heceli ölçüler içeriyor) anlamlı kelimelerle örülü şiirleri en sevilenler arasındadır. Tümceler anlam ve güçlü vurgularla bağlı olduğundan ayınlarını öğrenmek dolayısıyla ezberlemek hiç de sıkıntı yaratmıyor. Rumeli Türkçesi ile Türkiye’de konuşulan Türkçe arasındaki farklılıklara kıyasen (örneğin Üsküp ağzında ğ harfinin g’ye dönüşmesi “dağ”-“dag, ağlamak- aqlamak v.s ya da ince sesli ö harfinin ü’ye dönmesi “öğrenmek” üğrenmek, böyle- büle, köylü- küvli v.s.ya da dedelerimiz tarafından tamamen kural dışı türeyen şimdiki zaman –yor eki – i olarak kullanılıyor geliyor, geli, veriyor-veri ya da –iy, -ay, -ey olarak türemiş olması şu örneklerden görülüyor biliyor-bilii, ağlıyor- aqlay, geziyor- gezey v.s.) Necati Zekeriya’nın şiirleri Türkçe’nin yazımında (imlasında) mevcut kurallar tamamen saygılanarak genel kültür Türkçe’siyle yazılmıştır. Sadece halk arasında sıkça kullanılan atasözler, deyimler, türküler olduğu gibi

Aktarılmıştır.

“Cuma cumruk kızlara yumruk”;

*

“Vurma avcı ceylanı, vurma avcı ceylanı”

*

“Kabarmasın Kel Fatma, anan güzel sen çirkin”

*

“İgne batı canımı, yaktı dum bam pis”

*

“Kırk kartal, kara kartal, kırkı konar kırkı kalkar”

*

“Leylek leylek havada yumurtası tavada”

*

“Ayagina giymiş sedef nalını”

*

“Yeşil ördek olaydım, ben yarimi bulaydım”

*

“Pembe Pembe, vardır gönlüm sende”

*

”Salı salata çocuklara falaka”

*

“Suya gider su destisi elinde
Aller giymiş etekleri belinde”

*

“Vardar ovası vardar ovası
Kazanamadım rakı parası”

*

“Tastası yogurt, kulaklarını dogrut”

*

(“Harfler Ne Yer” şiir kitabı -1987 say. 8, 12, 17, 19, 20, 22, 24, 25, 27, 32, 33,)

“Mayıs ayı kiraz ayı
Ben alırım büyük payı”

*

“Ayva çiçek açmış yaz mı gelecek
Gönül bu sevdadan vaz mı geçecek”

*

“Dile gelir dut;
Der büyük söz söyleme
Büyük lokma yut”.....

*

“Yaprakları pare pare
Dost olmaz hiçbir yare”

*

“Güneşi alırım içime,
Girerim binbir biçime”

*

“Atımı bağladım ben bir meşeye
Benden selam söyleyin Ayşeye”

*

“İyidir insan ancak içi güzelse”

*

“Kırmızı gülün alı var
Her gün ağlasam yeri var”

*

“Uç böcek uç,
Baban getirecek,
Telli pabuç”

*

(“Ağaçlar Dile Gelse “ şiiir kitabı -1990 say.18, 20, 24, 25, 30, 41, 42, 48,)

“Pembe pembe,Darılma arkadaş vadır gönlüm sende”

*

“Dürüyemin güğümeri kalaylı”

*

“Sevdadır her işin başı”

*

“Tencere tekerlenmiş kapağını bulmuş”
(Ablama Sevda Şiirleri”- 1995 say. 29, 44)

Necati Zekeriya'nın şiirlerinde bazı farklı ifadelere ve özellikle Üsküp ağzında kullanılan kelimelere de rastlanır. Üsküplülere özgün deyimler arasında dedikodu yapmak anlamında olan “ radyo gibi yaymak, ya da çok yakın olan kimse için “ tutkal gibi yapışmış” veya “alay” anlamındaki sıkça kullanılan “matrak” kelimesi, “sirke köpüğü gibi kızdı” ve daha çok sayıda benzer deyimler kullanılıyor.

“Ablama biri, güzelsin dese
O bunu radyo gibi yayar herkese”

*

“Ablam anlamaz asla espriden
Bu yüzden hoşlanmaz matrak Bedriden”

*

“Aşkla ilgili ne desen azar
Sirke köpüğü gibi kabarır kızar”

Rugan ayakkabısı (çok özel deri ayakkabısı); dökülür der güle güle (ara vermeden sürekli der güle güle anlamındadır); ahmak Nuri (aptal Nuri); kordela (kurdela geniş şirit); saçları lule lule (küçük kıvrımları olan, kıvrıcık saç); klompa (hollandalıların icat ettiği özel odun ayakkabısı ya da pabuç, nalın); yemenisi başında (başlık ya da başörtüsü); matine (eğlence); sarı zeybek (bir çeşit dans); ona geldi tel (haber aldı anlamında); entarisi şalvarımsi (çok geniş bol etek); saçlarını topuz gibi örünce (top şeklinde toplanmış saç- Üsküp kadınları saçlarını daima topuz biçiminde toplar); mintan (gömlek) cümle kapıları (eş-dost, akrabaların kapıları); hesap dersleri (matematik dersleri); armudi şeker (aslında Üsküp çocukları tarafından armutli şeker olarak adlandırılan ve çok sevilen şekerli elma sözkonusudur); Şairin Ablama Sevda Şiirleri” kitabından alınan bu örnekler Makedonya Türkleri tarafından kullanılan ifadelerdir.

Selvi boylu (servigillerden Akdeniz bölgesinde yetişen ince ve uzun ağaç-daha doğrusu “servi boylu” uzun ve ince boylu kimse anlamındadır ve Üsküplüler tarafından Selvi boylu olarak kullanılıyor), Necati Zekeriyânın şiirlerinde sıkça “girer” kelimesine rastlıyoruz örn: “Biletsiz girer trene” girmek (-e durum ekiyle kullanılan fiil) dolayısıyla şimdiki zaman giriyor- girir bizde sıkça “girer” biçiminde kullanılıyor. Birkaç şiirinde “livanta” kelimesinin de Üsküp ağzında kullanıldığı gibi yazılıdır örn: “Misk kokar, Acep üstüne livanta mı atar” (halbuki lavanta olmalı – kolonya) ya da başka bir şiirinde “Livantadan güzel kokular saçar”, pare pare deyimi de bu topraklarda hayli kullanılan bir ifadedir Şair bu sözü de oldukça kullanıyor örn: “Yaprakları pare pare” (Yaprakları tane tane anlamındadır), çocuklar tarafından kullanılan “eşki” sözcüğü de ekşi anlamındadır, “Tozdan yapraktan göksü tıkanır” örneğinde de göğüs- göğüsü (is.) kelimesi de yerli ahali tarafından “göksü” olarak kullanılan bu örnekler Ağaçlar dile gelse “şiir kitabında bulunuyor.

“Silahşör Tavşan” kitabındaki “Sirkte” adlı şiirde “Sirkte maymun ip üstüne, ne hoş kovar trotinet” örneğinde “kovar” kelimesi sürmek anlamında kullanılmıştır; devamla “Tuhav Düğün” şiirinde de “epi şenlik yaptılar” dizelerinde kullanılan “epi” sözcüğü epey ya da epeyce anlamındadır.”Kırmızı Küpeler” kitabında bulunan Bizim Sokağın Çocukları Böyledir İşte” şiirindeki “altın araba gümüş tekirlek” dizelerindeki “tekirlek” kelimesi tekerlek olmalı;

Üsküp ağzında “önce”, “evvel” ya da “ilkin” sözleri daima “peşin” olarak kullanılıyor bunun örneği de “Bilmez peşin ne alsın “ şiirinde de mevcut;

Necati Zekeriya'nın başta şair olması şiirleri hikayelerini de epeyce etkilenmiştir. Bu yüzden hikayelerinde de şiirsel özellikler mevcuttur. Şiirleri ve hikayeleri arasındaki bağlantı en iyi şu örnekte seziliyor.

Yaz Öyküsü

Yaz damladı göle. Güneş yaktı kavurdu gölü. Güneş dansetti göl üstünde, kumlar üstünde, taşlar üstünde.

Orhan güneş gibi sıcak oldu.

Orhan dayanamadı sığağa. Güneşten tepesi yandı, yandı ayakları kumlardan. Girdi göle. Gölün aynası kırıldı.

Orhan göl gibi temiz oldu.

Orhanın gölün derinlikleri çekti. Orhan dalgıç gibi daldı gölün dibine. Eline bir midye geçti. Midyeyle çıktı göl kıyısına.

Orhan inci gibi parlak oldu.

Orhan şimdi Güneş. Orhan şimdi göl. Orhan şimdi inci.

(“Küçük Büyük Çocuklar” kitabından alınmıştır-1967)

Özet: Makedonya Türk edebiyatında yazar, ozan, çevirmen Necati Zekeriya'nın değeri biçilmezdir. Özellikle Makedonya Halk Kurtuluş Savaşından sonra bu topraklarda gelişmeye başlayan Türk edebiyatında yeni ufukların açılması konusunda sunduğu katkısından hareketle Necati Zekeriya'nın edebi kişiliği ve yaratıcılığı daima ilgi odağında bulunuyor. Dolayısıyla yaşamı süresince imzasını attığı eserlerin edebi değerini gözönünde bulundurarak, yeni bir şiir anlayışıyla ortaya çıkması, çağdaş şiir anlayışını değer bakımından özgün bir merteye ulaştırması da bura topraklarda yaratan edebiyatçılardan ayrı bir özelliğini oluşturuyor. Bu amaçla Balkanlarda yaşayan halkların dolayısıyla Eski Yugoslav yazınında tüm çalışmalarını da nazari itibara almak bizler için bir borç niteliğini taşımaktadır. Bu kapsamda da değerli antolojilere imzasını atması, Türk çağdaş yazının ve ünlü dünya yazarlarının yapıtlarını yakından tanıdığı için en güzel örneklerini dilimize çevirmesiyle edebiyatımıza üstün

yararlı nitelikler kazandırmıştır. Edebiyatımız ve kültürümüz üzerine değerli yazılar yazması Makedonca, Sırpırvatça'dan Türkçe'ye ve Türkçe'den bu dillere birçok çeviri yaparak ünlü yazarların tanıtılmasında büyük katkı sunmasıyla derin izler bırakmıştır. Bu arada kendi yazın ufuklarını genişleten yazar özellikle çocuklara ait şiir ve hikayelerini sanatın zirvesine ulaştırmasıyla, edebi ve kültür açısından olduğu kadar bilimsel açıdan araştırılması, incelenmesi daima dikkatleri üzerine toplayarak birçok çalışmaların yapılmasına da yol açmıştır. Bu amaçla bu çalışmamızda da ozan Necati Zekeriya'nın yaşamı, edebi kişiliği ve eserleri ile dil ve üslubu üzerine durarak ozanımızın yapıtlarını yeniden gündeme getirmeyi uygun gördük.

Abstract: Necati Zekiriya, has a special place as a writer, a poet, a translator in the Turkish literature of Macedonia. Especially after the Independence War of Macedonia, when Turkish literature strated to have a meaning on these lands, Necati Zekiriya had a big role in extending the horizon of Turkish literature with his creative literary personality. Therefore, every signed work by his name during his life time, especially the coming out with a new mentality of poems shows his modern understanding in the point of values and makes him special. His speciality grows even more when his signature is seen on many anthologies, in addition to this, by translating the worlds most famous works to Turkish enriched the Turkish literature on the Balkans. Also he has left deep marks by writing and translating Turkish literary and cultural works to Makedonian and Serbian, also translating Makedonian and Serbian literary and cultural works to Turkish. Despite all these Necati Zikiriya is also well known by reaching the top with his works and poems for children which were helpful in their educational life.

So all these achievements are worthed remembering Necati Zekiriya as a honored writer, poet, translator.

KAYNAKÇA:

- Necati Zekeriya, "Çiğdem" Çocuk Şiirimizin Güldestesi – antolojisi, "TAN" Yayınları – Priştine 1985

- Stireyya Yusuf, “Yugoslavya Türk Şiiri Antolojisi”, “TAN” Yayınları – Priştine 1976
- Dr. Nimetullah Hafız, “Yugoslavya Türk Halkı Şiirinde Devrim”, “BİRLİK” yayınları 1985
- Necati Zekeriya'nın “Ninniler” şiir kitabı Kultura yayinevi-1964, “Danlalar”- Detska Radost yayinevi 1967, “Ağaçlar Dile Gelse” Naşa Kniga yayinevi 1990, “Harfler Ne yer” Birlik yayınları 1987, “ Ablama Sevda Şiirleri” Birlik yayınları 1995, “Sevgi” şiir kitabı Koço Ratçin yayinevi 1965, Üsküp
- Türk Dünyası Edebiyatları, Türk Dünyasından Seçmeler, İstanbul 1998
- İmla Kılavuzu, Türk Dil Kurumu Yayınları 2000, Ankara
- Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu Yayınları 549, Sözlük Bilim ve Uygulama Kolu yayınları – 1988 Ankara.

RÖPORTAJ

Nail Tan ile Röportaj:*

TÜRK GÖLGE OYUNU KARAGÖZ

Hayrettin İVGİN**

Araştırmacı-Yazar Nail Tan ile Türk gölge oyunu Karagöz'le ilgili bir röportaj gerçekleştirdik. Bu röportaj Temmuz-2003 ayı içerisinde Ankara'da yapıldı.

Millî Folklor Araştırma Dairesi Başkanlığı, Güzel Sanatlar Genel Müdür Yardımcılığı, Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü gibi Kültür Bakanlığı üst düzey görevlerde bulunan Nail Tan'ın geleneksel tiyatro ve gölge oyunu Karagöz konularında araştırmalar ve yayınları bulunmaktadır.

Yaptığımız bu röportaj, 2003 yılı içinde Türkiye'nin Sesi Radyosunda yaptığımız "*Perde Kurdum Şem'a Yaktım*" adlı program içerisinde de yayımlanmıştır.

Çok önemli bilgileri içeren bu röportajı yayımlıyoruz.

Hayrettin İVGİN - Karagöz oyunlarında işlenen konular nelerdir?

Nail TAN - Alman oryantalisti Georg Jacob, Karagöz oyunlarının "fasıl"larında işlenen konuları şu dört bölümde kümelemiştir.

1) İşsiz olan Karagöz'e Hacivat bir iş bulur. Oyun Karagöz'ün bu işte beceriksizlikleri, alışılmış olanlara aykırı tutumları, o işi görürken karşılaştığı kimselere davranışlarından çıkan tuhaflikların sıralanması ile sürdürülür. *Gözlemeci, Eskici, Karagöz'ün Aşçılığı, Karagöz'ün Bakkallığı, Eczane, Karagöz'ün Komikliği, Kayık, Salıncak, Telgrafçı, Yazıcı, Karagöz'ün Şairliği, Canbazlar, Tahmiş, Balıkçılar...* bu kümeden oyunlardır.

2) Karagöz, yasak veya tehlikeli bir yere, merak ettiği için, ya da raslantı ile girmek ister; bu yüzden başına türlü işler açılır; çeşitli kimselerle karşılaşır ve çatışır: *Hamam, Bahçe, Çivi Baskını, Kanlı-Kavak, Câzûlar* oyunlarında bu kümeden konular ele alınır.

* Dr. Araştırmacı-Yazar, Ankara.

** Dr., Araştırmacı-Yazar, Ankara.

3) Karagöz'ün başlı başına çapraşık herhangi bir maceraya karışmasından ortaya çıkan durumlar sergilenir: *Sahte Gelin*, *Yalova Sefası*, *Meyhane*, *Timarhane*, *Karagöz'ün Esrar İçmesi* oyunlarında olduğu gibi.

4) Halk edebiyatının bilinen anlatı türlerinden alınmış konuların kişileri arasına Karagöz'ün herhangi bir vesile ile karışmasını anlatan oyunlar. Bu konuların çoğunluğu ünlü halk hikâyelerinden alınmıştır: Ya *Ferhat ile Şirin*, *Leylâ ile Mecnun*, *Kerem ile Aşlı*, *Tahir ile Zühre* gibi aşk hikâyelerinden ya da *Hançerli Hanım*, *Tayyarzâde* gibi gerçekçi meddah hikâyelerinden.

A. Thalasso, Metin And, Cevdet Kudret, Moliere komedilerinden "*Skapen'in Dolapları*", "*Zoraki Hekim*", "*Cimri*" vb., Ahmet Mithat'ın "*Hüseyin Fellah*", "*Hasan Mellah*" adlı romanlarından konularını almış Karagöz oyunlarına işaret ediyorlar.

Karagöz geleneğinin, böyle başka edebiyat türlerinde yeri olan bir konuyu, kendi tekniğine ve sanat görüşüne, anlatım özelliğine uygulaması ustaca yapıldığı zaman çok başarılı olur: *Ferhat ile Şirin*'de olduğu gibi. Bu uygulamadaki yöneme örnek olarak, *Ferhat ile Şirin*'in maceraları içine Karagöz'ün nasıl karıştığını gösterelim:

Hacivat, Karagöz'e Ferhat ile Şirin'in maceralarını anlatır. Ferhat, Şirinin kasrını boyayan nakkaştır; Şirin'e âşıktır. Şirin'in anası ondan, Elma Dağı'nı delip kasma su getirmesini istemiştir, o şartla Şirin'i elde edebilecektir. Daha, bu hikâye anlatılırken, Karagöz'ün aklı durur. Mesela; bir insanın, âşk uğruna, dağı delmeğe kalkışmasını havsalası almaz, garip yorumlar yapar. Sahnede, oyunun gerektirdiği dekorları da kendine göre, olmayacak şeylere benzetmesi, oyunun "romantik" bir konuyu "komik" düzeye indiren ustalığına tanıktır. Karagöz'e göre, perdede Hacivat'ın evi tarafına konmuş olan köşkün karşısındaki, yani Karagöz'ün evi tarafındaki Elma-Dağı, bir moloz yığındır. Köşkün Hacivat tarafına, molozun Karagöz'ün evinden yana yığılmış olması Hacivat'a çatma vesilesidir...

Hayrettin İVGİN - Nev-icad oyun ve kâr-i kadim oyun ne demektir?

Nail TAN - Kâr-ı kadim; Karagöz oyunlarında klâsik oyunlara verilen bir addır. Bu oyunlar Ramazan gecelerinde Kadir Gecesi hariç diğer günlerde oynatılır. Ramazanını ilk gecesi *Mandıra*, son gecesi ise *Meyhane* oyunlarının oynatılması gelenektir.

Nev-icad; sanatçılar tarafından yeni oluşturulan oyunlara verilen addır.

Hayrettin İVGİN - Kâr-i kadim oyunlarından bir kaçını sayabilir misiniz?

Nail TAN - *Ağalık, Kırgınlar, Aptal Bekçi, Mal Çıkarma, Bahçe, Mandıra, Bakkallık, Meyhane, Bursalı Leyla, Salıncak, Büyük Evlenme, Sünnet, Canbazlar, Şairlik, Cazular, Ters Evlenme, Çeşme, Tahmis, Ferhat ile Şirin, Orman, Hamam, Ortaklar, Kanlı Kavak, Yalova Sefası, Kanlı Nigâr, Yazıcı, Kayık.*

Hayrettin İVGİN - *Bazı oyunların konularını kısaca söyleyebilir misiniz?*

Nail TAN- Çok kısa olarak bazı oyunların konuları şöyledir.

Ağalık:Karagöz zengin bir İranlı'nın kendisine emanet ettiği paramın üstüne yatarak zengin olur. Oyunda Karagöz'ün kendisinden iş isteyen kişilerle başa çıkması anlatılır.

Kanlı Kavak:Ünlü bir ozan olan Âşık Hasan'ın oğlu Muslu, büyütlü Kavak Ağacının cini tarafından tutsak edilir. Âşık, cine oğlunu geri vermesi için yalvarırken cin tarafından çarpılır. Hacivat onları kurtarır ve eski şekillerini almasını sağlar. Karagöz intikam almak için ağacı kesmeye kalkışır. Ancak ormancılar onu durdururlar.

Karagöz'ün Şairliği:Karagöz, ozanlar arasında yapılan bir yarışmaya katılır. Verdiği cevaplar ile bütün ozanları yener. Ortaya konan ödülü alır.

Kanlı Nigâr:Kadınları kandıran Çelebi, Kanlı Nigar tarafından durdurulur. Mahalleli dahil Karagöz ve Hacivat bile Kanlı Nigar'ın evine elbiselerini geri almak için girerler. Ama kötü son hepsinin başına gelir. Sokağa elbisesiz olarak atılırlar. Sonunda Sarı Efe gelir, sorunu çözer herkes tövbe eder elbiselerine kavuşurlar.

Salıncak:Karagöz ve Hacivat bir salıncak almışlardır. Para kazanmak için bu işi yapmaya karar verirler. Ancak Karagöz, Hacivat'ı kandırır. Hiç müşteri gelmediğini söyler. Bu işi kontrol için Hacivat kocakarı kıyafetine girer. Karagöz'ün yalanı ortaya çıkar. Salıncığa bir başka tip gelir salıncaktan düşer. Sonradan ölmediği anlaşılır.

Yazıcı:İşsiz olan Karagöz büyütlü bir dükkânda arzuhalci olarak iş bulur. Gelen müşterilerin sözlerini ters yazar, oyunun devamında Karagöz'ü çarpması için Hacivat'ın tuttuğu bir cin tarafından rahatsız edilişi görülür.

Hayrettin İVGİN- *Karagöz oyunlarında bazı argo kelimeler vardır. Bunlardan birkaç örnek verebilir misiniz?*

Nail TAN- Karagöz oyunlarında argo kelimeler çoktur. Bunların birkaç örnek vereyim:

Karagöz (*Samamiko*), Çengi Oynatma (*Hatem Kerizi*), Şarkı Söyleyen (*Kerizci*), Yahudi (*Cud*), Karagöz Oynatılan Kahve (*Tatu*), Kahveci

(*Tatucu*), Sarhoş (*Matiz*), Sigara (*Sipsi*), Bay (*Baro*), Yemek- Ekmek (*Habe*), Aynasız (*Kötü*), Zenne (*Gaco*), Para (*Papel*), Konuşma (*Peniz*), Zenci (*Kayarto*), Çocuk (*Şarlo*).

Hayrettin İVGİN - *Karagöz oyunlarında kişiler yani kahramanlar, tipler nelerdir?*

Nail TAN - Karagöz oyununda traji-komik sahnelerin büyük bir çoğunluğu çeşitli karakterlerin varlığı ile gerçekleşiyordu. Bu karakterler mahallenin insanları idi. Her Karagöz oyununda sıra ile perdeye geliyorlardı. Karakterleri her bölümü Anadolu'nun çeşitli yörelerinden İstanbul'a para kazanmak için gelen ve belli kişilerdi. Genellikle yöresel giysiler içinde kendi lehçeleri ile konuştukları için, onların bu farklılıkları çoğu zaman "komik unsur" yaratıyordu. Rumelili "Pehlivan Mestan", Trabzonlu "Hayrettin", Kastamonulu "Himmet Ağa", Bu kişilik motiflerinin en güzel ve çarpıcı örnekleridir.

Acem: Aslında Türk'tür. Mübalağacı nispet verici bir kişiliğe sahiptir. Karagöz'ün karşısında yüksekte atar. Karagöz ise bu kişinin sözlerini kaba nüktelerle karşılar. Meslek olarak keten helvacıdır. Dükkânı vardır, iş adamıdır, halı tüccarıdır. Hayyam'dan, Hafız'dan, Firdevsî'den Farsça beyitler okur. Karagöz ise aynı vezin ve kafiye ile Türkçe maniler okuyarak Karagöz oyununa komik unsurlar katar. Elinde nargilesi ile perdeye çıkar. Söylediği meşhur şarkısı şöyledir:

*İşfahan'da bir kuyu var
İçinde nane suyu var
Her güzelin bir huyi var
Ne yaman olur Acem gözeli*

Arap: Hacı Fital veya Hacı Fış Fış, Hacı Kandil diye anılır. Gezgindir, şekerci ve baklavacılık yapar.

(P)leri (B), bazen de (F) gibi tellafuz eder. (Ç)leri (Ş)söylediği olur. Harflerin ters olarak söylenmesi komik unsur yaratır. Evet anlamına gelen "ayva" kelimesini Karagöz meyva olarak algılar. Oldu kelimesini öldü, uldu kelimesini, ne Karagöz anlar ne başkaları. Bir sorduğu şeyi defalarca sorar ve sonunda Karagöz'ün sabrı taşar. Dürüst bir karakteri sergiler.

Arnavut: Adına çok zaman Bayram Ağa derler. Bahçıvanlık, korumacılık gibi meslekler yapar. Konuşmalarında daima son heceden bir evvelki heceye kuvvetli olarak basar, (R) harfine kuvvetli olarak basar.

Her şeyden kendine bir kazanç pay çıkarmak onun değişmez bir fel-sefesidir. Üst perdeden konuşur. İki kelimedede bir "mori" sözünü söyler. Şeref, namus sözünü dilinden düşürmez. Hiçbir şeyden memnun olmaz. Ortalığı velveleye verir. Karagöz buna fırsat vermez. Bu lâf ebesini sille-tokat perdeden kovar.

Beberuhi: Saraylardaki cüceler gibi gelişmemiş, yarı deli çok geveze sulu bir tiptir. Dinlemez devanlı olarak söz söyler. Boyu kadar uzun külâhu vardır. Tiryakinin tam zıddıdır. Devanlı olarak konuşur. Konuşması monoton ve kekeleyerek olur. Bugün bile bir çok yerde görülen, mahalle delikanlıları tarafından korunan mahallenin fiziksel açıdan özürüstünü temsil eder.

Baba Himmet: Kastamonulu bu seyyar oduncu, dev gibi cüssesine rağmen koyun kadar yumuşak ve uysal bir tiptir. Kaba konuştuğu için çok yanlış ve komik durumlar ortaya çıkar.

Cinler, Cadılar: Gölge oyununda bu tabiat üstü dışı unsurlar Yazıcı oyunu, Ferhat'la Şirin, Kanlı Kavak gibi oyunlarda bolca görülür. Büyücülerin yılan ve ejderleri vardır.

Çengiler, Köçekler: Oyun sonu, bir veya birkaç çengi ile biter. Dansöz, Karadenizli, Silifke, Aydın Zeybeği oyunları ile oyun sonunda neşeli bir dans gösterisi yapılır.

Çelebi: Gölge oyununun en eski kahramanlarından biri olan Çelebi, oyunun aydın zengin züppe tipini oluşturur. Konuşmalarını İstanbul şivesi ile yapar. Zamanın kılık kıyafetlerini yakıştırmasını bilir, elinde lâle, tesbih bulunur. Daha sonraları baston kullanır. Çelebi babasının parasıyla yaşayan bir mirasyedi kişiyi canlandırıyor. Nerede nasıl konuşulacağını gayet iyi biliyor. Otel, kahve, hamam satın alıp bunların işletmeciliğini Hacivat'a veriyor.

Efe: Köroğlu gibi haksızlığa uğramış kişileri koruyan, çapraşık işleri düzene koyan, suçluları tir tir titreten, onları birer küçük nasihatla salıveren bir tiptir. Olay, köçek oyunu ile tatlıya bağlanır. Efe, herkesi tanır.

Frenk: Ya Fransız'dır, ya İngiliz'dir. Bıyiksız, favorili, farklı bir tiptir. Konuşmalarını Karagöz yanlış anlar.

Hacivat: Hacı Ivaz, Hacı Ayvad, veya Bursalı Hacı Ivaz adı ile tanınır. Karagöz'ün tam tersi bir karakterdir. Öğrenim görmüş ve medrese dili ile konuşur. Her çeşit bilini anlar, görgü kurallarına tam olarak uyum sağlar. Her zaman kişisel çıkarlarını ön plânda tutar, kurulu düzeni olduğu gibi kabul eder, eleştiri yapmaz, nabza göre şerbet verir. Mahallenin muhtarı olduğundan herkesi tanır, onlara iş bulur. Çöpçatanlık yapar. Kazancını alını teri ile değil, aracılık yaparak sağlar.

Karagöz: Tahsil görmemiş bir halk adamıdır. Sokak dili ile konuşur. Öğrenim görmüş kimselerin yabancı sözcük ve dil kuralları ile alay eder. Devanlı olarak anladıklarını anlamaz görünürlüğü. Onlara ters anlamlar verir. Öylece toplum içindeki iki ayrı zümrenin dillerinin çatışmasından gülünçlükler çıkar. Her şeye burnunu sokan, her şeye, her lafa bulaşma merakında olan Karagöz, sokağa inmediği zaman pencereden kafasını uzatır veya evin

içerisinden seslenerek işe karışır. Özü sözü bir, düşüncesini söylemekten çekinmeyen patavatsız bir kişi olduğu için zor durumlara düşer.

Çapraşık durumlarda bile, kabak onun başında patlarsa bile durumu kurtarır. Devamlı olarak işsiz kalan Karagöz'e iş bulan Hacivat olur. Hareketli kolu, şapkası ile tam olarak adına uygun yerinde duramayan canlı, kanlı bir karakterdir. Bütün çapraşık işlerin içinden sıyrılmasını bilir.

Karagözün Karısı: Karagöz Hacivat'la konuşurken daima içerden seslenen karısı hiç görünmez. Çok zaman Hacivat semaî okurken gürlütüden uyanan çocuğunu ninni ile uyutur. Devamlı konuşur.

Lâz: Adına çok zaman Hayrettin Ağa derler. Sustuğu zaman heykel gibi duran, konuştuğu zaman makine gibi konuşan, karşısındakini dinlemeyen bir tiptir. Çoğu zaman kayıkçı veya esnaf biridir. (G)'leri (C), (B)'leri (P) gibi söyler. Her hali ile aceleci yerinde duramayan bir tiptir.

Mestan Ağa: Koyu bir Rumeli ağzı ile konuşan Mestan Ağanın "(H)" harfi yoktur. (Ö)'leri (Ü), (G)'leri (C), (J) ve (P) haflerini (B) gibi okur.

Tuzsuz Deli Bekir: Mahallenin belalısidir. Bazılarına göre yiğit bir delikanlıdır. Bir elinde yatağan, öbür elinde şarap testisi vardır. Oyunda genelde son anlarda çıkar. Onun gelmesi ile birlikte düğüm çözülür. Suçluları cezalandıran, mahallede düzeni kuran odur. Adaleti kendi bilek gücü ile sağlar. Suçlulara moral dersi vermez, çoğunlukla onları bağışlar. Mahallede ona karşı çıkan tek kişi Karagöz'dür. Bazen mahallede düzeni kendi menfaatleri için kullanır.

Tiryaki: Mahallenin en yaşlı efendisidir. Her zaman yarı uykulu hali ile kahvede oturur. Mahallenin alay konusudur. Sürekli ciddi bir yüz ifadesi ortaya koyar. Uyuşturucu kullandığı için davranışlarını kontrol edemez. Konuşması Hacivat'ı anımsatır. Sabırsız ve sinirli bir kişiliğe sahiptir. Karşısındakinden çok şey ister. Bazen de çocuk gibi davranır.

Hayrettin İVGİN - Karagöz oyunlarındaki müzik konusunda neler söyleyebilirsiniz?

Nail TAN - Karagöz oyunları müzikle iç içedir. Oyunların ayrılmaz bir parçasıdır. Perde de her tipin gelişi ile bir müzik parçası çalınır ve söylenir. Türkü, şarkı, oyun havaları, köçekleri, peşrev ve saz semaîleriyle bu oyunlar daha da güzelleşir.

Genelde Karagöz oyunları semaî, gazel ve hayâl şarkıları, türküleri, oyun havaları diye bir gurupta toplanır. Semaîleri, Hacivat perdeye gelmeden söylemeye başlar. Perde ortasında sona erdirir. Perde gazeli Karagöz tarafından sona erdirilir. Perde gazeli Karagöz tarafından okunur. Sesi güzel olan hayalîler bu perdede gazelini, usulüne uygun olarak okurlar. Şimdi ise düz bir şiir olarak okunduğunu görüyoruz.

Türk sanat müziği ve halk müziği bol bol kullanılır. Bazı şarkı ve türküler o kişilere mal edilmiştir. Bir Karadenizli, bir Bolulu, bir Çelebi perdeye gelirken söylenen türkü veya şarkı bellidir. Seyirci o şarkı veya türkü söylenirken kimin perdeye geleceğini bilir. Çalgılar ise genelde halk müziği çalgılarıdır. Davul, zurna, def, klarnet, zil, ud, kanun, bağlama. Ayrıca nerake denen kamıştan yapılmış bir düdük vardır ki, göstermeliklerin sahneye giriş ve çıkışlarında kullanılır.

Hayrettin İVGİN- *Geçmişteki bazı hayâtlilerin adlarını söyleyebilir misiniz?*

Nail TAN - Evliya Çelebi, devrinin usta Karagöz sanatçıları sıralarken Meddah Kör Hasan Zade Mehmet Çelebi'nin *Şeyh Şazeli'yi* sonra şöhret olmuş bir kişi olarak zikreder. Onun zıll-i hayâl perdesi içerisinde bir küçük perde daha kurup, ufak tasvirler ile hayâl oyunu oynattığını belirtir. Hayalci esnafımın ilk kâhyaşası Hacı Yorgi, ondan sonra gelen kâhya ise Mücellit Rasim Efendidir. Üçüncü kâhya, ise Aktar Mehmet Zeki Efendidir.

Tespit edilen hayâlciler şöyle sıralanıyor:

Papol Ahmet Efendi, Çopur Hüsnü Efendi, Kıbrıslı Ağâh Efendi, Kantarcı Hakkı Efendi, Hayal Küpü Emin Ağa, Şekerci Derviş Efendi, İhsan Efendi, Mızıkalı Rıza Efendi, Küçük İsmail Efendi, Aktar Rıza Efendi, Sıracalı İsmail Efendi, Tezgaççı Mehmet Efendi, Arap Cemal Efendi, Karagöz Mahmut Efendi, Erenköylü Haydar Bey, Hafız Mehmet Efendi, Hımbım Hüsnü Efendi, Kör Mehmet Efendi, Cerrah Salih Efendi, Usturacı Mustafa Efendi, Katip Salih Efendi, Müstak Baba, Tahir Ağa, Hayalci Başu Yusuf Efendi, Arap Ömer Efendi, Ender Uslu Hamit Efendi, Kör İzzet Efendi, Yemenici Andon Efendi, Yorgancı Abdullah Efendi, Arsen Efendi, Şeyh Fehmi Efendi, Bogos Efendi, Katip Mahmut Bey, İki Yanlı Kevork Efendi, Peder Mustafa Bey, Çilingir Ohannes Efendi, Püsküllü Hüsnü Efendi, Hayalî Berber Salih Efendi.

Hayrettin İVGİN - *Yakın geçmişimizin hayâtlilerinin önemlilerini sıralayabilir misiniz?*

Nail TAN - Yakın geçmiş olarak 100 yıl öncesinin hikâyelerini söyleyebilirim.

Kadri, Yoklamacı Tecelli Bey, Saffet, Serçe Mehmet, Sefer Mehmet Efendi, Sobacı Şefik, Uzun Dudak Ahmet, Tatar Reşit, Ressam Hakkı, Yamalı Hakkı, Rahmi Kaptan, Zati Bey, Arabacı Süleyman, Zenne Sait, Fesci Ağâh, Miralay Neşet Bey, Ressam Muazzez, Şeyh Tahir Ağa, Hidayet, Kâtip Salih, Karagöz Hüseyin, Karagöz Mehmet, Küçük İsmail.

1900'lü yıllarda Kör İmam, Katip Salih, Yorgancı Abdullah, Kantarcı Hakkı, Şekerci Derviş, Aktar Rıza, Usturacı Mustafa, Çilingir Ohannes gibi ustaları sayabiliriz.

Bu ustaların asıl geçimlerini temin ettikleri bir de meslekleri vardı. Kimi marangoz, kimi demirci, kimi medrese de hoca idi.

1900 yıllarına kadar adını saydığımız hayalîler hakkında çok az bilgilere sahibiz. Şimdi ise 1900'lü yıllardan güntümüze kadar geçen zaman içerisinde hayatta olan ve olmayan Karagöz sanatçıları şunlardır:

Hayâli Küçük Ali, Metin Özlen, Ragıp Tuğtekin, Tacettin Diker, Hazım Körmükçü, Orhan Kurt, Talât Dumanlı, Mehmet Tahir İnkiler, İbrahim Piringç, Mazhar Gençtürk, Cengiz Özek, Nevzat Açıkgöz, Mehmet Baycan, Camcı İrfan Açıkgöz, Duygu Tansı, Hayâli Torun Çelebi(Tuncay Tanboğa), Mustafa Mutlu, Mustafa Hürcan, Ünver Oral, İbrahim Dündar, Şinasi Çelikkol, Hazım Kısakürek,

Hayrettin İVGİN – *Karagöz gölge oyunu konusu çok önemli ve geniş bir konu, bu kısa röportajımızda sizden bu geniş konunun birkaç noktasına değinmenizi istedik. Aslında sizden bu konuda yararlanmak isteriz. Başka bir röportajımız gerçekleşirse gölge oyununun diğer hususlarını anlatmanızı isteyeceğiz. Verdiğiniz bilgiler için çok teşekkür ederiz.*

Nail TAN- Ben teşekkür ederim. Dedğiniz gibi Karagöz oyunu çok geniş bir konudur. Benden ne zaman böyle bilgileri istediğinde vermeye ve düşüncelerimi paylaşmaya hazırım.

HALK BİLİMİ

TÜRKİSTAN'DA BİR NEVRÛZ BAYRAMI

Hüseyin AYAN*

Dünya kurulduğundan beri Türklerin, çeşitli adlar altında kutladıkları günün adı bugün NEVRÛZ'dur. Biz bu günü 2004 yılında Ata Yurdu Türkistan'da kutladık.

Türkistan denilince, zihnimizde ve gerçekte hudutlarını Sarı Deniz'den Adriyatik Denizi arasındaki Türk Dünyası hatırınıza gelmesin! Türkistan, Sovyet politikasının bütün çabalarına rağmen, Pîr-i Türkistan olarak götüllere taht kurmuş olan Ahmed Yesevî hazretlerinin adını ve kabrini yok edemediklerinden dolayı Yesi¹ şehrine Türkistan adını vermek zorunda kaldıkları eyalet merkezinin adıdır. Merkezi Çimkent olan Güney Kazakistan'da bulunmaktadır.

Kazakistan'la Türkiye Cumhuriyet hükümetleri burada, Uluslararası Türk-Kazak Ahmet Yesevî Üniversitesini kurmuşlardır. İşte bu üniversitede 2003-2004 öğretim yılında görev almıştım. Sözümlü ettiğim üniversitede o öğretim yılında Türkiye'den 18 öğretim üyesi görev almışlardır. Bunlar arasında Kosova'dan sayın Prof. Dr. Nimetullah HAFIZ ve eşi Prof. Dr. Tacide HAFIZ Hanımefendi bulunuyorlardı.

Nevruz günü yaklaşınca herkeste bir heyecan görülüyor ve o günün sanki yeni umutların ve yeni kısmetlerin açılmasına vesile olacakmış gibi telakki edildiği müşahede olunuyordu. Hazırlıklar aylarca önce başladı. Şehrin bütün üniversiteleri² ve diğer kuruluşları, güçlerinin yettiğince değil, bütün imkânlarını zorlayarak Nevruza hazırlanıyordu...

* Prof. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Başkanı, Isparta.

1 Levhalarda: Yassı yazılı ve doğrusu da öyle olmakla beraber, Eski Türk Harfleriyle yazılı metinlerdeki azizlikten dolayı bu isim ince okunmuş!

2 Takriben 200.000 nüfusun yaşadığı bu şehirde Ahmet Yesevî Üniversitesinden başka İngilizlerin, Suudilerin ve Rusların da üniversiteleri var.

Ahmet Yesevî Üniversitesi de fakülteler arası etkinlikler hazırlamaktaydı. Nihayet 2004 yılının Nevruz günü yaklaştı. Üniversitenin avlusundaki uygun yerlere çadırlar (obalar, yurtlar) kurulmaya başlandı. Her fakültenin bir yurdu (obası) meydana yerini aldı.³ O gün hediyelik eşyaların satıldığı kısa ömürlü bir pazar bile kuruldu.

Çadırlara numaralar verildi. Çadır düzenin ve misafirlere ikram edilecek aşları ve tatlıları değerlendirecek olan seçici kurul görevine başladı. Sonuçta bizim fakültenin obası birinciliği aldı.⁴

Gün boyunca aklınıza gelen ne kadar oyun varsa, hepsinde yarışmalar yapıldı. Yarışı kazananlar ödülleri aldılar. Nevruz kutlamalarına gelenler çadırları ziyaret ediyor, ağırlandıyor, obaları kuranlar da alkışlanıyordu. Hatta resimleri çekenlerin yanında kameralarını omuzlayanlar, gün boyunca obalar ve yarışlar arasında dolaşıyorlardı...

Nevruz günü, Türkistan'da yaşayanların en güzel kıyafetlerini giydikleri gözden kaçmıyordu. Merakımdan dolayı, şehir içini de dolaşmak istedim. Şehrin alanı şehir kuruluşlarının obalarıyla süslenmişti.⁵

Alandaki obalardan önce, Üniversitemizin obasını ziyaret ettim Şehrin ileri gelenleri obanın içinde vakurane oturmuşlar, derin bir sohbete dalmışlardı. Ben kapıda görününce Üniversitemizin Rektör yardımcısı ayağa kalkarak, beni Kazak beylerine ve Bi'lerine takdim etti.⁶

Konuşma esnasında, söz Hacca intikal edince, içlerinden bazıları Suudi Hükümetinin davetlisi olarak hacca gittiklerini söylediler. İçlerinde Türkiye'ye gelenler, Türkiye'yi çok merak edenler vardı. Sorular soruyorlardı...

Zaten Kazakistan'da Türkiye'yi ve Türkiye'deki kardeşlerinin hayatını merak etmeyen yoktu. İlk sordukları sorular, iki ülke arasındaki bazı farklara ve benzerliklere dair oluyordu.

O sene Ahmet Yesevî Üniversitesi, Nevruzu bir gün önce kutlamıştı. Asıl Nevruz 21 Mart 2004 günü idi. Kutlamalar şehir halkı tarafından hafta boyunca sürecekti....

Nevruz günü, tıpkı Hızır İlyas (6 Mayıs), Hederlez, İdirlez günü gibi, erken kalkmak lâzımdı. Ben de öyle yaptım. Kampus lojmanları arasında dolaşırken Bekir Bey'in⁷ yanımdan geçerken arabasını durdurduğunu gör-

3 Bu çadırlar hakkında küçük bir bilgi vermeden geçemeyeceğim: Dairevî Kazak obaları, içinde 40-50 kişinin rahatlıkla oturup eğlenebileceği büyüklüktedir.

4 Bizim fakültemiz; Ahmet Yesevî Üniversitesinin Türkoloji Fakültesidir. O dönemde başında Doç. Dr. Volkan ÇOŞKUN bulunuyordu.

5 Tesadüfe bakınız: Alanın bir tarafında beş yıldızlı YESİ oteli Üniversitenin bir yan kuruluşu tarafından işletiliyor. Bir tarafında da NEVRUZ gazinosu - yemekhane, bilgisayar oyunları ağırlıklı - Malatyalı üç kardeş tarafından çalıştırılıyordu.

6 Kazaklarda "Bey" ile "Bi" arasında asalet farkı var. "Bi" 300 kazak boyundan birine mensup olanlara deniyor. Detayları uzun süreceğinden bu kadarla yetiniyorum.

7 Bekir Bey Ege Üniversitesinde Sanat Tarihi Doçenti, o da bizim gibi misafir öğretim üyesi idi.

düm. Otrar'a gidiyorum, geliyor musunuz? Dedi. Hiç gelmez miyim? Hemen yanına yerleştim.

Bekir Bey'le Otrar'a gitmek için daha önce de yola çıkmıştık. Yesi'nin (Türkistan'ın) çıkışında Ahmet Yesevî hazretlerinin kız kardeşinin türbesini görünce ziyaret edemeden geçemedik. Türbe etrafındaki mezarların nasıl tahrib edildiğini, yüreklerimiz sızlayarak gördük. Fatihalarımızı ruhlarına gönderdik.

Türbe, Sayın Namık Kemal ZEYBEK'in himmetiyle tamir edilmiş, ziyaretçilerin gönülden dua edebileceği bir makam olmuş! Bakımı için de Sayın ZEYBEK tarafından bir aile türbedar olarak, yerleştirilmiş. Bizi görünce nasıl ikramda bulunacaklarını ve bizi nasıl memnun edebileceklerini şaşırıldılar... Teşekkürler edip yolumuza devam ettik. Türbeden birkaç yüz metre gittikten sonra, sol canımızda bir Levhada: Mindivan Bap 5 Km. yazıyordu. Hemen yönümüzü o tarafa çevirdik. Bozkır içinde ine-kalka 15 km. kadar yol aldıktan sonra, nihayet Mindivan Bap (Kazaklar Bap diyorlar.) türbesi görüldü. Ucu bucağı görünmeyen bir ovanın ortasında tek başına bir zaviye! Civarında, başka yerlerden getirilmiş bir iki mezar taşı kırıntısı! Birkaç yıl önce de Türbeyi korumak için bir ailenin barmabileceği büyüklükte bir ev yapılmış. Türbenin bakımı onlara ait. Evlerinin önüne biraz sebze ekmişler ve bir iki fidan dikmişler. Bizi görünce çok sevindiler. Civarda sürülerini otlatan çobanlar da yanımıza koşup bizimle tatlı bir sohbet daldılar. Otrar yoluna çıkabilmek için o inişli-çıkışlı bozkır yolunu tekrar geçmemiz gerekiyordu. Bekir Bey, arabasını yeni aldığından arabanın bazı taraflarını bilmiyordu. Arabadan yanık kokuları gelmeye başlayınca Otrar'a gitmekten vazgeçip Türkistan'a dönmüştük.

Şimdi Otrar'a gitme fırsatı doğmuştu. Yolda fakültemizin dekanı Vural Coşkun Beye ve eşine rastladık. Bekir Bey, onlara da aynı teklifi yaptı. Böylece arabada dört kişi olduk

Otrar, Cengiz tarafından yakıp yıkılan antik bir şehir! Yanında Şavıldır adında bir başka şehir kurulmuş! Elli bin kadar nüfusu var! Bekir Bey ve hepimiz, Otrar sancağında ve civarında bulunan tarihî bulguların saklandığı müzeyi görmek istiyorduk. Bayram günü olduğu için açık değildi, müze şehrin biraz dışındaydı. Şehir içine doğru ilerleyince, NEVRUZ'un Şavıldır'da bugün kutlandığını görmeyelim mi? Hayretler içinde obaları gezmeye başladık. Türkiye'den, Ana Yurttan geldiğimiz hemen anlaşıldı. Her müessesese, kendi çadırlarına davet ediyordu. Kıramadık! Pek çok obayı ziyaret ettik. Sorularımıza onlar cevap veriyorlar, onların sorularına da bizler muhatap oluyorduk. Şehrin ana caddesi baştanbaşa donatılmıştı. Çoluk çocuk, cicili bicili elbiseler giyinmiş olduğu hâlde obaları dolaşiyor, türküler söylüyor, oyunlar oynuyorlardı. Herkes mutlu görünüyordu. Obalar ağzına kadar yiyecek ve içecek doluydu. Burada da yarışmalar yapılmış,

obalardan birinci ve ikinci sırayı kapmış olanlar, bunu obalarının kapısına öğünerek yazmışlardı. Onları ziyaret için adeta zorla içeri alıp bir şeyler ikram etmenin zevkini tatmak istiyorlardı. Sanırım, bu oba ziyaretlerimiz, oralarda uzun müddet konuşulacak! Bize öyle geldi...

Obaları dolaşırken yolun kenarında, altında dükkânlar bulunan üstünde de: "Mangıt Ata Mescidi" yazılı olan bir bina gördüm. İlk bakışta camiye benzemiyordu. Zaten öğle yaklaşmıştı. Merakla üst kata çıktım. Mescidin imamı ile karşılaştım. Apdest alıyordu. Ben de aldım. Ezanı okudu. Ben müezzin oldum. İkimiz öğle namazını kıldık. İmam Özbekistan'da tahsil görmüş, dinî bilgileri güçlü ve kıraati düzgün yaşlı bir zat idi.

Otrar kalesini görmek üzere geri döndük. Otrar kalesi, bozkırın ortasında 40-50 m. yüksekliğinde bir hüyükü. Oldukça geniş bir alanı vardı. Bu geniş ovada o hüyükten başka yüksek yer yoktu. Hükümdar sarayı ve sair yerleri, arkeologlar tarafından açılmıştı. Şehir, kale etrafında kurulmuş. Şimdi kazılarla ortaya çıkarılıyor.

Kalenin etrafında geniş bir koruma alanı, tel örgü ile çevrilerek, bir giriş kapısı yapılmış. Bakımsız görünüyordu. Kapının bir tarafında Kazakça ve Rusça: "Ey ziyaretçi, Otrar halkı, Cengiz ordularına karşı, şehirlerini 6 ay kahramanca savundular! Son ferdine kadar burada öldüler... Şimdi onların ruhları önünde saygıyla eğil!" mealin de sözlerin yazıldığını görünce içimiz burkuldu!

Aslan Baba (Kazaklar Aristan Bap diyorlar!)'nın türbesini dönüşte ziyaret etmek üzere, fatihalar okuyarak, yanından geçmiştik.⁸ Arslan Baba Türbesi tamir görmüş, oldukça bakımlıydı. Etrafındaki kabirler tahribata uğramış! Türbe alanında birkaç tane daha künbed bulunuyor. Türk Dünyasının her tarafından ziyaretçileri vardı. Etrafında geniş araştırmalar yapılması gereken mübarek bir makamdır. Ahmet Yesevî Hazretlerinin şeceresi yan taraftaki mescidin duvarında asılıdır.

Ekibimiz, 2004 yılının NEVRUZ bayramını böyle bir güzellikte idrak etmenin heyecanını yaşadı.

Ata Yurdun Türkistan eyaletinde 2004 yılı Nevruzunun kutlanılışının mutluluğunu hâlâ bugünkü gibi yaşamaktayım!

8 Ben daha önce, Türkistan'a geldiğim ertesi günü, Sayın Namık Kemal ZEYBEK'in daveti üzerine, Arslan Baba'yı ziyaret etmiştim.

Özet: 2004 yılı Nevruz'unun Türkistan'da kutlanışını sizinle paylaşmaktır. Yesi şehri, Otrar'ın yanında kurulan Şavıldır, Arslan Baba ziyareti ile ilgili bazı izlenimler dile getirilmektedir. Bu arada kısaca Uluslararası Ahmet Yesevi Türk-Kazak Üniversitesi'nin ve şehir halkının Nevruz kutlamalarına katılımı anlatılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Yesi şehri, Otrar şehri, Şavıldır Şehri, Uluslararası Ahmet Yesevi Türk-Kazak Üniversitesi, Nevruz Kutlamaları

A Celebration Of Nevruz in Turkistan

Abstract: I want to share to a celebration of nevruz in Turkistan in 2004. In this connection, I will say something about Yesi city, Şavıldır with foundation near Otrar and Arslan Baba when I was visited them. And, briefly I will talk about to join Nevruz celebration who city people and Univercity of International Ahmet Yesevi Turk-Kazak

Key Words: Yesi city, Otrar city, Şavıldır city, Univercity of International Ahmet Yesevi Turk-Kazak, Nevruz Celebration

ANADOLUDA GELENEKSEL ABA GÜREŞİ

Hayrettin İVGİN*

Giriş

Güreşin kökü ve geçmişi dinsel ve kozmografiktir. Eski inançların izlerini güreşte görmek mümkündür ve önemli yer tutmaktadır.

Savaşçı ruhun egemen olduğu göçebe toplumlarda ve nomad kültüründe güreş, öncelikle ritüel amaçlarla düzenlenen ayin, ibadet ve eğlence niteliği bulunan hareketlerden ortaya çıktığını düşünmekteyiz.

Dövüşmek, dalaşmak, boğuşmak gibi hareketler, hayvanlara ait içgüdüsel faaliyetlerdir. Güreşmek ise bu hareketlerin sonrası olan uygar bir aşamadır.

Boğa, at, deve, kaplan, pars, aslan, horoz, tilki, atmaca vb. hayvanların içgüdüsel hareketlerine dayanan dövüşmelerini ve boğuşmalarını insanlar, öncelikle kendilerine bir seyir aracı olarak düşünmüşlerdir. Hayvanlardaki bu hareketler, güreşin ortaya çıkmasının bir ilham kaynağı olabilir. İnsanlar daha sonra bu hareketleri taklit etmiş, maske takarak ve posta girerek, yani hayvanın kılığına bürünerek, onların gücüne ve becerisine kavuşmayı dilemişlerdir.

Bu hayvanların içgüdüsel hareketlerini taklit yoluyla ortaya koyan insanoğlu (göçebe totemist kabileler, nomadlar) onlar gibi dövüşmeye, boğuşmaya ve dalaşmaya başlamış, daha sonra bu hareketleri yarışma haline getirmiştir. Bugün bile güreş ve dövüş sporları tekniğinde kullanılan "*dana bağı*", "*tilki kuyruğu*", "*kaz kanadı*", "*kurt kaparı*" vb. oyun teknikleri tamamen hayvan hareketlerinin taklidinden ibarettir. Başlangıçta bu teknikler, yenme-yenilmeden ziyade, canlandırma isteğinden ortaya çıkmıştır. Taklitler böylece teknik haline getirilmiştir.

Zaman ve gelişim süreci içinde, dövüş ve güreşler içindeki hayvan

* Dr., Araştırmacı-Yazar, Ankara.

taklitleri, oyunlaşmış ve spor branşı haline ve de kural durumuna getirilmiştir.

Eski dönemlerde şaman inancı çerçevesinde değerlendirdiğimiz bu mücadele-boğuşma-dövüşme ve dalaşmaların kaynağının hayvanlar arasındaki içgüdüsel hareketlerden doğduğunu yeniden belirtmek isterim.

a) iki hayvan, b) bir hayvan-bir insan, c) iki insan arasındaki bu mücadelelerin, modern spor anlayışına kavuşması yüzyılların eseridir.

İnsanlar önceleri iki hayvan arasındaki mücadeleyi uzaktan seyrediyorlardı. Daha sonra gücünün yeteceğine inandığı hayvanlarla onların kılığına girerek, maske takarak mücadele etmeye başladı. Bu aslında ölümine mücadeleydi. Giderek kendinin gücüne güvendi. Bir süre sonra, hayvanlarla; maskeyi atarak ve hayvan kılığından çıkarak dövüşmeyi yeğlemiştir. Artık insanoğlu bu mücadelelerde kendine güvenmektedir. Üstelik pek çok güçlü hayvanı da evcilleştirmiş, kendine bağımlı hale getirmiştir. Yendiği güçlü hayvanların adlarını da almıştır. Bunun örneklerini Dede Korkut Hikâyelerinde görmekteyiz. **Boğaç** bir kocaman boğayı yendiği için bu adı almıştır. **Kan Turalı**'nın, hikâyelerde hem boğa ve hem de deve ile güreşi tasvir edilmiştir.

Prototürkler, günlerce ve hatta aylarca süren ritüel törenlerde, dövüş ve güreşleri zorunlu hale getirmişlerdir.

İnsanın insanla dövüşmesi ve giderek güreş haline gelmesinde bu dinî totemist törenlerin payı büyüktür.

Bugün bile; *deve* güreşlerinin, *boğa* güreşlerinin ve *horoz* güreşlerinin mevcudiyeti, ta o nomad kültüründen kalan izlerdir. İkel çağlarda *at* güreşlerinin de olduğu ama zamanla unutulduğunu biliyoruz.

Hayvanların evcilleştirilmesi ve yetiştirilmesi göçebelere has bir uğraşı idi. Elbette bu kültürde boğuşma ve güreş, sadece boğa ile sınırlı değildi. Evcilleştirilen, ancak saldırganlığını koruyan totemik hayvanlardan olan *kaplan*, *aslan*, *at*, *deve* ile; *kurt*, *sırtlan*, *ayı* vb. hayvanlar insanlarla mücadelede rakip idiler. Bu mücadelenin altında *korkma* ve *korkutma* varken daha sonra bu *güç gösterme*, *gücünü ispata* yönelmiştir.

Güreş eskiden beri müzik eşliğinde, belirli figürlerle ve uygulanan, kimi tekniklerle dans biçiminde yapılmaktadır. Dinsel, büyüsel danslarda hayvan postu giyilmekte ve hayvan maskesi takılmaktaydı.

Maske ve post insan şahsiyetini değiştirmektedir. Giydiği post ve taktığı maske ile taklit ettiği hayvanın gücüne eriştiğine inanılmaktaydı.

Bunda hayâl gücü önem kazanmaktadır. Temsil edilen hayvanın hareket serisine uygun olarak tasvir ve tutum sergilenmekte, karakteristik ve vurgulayıcı hareketlerle taklitler ortaya konmakta, böylece kendisini o hayvanın

benzeri veya aynımsı gibi karaktere büründürmekte idi. Bu da mücadeleyi ve güreşmeyi ortaya çıkarmaktadır.

İnsanın insanla mücadelesi hayvanları evcilleştirdikten nice sonra ortaya konmuştur. Önceleri maske takmış ve post giyilmiş halde yapılırken, maske ve postlar daha sonra atılmıştır. Ancak, maske ve postun yerine daha sonra sembol giysiler, yüze ve vücuda yapılan boyalar ve şekiller ortaya çıkmıştır.

Maske ve postların cezbe haline getirmede önemli işlevi vardır. Karakterine girilen hayvanın gücünün elde edildiği ve o hayvanın kendisini koruduğu duygusuna kapılırdı. Ayrıca da karşı tarafı korkutma, moralini çökertme imkânı sağlamaktaydı.

Güreş; vahşi ve ilkel bir dönem yaşayarak, şiddet unsurlarından arınarak daha uygar bir hale gelmiş ve sportif oyun niteliğine kavuşmuştur. Önceleri var olan *ölme-öldürmeden, yenme-yenilme* noktasına indirgenmiştir.

Aba güreşinde; giyilen yelek, muhtemelen ilkel dönemlerdeki hayvan postundan kalan güreş giysileri olup yine bunların hayvan ürünlerinden yapıldığı gözönünde tutulmalıdır.

Güreşlerin en önemli unsurlarından biri de müziktir. Müzik, güreşin temposunu artırmakta, güreşçilere bir motivasyon sağlamaktadır.

İlkel dönemlerdeki mücadelelerde güreşçiler önce birlikte ayın niteliğindeki dinsel dansın içinde birlikte olur, daha sonra güreşirlerdi. Bugün bazı güreşlerde "peşrev" çekme hareketini, sözünü ettiğimiz dansların günümüze kalan izleri olarak değerlendirilebiliriz.

Boğuşmalar çoğu zaman, Şaman inancının en önemli ayinsel elamanlarından olan maske takılarak ve posta girilerek yapılırdı. Bu elemanlar (post, maske, kuşak vs.) hayvanın gücüne sahip olmanın tek yolu idi. Uygulanan bu yöntem sadece güreş sporu ile ilgili olmayıp savaşta ve barışta mücadeleye ve boğuşmaya dayanan her uğraşta kullanılmaktaydı. Kökeninde Şamanist bir inancın olduğu bu yöntem, her alanda yaygın olarak görülmektedir.

Güreşin Geçmişi

Türklerin avcılık, okçuluk ve binicilikten sonra yaptıkları en yaygın sporun güreş olduğu kesindir. Eskiden yiğitler, güçlerini ve yiğitliklerini göstermek, boy ölçüşmek için ya kılıç-kalkanla dövüşür, ya da güreş tutarlardı. Evlenme toylarında, zafer şölenlerinde hatta aş-yag (ölü gömmе) törenlerinde güreşler yapılırdı. Hakanlar da yanlarında bulundurdukları "Kırk Yiğit"! birbiriyle veya başka urukların güreşçileriyle karşılaştırırlardı. Dede Korkut hikâyelerinde kızların da güreş yaptığı, evleneceği yiğidin kendini güreşte yenmesini şart koşan kızların bulunduğu görülür. O zamanlar yapılan güreş kıyafetle yapılan *karakucak* güreşidir.

Daha sonraki dönemlerde Anadolu'da güreşler devam eder, zamanla Kırkpınar efsanesi doğar, düğünler yurdun her yöresinde güreşçilere er meydanı yaratır. Hatta güreş toplumu o kadar sarar ki, gün gelir padişah bile kisbet giyer.

Aba Güreşi Nedir?

Aba güreşinin başlangıç dönemi konusunda kesin bilgimiz yoktur. Ama köklü gelenekleri olduğuna göre bir hayli eskiye dayanması gerekir. En azından, aba güreşinde rakibi tutmada güreş giysisinden yararlandığına göre eski devirlerde yapılan güreşlerin aba güreşinin benzeri olduğu söylenebilir.

Ecdadımızdan güntümüze kadar süregelen geleneklerimizden birisi de bugünkü aba güreşimizdir. Bugün bile Anadolu köylerinde yaşayıp da aba güreşini sevmeyen köylü hemen hemen yok gibidir.

Bugüne kadar büyük bir kitlenin yapageldiği, heyecan duyup sevdiği aba güreşi geleneği son yıllarda büyük ihmale uğramıştır. Her bayramda, özel gün ve kurtuluş bayramlarında düzenlenen çeşitli etkinliklerin başında gelen aba güreşimiz ne yazık ki unutulmaya yüz tutmuştur. Anadolu'ya has bir spor dalı olan aba güreşiyle ilgili bugüne kadar hazırlanmış herhangi bir yazılı kaynak da pek fazla bulunmamaktadır.

Anadolu'da bugün bile geleneksel olarak halk arasında şu güreşler yapılmaktadır:

- a) Karakucak güreşi
- b) Yağlı güreş
- c) Şalvar güreşi
- d) Aba güreşi

Aba güreşi Anadolu'nun güney illerinde oldukça yaygındır. Adını pehlivanların (güreşçilerin) giydiği aba adlı elbiseden almaktadır.

Aba Nedir?

Aba; keçi (teke) kılından, deve tüyünden veya dövme yünden yapılır. Bazı yörelerde yapılan aba, çoğunlukla kart keçi veya teke kılının temizlenerek el tezgahlarında dokunmuş kumaşlardan dikilmektedir. Aba; yakasız, kaban uzunluğunda, yarım kollu, koltuk altı bölümü kol ucundan koltuk altına kadar kesik (yırtmaçlı) ve keçeye benzemektedir. Kısa kollu olan güreş abalarının mersah (alan)da güreşçiler tarafından yırtılmaması için bazı bölümlerine kalın deri dikilmektedir.

Abalar köy halkının ortak maldır. Aba güreşlerinin yapıldığı yörelerde her köyün en az iki adet abası vardır. Pehlivan abayı giydikten sonra, beline ayrıca bir kuşak da bağlar.

Aba Güreşinin Geçmişi:

Millî kültürümüzün en belirgin özelliğini taşıyan yöresel ata sporumuz aba güreşleri, Anadolu'da folklorik özellik taşıyan kültür değerlerinin başında gelir.

Yüzyıllardan beri yapılagelen aba güreşleri, her devirde düğünlerde, bayramlarda ve diğer özel günlerde düzenlenen en renkli, en heyecanlı, en coşkulu ve en çok ilgi gören etkinliklerin başında gelirdi.

Anadoluda yapılan aba güreşi, toplumumuzu aynı amaç etrafında toplayıp, millî duygularımızı tazeleyerek, birlik beraberlik, sevgi, barış, dostluk ve yardımseverlik duygularını güçlendirir.

Özgün bir yapı gösteren aba güreşleri, tarihî Kırkpınar, Çan, Elmalı'da düzenlenen karakucak ve yağlı güreşleri gibi kendine has değişik kurallara dayalı olarak yapılır.

Çok eski tarihlere dayanan aba güreşleri, juda sporuyla benzerlik gösterir. Hatta Judo'nun aba güreşinin formüle edilmiş bir şekli olduğunu söylemek bile mümkündür. Eskiden Hazreti Muhammed döneminde aba güreşine benzer güreşlerin yapıldığı söylenir. Bu dönemde güçlü ve ünlü bir pehlivan olan Hz. Hamza'ya "Pehlivanların Piri" lâkabı takılmıştır. Hz. Ali de güreş yapmış ve ona da çok güçlü bir yapıya sahip olduğu için "Allah'ın Arslanı" lâkabı verilmiştir.

Artık Anadolu'da aba güreşleri pek fazla yapılmamaktadır. Oysaki Anadolu büyük bir güreş potansiyeline sahiptir. Aba güreşini bilen pek az sayıda insan kalmıştır.

Bu dövüş sporunun gün yüzüne çıkarılıp uluslar arası düzeye ve bir seyir sporu haline getirilmesi aslında zor bir iş değildir.

Aba Güreşinde Gruplandırma:

Aba güreşlerinde boy ayrımı tamamen kaldırılmıştır. 50 kiloluk bir sporcu 100 kiloluk sporcu ile güreşebilir. Aba güreşi toprak, çim veya düz alanlarda yapılır. Güreş müsabakalarını tek hakem (Çarkçı) yönetir. Ortalama güreş 5 ile 7 dakika arasında tamamlanır. Rakibinin iki omzunu yere getiren güreşçi, mersaktan galip ayrılır. Beraberlik durumunda eş değiştirilir. Yıkılan güreşçi bir daha o güreş organizesinde güreşemez. Son yıllarda hafif kilodaki güreşçilerin ezilmemesi, güreşe olan sevgilerini arttırmak ve bu güreşe özendirmek amacıyla aba güreşleri de 5 sıklere çıkarılmıştır. 50-60-70-80 kilolarda ve ağırdaki güreşçiler mücadele eder.

Müsabakalar bir yan, bir orta ve bir de sayı hakemi tarafından yönetilir. Güreş süresi 5 veya 7 dakikadır. Bu süre içerisinde güreşçiler, tuş yaparak veya rakibine puanla üstünlük sağlayarak galip gelir. Beraberlik anında

uzatmaya gidilir ve ilk teknik puanı alan galip sayılır. Güreş yerde 2 dakikadan fazla süremez.

Aba Güreşinin Düzenlemesi

Aba güreşleri çoğu zaman düğün sahibi ve yiğitbaşı tarafından organize edilir. Düğün sahibi isterse komşu köylere davetiye çıkardığı gibi, isterse yalnız kendi köyünün gençleri arasında aba güreşi düzenleyebilir.

Bugün Hatay ilimiz ve çevresinde, düğünler dışında bayramlarda, festival ve diğer özel günlerde güreşleri, belediye veya bazı dernekler düzenlemektedir. Son yıllarda bu düzenlemelerin de yapılmadığını üzülmekteyiz.

Aba Güreşlerinde Müzik

Mersahta güreşçileri heyecanlandırmak ve aba güreşlerini daha cazip bir hale getirmek için aba güreşlerine zamanla davul-zurna da eklenmiş ve günümüzde davul-zurna aba güreşinin vazgeçilmez bir parçası haline gelmiştir.

Düğünlerde, bayramlarda, törenlerde ve diğer özel günlerde çalınan davul-zurna millî duyguları ve heyecanı arttıran bir etken olmuştur.

Davul-zurna, güreş havasını çaldığını duyan her güreşçi heyecanlanır. Hareketlerini; davul-zurnanın ritmine uydurur. Mersah kenarında güreşçileri bekleyenler de en az güreşçiler kadar heyecanlanır ve onlarda davul-zurnanın sesini yüreğinde hissederek.

Davul-zurnanın çaldığı ritimli cenk havası mersahta mücadele eden güreşçilere heyecanla birlikte mücadele isteği de verir.

Davul-zurnanın ritmi değiştiğinde güreş daha büyük heyecanlara ulaşır.

Bazı düğün sahipleri güreşlerin daha ilgi çekici ve hareketli olması için davul-zurna çalan sanatçıları birden fazla kiralar. Bu aynı zamanda düğün sahibine de çok onur verir.

Aba Güreşinde Kaldırmaç

Diğer yağlı, karakucak ve şalvar güreşlerinde olduğu gibi aba güreşinde de peşrev vardır. Makaban (kaldırmaç) güreşten önce pehlivanların mersaha çıkarak güreş yapar gibi birbirini sınyarak ısınmasıdır. Güreş yapmadan önce yine davul-zurna eşliğinde gruplar arasında güreşecek olan pehlivanlar çiftler çiftler mersaha inerek, mersah içerisinde hoplar ve daha sonra da birbirlerini omuzlarından tutarak yine sağa sola gidip gelirler. Isınma sonunda güreşçiler birbirlerini elleri veya omuzları üzerine kaldırarak ısınma hareketlerini tamamlarlar. Bu kaldırmaç, aynı zamanda o günkü güreşlerde hangi pehlivanların güreşeceğini veya hangi pehlivanların güreşlere geldiğini bildirme özelliğini de taşır.

Aba Güreşlerinde Hakem

Mersahta aba güreşini yönetecek olan hakeme "Çarkacı" veya "Çarkçı" denilir. Seçilen çarkçıların köyün veya yörenin en yaşlı ve bilgili pehlivanlarından olmasına özen gösterilir. Bunlar mersahta güreşçilerin hareketlerini yakından takip ederken, aynı zamanda da mersah kenarında bulunan seyircilerin mersaha inmelerini de engeller. Çarkçılar gruplar arasında yapılacak olan güreşlerde kimin kiminle güreşeceklerini bilirler. Bu seçimi yaparken güreşçilerin birbirlerine denk kuvvette olmalarına dikkat eder. Mersahta yenilen güreşçi aynı zamanda çarkçı tarafında teselli edilir ve nasihatte bulunulur.

Aba Güreşinde Eşleştirme

Çok eskilerde eşleştirmeyi çarkçılar yaparken bugün bu eleştirme şöyle yapılmaktadır: 50-60-70-80 kilo ve ağır boylarda güreşe katılmak isteyenlerin adları bir liste halinde kağıt üzerine geçirilir. Kilolar ayrı ayrı listeler şeklinde hazırlanır. Mesela 50 kilo boyunda güreşmek isteyenlerin sayısı 20 kişidir. Bu güreşçilere l'den 20'ye kadar numara verilir. Bu numaralar aynı zamanda küçük kağıt parçalarına yazılır ve bir torba içerisine konur. Her güreşçi kendi kurasını torbadan çeker. Mesela 1. sırada bulunan güreşçi 6. sırada bulunan güreşçiyi çektiğinde o güreşçi mersahta 6 numaranın karşısında bulunan adı yazılı güreşçi ile güreşecek demektir. Bu arada boş numara çeken güreşçi tur atlamış olur. Bu şekilde kura çekimi güreşin finaline kadar böyle devam eder. Kura çekiminde kardeş kardeşe de düşebilir. Kura çekimi hakemlere veya yaşlı kişilere de yaptırılabilir.

Aba Güreşine Hazırlık

Çarkacı, köylerden gelen gruplar arasında denk gelen güreşçileri seçerek kimin kiminle güreşeceklerini tespit eder ve onları mersaha davet eder. Öncelikle genç ve tecrübesiz güreşçiler güreştirilir. Davet edilen güreşçiler buldukları grup arasında soyunurlar. Her güreşçi ayağında paçası geniş ve uzun könçekle (don) kalır. Her köy güreşlere gelirken beraberinde getirdikleri köyün ortak malı olan kıldan yapılmış abaları giyerler. Kuşağı da abanın üzerinden sıkıca bellerine bağlarlar. Abanın ön uçlarını da arka taraftan kuşağın altına geçirirler. Böylece güreşçiler güreşe hazır duruma gelmiş olurlar. Son yıllarda bazı güreşçilerin yaralanma ve sakatlanmalarına karşı tedbir olarak aldıkları dizlik, bileklik, eşofman, mayo gibi giysilere müsaade edilmektedir.

Bazı güreşçiler bunların dışında kendilerine uğur getirmesi bakımından pazılarının üst bölümüne veya boyunlarına hamaylı (muska) takabilirler. El veya boyunlarında madenî herhangi bir takıya müsaade edilmez.

Aba Güreşinin Yapılması

Güreşçiler güreşe başlamak üzere hazırlıklarını bitirdikten sonra mersaha inerler. Bazıları mersahın bir kenarında çömelerek dua eder. Güreşi idare edecek olan çarkacı güreşçileri mersahın ortasına davet eder. Kollarını bileklerinden havaya kaldırır ve güreşçileri seyircilere tanıtır. Takdim faslı bittikten sonra davul-zurnaya işaret ederek güreş havasını çalmasını söyler. Güreşçileri de sırtlarından mersaha iterek güreşi başlatır.

Güreşçiler birbirlerinin ellerini sıkarak şans dilerler ve güreş için tutuşurlar. Artık 5 veya 7 dakikalık güreş için aba güreşi başlamıştır. Aba güreşi sadece kuvvetle yapılmaz, güreşçi kuvvetinin yanında kabiliyetini ve güreş oyunlarını da yerinde ve zamanında kullanmak üzere fırsat kollar. Bu şekilde güreşen güreşçi 50 kiloda bile olsa, 100 kilodaki bir rakibini yenebilir.

Çarkacı mersahda mücadele eden güreşçileri belirlenen süre içerisinde yine belirlenen kurallara göre yönetir. Rakibinin iki omzunu yere getiren güreşçi galip sayılır. Güreş sonunda yenen güreşçi yenilenden küçükse onun ellerinden, büyükse yüzünden öperek onun gönlünü alır. Önce galip gelen güreşçi havaya kaldırılır daha sonrada mağlup olan havaya kaldırılarak güreş centilmenlik ve kardeşlik içerisinde sona erer.

Çarkacının Güreşi Aralaması

Aba güreşlerinde çarkacı, belirlenen kurallar çerçevesi içerisinde güreşleri idare ederken bazı hallerde güreşçileri aralar. Bu durumlar şöyle sıralanabilir:

- Güreşçilerin birinin veya ikisinin mersah veya minder dışına çıkması,
- Güreşçilerin kuşaklarının çözülmesi, abalarını gevşemesi veya tehlikeli pozisyon arz etmesi,
- Güreşçilerin herhangi birinin sakatlanması,
- Yerde güreş süresinin dolması,
- Güreşçilerin herhangi birinin yıkılması veya güreş süresinin dolması.

Aba Güreşinde Yaralı Kalma

Mersahta mücadele eden güreşçiler belirlenen 5 veya 7 dakika içinde birbirlerine üstünlük sağlayamadığı takdirde güreşçiler "yaralı kalır". Yaralı kalan güreşçiler o grubun güreşçilerinin sonunda bir kez daha güreşirler. Bu güreşte de yenilemedikleri takdirde yaralı kalan diğer güreşçilerle eş değiştirerek güreşirler.

Minderde yapılan aba güreşlerinde iki kez yaralı kalan güreşçilerin ikisi de ölmüş (yenik) sayılır. Yenilen veya ölen (yenik sayılan) güreşçiler o gün yapılan güreş organizesinde bir daha güreşmezler.

Aba Güreşinde Mersah Alma

Turlardan galip ayrılan güreşçi en sonunda abasını giyer ve mersahın bir kenarına çömelerek kendisiyle güreşmek isteyen rakip bekler. Eğer kendisiyle güreşecek kimse bulamazsa o günkü güreşin galibi o olur ve onun için "mersahı aldı" denir.

Çok zaman büyük ve tınlı güreşçiler, güreşlere gelen gruplar arasında kendini gizleyerek, mersahın sonunda ortaya çıkarlar. Bu çıkış hem mersahta bekleyen güreşçi için hem de seyirci için sürpriz olur. Yapılacak olan güreş için daha büyük heyecan havası eser ve bu güreş büyük bir zevkle izlenir. Tabii ki bu güreş sonunda rakibini yıkan güreşçi mersahı alır ve ortaya konulan ödülün de sahibi olur. Bugün bu gelenek unutulmuştur.

Aba Güreşinde Ödül

Düğün sahibi veya güreşi organize edenler güreşlere davet edilen köylerdeki güreşçilere davetiye gönderirken, güreşin nerede ve kim tarafından tertip edildiği belirtilir. Ortaya konulan ödülün cins ve miktarını da belirler. Yapılan güreşlerin sonunda mersahı alan, güreşte ortaya konulan ödülün sahibi olur.

Son yıllarda köylerde ve kapalı spor salonlarında düzenlenen güreş müsabakalarında ödüller her boyda dereceye giren ilk 3 güreşçi arasında pay edilmektedir. Ödülden en büyük pay birinciye verilir.

Aba Güreşinde Uygulanan Oyunlar

Aba güreşinde oyunların kolayca tatbik edilebilmesi için güreşçinin abadan iyi tutması gerekmektedir. Güreşçi en iyi pozisyon yaratacak tutuşu yapmak için iyi fırsat kollaması gerekir. Yapılan oyunlardan bazıları şöyledir:

Çangal (Karağı): Rakibini ayağının arka bölümüne, ayağının bilek kısmı ile vurup iterek veya takarak rakibi yere yatırmaya çalışmak.

Yanbaş (Çifte Dönme): Rakibin vücudunun ön bölümüne doğru ayağı uzatarak vücudun da yardımıyla rakibe üstünlük sağlamak.

Yandönme: Rakibin sadece yan bölümüne doğru ayağı uzatarak vücudun da yardımıyla rakibini yere yatırmaya çalışmak.

Tırpan (Çomça): Ayağın topuk bölümüyle rakibin ayaklarına veya kalçasına vurarak üstünlük sağlamaya çalışmak.

Çift Dalma (Ayaktan Kapma): Rakibin tek veya çift ayağı hedef alınarak, eğilip ayaklarına doğru hamle yapmak ve yere yatırmak.

Çırpma: Rakibin iki omzundan tutarak ön veya yanlara doğru savurarak üstünlük sağlamaya çalışmak.

Havalandırmak: Rakibini mersah içinde hızlı güreşe zorlamak için mersahın bir başından diğer başına doğru yürütmek.

Sarma: Rakibin ayağını ayakla sararak yere atmaya çalışmak.

Tekkol (Omuzdan Aşıрма): Rakibinin önüne yatarak vücut ve kol kuvvetiyle rakibini omuzlarının üzerinden yere atmak.

Koltuklamak: Rakibinin koltuk altına girerek sırtına doğru kolu uzatıp kavramak ve ayağının da yardımıyla yere atmaya çalışmak.

Bele Geçmek: Öne doğru eğilerek bir hamlede rakibin beline geçmek ve iki kolla belini kavrayarak üstünlük sağlamaya çalışmak.

Aşıрма: Ellerini ayak gibi kullanarak ayaklarını da el gibi kullanarak rakibi ellerin üzerinden yere atmak.

Sonuç

Aba güreşi eski yıllardan günümüze kadar gelen geleneksel bir dövüş ve mücadele sporudur. Anadolu'da unutulmaya yüz tutmuştur. Uzak doğu sporu olan judo ile büyük benzerlikler taşımaktadır. Aba güreşi uluslar arası bir kültür mirasıdır. Bu mirasa bütün dünya ülkeleri sahip çıkmalıdır.

Kaynaklar

- 1) Hasan Basri ÖNGEL, *Türk Kültür Tarihinde Spor*, Kültür Bakanlığı Yayınları: 2564, Ankara 2001
- 2) Cem ATABEYOĞLU, "*Orta Asya Türklerinin Ulusal Sporları*", Yıllar Boyu Tarih Dergisi, Cilt XII, Sayı 3, Mart 1984, s. 68-71
- 3) Dr. Özbay GÜVEN, *Türklerde Spor Kültürü*, Atatürk Kültür Merkezi Yayını: 57, Ankara 1992
- 4) Prof. Dr. Muharrem ERGİN, *Dede Korkut Kitabı*, İstanbul 1986
- 5) Wolfram EBERHARD, "*Çin Kaynaklarına Göre Türkler ve Komşularında Spor*", Ülkü Halkevi Mecmuası, Cilt: 15, No: 87, 1940, s. 210-211
- 6) Zafer SARI, *Hatay'da Aba Güreşi*, Hatay Folklor Araştırmaları Derneği Yayın No: 2, Antakya 1992
- 7) Orhan Şaik GÖKYAY, *Dede Korkut Hikâyeleri*, İstanbul 1976
- 8) Atif KAHRAMAN, *Cumhuriyete Kadar Türk Güreşi*, Cilt: I, Kültür Bakanlığı Yayınları: 1029, Ankara 1989
- 9) Atif KAHRAMAN, *Cumhuriyete Kadar Türk Güreşi*, Cilt: II, Kültür Bakanlığı Yayınları: 1029, Ankara 1989
- 10) Atif KAHRAMAN, *Osmanlı Devletinde Spor*, Kültür Bakanlığı Yayınları: 2097, Ankara 1995

AZERİ MUTFAK KÜLTÜRÜ ÜZERİNE NOTLAR

Nimet BERKOK TOYGAR*, Kâmil TOYGAR**

Azerî mutfağının karakteristik özelliklerine geçmeden Azerbaycan ile ilgili genel bilgiler vermekte yarar görmekteyiz. Bilindiği üzere başta coğrafi yapı olmak üzere ekolojik unsurlar mutfak kültürünü büyük ölçüde etkilemektedir. Bunu Azerî mutfağında da görmek mümkündür.

Azerbaycan Cumhuriyeti uzun bir süre SSCB güdümünde kaldıktan sonra 30 Eylül 1991 tarihinde bağımsızlığını ilân etmiştir. Başkenti 2.100.000 nüfuslu Bakü olup resmi dili Azerî Türkçe'sidir. Para birimi Manat'tır. Yüzölçümü 86.600 km² olup, 1995 yılı itibariyle toplam nüfusu 7.553.000'dir. Nüfusun %53'ü şehirlerde, %47'si kırsal kesimde yaşamaktadır. Ülke genelinde nüfus yoğunluğu km² de 85.8'dir. Ortalama hayat süresi 68.5 yıl olarak tesbit edilmiştir. Nüfus artış oranı %0.9'dur.

Azerbaycan'ın nüfus kompozisyonu ise şöyledir; Azerî asıllılar %78.1, Rus asıllılar %7.9, diğerleri ise %14'tür.

Azerbaycan'da toplam 60 kaza ve 45 şehir mevcuttur. Başlıca şehirleri Bakü (başkent), Sumgayıt, Guba, Alibayramlı, Lenkeran, Mingeçevir, Hankendi, Seki, Naftalan, Gence ve Şuşa'dır.

Komşuları: Batısında Ermenistan, güneybatısında Türkiye, kuzeybatısında Gürcistan, güneyinde İran ve kuzeyinde Rusya Federasyonu'dur.

Önemli nehirleri, Kür, Araş, Alazani, Samur, Terter, Kanık, Genceçay, Beylegan; önemli gölleri ise Hacıkabul, Sarısu, Bü-yükşor ve Candahar'dır.

İklimi kuru ve subtropikal karakterde olup, kuzey bölgesinde kuru kara iklimi hakimdir.

Doğal kaynakları tarımsal alanlar, petrol, doğalgaz ve demir; temel tarım ürünleri, tütün, pamuk, tütün, sebze ve meyve; temel sanayi dalları ise petrol araştırma, sondaj makinaları üretimi, perrokimsiyal ürünler, yiyecek ve içecekler, tekstil, elektronik ve metal işlemedir.

* Araştırmacı-Yazar, Ankara.

** Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Başkanı.

Azerî mutfağının en önemli özelliği çeşit zenginliği ile doğal malzemelerden meydana gelmesidir. Bu zenginlik bölgeyi gezmiş çeşitli seyyahların tesbitleriyle belgelenmiştir. XVI. yy'da Azerbaycan'ı görmüş İngiliz asıllı seyyah Antoni Cenikson, Şamana bölgesinde Abdullah Han'ın evinde kendisine ikram edilen yemeği şöyle anlatmaktadır.

"Yere sofralar açılmıştı. Üzerine her çeşitten yemekler konulmuştu. Yemekler çeşitlerine göre gruplandırılmıştı. Benim hesabıma göre 140'a yalan yemek vardı sofrada. Bir müddet sonra sofralar, üzerindeki yemeklerle birlikte kaldırıldı. Yeni sofralar getirildi. Bunların üzerinde de 150 çeşit tatlı ve meyve vardı. Böylelikle bir defada 290 çeşit yemeği tatmak inkânı doğdu."

Bütün yıl boyunca taze sebze ve meyvelerin bulunması, bunların tek basma ya da başka doğal besinlerle birlikte uyumlu bir biçimde kullanılması Azerî mutfağının zenginliğini yaratmıştır.

Bu zenginlikte, çok değişik pişirme teknikleri ile kullandıkları kap kaçakların rolü büyüktür.

Azerbaycan mutfak kültüründe komşu ve kardeş halkların mutfağının etkisinden de söz etmek gerekir.

Bu etkileşim komşu Kafkas boylan, Türkiye, İran, Arap, Çin ve Hint mutfakları arasında olmuştur. Burada altının çizilmesi gereken husus, İpek Yolu gerçeğidir. Tarihî İpek Yolu birçok kültür unsuru gibi mutfak kültürlerinin de birbirleriyle tanışmasına yol açmıştır.

Aynı şekilde Azerî mutfağına mahsus dolma çeşitleri, pilavlar, haş (Kellepaça soğuk ve söğüş olarak yenir), bozbaş (sulu et yemeği), çığırtma (kavrulmuş tavuk üzerine yumurta), çorba vb. yemekleri de yukarıda andığımız halkların mutfağında görmekteyiz.

Türk dünyası mutfak kültüründe geleneksel Azerî yemeklerinin seçkin bir yeri vardır.

Çok çeşitli ve lezzetli Azerî yemekleri genellikle etli, sebzeli, sütlü, hamur içli yemekler ve pilavlarla çorbalardan oluşur. Zeytinyağlı yemekleri yoktur.

Azerî mutfağında dikkat çeken bir husus da şudur: Aynı türe ait yiyeceklerin pek çok çeşidinin olması. Sözelimi dolma ve sarmanın 30'dan çok, pilavın 100'den fazla çeşidinin olduğu bilinmektedir. Bu durum çorbalar, hamur işleri, et ve sebze yemekleri, tatlılar, salatalar için de geçerlidir.

Azerî yemekleriyle halk tababeti arasında yakın bir ilişki bulunmaktadır. Hamur yemekleri (umaç, erişte vb.) daha çok soğuk algınlığında, sindirim hastalıklarında kullanılır. Kellepaça'nın ses telleri tahrişi, öksürük vb. üst solunum yolları rahatsızlıklarına iyi geldiği belirlenmiştir.

Azerbaycan'da yemek yapanlara "aşbaz" denir. Yemek genellikle kadınlar tarafından yapılır. Aşbazlar geleneksel kesimde usta-çırak ilişkisiyle yetişirler.

Bakü'den Seyyare Şahhüseyn'in verdiği bilgilere göre, şehirlerde, kasaba ve köylerde mutfak evin içerisinde. Eskiden yemekleri muhafaza etmek için kuyulara sarkıtıyorlardı. Miskaplarda (bakır kaplarda) yemek bırakılmaz, akşamdan uygun kaplara geçirilirdi. Şimdilerde emaye ve porselen kaplar daha çok kullanılıyor.

Peynir "motal" denilen deri içinde muhafaza edilir. Derinin kurumaması için güneşini çevrilip silinir.

Düğün vb. tören yemekleri ev dışında hazırlanan odun ocaklarında pişirilir.

Bakır kazanlar, siniler, çömçeler Azerî mutfağında yaygın olarak kullanılır.

Azerî mutfağında yemek adlarının da bazı özellikleri vardır. "Dolma", "sıkma", "bulama", "süzme", "bastırma" vb. adlar bu yemeklerin güç sarfedilerek nasıl yapıldığını, bir başka söyleyişle hangi eyleme bağlı olduğunu belirtir.

Bazı yemekler yapıldıkları, pişirildikleri kaplardan adlarını alır. "Kazan kebabı", "tava kebabı" vb. gibi.

Bazı adlar da ise yemeklerin formunu görmek mümkündür. "Lüle kebabı", "dini-dili küfte", "yaprak hmgal" vb.

Bazı yemekler de tadlarından ad alırlar. "Hoşab", "turşu kavurma" "turşu pilav" gibi.

Yemeklerde genellikle tereyağı, az kuyruk yağı ve ayçiçek yağı kullanılır.

Geleneksel Azerî yemeklerinde koyun eti hâkimdir. Bunun yanında "mal eti" denilen sığır (dana) eti ile kanatlı hayvanların etleriyle av kuşlarından yapılan yemekler de oldukça çeşitlidir. Diğer Türk boylarında olduğu gibi erkek hayvanların etleri daha lezzetli sayılır.

Hazar Denizi boyunca kurulan yerleşme yerlerinde çeşitli türden balık yemekleri yapılarak tüketilir.

Etlerden bastırma, kavurma, kurutma, kışlık olarak hazırlanır. Tavuk ve ördekler de kış için kurutulur.

Azerî mutfağının tespit edilebilen en eski yemekleri hamur işleri ve et yemekleridir. Bunlar içerisinde "haşıl", "umaç", "hengel", "düşbere", "erişte" sayılabilir. Eriştenin ondan çok çeşidi vardır. Hmgal adına Oğuzname'de de rastlanmaktadır. Keza erişte adını Ahmet Harami'nin 13. yy'a tarihlenen destanında görmekteyiz.

Azerî mutfağında pişirilen çorbalar şu şekilde sınıflandırılır: etsiz sebzeli, etli sebzeli, sade etli, sütü, yoğurtlu, tavuklu, yumurtalı, işkembeli, paçalı ve balık çorbaları.

Bugün Ermeni işgalinde bulunan Azerî toprağı Karabağ bölgesindeki Ağdam şehrinde dünyada ilk ekme müzesi açılmıştır. Burada eski olan ve bugün yapılan ekmeklerin bütün çeşitlerini görmek mümkündür. "Tandır", "lavaş", "yufka" "külçe", "külfe, kömbe" vb. gibi.

Azerbaycanlı aile, özellikle kırsal kesimde ekmeğini evde :endir (tandır) de pişirir. Haftada bir kez tandırda ekme yapılır, börek olarak vasıflandırabileceğimiz "kalın" ve "fetir" oldukça eziz ve besleyici yiyeceklerdir.

Ayrıca lavaş denilen dayanıklı yufka ekmeğı belli aralıklarla pişirilip kapalı bir sandıkta muhafaza edilir. Yemekten on dakika önce çıkarılıp üzerine su serpilerek yumuşatılıp yenilir.

Evin en büyüğü (aksakkal) sofraya oturup yemeğe başla-riazsa, hiç kimse sofraya el uzatmaz. Yemeğe başlamadan evvel Bismillahirrahmanirrahim" denir. Sonunda ise "Allah artık etin" denilerek sofradan kalkılır.

Azeriler halk arasında; "Parmaklar yemeğın tadını hisseder." ler. Ve aile içinde elle yemeğı tercih ederler. Parmak uçlarını yemeğın esas tadını verdiğini, kullanılan araç gereçlerin yemeğın lezzet kompozisyonunu bozduğunu ifade ederler. Özellikle pilav elle yenir. Pilavların yanma çok sık olarak şerbet de rerilir. Masanın süsü gül şerbeti (gülub, pembe su) ve ayrandır.

Havaların ısınmasıyla Azerbaycan'da et tüketimi hissedilir lerecede azalır. Bunun yerine sebze tüketimi artar. Sebzelerin büyük bir bölümü Hudayinabit (kendi biter) yeşilliklerdir. Bunların 300'den çok çeşidi vardır. Genellikle pişirmeden çiğ olarak renmesi adettendir. Dođranmadan yenir.

Dağlarda kendiliğinden biten kuşpepeyi, yemlik, ebegümeci üç yaprak, küstüm otu, evelik; çorba ve kutaplarda kullanılır.

Azerbaycan'da halk tababetine "Türkeçarelık" adı da verilir, [urkeçarelığın temel ilaçları şifalı bitkilerdir. Bugün Azerbaycan'da kolaylıkla bulunabilen, yarpız, zaferan, nar, üzerlik, benövşe (menekşe), turp, gizil gül, dut, sarımsak, giciktan (ısırgan) gibi bitkiler yüzyıllardan beri denenmiş olarak birçok hastalıklarda kullanılmaktadır. Örneğın, zaferan sinir sistemi yorgunluğında, akciğerleri ve nefes yollarını açıcı olarak; bal ile zaferan yemek ise böbrek taşı olan hastalar için yararlıdır.

Sabah kahvaltısında peynir, tereyağı, yumurta, çay, ekme çeşitleri, çörek ve börekler, bazen de kellepaça çorbası içilir.

Çay sofrasında, çayın yanında çeşitli reçeller (mürebbe), sert kesme şeker, şekerlemeler, çeşitli pastalar bulunur. En özgün reçelleri: taze ceviz, karpuz kabuğı, patlıcan, domates, böğürtlen (soğuk algınlığında çok kullanılır.) beyaz kiraz, erik, kayısı, şeftali'dir.

Çay, Azerbaycan mutfağında önemli bir yere sahiptir. 16. yy.'da bile toplu çay içilen "çayhanalar"ın varlığı bilinmektedir. Kahve daha az tüketilir.

Çeşitli bitkiler çay olarak demlenir. Kekik, yabani tarçın, ayva çekirdeği, mısır püskülü vb.

Azerî mutfağında "Özel Gün Yemekleri" oldukça çeşitlidir. Nevruz'da "Semeni", Hızır Nebi bayramında "Kuvut", çocuğun ilk dişi çıktığında "hedik" ve "kavurga" hazırlanır. Ayrıca doğum, sünnet, nişan-düğün, ölüm vb. hayatın dönüm noktalarında da çeşitli yemekler yapmak adettendir.

Nevruz'da her yöre kendine has pilav çeşitlerinden hazırlar. Bakü'de baklalı dere otlu şüyud pilav, Şeki'de kestaneli tavuklu döşeme pilav, Şamahi'da turşu kavurmalı pilav, Lenkeran'da Levengeli pilav mutlaka yapılır. Bayramlaşmak için gelenlere ikram edilir.

Ayrıca, Nevruz sofrasında semeni, kavurga, boyalı yumurta, şekerbura, baklava, şor gogal, kuruyemiş çeşitleri, Nevruz şekerleri bulunur. İçecek olarak da kuru meyvelerden evde hazırlanan (erik, kayısı, üzüm, elma, armut vb.) içecekler sunulur.

Nevruz'da mezarlık ziyaretleri yapılır. Mezarlığa semeni, yumurta, tatlılar ve kuruyemiş çeşitleri götürülür. Mezar üzerine siniyle bırakılır. Ancak yumurtalar boyasız, semeni de yas ifade etmesi balonundan siyah kuşakla bağlanır. Ölüntün ruhu için yiyecekler herkese dağıtılır. Semeni mezarın üzerinde kalır ve hiçkimse dokunmaz. Ayrıca un helvası hazırlanır ve bir kişiye yetecek şekilde, lavaşın içine sarılır, mezarlığa götürülür. Mezarlık girişinden itibaren karşılaşılan herkese dağıtır. Alan kişiler "Allah kabul etsin" diyerek helvayı yer. Ölü sahipleri bu helvadan yemezler.

Nevruz'da kavgalı insanlar, dargınlar birbirlerine gittiklerinde bir şey yokmuş gibi davranıp konuşurlar. Herkes Nevruz'da yeni bir şey giyer. Küçükler büyüklerle bayramlaşıp Nevruz hediyesi alırlar. Bunlar boyanmış yumurta, çeşitli şeker, tatlılar ve paradır. Çocuklar topladıkları, torbalarına koydukları yumurtaları dövüştürmek için kırlara çıkarlar.

Nişanlı kızlara oğlan tarafından Nevruz sinileri gönderilir. Bir sini baklava, bir sini şekerbura bir sini şor gogal, semeni, boyanmış yumurta ve şekerler. Ayrıca, kız için bir sini hazırlanır. Bu sini de kız için giyecekler, altın, başörtüsü, çamaşır, hoş kokular vb. eşyalar bulunur. Ayakkabı darlık ifade ettiği için nişanlı kıza gönderilmez.

Düğünlerde ve sünnetlerde dolmalar, kebablar, aş, soğuk yiyecekler, içkiler bulunur. Tatlı yapılmaz. Tatlılar nişanlarda yapılır.

Doğum yapan kadımlara haşıl, kuymak, hamur işleri (düşbere, kutab, hengel) yapılır ve götürülür.

Ölü ardından 40 gün yemek ikram edilir. Perşembe günü özel yemekler yapılır. 40 gün müddetle her perşembe, hoca ile mezarlığa gidilir. Ölüntün

40'ı iki gün yapılır. Birinci gün hanımlar, ikinci gün erkekler gider. Erkekler Kur'an okuturlar ve yas bitmiş olur. Bazı yörelerde 52 inci gün de yapılır.

"Azerî ve Fırat Havzası, mutfak kültürlerinin karşılaştırmalı incelenmesi" konusunda ciddi bir araştırma yapan Asker KAR-TARI'nın tesbitlerine göre, Azerbaycan üzerinden Anadolu'ya yapılan Oğuz boylarının göçleri ülkemizde Azerî mutfağının birçok bölgelere taşınmasına neden olmuştur. Azerî mutfak kültürünün Türkiye'deki paralellikleri şöylece özetlenebilir:

a) Yemek öğünleri hemen hemen aynı zamana rastlar.

b) Her iki bölgede de iki tür sofralar görülür. Bunların birincisi geleneksel kesimlerde yer sofraları, ikincisi kasaba ve şehir merkezlerinde görülen masa türü sofralardır.

c) Normal öğün sofralarında ve tören sofralarında uyulması gereken kurallar arasında da benzerlikler vardır. Yemek çevresinde oluşan kültür değerlerinin tam bir envanteri yapıldığında bu benzerlikleri daha etraflıca görmek mümkün olacaktır.

ç) Her iki tarafta da mutfak, ocaklık ve kiler ile mutfak etnografyasını teşkil eden, kapkacak adları birbirine büyük benzerlik göstermektedir.

d) Fırat Havzası yemekleri ile Azerî mutfağında yer alan yemekler arasında büyük benzerlikler bulunmaktadır. Bunlar çorbalar, et yemekleri, sebze yemekleri, kebablar, dolma ve sarmalar, pilavlar, tatlılar, salata ve turşular, hamur işleri ve tatlandırıcı baharat ve "göğertiler" olarak gruplandırılabilir.

Azerbaycan ve Türkiye'deki Azerî yerleşmelerinin mutfak kültürleri arasında görülen benzerlikler Türk kültür birliğinin çok az değişikliklerle günümüzde de yaşadığını göstermektedir. Bu alanda yapılacak karşılaştırmalı çalışmaların bilim dünyasına yeni bilgi ve belgeler kazandıracığı ortadadır.

OLAYLAR - YAYINLAR

KASTAMONU JURNAL DEFTERİ

(1252-1253 / 1836-1837)

-Metin ve Tıpkıbasım-

(Hazırlayanlar: Prof. Dr. Abdulkerim Abdulkadiroğlu,

İ. Hakkı Aksoyak, Necip Fazıl Duru),

Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara 1998.

Ahmet Bican ERCİLASUN*

Osmanlı döneminden kalma arşiv belgeleri son yıllarda tarihçiler ve ilgili uzmanlarca titizlikle incelenmekte ve yayın hayatına sunulmaktadır. Mühimme defterleri, tahrir defterleri, şer'îye sicilleri vb. sayısız arşiv malzemesinin incelenmesi her hâlde daha uzun yıllar alacaktır. Arşivin derinliklerine girildikçe beklenmedik belgelerle karşılaşmakta ve tarihin hiç bilinmeyecek sandığımız günlük olayları, isimleri gün yüzüne çıkmaktadır. İşte bu ilgi çekici belgelerden biri de jurnal defterleridir. Abdulkerim Abdulkadiroğlu esere yazdığı takdim yazısında, Başbakanlık Osmanlı Arşivi Katalogları Rehberi'nde jurnal defterlerinin pek fazla olmadığını belirtmektedir. Bunun sebebi olarak da vilâyet kadıları tarafından tutulan bu defterlerin, onların mirasçılarına intikal ettiğini ve belki de zamanla kaybolduğunu düşünmektedir. Nitekim yayına hazırlanan jurnal defteri de Kastamonu kadıları soyundan gelen eski Kastamonu milletvekili rahmetli İsmail Hakkı Yılanlıoğlu'ndan temin edilmiştir.

Elimizdeki jurnal defteri 15 Muharrem 1252 (2 Mayıs 1836) tarihinden 18 Şaban 1253 (17 Kasım 1837) tarihine kadar olan yaklaşık 1,5 yıllık süreyi içine almaktadır. Bu süre içinde her gün kim gelmiş, kim gitmiş, kim doğmuş, kim ölmüş, kim evlenmiş bunların hepsi tespit edilmiştir. Ayrıca her gün şehre ne kadar un, arpa, pamuk, tuz, demir vb. geldiği de tek tek kaydedilmiştir. Jurnal defterinden bazı örnekler verirsek kayıtların mahiyeti daha iyi anlaşılacaktır. 16 Muharrem 1252 tarihindeki yedi kayıttan biri şöyledir:

"Kastamonu'da Akmescid mahallesinden Esir Ahmedoğlu kızı Rahîme binti Abdullah nâm seyyibi (dulu), tâlibi, Daday kazasına tâbi Honsalar divanından

* Prof. Dr., Gazi Üniversitesi, Öğretim Üyesi, Ankara.

Bıyıkoğlu Mustafa fi 15 Muharrem 252 târihiyle Kastamonu mahkemesi izinnâmesiyle bi-hüsni'r-rızâ (iyilikle razı ederek) tezevvüc şud (evlenmiştir)”.

Demek ki Kastamonu'nun Akmesicid mahallesinde, Esir Ahmedoğulları sülâlesinden, babasının adı Abdullah olan Rahime adlı dul bir kadın var. Daday ilçesine bağlı Honsalar divanından Bıyıkoğlu Mustafa bu dul kadına talip olmuş; kadın da razı olmuş. Kastamonu mahkemesinin izniyle 15 Muharrem 1252 tarihinde evlenmişler.

3 Safer 1252 tarihindeki beş kayıttan birincisinde şöyle denilmektedir:

“Esir tüccârından Anapalı orta boylu, ter (taze) bıyıklı, sinni (yaşı) 21 Mehmed bin Sâlih ve hademesi orta boylu, kumral sakallı, sinni 35 İslâm, yedinde olan (yanlarında bulunan) seyyibe (dul) cariye, bâkire cariye esirlerini fûruht etmek (satmak) üzere fi 27 Muharrem 252 târihiyle Sinop mahkemesinden yedine (eline) verilen mürûr (geçiş) tezkiresinde zikrolunduğu vech ile Çankırı ve Ankara taraflarına gitmek üzere Kastamonu'ya vüsûl (gelmiş) ve Tevellâ Ahmed Hamı'na müsâferet etmiştir (misafir olmuştur). Çankırı'ya gitmiştir fi 20 Safer 252”.

Demek ki 21 yaşında, babasının adı Salih olan Mehmed adlı bir esir tüccarı var. Bunun 35 yaşında İslâm adlı bir yardımcısı var. Dul ve bakire cariyeleri satıyorlar. 27 Muharrem 1252'de Sinop mahkemesinden bir seyahat belgesi almışlar. Altı gün sonra, yani Sefer ayının 3'ünde Kastamonu'ya gelmişler, kadılığa kayıtlarını yaptırmışlar ve Tevellâ Ahmed Hamı'na inmişler. 17 gün Kastamonu'da kalmışlar ve Sefer ayının 20'sinde Çankırı'ya hareket etmişler. Oradan da muhtemelen Ankara'ya gidecekler.

11 Safer 1252 tarihindeki altı kayıttan dördüncüsü şöyle:

“Kastamonu'da Honsalar mahallesinden Hacı Haliloğlu kızı Şerife binti Ahmed nâm (adındaki) bîkr-i bâliğayı (erişkin bakire kızı), tâlibi, Devrekâni kazasından Küçük Sipahi oğlu Mustafa bin Mahmûd fi 11 Safer 252 târihiyle Kastamonu mahkemesi izinnâmesiyle bi-hüsni'r-rızâ tezevvüc etmiştir.”

Demek ki Kastamonu'nun Honsalar mahallesinde Hacı Haliloğlu sülâlesinden, babasının adı Ahmed olan Şerife adlı erişkin bir kız var. Devrekâni ilçesindeki Küçük Sipahioğlu sülâlesinden Mahmud oğlu Mustafa bu kıza talip olmuş, kızın ailesi de razı olmuş. Kastamonu mahkemesinin izniyle Sefer ayının 11'inde evlenmişler.

1 Şaban 1252 tarihindeki yedi kayıttan birincisi şöyle:

“Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye'den birinci alayının birinci taburunun birinci bölümünde birinci onbaşının üçüncü neferi Kastamonulu Mehmed veled-i Hasan'ın illet-i kadîmesi olup askerî olmaklığa elvermeyeceği bi'l-muâyene tebeyyün ettiğinden silk-i askerîden ihrac olunduğunu hâvî fi gurre-i Receb 252 târihiyle bâb-ı hazret-i seraskerîden yedine i'tâ buyurulan ruhsatnâme-i aliyeye ve

vilâyetine mürûrunu muhtevî fi 15 Receb 252 târihiyle Medîne-i Konya mahkemesinden kezâlik verilen mürûr tezkiresi müciblerince merkum Mehmed Kastamonu'ya vüsûlünde vatan-ı aslîsi olan Kastamonu sancağı kazâlarından Zari kazâsına azîmet etmiştir.”

Demek ki Osmanlı ordusunda askerlik yapmakta olan Hasan oğlu Mehmed'in eski bir hastalığı varmış.

Muayene sonucu askerliğe elverişli olmadığı anlaşılmış ve askerlikten çıkarılmış. 1 Recep tarihinde ordudan kendisine ruhsatname verilmiş. Konya üzerinden dönüyor olacak ki Konya mahkemesinden de 15 Receb'de bir geçiş tezkiresi almış ve Şaban ayının birinde Kastamonu'ya gelmiş. Oradan da asıl vatanı olan Zari kazasına hareket etmiş. İstanbul'dan Kastamonu'ya yolculuğunun bir ay sürdüğü anlaşılıyor.

9 Safer 1253 tarihindeki altıncı kayıt şöyle:

“Kastamonu'da Bey Çelebi mahallesinden rakam 332 (332 numarada kayıtlı), sinni 39 (39 yaşında), orta boylu, az kır sakallı Urgancı Esseyid Mehmed bin Osman fi 9 Safer 253 târihiyle, Kastamonu mahkemesi tezkiresiyle li-ecli't-ticâre (ticaret maksadıyla), mehl 61 (61 günlüğüne) Der'aliyye'ye (İstanbul'a) azîmet şud (hareket etmiştir)”.

Görüldüğü gibi, 1836-1837 yıllarına ait 1,5 yıllık bir dönemi içine alan Kastamonu Jurnal Defteri'nde her gün için 5-10 kayıt yer almaktadır. Bu kayıtlarda, yukarıdaki örneklerden başka, doğumlar, ölümler, seyahat maksadıyla Kastamonu'ya gelenler veya gezi yolu üzerinde olduğu için Kastamonu'ya uğrayanlar, ilim tahsiline gidenler, hacı karşılamaya gidenler bir bir tespit edilmiştir. Kastamonu'da kaç gün kaldıkları, hangi handa veya konakta konakladıkları kaydedilmiştir. İnsanların adlarıyla birlikte baba adları, sülâleleri, hangi divandan, köyden, ilçeden veya mahalleden oldukları, yaşları ve fizikî özellikleri de belirtilmiştir. Ayrıca her güne ait kayıtların sonunda şehre gelen erzak ve malzeme de yazılmıştır. Söz gelişi 10 Safer 1252 tarihinde Unkapanı Hanı'na 30 yük un, 2 yük tuz; Arpa Pazarı'na 16 kile arpa; Penbekapanı Hanı'na 7 yük pirinç, 8 yük üzüm gelmiştir. 9 Safer 1253 tarihinde Unkapanı Hanı'na 48 yük un, 8 yük tuz; Arpa Pazarı'na 5 kile arpa; Penbekapanı Hanı'na 3 yük pekmez, 3 yük üzüm, 2 yük leblebi gelmiştir. Bunlar dışında pamuk, tütün, pirinç, mercimek, zeytin, limon, incir, kahve, sabun, boya, demir gibi malzemeler de ölçüleriyle birlikte kaydedilmiştir.

Jurnal defterindeki bir günlük kaydın düzenini bir örnek üzerinden şöyle gösterebiliriz:

Jurnal-ı Kastamonu der-yevm-i Salı fî 17 Muharrem 253 (başlık) Başlık altında, birbirinden ayrılmış paragraflar hâlinde yukarıda örneklerini gördüğümüz şekilde kaydedilmiş o günkü olaylar (17 Muharrem'de 9 olay kayıtlı)

“El-yevm” (bugün) kaydıyla şehre gelen malzeme Malzeme, ölçüleriyle yazıldıktan sonra “memurları ihbâr şud” (memurları haber verdi) kaydı

Temmeti’j-jurnal (Jurnal tamamlandı) kaydı İmza.

Demek ki malzemenin indiği han ve pazarlarda görevli memurlar var. Günün sonunda mahkemeye gelerek o gün Kastamonu’ya gelen malzemenin tür ve miktarını kadiya bildiriyorlar.

Bir süre önce vefat eden Prof. Dr. Abdulkerim Abdulkadiroğlu başkanlığında yayına hazırlanan bu önemli eser hem orijinal defterin tıpkıbasımını, hem de Latin harfleriyle okunuşunu vermektedir. Dizin bölümü ise jurnalde geçen bütün kişi, sülâle ve yer adlarını içine almaktadır.

Kastamonu Jurnal Defteri, 1830’lar Kastamonusunun sosyal hayatını öğrenmek isteyenler için bulunmaz bir hazinedir. Dil ve ad bilimi çalışması yapacak olanlar için de son derece önemli bir metindir.

Hazırlayanların verdiği bilgiye göre yazmanın bir cildi de Millî Kütüphanede bulunmaktadır. O cildin de yayına hazırlanması Türk kültür ve bilim hayatına önemli bir hizmet olur. Az sayıdaki diğer jurnal defterlerinin de yayımlanması, daha sonra yapılacak mukayeseli çalışmalara zemin hazırlamak bakımından ayrıca önemlidir. Bizim görevimiz hazırlayanları tebrik etmekten, vefat etmiş bulunan Abdulkadiroğlu’na rahmet dilemekten ibarettir.

**ORHAN ŞAIK GÖKYAY ŞİİR ÖDÜLÜ
SEÇİCİ KURUL ÜYESİ
DR. MEHMET ÖNDER'İN ARDINDAN**

Nail TAN*

23 Ağustos 2004 günü saat 18.00 sularında Türkiye Cumhuriyeti'nin kültür çınarlarından biri daha dünya değiştirdi. Uçmak yolculuğuna çıktı. Cenazesi 25 Ağustos 2004 günü, Konya Mevlâna Müzesi yanındaki Selimiye Camisinde kılınan öğle ve cenaze namazlarının ardından Üçler Mezarlığı'nda sessizce toprağa verildi. TRT'ye Atatürk Kültür Merkezi Başkanı Prof. Dr. Taciser Onuk tarafından gerekli bilgi ve fotoğraf gönderildiği, ayrıca ilgili Haber Dairesi Başkanlığına telefonla da bilgi verildiği hâlde, politikacı-eski Bakan Veysel Atasoy'dan sonra bile haberlerde yer almadı. Gazeteler, suskun kaldı.

En çok, TRT Genel Müdürlüğüne kızdığımı belirtmeliyim. Neredeyse çaycısının, bekçisinin ölüm haberini veren TRT, üzülecek söyleyelim ki Sayın Şenol Demiröz'ün Genel Müdürlüğünde de eski çizgisini korumakta. Geçmişte olduğu gibi, ne kadar adı solcuya çıkmış, hapishanede yatmış şair, yazar ve politikacı varsa gene onların haberleri ön safta mı olmalı? Onlar da olsun ama Dr. Mehmet Önder de ihmal edilmesin.

Mehmet Önder, 01 Mart 1926 tarihinde Konya-Çumra'nın Karkın kasabasında doğdu. Çiftçi Mevlüt Önder ile Huriye Hanımın oğludur.

1944 yılında Konya Lisesini bitirdi. DTCF Sanat Tarihi Bölümünden 1950 yılında mezun oldu. Konya Müzeleri Müdürlüğüne asistan ve müdür yardımcısı olarak atandı. 1954'te müdürlüğe getirildi. Müdürlüğü sırasında (1954-1964) Mevlâna Müzesini uluslararası üne kavuşturdu. Mevlâna'yı anma törenlerini başlatanlar arasında yer aldı.

MEB'de Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürü (1964-1967), Kültür Müst. Yard. (1967-1969), Kültür Müsteşarı (1969-1971) olarak görev yaptı. 1971 yılında Kültür Müsteşarlığı MEB'den ayrılarak Kültür Bakanlığı hâline getirilince bu bakanlığın ilk Müsteşarı oldu. Daha sonra Başbakanlık Kültür Müsteşarı olarak görevini sürdürdü (1971-1974). 1974-1987 yılları arasında Başbakanlık Müşavirliği, Bonn Büyükelçiliği Kültür Müşavirliği (1977-1982) ve Kültür Bakanlığı. Başmüsavirliği görevlerinde bulunduktan sonra 1987 yılında emekliye ayrıldı.

1987-2000 yılları arasında Türkiye İş Bankası Genel Müdürlüğünün

* Dr., Araştırmacı-Yazar, Ankara.

Kültür ve Sanat Danışmanlığını yaptı. 2002 yılına kadar Başbakanlık AKDITYK Atatürk Kültür Merkezinde Bilim Kurulu Üyesi olarak görev yaptı. Almanca, Fransızca ve Farsça dillerini biliyordu.

Mehmet Önder'in ilk yazısı 1945 yılında *Konya Halkevi* dergisinde yayımlandı. Edebiyat, sanat tarihi, arkeoloji, etnografya ve halk bilimi alanında kitap (75) ve makaleler (1400'e yakın) yazdı. Makaleleri *Hisar*, *Şadırvan*, *Türk Sanatı*, *Folklor Postası*, *Türk Folklor Araştırmaları*, *Hayat Tarih*, *Türk Kültürü*, *Çağrı*, *Kültür ve Sanat* başta olmak üzere birçok dergide, *Tercüman* gazetesinde ve Konya mahallî basınında yayımlandı. Almanya Hükümeti tarafından Üstün Liyakat Nişanı (1982), Pakistan Hükümeti tarafından da "İkbal Nişanı" (1986) verildi. Selçuk Üniversitesi Senatosu, Türk Sanatına, arkeolojisine yaptığı hizmetlerden dolayı 1986 yılında "Fahri Doktor" unvanını verdi. Pakistan Lahore Üniversitesi tarafından da verilmiş fahri doktor unvanına sahipti.

1996 yılında Yard. Doç. Dr. Mehmet Yardımcı tarafından hakkında bir armağan kitap hazırlanıp Kültür Bakanlığınca yayımlandı.

1947 yılında ilkökul öğretmeni Zafer Albayrak ile evliliğinden Öner (1948) adında bir oğluya Celâle (1955) adında bir kızı bulunmaktadır.

Yayımlanmış, 80'e yaklaşan kitaplarından bir bölümü şunlardır:

a. Şiir: *Köyün Bağrından* (1946), *Zafer Yolunda* (M. Balkan ile, 1947), *Mevsim Sonu* (1949)

b. Atatürk Araştırmaları: *Atatürk Evleri-Atatürk Müzeleri* (1970), *Atatürk'ün Yurt Gezileri* (1975) *Atatürk'ün Evleri Karargâhları* (1977), *Atatürk'e Mektuplar* (1987), *Atatürk Konya'da* (1989), *İzmir Yollarında* (1989), *Atatürk Eskişehir'de* (1991), *Atatürk'ün Almanya ve Avusturya Gezileri* (1995).

c. Konya Araştırmaları: *Seyahatnamelerde Konya* (1848), *Konya Maarif Tarihi* (1952), *Tarihî Turistik Konya Rehberi* (1950), *Millî Mücadele'de Konya* (1953), *Konya Çeşme ve Şadırvanları* (1955), *Mevlâna Şehri Konya* (1962), *Konya Efsaneleri* (1963), *Seydişehir Tarihi* (1986).

d. Arkeoloji, Sanat Tarihi ve Müzecilik Araştırmaları: *Mevlâna Müzesi Rehberi* (1958), *Türkiye Müzeleri* (1977), *Yurt Dışı Müzelerinde Türk Eserleri* (1983), *Antika ve Eski Eserler Kılavuzu* (1995).

e. Halk Kültürü (Folklor) Araştırmaları: *Nasreddin Hoca* (1963), *Anadolu Efsaneleri* (1966), *Efsane ve Hikayeleriyle Anadolu Şehir Adlan* (1969), *Anadolu Fetih Destanları* (1970), *Şehirden Şehire* (3 Cilt 1972-74), *Anadolu'yu Aydınlatanlar* (2 Cilt, 1973-74), *Şaheserler Konuştukça* (1996).

f. Mevlâna Araştırmaları: *Mevlâna ve Türbesi* (1955), *Gönüller Sultanı Mevlâna* (1958), *Mevlâna Şiirleri Antolojisi* (1956), *Mesneviden Hikâyeler* (1969), *Mevlâna Bibliyografyası* (1973), *Mevlâna Bildirileri* (1973), *Çocuklara Mevlâna'dan Hikâyeler* (1962), *Güldeste* (1984), *Yeşil Kubbenin Gölgesinde* (1993).

Mekâmı cennet olsun!

YENİ BİR TÜRKLÜK BİLGİSİ DERGİSİ BAL-TAM TÜRKLÜK BİLGİSİ

Yıllardır önce Yugoslavya'da, daha sonra Kosova'da Türklük bilimi çalışmaları yapan, öğrenciler yetiştiren, Türkçeyi yaşatan bilim adamlarının en başında gelen Prof. Dr. Nimetullah Hafız ve eşi Prof. Dr. Tacida Zubçeviç Hafız, 2000 yılında Prizren'de Balkan Türkoloji Araştırmaları Merkezi (BAL-TAM)'ni kurdular. İlkini 2001 yılında Prizren'de, ikincisini Mostar'da, üçüncüsünü Karadağ'da olmak üzere üç uluslararası sempozyum (bilgi şöleni) düzenlediler. Bu arada 1973-1991 yılları arasında Piriştine'de yayımlanan ve 91. sayıdan sonra yayımına ara veren *Çevren* dergisini canlandırmak istediler. 2001 yılında 92. daha sonra da 93-94-95-96. sayılarını yayımladılar. Yeni sayılar için yazı topladılar. 100. sayının yayımını görkemli bir şekilde kutlamaya hazırlandılar. Ancak, 2004 yılı başında *Tan* gazetesini yayımlamaya hazırlanan kuruluştan bir mektup aldılar. Bu mektupta, 1999'da kapanan *Tan* gazetesinin tekrar çıkacağı, *Çevren*'m 92. sayıdan itibaren yayımlanacağı bildiriliyor, Prof. Hafızların *Çevren*'le ilişkilerinin kalmadığı hatırlatılıyordu.

Balkan Türkleri, ne yazık ki, hiçbir Balkan ülkesinde birlik beraberlik içinde olamadılar. Onların parçalanmaları, birbiriyile didişmeleri hâkim güçlerin işine geldi. Prof. Dr. Nimetullah Hafız, *Tan* gazetesinin *Çevren*'i yönettiği dönemde derginin yöneticileri ve makale yazarları arasındaydı. Dergiyi yaşattığı için kendisine teşekkür edilmeliydi. Ne yazık ki, bu yapılmadı.

Prof. Dr. Nimetullah Hafız ve eşi bu kez kuruluşlarına süreli, bilimsel bir dergi kazandırdılar. BAL-TAM Türklük Bilgisi dergisinin 1. sayısı Eylül 2004 ayında Prizren'de yayımlandı. Türkiye Cumhuriyeti'nin 80. Yıl Dönümüne Armağan edilen bu sayının sahibi BAL-TAM adına Prof. Dr. Tacida Zubçeviç Hafız, sorumlu başyazarı ise Prof. Dr. Nimetullah Hafız'dır.

Dergideki makale ve yazılar üç bölümde toplanmış; I. Bilim, II. Derlemeler, III. Olaylar-Yayınlar.

Bilimsel makalelerin yer aldığı birinci bölümde, Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti'ni konu alan yazılar sıralanmış. T. C. ve Balkan ülkeleri bilim adamı ve uzmanlarının şu makaleleri bulunuyor:

- Prof. Dr. Reşat Genç: "Atatürkçü Düşüncede Lâiklik ve Din Anlayışı"
- Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun: "Tarihî Akışı İçinde ve Cumhuriyet Döneminde Türk Dili"
- Prof. Dr. Bayram Bayraktar: "Kuruluşunun 80. Yılında Türkiye Cumhuriyeti'nin Yeri ve Değeri"
- Prof. Dr. Şükrü Halûk Akalın: "Atatürk'ün Dil Politikası"
- Prof. Dr. Şakir İbrayev: "Atatürk'ün Kazak Devlet Dili Üzerine"
- Prof. Dr. Cengiz Hakov: "Atatürk ve Türkiye'nin Modernleşmesi"
- Prof. G. P. Panev: "M. Kemal Atatürk ve Yeni Türkiye"
- Mücahit Mümin: "Gelişen Dünya Olayları ve Atatürkçülük"
- Rahmi Ali: "Atatürkçü Düşünce Nedir?"
- Prof. Dr. Enver Mahmut: "Atatürk'ün Özdeyişleri ve Düşüncelerinde Boyut ve Derinlik"
- Numan Kartal: "Atatürk ve Kocacık"
- Doç. Dr. Necip Hablemitoğlu: "Kemal'in Öğretmenleri"
- Dr. Ali Nejat Ölçen: "Prof. Dr. Hirsch'in Anılarında Kemalizmin Türkiyesi"
- Prof. Dr. Gazmend Shpuza: "Türk Millî İhtilâli'nin ve Kemalist Reformların Arnavutluk'taki Yankıları"
- Doç. Dr. Ziyneti Barlas: "Atatürk ve Bulgaristan Türklerinin Millî Şuuru"
- Prof. Dr. Valentin Çorbea: "Romen Gözüyle Atatürk"
- Prof. Dr. Mihai Maxim: "Bir Romen Diplomatının Gözleriyle Büyük Önder Atatürk"
- Doç. Dr. Tamilla Aliyeva: "Azerbaycan Bazı Halk Yazımında Atatürk"
- Dr. N. Ahmed Asra-r: "İki Halk Kahramanı-M. Kemal Atatürk ve M. Ali Cinnah"
- Dr. Yaşar Kalafat: "Atatürk-Halk Kültürü-Millî Kimlik"
- Nail Tan: "Atatürk ve Balkan Folkloru"
- Dr. İrfan Ünver Nasrattınoğlu: "Halk Ozanları ve Atatürk"
- Prof. Dr. Nimetullah Hafız: "Balkan Şiirinde Atatürk"
- Sabri Alagöz: "Bulgaristan Türk Şiirinde Atatürk"
- Prof. Dr. Tacida Zubçeviç Hafız: "Eski Yugoslavya'da Türkiye ve Atatürk'e Dair Yayımlanan Kitaplar"
- Deniz Ünver: "Atatürk ve Spor"
- Dr. Hayrettin İvgin: "AzAtaM'ın Çalışmaları ve Yayınları"

Halk kültürü (folklor) derlemelerine yer verilen ikinci bölümde, Pristine Ü. Türkoloji Bölümü öğretim görevlilerinden Ferhat Âşık Ferki'nin "Prizren Masallarından Derleme" başlığı altında topladığı dört masal yayımlanmıştır.

"Olaylar-Yayınlar" ana başlığını taşıyan üçüncü bölümde ise şu haber

ve yayın tanıtma yazıları bulunmaktadır:

- Doç. Dr. Boyko Marinkov: "Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk ve Türkiye-Bulgaristan İlişkileri (1913-1938)"
- Prof. Dr. Şükrü Halûk Akalın: "Balkan rürkoloji Araştırmaları Merkezi (BAL-TAM) ve Etkinlikleri"
- Dr. Maliç Osi: "Mostar'da Gerçekleşen 3ilimsel Sempozyumundan Etkilendiğim Birkaç Duygu"
- Sabri Alagöz: "Bilim İnsana Hizmet Etmelidir. -II. Uluslararası Balkan Türkolojisi Sempozyumu"
- Doç. Dr. Miryana Marinkoviç: "Felsefe Fakültesi Etnoloji Bölümünün Değerli Üyesi Prof. Dr. Djurdjica Petroviç Öldü"

Yazı listesinden anlaşıldığı üzere, dergi bir bilim kurumuna yaraşan bir nitelik ve nicelikte yayımlanmıştır. *BAL-TAM Türklük Bilgisi* dergisine uzun bir ömür diliyor, yayımlayan Hafız ailesine Türk dünyasının teşekkürlerini, saygılarını sunuyoruz.

**PROF. DR. ERMAN ARTUN,
TÜRK HALK EDEBİYATINA GİRİŞ,
Kitabevi Yayınları, İstanbul 2004.**

Reliye OKUŞLUK ŞENESEN*

Üniversitelerimizin Türk Dili ve Edebiyatı bölümlerinde Türk halk edebiyatı ve Türk halk bilimi dallarının ayrı birer ana bilim dalı olarak faaliyete geçmesi, batıyla kıyaslandığında çok yenidir. Ancak bu alanda akademik hüviyete ve yeterliğe sahip derli toplu kaynak eserler verilmesi açısından yeterince zaman geçmiştir. Ülkemizde, son yıllarda bu nitelikteki eserlerin birbiri ardınca yayınlanmasını sevindirici bir gelişme olarak görmekteyiz.

Prof. Dr. Erman Artun'un son kitabı da bu nitelikte bir çalışmadır. Uzun yılların akademik deneyimiyle bilgi birikimini bir araya getiren Artun, *Türk Halk Edebiyatına Giriş* kitabını bir kaynak eser olarak hazırlamıştır.

Halk edebiyatını daha net bir çerçeveye oturtabilmek için türlerden değil de dallardan hareket edilmesi gerektiğini düşünen Artun, günümüzde halk edebiyatını diğer yazarlar gibi, üç ayrı dalda; anonim halk edebiyatı, dinî-tasavvufî halk edebiyatı ve âşık edebiyatı olarak değerlendirmektedir. Yazar bu kitabında halk edebiyatının kültürel değişimini ve gelişimini genel bir çerçeveye oturtuktan sonra anonim halk edebiyatının nazım ürünlerinin tanıtımını yapmıştır.

23,5 X 16,5 cm boyutundaki kitap, giriş bölümüyle 308 sayfadan ve sekiz ana bölümle pek çok alt başlıktan oluşmaktadır.

Giriş bölümünde halk edebiyatının oluşumu, Anadolu'da halk edebiyatının yeniden şekillenmesi, halk bilimi-halk edebiyatı ilişkisi, halk edebiyatı kavramı ile halk edebiyatı ve halk biliminin kaynakları konularına değinilmiştir.

Genel çizgileriyle halk edebiyatının anlatıldığı birinci bölümde İslâmiyet öncesi Türk edebiyatı sözlü ve yazılı ürünleriyle incelendikten sonra islâmiyet sonrası Türk edebiyatı da anonim halk edebiyatı, dinî-tasavvufî halk edebiyatı ile âşıklık geleneği ve âşık edebiyatı başlıklarıyla değerlendirilmiştir.

Türk halk edebiyatında biçim ve tür konusunun irdelendiği ikinci bölümde, kafiye, hece ölçüsü, durak, redif ve kafiye çeşitleri konusunda örnek-

* Yard. Doç. Dr., Ankara.

lerle bilgilere geniş yer verilmiştir.

Türk edebiyatında üslûp konusunun anlatıldığı üçüncü bölümde üslûp nedir, üslûbu oluşturan öğeler nelerdir, üslûp ve edebî sanatlar ilişkisi, iç ahenk nedir gibi soruların cevaplan arlanmış ve halk şiirinin estetiği nedir, bu estetiği sağlayan unsurlar hangileridir sorularına cevap verilmiştir. Bu bölümde halk edebiyatında çok fazla kullanılan anlatım yolları ve kalıp söyleyişlere de yer verilmiştir.

Dördüncü bölümde halk edebiyatındaki konular, aşk, özlem, yiğitlik, ölüm, toplum, din, zamandan yakınma, doğa, kötümserlik gibi başlıklarda ele alınarak işlenmiştir.

Anonim Türk halk edebiyatı nazmı başlığını taşıyan beşinci bölümde mânî, 'türkü, ağıt, ninni, bilmece, tekerleme ile atasözleri ve deyimler her yönüyle, ayrıntılı bir şekilde ve örnek metinlerle değerlendirilmiştir.

Bu bölümde yer alan türlerden mânîler, genel bir değerlendirmenin ardından konularına ve yapılarına göre tasnif edildikten sonra, mânî söyleme geleneği hakkında bilgi verilmiştir. Türkü bölümünde türkülerde tarih, türkülerde işlenen konular ezgilerine, yapılarına ve konularına göre türkü sınıflamaları verilmiştir. Ağıt bölümünde ağıt türü ile ilgili genel bilgilerin ardından ağıt yakma geleneği, ağıtların söyleyicileri, ağıtların söylendiği ortamlar, ağıtlarda söyleyiş biçimi, ağıtların diğer türlerle ilişkisi, ağıtların işlevi ve biçimi başlıkları yer almaktadır. Ninni söyleme geleneği ve yapıları bakımından ninnilerin incelendiği ninni bölümünden sonra bilmece konusuna yer verilmiştir. Bu bölümde bilmecelerin sınıflandırılması yapıldıktan sonra biçimleri, tipleri, kaynakları, oluşmaları, çözümleri, işlevleri açıklanmış bilmece sorma geleneği ile anonim bilmeceler ve âşıkların söyledikleri muammalar değerlendirilmiştir. Tekerleme bölümünde, tekerlemelerin kökeni ve kaynakları, biçimsel özellikleri, işlevleri, tekerleme sınıflandırmaları, tekerlemelerde anlatım ve içerik gibi başlıklar yer almaktadır. Atasözleri ve deyimler konusu ise atasözlerinin tarihçesi, kaynakları, genel özellikleri, kullanım amaçları, sınıflandırılması, Türklükte atasözü kullanımı, atasözü-deyim farklılıkları, üslûpları bakımından atasözleri gibi başlıklardan oluşmaktadır.

Artun, kitabın altıncı bölümünde halk edebiyatında kullanılan bazı motiflere yer vermiştir. Özellikle beşinci bölümde yer alan manzum ürünlerin içerik açısından değerlendirilmesi sırasında başvurulabilecek bir kaynak olarak düşünülen bu bölümde motifler alfabetik olarak sıralanmıştır.

Yedinci bölümde ise bu alanda çalışmaya yeni başlayacak olanları bilgilendirmek amacıyla, halk edebiyatında sıkça kullanılan bazı terimlere yer verilmiştir.

Kitabın sekizinci ve son bölümü halk bilimine genel bir bakış başlığını taşımaktadır. Bu bölümde halk biliminin tanımı ve dünyadaki gelişimi,

halkbiliminin Türkiye'deki gelişimi, halk biliminin diğer bilim dallarıyla ilişkileri, halk bilgisi ve halk edebiyatı ürünlerinin genel özellikleri, halk bilgisi ve halk edebiyatı ürünlerini derleme ile ilgili genel kavramlar, derleme çalışmalarında dikkat edilecek noktalar, halk bilimi araştırma teknikleri ve araçları gibi başlıklara yer verilmiştir.

Prof. Dr. Erman Artun 2001 yılında yayınlanan *Alıklık Geleneği ve Aşık Edebiyatı* ile 2002 yılında yayımlanan *Dinî-Tasawuflî Halk Edebiyatı* kitaplarından sonra 2004 baskılı yeni kitabı *Türk Halk Edebiyatına Girişle* bu alandaki boşluğu dolduran bir çalışmaya imza atmış. Kitaptaki bölümler, alanda çıkan en son yayınlara ulaşılarak zengin bir kaynakçayla yazılmış. Özellikle halk edebiyatının manzum ürünlerinin tanıtıldığı bölümlerde sadece teorik bilgilerle yetinilmeyip, birçok örneğe de yer verilmiş olması, hem konunun pekiştirilmesi açısından hem de okuyucunun teorik olanı pratikte uygulamaya fırsat bulması açısından bir hayli yararlı görünüyor. Yazarın en son çalışması olan *Anonim Türk Halk Edebiyatı Nesri* ise basım aşamasında olup yakın bir tarihte okuyucuyla buluşmaya hazırlanıyor.

Yıllar içinde, uzun bir uğraşı ve deneyimle biçimlenen kitabın, halk edebiyatını ve anonim halk edebiyatı nazmını genel çizgileriyle belirleyip, bir kültür varlığı olarak tanıtip gelecek kuşaklara aktarmada önemli bir yer tutacağını düşünüyoruz.

"TÜRKİYE'NİN TÜRK DÜNYASI GÜNDEMİ" KONULU PANEL ANKARA'DA YAPILDI

Nezih DEMİRTEPE*

Milletlerarası Türk-Kazak Ahmet Yesevî Üniversitesi ile Türk Dünyası Yazarlar ve Sanatçılar Vakfı, 1 Şubat 2003 tarihinde "Türkiye'nin Türk Dünyası Gündemi" adlı panel düzenlediler.

Türkiye Diyanet Vakfı Kocatepe Konferans Salonu'nda ki toplantıyı, Yahya Akengin yönetti. Panelin açış konuşmasını Başbakan Abdullah Gül yaptı. Gül, "Türkiye ağabey değil... Bütün devletler eşittir." dedi. Başbakan Abdullah Gül, sözlerini şöyle sürdürdü:

"Bugün, Türkiye ile diğer Türk Cumhuriyetleri arasındaki münasebetler eşit statüdedir. Bu münasebetler, haliyle 15 yıl öncesine oranla çok değişmiş ve farklılaşmıştır. Bir şeyi açıkça söylemek lazım. Maalesef şu anki hükümetimizde (Türk dünyası) ile ilgili bir müstakil bir Bakanlık bulunmamakta... Ancak bu durum, Hükümetimizin Türk Dünyası ile ilgili konulara önem vermediği anlamına gelmemeli... Bakınız değerli dinleyiciler. Aslında bizim şu an burada bulunmamız (Başbakan Yardımcısı Ertuğrul Yalçınbayır, Devlet Bakanı Prof. Dr. Beşir Atalay ve Kültür Bakanı Doç. Dr. Hüseyin Çelik ile birlikte hükümetimizin Türk dünyasına verdiğimiz değerdedir. Biz bu hükümet olarak, Türk dünyası ile ilişkilerde kendimizi görevli sayıyoruz. Kimse, kimseden üstün değildir. Hepimiz, birbirimize karşı eşittir. Ama aslında Türk dünyası ile ilişkilerde bugüne kadar (abi-kardeş ilişkisinin) işe yaramadığını gördük. Türk dünyası ile ilişkilerde Türk İşbirliği Kalkınma İdaresi Başkanlığı'nın (TİKA) yeniden organizesini gerçekleştireceğiz. Böylelikle, Türk dünyası ile ilişkilerde, etkinlik artacak. Hükümetimizin Türk dünyası ile ilişkilerine verdiği önemin göstergesi olarak, TİKA' dan sorumlu Bakan arkadaşımız da yanımda. Türk dünyası bizim sadece bugün değil, hep gündemimizde"

Daha sonra söz alan Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Ertuğrul Yalçınbayır da, Türk dünyası ile ilişkilerinin canlı oluşuna temas etti. Yalçınbayır sözlerini şöyle sürdürdü;

"Ülkemiz ve insanımızın çıkarları, 2003 Türkiye'sinde neyi gerektiriyorsa, onu yapmak durumundayız. Bakanlığımıza bağlı birimlerin de,

eskisinden daha fazla çalışması gerektiğini biliyorum. Türk Dünyası ile ilişkiler konusunda, bütün sivil toplum kuruluşlarının görev ve sorumlulukları vardır. Bunlar unutulmamalıdır! Hükümet olarak, Türk dünyası ve Türk dilinin korunması ve tanıtımı için, hepimiz yoğun çaba içerisindeyiz"

Panelde ilk konuşmayı, Kültür Bakanı Doç. Dr. Hüseyin Çelik yaptı. Çelik konuşmasında özellikle, Türk dünyası ile ilişkilerde Türk dilinin önemi üzerinde durdu. Kültür Bakanı Doç. Dr. Hüseyin Çelik, sözlerini şöyle sürdürdü;

"Türk dünyası ile ilişkilerde bence en önemli konu, Türkçe'mizin ihmal edilmemesi... Meselâ bu panelin adı niçin (Bilgi Şöleni) değil? Bakıyorum, bulunduğum kürsünün tam karşısındaki sırada, Türk Dil Kurumu Başkanı Prof. Dr. Şükrü Haluk Akalın'ı görüyorum...Ona bakarak konuşuyorum... Meselâ Türk Dil Kurumu, bir belediye başkanına (Belediyeniz sınırları içerisinde, Türkçe olmayan tabelâ asmak yasaktır!) diyebilmeli... Türkçe'nin gelişmesi için, herkes gayret göstermeli... Ama sonunda, doğru mantık kabul edilmeli. Şu an kullandığımız Türkçe'miz (Türkçeleşmiş Türkçe)... Günümüzde kültür erozyonu, bütün hızıyla sürüyor. Aslanın vücudu, yediği hayvanlar ile beslenir. Meselâ aslan geyik yediğinde, boynuzları çıkmıyor... Tavşan yediğinde ise kulakları sarkmıyor... Allah, aslana öyle bir mide vermiş ki, ne yerse aslana dönüşüyor. Diller de böyledir... Yabancı dillerden gelmiş, ama Türkçeleşmiş kelimeleri -ille de atmak- yerine, kelime uydurmak yanlıştır. Kültür beslenmesine evet, kültür yozlaşmasına hayır...Türk dünyasına gelince... Esasen Türk dünyası, alt alta yazılan l'ler den değil, yan yana yazılan l'ler den oluşmalı... Ayrı biri konu daha. Saf dil. Bugün dünyanın hiçbir ülkesinde saf dil yoktur ve kullanılmaz... Bakıyorsunuz Türkçe'mize... Pek çok kelime Türkçe değil. Biz Türkler, bir İslâm kimliğimizdeyiz. Türkiye'de, Türkçe kabul edilmeli. Şimdi bakınız, Başbakanımız Sayın Abdullah Gül'ün soyadına... (Gül) Farsça bir kelimedir. Ama tabî biz bunu, incelterek kullanıyoruz. 12 Eylül 1980 öncesinde (solcular) Türk Dil Kurumunda kelime uyduruyorlardı. Meselâ Türkçe'mizde 15 bin teknik kelime var. (Panel) gibi (Kardiyoloji) gibi... Bunlar Türkçe'mizin DNA'larıdır. Türkçe'mizde yenileşmeye evet. Yozlaşmaya hayır. Meselâ (Ünsiyet) ve (Munis) Bu kelimeler Fars-çadan üretilmiş. Bütün bu kelimelerin, sıcaklığını hissetmeliyiz. Çünkü Türkçe , anamızın ak sütü gibidir."

Paneldeki ikinci konuşmayı yapan, Milletlerarası Türk/Kazak Ahmet Yese-vî Üniversitesi Mütevelli Heyeti Başkanı, Devlet ve Kültür eski Bakanı Namık Kemal Zeybek, Türk diline sahip çıkmamanın, her Türkün görevi olduğuna temas etti. Zeybek, "Türk dili son yıllarda, büyük yaralar almıştır. Türk dünyası bir ve birlik olmalıdır. Türkçe bugün, bir kültür emperyalizminin yozlaştırılma gayretleri ile özellikle İngilizce dilinin istilasına

uğramıştır" dedi ve Yunus Emre ile Gaspralı İsmail 'den örnekler verdi.

Üçüncü konuşmacı İstanbul Milletvekili Prof. Dr. Nevzat Yalçınbayır ise,

"Türkçe'mizin ilim dili olmadığı iddialarına karşı çıktı. Türkçe, niçin ilim dili olmasın? Türk dünyası için, dil ve alfabe birliği çok önemli. Bakınız Türk dünyası içerisinde kabul edilen ülkelerden Azerbaycan, bir ilki gerçekleştirdi ve Türkiye ile alfabe birliği yaptı. Türkiye'nin, Türk dünyasından, Türkiye'ye getirttiği 10 bin öğrencinin eğitimi çok önemli"

Panelde dördüncü konuşmayı gerçekleştiren, Galatasaray Üniversitesi Öğretim Üyesi Prof. Dr. İlber Ortaylı da, Türk dünyası kavramı üzerinde durdu. Ortaylı, "Türk dünyasından bahsedenerin (Turancı) olarak suçlanması doğru değil. Çünkü bugün (Turan) diye bir şey yoktur. Sadece Türk birliği vardır."dedi.

"Türkiye'nin Türk Dünyası Gündemi" adlı panelin son konuşmacısı olan, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi) ASAM Başkanı Prof. Dr. Ümit Özdağ ise, Türk dünyasının meseleleri ile geçmişi ve geleceğini dile getirdi.

Yitirdiklerimiz

DEĞERLİ TÜRKOLOG PROF. DR. ALİ ALPASLAN'I YİTİRDİK

25 Ocak 2006 tarihinde yaşamına son veren ve İstanbul'da Karacaahmet Mezarlığı'na gömülen en değerli XVII. Yüzyıl edebiyat hocası, XX. Yüzyılın en önde gelen hattatı ve Osmanlıca metinler hocası Prof. Dr. Ali Alpaslan, 1923 yılında Çorlu'da (Tekirdağ ilçesi) doğdu. Küçük yaşlarında babasını kaybetti. Orada ilk ve orta okulunu bitirdikten sonra annesi ve dayısıyla birlikte Üsküdar'a taşındı ve oradaki Haydarpaşa lisesine devam etti. Lisede büyük hattat öğretmeni Necmettin Okyay'ın çabalarıyla hattatlığı sevdi. Bu hattatlığı sevmesine ikinci öğretmeni Uğur Derman büyük katkılarda bulundu.

1948 yılında İstanbul'da Edebiyat Fakültesine girdi. Fakültede okurken Güzel Sanatlar Akademisi'nde hattat Necmettin Okyay'dan "ta'lik" adlı yazıyı öğrendi. O yıl mezun oldu ve ayrıca diploma hocası Necmettin Okyay'dan hattat icazetini aldı.

1949'da İran devletinin verdiği bursu ile İran'a gitti Tahran Üniversitesi Fars Bölümü'nde yüksek lisans yaptı ve doktorasını savundu. 1952'de T. C.'ne döner dönmez bir yıl Başbakanlık Arşiv Genel Müdürlüğü'nde çalıştı. 1954 – 57 yılları arasında Dışişleri Bakanlığı'na geçti. Daha sonra Ankara Üniversitesi'ne nakletti ve İlahiyat Fakültesi'ne İslam tarihi asistanı olarak tayin edildi. 1959'da esas mezûn olduğu İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'ne döndü

ve 1962'de "Yunus Emre'de Tasavvuf" adlı teziyle doktor unvanını aldıktan sonra davet üzerine Londra Üniversitesi Şark Dilleri ve Afrika Tetkikleri Fakültesi'nde üç yıl müddetle ders verdi (1963-66). İstanbul'da bir yıl kaldığı sürede "Fazlullah-ı Hurufî'nin Seyyid Nesimî'ye Tesiri" adlı teziyle doçentliğe yükseldi. 1968'de Amerika'da Chicago Üniversitesi Türk Dili Bölümü'nde bir yıl müddetle dersler verdi.,

1982'de "Kadı Burhaneddin Dîvânından Seçmeler ve Şerhi" teziyle profesörlüğe getirildi. Uzun zaman Osmanlı arşivlerinde çalıştı. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde çalışmaya başladı ve kısa bir zaman sonra İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Edebi Metinler ve Eski Edebiyat Kürsüsü'ne atandı. Oxford ve Chicago üniversitelerinde Osmanlıca öğretti. 1989'da emekli olduktan sonra Mimar Sinan Üniversitesi'nde aynı güzel yazı dersleri vermeye devam etti. 1993 yılında Üsküp'de Kiril ve Metodi Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde Türk öğrencilerine bir ay Türk Divan Edebiyatı dersini de verdi.

1972 yılında Prizren'de Tarih Anıtları Koruma Kurumu'nda çalışırken İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde doktora kaydını yaptığım sıralarda değerli profesör Ali Alpaslan'la tanışmış oldum. Üniversite'de her görüşmemde kapısını açar, çaya ve sohbete davet ederdi. Son derece alçakgönüllü ve dost bir insan idi. Benim için çok değerli olan yakın dostluğumuz ölümünün son gününe dek sürdü. BAL-TAM (Balkan Türkoloji Araştırmaları Merkezi) yayınları için özel olarak hazırladığı "Çağımızda Türk Şiirinin Coğrafi Sınırları" adlı kitabını 2001'de Birinci ve 2005'de İkinci Baskı olarak yayımladık. Eski hurufatla yazılmış birkaç kitabımızı da değerlendiren O'dur.

Değerli profesörümüz Ali Alpaslan'ın kaybı Türklük bilimi dünyasına büyük bir boşluk olmuştur. Bu boşluğu yetiştirdiği nesiller onun yokluğunu uzun zaman hissedip saygı ve sevgi ile anımsayacaklardır.

Prof. Dr. Nimetullah HAFIZ

BAL-TAM
YAYINLARI

Çevren

Özel Sayı

BAL-TAM
Prizren
2001

Çevren

Tarkebi Derisi

2002

BAL-TAM

Prizren
2002

BAL-TAM

Türklük Bilgisi

1

T.C.'NİN 80. YILDÖNÜMÜ'NE ARMAĞAN

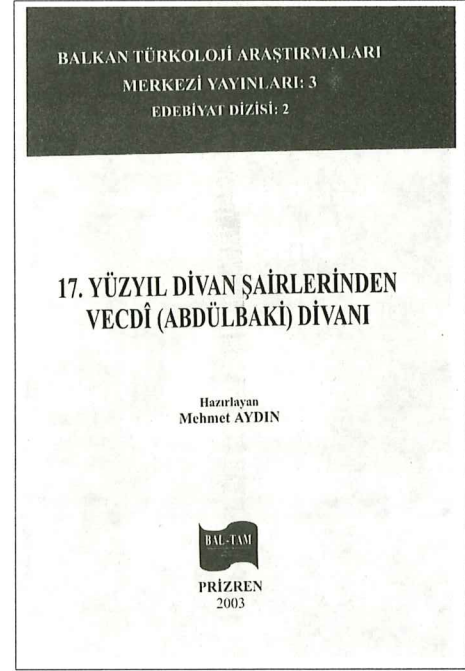
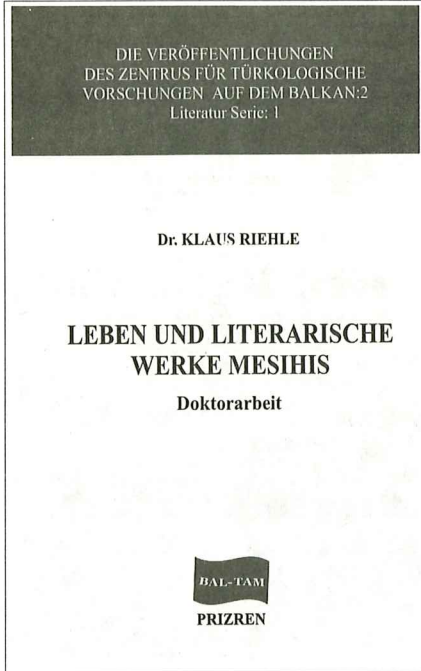
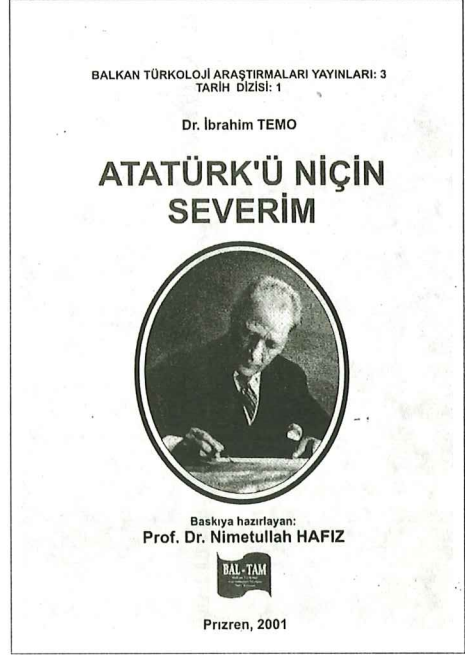
BAL-TAM
Prizren
Eylül - 2004

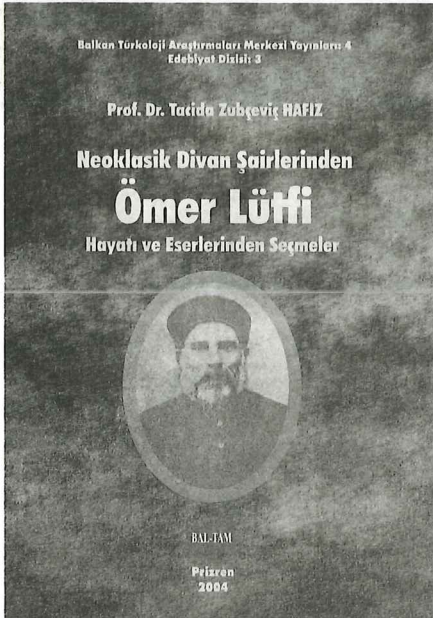
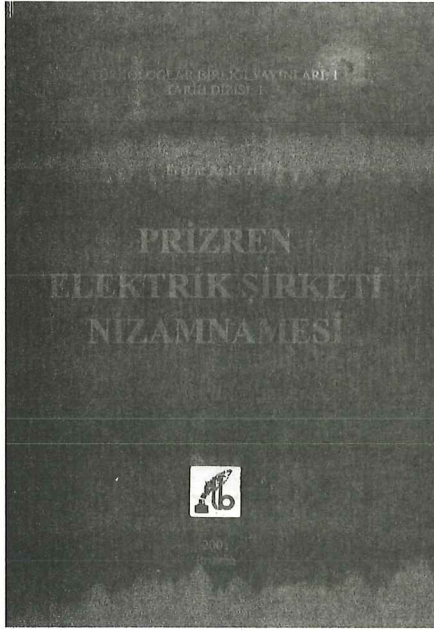
BALKAN TÜRKOLOJİ ARAŞTIRMALARI MERKEZİ

BAL-TAM TÜRKLÜK BİLGİSİ

2

BAL-TAM
Mart - 2005
PRİZREN

BALKAN TÜRKOLOJİ ARAŞTIRMALARI MERKEZİ

BAL-TAM TÜRKLÜK BİLGİSİ

3

Eylül - 2005
PRİZREN

ISSN 1452-2473

BALKAN TÜRKOLOJİ ARAŞTIRMALARI MERKEZİ

BAL-TAM TÜRKLÜK BİLGİSİ

4

Mart-2006
PRİZREN

BALKAN TÜRKOLOJİ ARAŞTIRMALARI MERKEZİ YAYINLARI
BİLDİRİLER DİZİSİ: 3

I. ULUSLARARASI BALKAN TÜRKOLOJİSİ SEMPOZYUMU BİLDİRİLERİ

28-30 EYLÜL 2001
PRİZREN

PRİZREN
2006

